

TWEE EN VIJFTIGSTE JAARBOEK
VAN HET
GENOOTSCHAP
AMSTELODAMUM

AMSTERDAM
DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ J. H. DE BUIJS
ANNO MCMLX

TWEE EN VIJFTIGSTE JAARBOEK
VAN HET GENOOTSCHAP
AMSTELODAMUM

AMSTERDAM
DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ J. H. DE BUSSY
ANNO MCMLX

BESCHERMHEER

MR. G. VAN HALL

burgemeester van Amsterdam

ERELEDEN

MR. CHR. P. VAN EEGHEN

JHR. F.J.E. VAN LENNEP

BESTUUR

		Gekozen	Aftr.
PROF. MR. H. DE LA FONTAINE VERWEY	<i>Voorzitter</i>	6 juli 1946	1963
PROF. DR. IJ. BRUGMANS	<i>2e Voorzitter</i>	28 febr. 1949	1961
L.C. SCHADE VAN WESTRUM	<i>Secretaris</i>	25 febr. 1950	1962
Vossiusstraat 124boven, Amsterdam-2			
A. VAN DER LAAN	<i>Penningmeester</i>	13 maart 1954	1963
Keizersgracht 443, Amsterdam C (gem. giro A 65, postgiro 52391 ten name van het Genootschap Amstelodamum)			
MEJ. DR. I. H. VAN EEGHEN	<i>Redactrice</i>	6 juli 1946	1961
Prinsengracht 556, Amsterdam C			
W.A. DRIESSEN		13 maart 1954	1962
G.A. PORTIELJE		3 maart 1956	1963
DRS. C. WEGENER SLEESWIJK		19 febr. 1960	1961
IR. H. A. J. M. WELLER		19 febr. 1960	1962

UITGAVEN VAN HET GENOOTSCHAP

verkrijgbaar door tussenkomst van J. F. M. den Boer, Prinsengracht 844^{III}, Amsterdam C (tel. van 9-17 uur 723255), tevens aldaar ledenadministratie. Contributie leden minimum *f* 12.-, donateurs *f* 15.-.

ZESTIGSTE JAARVERSLAG
VAN HET GENOOTSCHAP AMSTELODAMUM

lopende over het jaar 1959

(Uit te brengen op de algemene ledenvergadering van 19 februari 1960)

Het verslagjaar 1959 wordt voor Amstelodamum overschaduwd door het verlies van twee erelieden: Dr Joh. E. Elias overleed op 1 Augustus en A. E. d'Ailly op 27 Augustus. Beiden bereikten de hoge leeftijd van 83 jaar. Hun grote verdiensten voor Amsterdam en Amstelodamum zijn reeds in het maandblad belicht. Bovendien zal een door Dr Elias zelf samengesteld levensbericht volgens zijn wens in ons jaarboek worden afgedrukt.

Naast dit droeve vaarwel klonk het welkom voor ons nieuwe erelid Dr Leonie van Nierop. Ver van haar vaderstad werd haar 12 Augustus, de dag van haar tachtigste verjaardag, het erelidmaatschap telegrafisch aangeboden als dank voor de rijke oogst aan Amsterdamse vruchten van haar rusteloze pen te Washington.

De strijd voor het behoud van Amsterdams stadsschoon maakt het de kroniekschrijver van 1959 niet gemakkelijk door het gemis aan hoogtepunten. Misschien mogen wij hierin een uiting zien van het feit, dat deze strijd steeds meer plaats gaat maken voor overleg. De Raad voor de Stedebouw, waarin ons genootschap ook gedurende dit verslagjaar werd vertegenwoordigd door de voorzitter, heeft daartoe mede de weg geopend. Deze verheugende verschuiving zal Amstelodamum en de samenwerkende verenigingen niet doen insluimeren, integendeel: overleg eist waakzaamheid!

Van de vele onderwerpen, die in de Raad voor de Stedebouw gedurende het verslagjaar ter sprake kwamen, noemen wij het Algemeen Uitbreidingsplan en het beleid inzake de binnenstad volgens de in de Nota Binnenstad gegeven richtlijnen, waarbij o.a. uitvoerig werd ingegaan op het vraagstuk, welke economische activiteiten wèl en welke niet in de oude stad wenselijk zijn.

In de dagbladpers vroegen twee zaken bijzondere aandacht, nl. de Koopmansbeurs en de Oude Zijds Kapel.

Omtrent het lot van de Beurs is nog niets te voorspellen. Alleen al de mogelijkheid van een eventuele afbraak van Berlage's baanbrekend bouwwerk, dat tot ver over onze landsgrenzen bekendheid geniet, heeft de gemoederen ernstig verontrust.

Zoals wij in het maandblad reeds hebben vermeld, is de kans op een gemeentelijke sloopvergunning voor de Oude Zijds Kapel gering. Het vinden van een passende bestemming voor dit reeds jaren buiten gebruik gestelde bedehuis zal - zoals de ervaring bij de helaas vele soortgelijke gevallen leert - niet gemakkelijk zijn. Maar ook hier geldt: waar een wil is, is een weg.

In overeenstemming met de Nota Binnenstad heeft het Gemeentebestuur het optrekken van een hoog dagbladgebouw aan het Rokin weten te voorkomen. Het is toe te juichen dat ook in dit geval verdere city-vorming is tegengegaan door verwijzing naar een plaats buiten de Singelgracht.

De herstelwerkzaamheden aan de Nieuwe Kerk verlopen in een vlot tempo, hetgeen

voor die aan de Oude Kerk gedurende de laatste twee jaar helaas niet kan worden gezegd. De rem van de bestedingsbeperking zal voor het jaar 1960 worden losgelaten, zodat het voorgenomen tempo hervat kan worden.

Het Bureau Monumentenzorg van de Dienst der Publieke Werken bleef ondanks het ontoereikende budget ook onder de nieuwe leiding van Ir H. A. J. M. Weller een bewonderingswaardige activiteit ontplooiën, zoals blijkt uit de volgende opgave van de 52 in dit verslagjaar voltooide restauratiewerkzaamheden: 0.2. Achterburgwal 40, Adm. de Ruyterweg 408 (orgel), Amstel 26, Egelantiersgracht 20, Gasthuismolensteeg 6, Haarlemmerdijk 131 en 161, Herengracht 211 en 555, Keizersgracht 208-210, 239, 310, 565-567, 618 en 663, Kerkstraat 61, Kloveniersburgwal 31 en 35, Langestraat 80, Lauriergracht 103, Leidsegracht 7, 25 en 72, Eerste Oude Looiersdwarsstraat 29, Lijnbaanssteeg 5, Monnikenstraat 27-29, Nieuwendijk 163, Palmgracht 28-38 (Raapenhofje), Prinsengracht 150, 671, 691, 768 en 1021, Rapenburgerstraat 197 (Port. Isr. Synagoge), Realengracht 4-5, Reguliersdwarsstraat 49, Romeinsarmsteeg 9, Singel 120 en Ronde Lutherse Kerk, Sint Nicolaasstraat 38, Spuistraat 17-19 en 88, Utrechtsestraat 97, N.Z. Voorburgwal 55, 67, 93-95 en 156, 0.2. Voorburgwal 237 en 272, Eerste Weteringdwarsstraat 11-17 en 27-43 (Grill's hofje) en Zandhoek 13.

Ook de afdeling Bruggen van de Dienst der Publieke Werken bleef haar goede zorgen uitstrekken over de oude stad. In het maandblad konden wij met voldoening melding maken van de nieuwe driebogige brug over de Nieuwe Prinsengracht in de Amstel, waardoor met de Amstelsluizen, de Magerebrug en de overzijde van de Amstel een bekoorlijk geheel zal ontstaan. Voorts werd met het zorgzame herstel van de brug over de Leidsegracht in de Herengracht zodanige ervaring opgedaan, dat Burgemeester en Wethouders de Raad een voorstel deden voor restauratie van de aanvankelijk door afbraak bedreigde Torensluis.

De in 1958 door de samenwerkende verenigingen gevoerde strijd voor behoud van de panden Herengracht 467 en 469 van de Hollandsche Sociëteit van Levensverzekeringen N.V. is helaas niet met succes bekrond. Deze niet op de Monumentenlijst voorkomende panden hadden behouden kunnen worden door toepassing van het artikel, dat afbraak verbiedt wegens ernstige aantasting van het stadsschoon ter plaatse. Door dit wapen zelfs niet voor de Bocht van de Herengracht te gebruiken, geven Burgemeester en Wethouders blijk dit artikel nog steeds als een dode letter te beschouwen.

De reeds geruime tijd in omloop zijnde geruchten omtrent de openbare verkoop van de collectie Dreesmann werden tegen het einde van het verslagjaar bewaarheid. Het bestuur wendde zich d.d. 16 November tot het College van Burgemeester en Wethouders met een adres, waarvan de volledige tekst werd afgedrukt in het maandblad van December. Moge deze verzameling – een der laatste – eindelijk eens voor Amsterdam behouden blijven! In dit adres werd tevens andermaal gewezen op het belang van een representatief historisch museum, waarvan de plannen nog maar steeds blijven slepen.

Het genootschap werd gedurende het verslagjaar door het bestuur vertegenwoordigd bij de volgende gebeurtenissen.

Op de 5 Januari door de Burgemeester gehouden Nieuwjaarsreceptie in het Stedelijk Museum maakte de voorzitter zijn opwachting.

De herdenkingsbijeenkomst t.g.v. het 75-jarig bestaan van Museum Amstelkring op 9 Januari werd bijgewoond door Ir Meischke en de secretaris.

De voorzitter had zitting in het erecomité voor de Hudson-herdenking, die 4 April haar hoogtepunt vond in de onthulling van een gedenkplaat aan de Schreierstoren en een bijeenkomst in het Koninklijk Instituut voor de Tropen.

De secretaris bewees 16 April op de begraafplaats Buitenveldert de laatste eer aan Fred Thomas, wiens publicaties ontelbare ogen hebben geopend voor de schoonheid van Amsterdam.

Bij de opening van de Galerij-tentoonstelling „Historisch Amsterdam in prent” op 3 October was de secretaris aanwezig.

De 7 November te Bergen gehouden vergadering van de Culturele Raad Noord-holland ter bespreking van het oprichten van een provinciale historische vereniging werd bijgewoond door de secretaris.

De heren Driessen, van der Laan en Portielje waren 18 November aanwezig bij de inbedrijfstelling van de eenheid 24 in het nieuwe gebouw „Centrum” (Herengracht 295) van de Plaatselijke Telefoon dienst Amsterdam.

Het 51ste jaarboek werd – wat de inhoud betreft – alom bijzonder gunstig ontvangen, waartoe het artikel „Amsterdammers in ‘s-Graveland” van Jhr F. J. E. van Lennep niet weinig heeft bijgedragen. Enkele leden waren minder te spreken over de leesbaarheid, die door de lange regels met betrekkelijk kleine letter inderdaad te wensen laat. In het volgende jaarboek zal dit bezwaar ondervangen worden.

De redactrice wist ook deze jaargang van het maandblad wederom een even gedegen als afwisselende inhoud te geven. Op de omslag werd het vignet, dat bij de verkleining van het formaat in Januari 1958 gewijzigd was, in zijn oude vorm hersteld.

De 13 Juni gehouden voorjaarsexcursie – een tocht per autobus langs de Amstel – trok niet minder dan honderd belangstellenden. Met dank memoreren wij ook op deze plaats de gastvrijheid van de heer en mevrouw Zeegers op Amstelrust en van de heer en mevrouw Endert op Oostermeer.

De najaarsexcursie op 25 November had de Stadsdrukkerij tot doel. Voor de 25 deelnemers is het een bijzonder geslaagd bezoek geworden, mede dank zij de gewaardeerde toelichting van de directeur, de heer A. Stork, en zijn medewerkers. Het feit, dat excursies als deze niet op een Zaterdagmiddag gehouden kunnen worden, waardoor vele belangstellenden verstek moeten laten gaan, maakt het bezoeken van bedrijven helaas alleen bij wijze van uitzondering mogelijk.

Amstelodamum gaat het 61ste verslagjaar in met 1342 leden. Het jaar 1959 gaf een verlies van 94 leden (25 wegens overlijden) en een winst van 81 leden. Een woord van dank voor de helaas nog veel te kleine kring getrouwen, die regelmatig nieuwe leden aanbrengen, is hier zeker op zijn plaats. Op gevaar af eentonig te worden, willen wij nogmaals de anderen dringend verzoeken dit goede voorbeeld te volgen. Alleen dan zullen wij de relatieve winst van een teruggang van 38 in 1958 tot 13 in 1959 kunnen omzetten in een absolute. Het moet mogelijk zijn meer dan één op de 650 Amsterdammers – de situatie van thans – tot lid van ons genootschap te maken!

Een afzonderlijk woord van dank willen wij uiten jegens de dagbladpers, die gedurende het verslagjaar ons werk wederom op verheugende wijze heeft gesteund. Onze eigen

publicaties bereiken slechts een enge kring, zodat wij de wijde vleugels van de grote pers niet hoog genoeg kunnen waarderen.

Het verslagjaar bracht geen wijziging in de samenstelling van het bestuur. Aan de beurt van aftreden zijn thans de heren Prof. Mr. H. de la Fontaine Verwey, A. van der Laan en G. A. Portielje, die zich allen herkiesbaar stellen. Helaas zien Ir R. Meischke en Mr Dr J. H. A. Ringeling zich wegens vestiging elders genoopt als bestuurder af te treden. In het maandblad van Januari werd reeds uiteengezet op welk een uitmuntende wijze de heer Ringeling van 1953 tot 1958 het secretariaat heeft vervuld. Ook gedurende dit verslagjaar mochten wij nog vele malen van zijn adviezen en steun profiteren. Het vertrek van Ir Meischke betekent voor het genootschap geen minder groot verlies. De leden kennen hem als auteur van menig belangwekkend artikel in jaarboek en maandblad, het bestuur bovendien als een toegewijde kracht, wiens grote deskundigheid op het gebied van de monumentenzorg van onschatbare waarde was. Wij danken beiden voor het vele werk en vertrouwen, dat zij Amstelodamum ook „in den vreemde” niet zullen vergeten!

Prof. mr. H. DE LA FONTAINE VERWEY, *voorzitter*
L. C. SCHADE VAN WESTRUM,

VERSLAG VAN DE PENNINGMEESTER OVER
HET ZESTIGSTE BOEKJAAR VAN HET
GENOOTSCHAP AMSTELODAMUM

De verbetering, in de financiële toestand, welke Uw penningmeester in zijn vorig verslag kon memoreren, heeft zich, zij het in verminderde mate, ook gedurende het jaar 1959 voortgezet.

Een bedrag van omstreeks *f* 2500,— kan wederom bij het eigen kapitaal van het Genootschap worden gevoegd.

Wanneer de herdenking van het 60-jarig bestaan kosten met zich brengt, welke, naar te voorzien is, de jaarlijkse middelen te boven zullen gaan, dan is reeds thans de mogelijkheid geschapen om deze op te vangen.

Wanneer de leden ons Genootschap trouw blijven, kan ook het bestuur met vertrouwen het komende jaar tegemoet gaan.

ANDR. VAN DER LAAN, *penningmeester*

KASOVERZICHT 1 JANUARI - 31 DECEMBER 1959

INKOMSTEN:

Saldo Liquide middelen per 1 Januari 1959		f	24.121,10
<i>Ontvangsten in 1959:</i>			
Contributies	f	13.313,91	
Contributies 1960	»	2.054,50	
Giften	»	100,—	
Verkoop publicaties e.d.	»	464,01	
Bijdragen i.z. Jaarboek 1958	»	2.195,-	
Gemeente Amsterdam i.z. Jaarboek 1958	»	4.000,-	
Opbrengst Effecten	»	1.043,22	
Interest Banken	»	296,12	
Excursie-ontvangsten	»	182,—	
			» 23.648,76
			<u>f 47.769,86</u>

UITGAVEN:

J. H. de Bussy schuld per 31/12/58	f	11.494,18	
J. H. de Bussy — overdrukken div. art. '58	»	292,-	
J. H. de Bussy — suppl. Jaarboek 1958	»	308,-	
J. H. de Bussy maandblad Jan./Oct. '59	»	5.957,93	
J. H. de Bussy — Jaarboek 1959	»	7.875,—	
J. H. de Bussy Diversen	»	2.362,—	
	f	28.289,11	
Kosten Secretariaat	»	509,03	
Kosten Penningmeester	»	1,65	
Terugbetaalde Contributie	»	25,-	
Excursie Uitgaven	»	252,03	
Diversen	»	153,95	
			f 29.230,77
Saldo Liquide Middelen per 31 December 1959			
Nederlandsche Middenstandsbank N.V.	f	12.510,97	
Kas-Associatie N.V.	»	4.332,11	
Gemeentegiro	»	611,83	
Postgiro	»	1.084,18	
			» 18.539,09
			<u>f 47.769,86</u>

BALANS PER 31 DECEMBER 1959

		Debet	Credit
LIQUIDE MIDDELEN			
Totaal		f 18.539,09	
Legaat van Eck	f 276,47		
Legaat Bonnike	„ 10.800,—		
Legaat Wichers Hoeth	„ 1.000,—		
	<u> </u>	„ 12.076,47	
			f 6.462,62
EFFECTEN			
\$ 3.000,— 3 % Ned. 1947 à 90		f 10.260,—	
f 1.000,— 3½ % Ned. Hyp. Bk. à 76½		„ 765,—	
f 1.000,— 3 % Amst. Hyp. Bk. à 82½		„ 1.660,— 220,50	
f 2.000,— 3 % Holl. Hyp. Bk. à 83		„ 2.840,—	
f 4.000,— 3½ % Hendr. de K. à 71		„ 77,—	
f 100,— 3½ % Ned. Grbr. Bk. à 77		<u> </u>	
			„ 16.422,50
LEGAATVANECK			
Contanten		f 276,47	
\$ 4.000,— 3 % Ned. 1947 à 90		„ 13.680,—	
\$ 200,— 3 % Ned. 1947 à 88		„ 668,80	
		<u> </u>	
			„ 14.625,27
			f 14.625,27
LEGAAT BONNIKE			
Contanten			„ 10.800,— „ 10.800,—
LEGAAT WIGHERS HOETH			
Contanten			„ 1.000,— „ 1.000,—
			<u> </u>
			f 26.425,27
Jaarboeken en Publicaties			„ 1.685,1,—
Papier 1.000 kg (bij J. H. de Bussy)			„ 4.000,—
Vordering op de Gemeente Amsterdam = Jaarboek '51			„ 4.000,—
Vordering op de Gemeente Amsterdam i.z. bodemonderzoek Oude Kerk			„ 4.000,—
Schuld i.z. bodemonderzoek Oude Kerk			„ 4.000,—
Schuld aan J. H. de Bussy = maandblad o/Nov. '59			„ 731,26
Schuld aan J. H. de Bussy = maandblad o/Dec. '59			„ 978,93
(met inhoudsopgave en register)			
Te vorderen van J. H. de Bussy korting op Jaarb. '59			„ 200,— „ 2.623,47
Diverse nog te betalen kosten			„ 2.500,—
Vooruitontvangen contributie 1960			„ 2.500,—
Reserve voor Jeugdwerk			„ 2.500,—
Reserve voor Publicaties			„ 2.500,—
Reserve voor Jubileumfonds			„ 2.500,—
vermogen: saldo 31-12-1958	f 14.478,95		
Bij: voordelig saldo 1959	„ 2.404,01		
	<u> </u>		„ 16.882,96
		f 59.196,39	f 59.196,39

EEN OVERZICHT VAN MIJN LEVEN ALS HISTORICUS

DOOR

DR. JOHAN E. ELIAS

Wat mij ertoe gebracht heeft dit levensverhaal hier te boek te stellen? Zeer zeker niet de wensch, om aan mijn leven een schijn van gewichtigheid te geven. Van beteekenis kan voor den historicus alleen zijn werk zijn, niet de schrijver. Is mijn werk het waard, dan zal het blijven leven, ook al houdt de schrijver zich achteraf; zoo niet, dan heeft het daardoor zijn onwaarde bewezen. Met deze korte biographie beoog ik dan ook uitsluitend dengeen, die eenmaal mijn „levensbericht” voor het Jaarboek der Nederlandsche Akademie zal hebben op te stellen, daarbij van voorlichting te dienen. Immers ben ik – sedert de enkelen onder hen, die mij persoonlijk gekend hebben, onlangs aan de Akademie ontvallen zijn – voor mijn medeleden een volkomen onbekende. Wat zou er, dit zoo zijnde, van de beschrijving van mijn curriculum vitae terecht komen? Vandaar dat ik over mijn aanvankelijken schroom ben heengestapt en zelf op het papier gezet heb wat ik meende dienstig te zijn voor dit speciale doel.

Ik ben 18 Augustus 1875 in een oud-Amsterdamsch „koopmanshuis” op de Keizersgracht over het Molenpad geboren als tweede zoon van Gerbrand Pieter Elias en Johanna Engelberta ter Meulen. Zoo ooit bij een historicus de omgeving, waarin hij het levenslicht aanschouwde, een rol speelde in zijn ontwikkeling, dan was het wel in mijn geval. Om ons heen in het ouderlijk huis hingen de portretten van onze voorzaten Elias; zij spraken, van mijn prilste jeugd af, sterk tot mij van een historisch regentenverleden. En in onze donkere, echt Amsterdamsche „binnenkamer”, waar het ’s avonds bij lamplicht zoo gezellig zitten was, keek ik, als kind al, met ontzag op naar de levensgroote contereitsels van Michiel de Ruyter, zijn derde vrouw Anna van Gelder, zijn zoon Engel en zijn dochter Margaretha, van welke laatste wij afstamden: het viertal dat als beschermgeesten des huizes er de hooge wanden sierden. Met deze sprekende beeltenissen dagelijks voor oogen kon het wel niet anders of ik raakte reeds vroeg doordrongen van de nauwe verbondenheid onzer familie met de roemrijke geschiedenis van ons vaderland. Ook mijn goede Vader, hoe eenvoudig en wars van alle ostentatie hij ook mocht zijn, richtte met zijn nog van oude tijden her overgeleverd gevoel van eigenwaarde als Amsterdamsch patriëer, door de verhalen uit zijn jonge jaren, toen hij zich in een sindsdien reeds lang uiteengevallen voornaam milieu van regentenfamilies bewoog, vaak mijn gedachten op een glansperiode, die ver achter ons lag. Het is vooral aan deze diepe indrukken uit mijn impressionabele jeugd, dat ik het latere ontstaan van mijn pennevruchten, juist op het gebied van de geschiedenis van het Amsterdamsche patriciaat en van onze 17e-eeuwsche marinehistorie, meen te moeten toeschrijven.

Toonde ik mij, door deze geestelijke gerichtheid, een echten zoon van mijn Vader, wat mijn lichamelijke gesteldheid betreft kon ik wel met volle recht een „moeders-

zootje” heeten. Van mijn moeder immers had ik – met de sprekende uiterlijke gelijkenis en de gelijkmatige opgewektheid van humeur – het zwakke gestel geërfd, dat háár reeds jong, op 28-jarigen leeftijd, aan echtgenoot en kinderen ontrukte, en mij tot een stil en geregeld bestaan van eenzelvig „kamergeleerde” voorbestemde. Die eenzelvigheid werd trouwens niet weinig bevorderd – zoo niet bepaald veroorzaakt – door de hardhoorendheid, waarmede ik sinds mijn geboorte behept was en die mij tot een inzichtzelfgekeerd en zichzelf genoeg zijnd mensch gemaakt heeft. Nu is doofheid wel een lastige en hoogst penibele kwaal, die diep in een menschenleven ingrijpt, maar aan den anderen kant komt zij, als vergoeding voor veel gemis, de concentratie op eigen studieobject in de hoogste mate ten goede. Zoo smolt dus het mij door een booe fee bij mijn geboorte medegegeven gebrek met mijn eveneens aangeboren *gunstigen* aanleg voor historische studiën samen tot een evenwichtig en harmonisch geheel, dat aan mijn gansche leven een vaste richting en rijken inhoud zou schenken!

Men wordt evenwel – ook met den best denkbaren aanleg – niet al slapende een historicus. Zelfs niet wanneer de fortuin er zich in mengt en u, zooals mij te beurt viel, door het kostbare geschenk van financieele onafhankelijkheid reeds vroeg in staat stelt u onbezorgd aan een levenstaak, die tevens een roeping was, te wijden. Het werktuig, waarmede de taak volbracht moet worden, is wel aanwezig, maar men moet er zich nog van leeren bedienen. En aan dit leeren zit heel wat vast! Wat mij betreft is dit chapiter – tenminste voor zoo ver daarmede het „genoten” onderwijs bedoeld wordt – niet een van de belangrijkste, noch meest geslaagde van mijn leven geweest. Want van dit schoolonderwijs kwam bitter weinig terecht, ook alweer voornamelijk door mijn slechte gehoor, dat op klassikaal onderricht allerminst was ingesteld. Ik kan dan ook volstaan met de volgende korte opsomming van de gevolgde leergangen. Na eerst drie jaren het gunstig bekende „jongeheeren-instituut” van den heer Jelgerhuis Swildens – een ouderwetschen schoolmonarch, goed paedagoog, maar met geweldenaarsallures – bezocht te hebben, waar mij de eerste beginselen van de verschillende leervakken werden bijgebracht, kwam ik, 13 jaar oud, in de eerste klas van het Gymnasium. Deze overgang van den éénen vasten klasseonderwijzer, aan wiens stem ik gewend raakte, naar de vele afzonderlijke leeraren voor de onderscheidene vakken was reeds voldoende, om een slechthoorende geheel van de wijs te brengen. Terwijl ik daarenboven nog voor twee hoofdvakken – wiskunde en Latijn – een minimum van opnemingsvermogen aan den dag legde. Het leerjaar liep dan ook op een volkomen fiasco uit en met een „zakbriefje” verliet ik aan het eind van het jaar het „gym”, met de vaste overtuiging, dat hiermede aan mijn „wetenschappelijke loopbaan” voortijdig en voor goed een eind was gekomen.

Een daaropvolgende drie- of vierjarige cursus op het miniatuur U.L.O. schoolje van den heer Bellaart, op de Prinsengracht, werd – met het oog op mijn gebleken tekort aan leervermogen – als een voldoende afsluiting van mijn leertijd beschouwd. Op een paar schrandere koppen na, die later naar het Universitaire onderwijs zouden overschakelen, was het daar een heteroogeen stelletje voor ‘t meerendeel niet bijster intelligente jongelui, aan wie het goedmoedige schoolhoofd de aan hun – en zijn eigen – capaciteiten aangepaste laatste schrale portie kennis als teerkost op hun verder levenspad trachtte in te gieten. Het is overigens een phenomeen, wel waardig om gememoreerd te worden, dat de schijnbaar domste van deze jongens het in ‘t vervolg tot . . . hoogleeraar in een speciaal medisch vak wist te brengen! Zelf verliet ik deze onderwijsinrichting met het brevet van achterlijkheid, dat mij algemeen met des te meer overtuiging werd toe-

gekend doordien in onze familie zwakzinnigheid helaas in de twee voorgaande generaties als erfelijk verschijnsel telkens bij één bepaald individu placht voor te komen: de keerzijde van het behooren tot een oud geslacht! De vraag was nu: wat moest men met zulk een onvolwaardige kracht beginnen?

In deze omstandigheden was mijn eigen geprononceerde voorkeur voor plaatsing op het Gemeente-Archief een uitkomst. Van jongsaf had ik een ware rage gehad voor „oudheden”, die ik gretig en met hartstocht verzamelde, meest oude munten, maar verder ook alles wat maar „antiek” was. Mijn gedachten en droomerijen (want ik ben steeds een echte „dromer” geweest) keerden zich hoe langer hoe meer naar het verleden. Vooral dat van onze familie verlangde ik vurig te doorgronden: òm de genealogie en de geschiedenis der Eliassen speelde zich in mijn verbeelding het gansche leven van den ouden tijd en de geheele vaderlandsche historie af. Hoe zeer verlangde ik méér te weten te komen omtrent de oude burgemeesters Elias, wier wapen ik, met mijn Vader op Zondagmorgen de eerwaardige en plechtige Oude Kerk bezoekende, er destijds wel viermaal op de beide „burgemeestersglazen” zag afgebeeld! En hoe hinderde het mij onder deze grootmachten er één te ontdekken wiens naam en samenhang met onzen tak mij – en ook mijn Vader – volkomen onbekend waren en vooreerst ook bleven. Vandaar dat het Archief mij in de eerste plaats dáárom aantrok, omdat ik begreep alleen door het doorsnuffelen der daar bewaarde bescheiden volle bevrediging van mijn weetgierigheid op dit punt te kunnen erlangen. Voorloopig dus een zeer beperkt en subjectief oogmerk, waaruit zich pas geleidelijk de meer algemeene begeerte naar het doorgronden van de historie van stad en land zou ontwikkelen.

Aan deze „neiging mijns harten” gaf men des te gereeder gehoor omdat men – en terecht – inzag, dat een „gewone” loopbaan niets voor mij zou zijn. Voor mij was de hoofdzaak, dat hiermede mijn dierbaarste wensch in vervulling ging. Met de preliminaires belastte zich mijn Oom, Mr. W. H. Elias, die in 1876 als substituutgriffier te Amsterdam bij het ordenen van het oud-archief der Arrondissements Rechtbank, waarvan hij den Inventaris had opgemaakt en gepubliceerd, in contact gekomen was en vriendschap gesloten had met Mr. N. de Roever, sindsdien tot gemeente-archivaris van Amsterdam gepromoveerd. Na inwilliging van het verzoek tot aanneming van mijn persoon als volontair, stapte ik, op een voor mij zeer goeden najaarsdag van het jaar 1892, in gezelschap van mijn Oom, die mij bij De Roever introduceeren zou, archiefwaarts. Met popelend hart trad ik over den drempel van het schilderachtige Sint Anthoniswaaggebouw op de Nieuwmarkt en langs de rijen perkamenten registerbanden, die daarbinnen mijn verrukte blikken tot zich trokken. En niet minder verrukt was ik over de welwillende ontvangst van den vriendelijken De Roever, wiens rustige en innemende persoonlijkheid mij onmiddellijk op mijn gemak stelde en levendige sympathie inboezemde. Zoo voelde ik mij in deze geheel nieuwe omgeving van stonde af aan volkomen thuis.

Het was dan ook een soort reservaat van aartsvaderlijke gemoedelijkheid, waarin ik nu als 17-jarige werd opgenomen. Een „kleine republiek”, die zich kenmerkte door geheel on-ambtelijke verhoudingen en een omgangstoon van beschaafde camaraderie, waaraan allen, van hoog tot laag, die er deel aan gehad hebben, in latere dagen niet zonder weemoed konden terugdenken. Het archiefpersoneel in het, ondanks zijn vrij somber interieur toch zoo gezellige gebouw telde in dien aanvangstijd (want „stads oude boeken en papieren” waren er pas sinds een jaar in gehuisvest), behalve den archivaris,

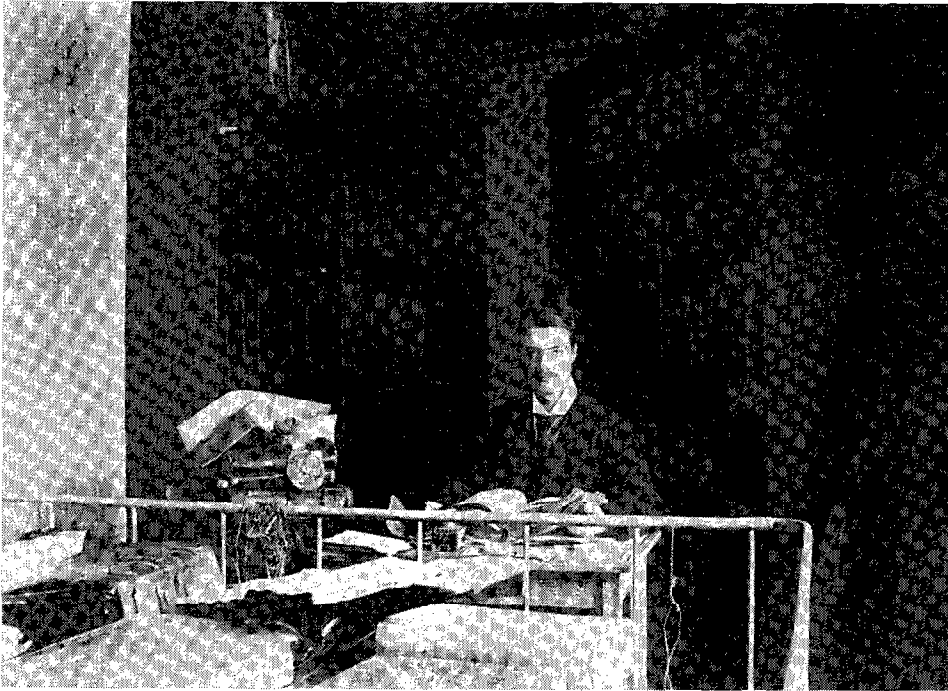
nog slechts vijf man. In de boven het lawaai en de onfrissche geurtjes van de Vischmarkt gelegen leeszaal, – de zoo kunstzinnig afgewerkte voormalige kamer van het Metselaars-gilde, – troonde, als commies, achter zijn schrijfbureau de montere en goedhartige kaalhoofdige korte dikzak Mr. Loeff, die iederen bezoeker met een breeden glimlach en een jovialen kwinkslag placht te begroeten. Aan de lange tafel zat er de adjunct-commies Brouwer Ancher, wiens gedistingeerd en gereserveerd voorkomen opviel door den fijnbesneden kop met het keurige kinbaardje en den wat droefgeestigen oogopslag: een man, die, na in zijn wat al te luchthartig opgevatte studiën mislukt te zijn, hier een emplooi – eigenlijk beneden zijn maatschappelijke standing – gevonden had en helaas vroeg ten offer vallen zou aan een ongeneeslijke kwaal. Als mede-volontair had ik voorts de goedmoedige en welbespraakte Eduard van Biema, een goedgesitueerde vlotte Lebemann, van Joodschen bloede, tien jaren ouder dan ik, niet al te intelligent, maar met de ambitie om als schrijver over historische onderwerpen au sérieux te worden genomen. Bij welken litterairen arbeid overigens zijn zeer ontwikkelde vrouw hem – zooals hijzelf trouwhartig erkende – met raad en daad terzijde stond. De handige, vlugge en zeer attente concierge-boekbinder Verheyen – evenals Ancher Roomsch-Katholiek – en de (voor den dagploeg doorgaans onzichtbare) nachtwaker Van Rooyen zorgden voor den dienst in het gebouw. Er waren nooit personeelsstrubbelingen en alles liep steeds op rolletjes, al waren de bezoldigingen nog laag en de werkuren lang: men kan het waarlijk noemen, „den goeden ouden tijd"! Den jongen en turbulenten adjunct-archivaris Mr. W. R. Veder, die aan het hoofd van het afzonderlijke nieuw-archief, op het Stadhuis, stond, zag ik maar hoogst zelden; zijn eigenaardigheden zou ik pas later in den dagelijkschen omgang ten Archieve leeren kennen.

Het debuut van mijn archiefwerkzaamheden was wel uiterst bescheiden. Blijkbaar had De Roever in overleg met mijn Oom, uitgemaakt, dat ik met de ordening der acten van de Kantongerechten, die met het overige oud-archief van de Arrondissements Rechtbank te Amsterdam, onlangs naar het Gemeente-Archief overgebracht waren, zou worden belast. Mij werd althans opgedragen deze losse stukken, die geheel door elkaar geraakt waren, kanton bij kanton en jaar bij jaar netjes in volgorde der doorlopende nummering te leggen. Een dom werkje, dat ik wel conscientieus verrichtte, maar dat geenszins aan mijn hooggespannen verwachtingen beantwoordde en waarlijk slechts een allerbescheidenst minimum aan geestesgaven vereischte! Gaarne, en al maar vaker, „spijbelde" ik dan ook er tusschendoor, ter verfrissching des geestes, in de richting van het kamertje, waar de oude „kerkregisters", d.w.z. de doop-, ondertrouw-, trouw- en begrafenisboeken van de onderscheidene Amsterdamsche kerken, uit de 16e tot het begin der 19e eeuw, bewaard werden. In dit voor mij toen heiligste der heiligen vermeide ik mij dan een poosje in een „voorloopig nog vrij dilettantisch genealogisch onderzoek naar de verschillende branches van ons geslacht, om zoodoende de zoo vurig verlangde kennis omtrent ons familieverleden op te doen. De goede De Roever, die, zooals ik gaandeweg wel merkte, door mijn aanhoudend gemopper over het vervelende werk aan de Kantongerechten en mijn volgens hem al te groote verdiepthed in de genealogie, geen bijster gunstigen indruk kreeg over mijn geschiktheid voor het archivarisvak, tikte mij herhaaldelijk op de vingers. Toch was hij te goedhartig, om mij strikt aan mijn saaië taak te binden. Zoodat ik alle gelegenheid kreeg, om uit de mij thans ter beschikking staande officieele bronnen de complete genealogie Elias uit te werken, die in 1894 voltooid en daarop in het Jaarboek van den Nederlandschen Adel (onder

redactie van A. A. Vorsterman van Oyen) van 1895 opgenomen en tegelijk ook afzonderlijk in brochurevorm verkrijgbaar gesteld werd. Bij die gelegenheid smaakte ik voor het eerst de zoete vreugde „de me voir imprimé”!

Intusschen had ik – en dit geschiedde met volle instemming van De Roever – van den beginne af mijn snuffelarij zoo nu en dan ook uitgestrekt tot andere afdeelingen van het Gemeente-Archief, zooals de stadsrekeningen, de „quijscheldingen” (of overdrachten van vaste goederen), de Weeskamer en zoo meer, om mij in het ontcijferen van verschillende typen van oud schrift te oefenen en te bekwamen. En van deze welkome gelegenheid maakte ik gretig gebruik, om de zuiver genealogische gegevens omtrent ons voor-geslacht uit de kerkboeken aan te vullen met nadere bijzonderheden op economisch en sociaal gebied. Deze openen mij nu de oogen voor het maatschappelijke leven van vroegere eeuwen, zoodat mijn gezichtskring zich ongemerkt verruimde en weldra méér omvatte dan onze eigen verwantenkring alleen. Ook het „corpus” der regentenregeering, waarvan onze familie als het ware een der integreerende cellen uitmaakte, werd voor mij een object van levendige belangstelling. Ik ergerde er mij ten zeerste aan, dat, terwijl Dr. Bredius, De Roever en anderen het leven en werken en de familierelatiën van alle mogelijke oude Nederlandsche schilders – en niet alleen van de groote meesters, maar ook van de meest onbeteekenende broeders van het paletgilde – na uitvoerig archief-onderzoek in tal van publicatiën haarfijn uitplozen, onze Amsterdamsche vroede vaders, die toch in macht en aanzien zoo hoog boven allen uitstaken en Nederland mede groot hebben gemaakt, aan de vergetelheid werden prijsgegeven. De Roever, die in dit opzicht wel met mij mede kon voelen, stelde mij nu voor, een kaartstelsel van alle Amsterdamsche regenten aan te leggen. Op elke kaart zou ik dan alle wetenswaardigheden, die omtrent elken afzonderlijken persoon op te sporen waren, aantekenen. Op die wijze kon dan op den duur een complete collectie gegevens betreffende het regentenpatriciaat der Amstelstad bijeengebracht en dit aldus in eere hersteld worden. Het was ontgeengaeggelijk een lumineus idee; stellig had hij er geen vermoeden van, dat hij mij daardoor den weg naar mijn ware bestemming aanwees! Vooreerst evenwel lachte het plan, al kon ik het doel en de goede bedoeling wel waardeeren, mij in *dien* fragmentarischen en daardoor minder aantrekkelijken vorm weinig toe, zoodat ik er al na invulling van de eerste paar kaarten genoeg van had. De idee zelf blééf echter in mijn onderbewustzijn dóórwerken.

Aan deze excursies op naburig terrein kon ik alleen mijn – trouwens niet zoo karig uitgevallen – snipperuren wijden. Als mijn hoofdbezigheid had ik het werk voor het Archief te beschouwen. Na het suffe werk der ordening van de „Kantongerechten” werd mij belangrijker en belangwekkender arbeid toevertrouwd, nl. het beschrijven en op kaartstelsel brengen van de „losse boedelpapieren” der oude Weeskamer. Ieder die wel eens deze rijke bron van gegevens van allerlei aard omtrent handel, bedrijf en familiebetrekkingen van de 16e, 17e en 18e eeuwse Amsterdammers – en hun verwanten elders – heeft aangeboord, zal begrijpen hoe zeer het systematische uitputten van zulk een overvloedig reservoir van waardevol actenmateriaal op mijn geliefkoosd gebied een kolfje naar mijn hand was, en dit des te meer omdat het ook veel over onze eigen familie bleek te bevatten. Mijn vaste plaatsje in het gebouw was voortaan in de groote benedenruimte op de langs de wanden loopende ijzeren galerij, voor het boograam boven de Zuider waagdeur, in de onmiddellijke nabijheid van het daar opgestelde Weeskamerarchief en met het uitzicht op den prachtigen renaissancegevel van de kruidenierszaak

Joban E. Elias in zijn werkkamer in de Waag, ± 1900.

Foto Gemeentelijke Archiefdienst.

van Bolten. Hiet zat ik niet alleen gedurende de vier jaren van mijn met lust en ijver volbrachte werkzaamheid in deze afdeling, maar ik bleef er ook nadat ik tot geheel andere bezigheden was overgegaan en zoolang mijn verblijf op het Gemeente-Archief duurde – dus tot het jaar 1905. In dat lange tijdverloop maakte ik er de „histoire intime” van de „Sint Anthonispoort” en zijn bezetting van dichtbij mede. En daarvan was vooral de archivariswisseling in 1893 voor mij van belang.

Hoe kort was het mij gegeven onder de voortreffelijke leiding van den mij zoo sympathieken De Roever het archivarisvak te benaderen! Reeds een jaar na mijn intrede ten Archieve trof hem de slag, dien hij niet lang overleven zou. Gedurende een vacantiereisje, dat hij alléén in Duitschland maakte, kwam zijn vrouw, plotseling door een hevige ziekte overvallen, te overlijden. Toen hij onvoorbereid thuiskwam – want men had hem niet weten te bereiken – was zij reeds ter aarde besteld. Kort daarna bezweek ook hij aan een hartverlamming. Mr. Veder volgde hem als gemeente-archivaris op en verhuisde dus van het Stadhuis (waar Mr. Loeff hem verving) naar „de Waag”. Ten gevolge van deze mutatie zou ik voortaan bijna dagelijks in aanraking komen met dezen in den grond nobelen en goedhartigen, maar grilligen, onevenwichtigen en door zijn labiele zenuwen geheel overheerschten chef. Nu eens geestig en petilliant, dan weer somber-melancholisch, was hij, door zijn onvast karakter, een vat vol tegenstrijdigheden en een speelbal

van zijn voortdurend wisselende luimen. Met zijn vage artistieke, litteraire en links-radicalen politieke neigingen en **aspiratiën**, over al welke stokpaardjes hij gaarne en overvloedig plucht uit te weiden, leek hij meer aangelegd voor de journalistiek, die hij een blauwmaandag had beoefend, zonder te kunnen beklijven, dan **voor het archiveriaat**, waarin hij vervolgens terecht was gekomen, zonder er waarlijk wortel te schieten. Het was dan ook ter compenseering van eigen *inadacquaatheid*, dat hij den begaafden en welonderlegden, aan de Vrije Universiteit voor historicus en classicus opgeleiden Dr. Joh. C. Breen voor de betrekking van adjunct-archivaris aanbeval, welke deze door zijn toedoen inderdaad verkreeg.

Zoo kwam ik dus – Profete rechts, Profete links, das Weltkind in der Mitte! – op mijn levenspad te wandelen tusschen een vurige aanhanger der sociaal-democratie, die mij met overtuiging, in 't voetspoor van Marx, de gebreken der menschelijke maatschappij afschilderde, en een fanatieken Christen en Kuyperiaan, wiens denken, spreken en doen zijn leven lang de Eere Gods tot eenige doelwit hadden. Een tweeledige leergang, die op mij zeer ontwikkelend en verhelderend werkte en mij inzicht verschafte in veel wat mij als historicus – in een land, waar èn de economische èn de godsdienstige factoren zulk een groote rol hebben gespeeld – uitnemend te stade zou komen. Aan den vertrouwelijk ken omgang met deze beide zoo totaal divergeerende heilsverkondigers heb ik voor mijn vorming veel te danken. Als derde leermeester kan ik Dr. G. W. Kernkamp noemen, die, toen nog eenvoudig docent te Utrecht, aan zijn Bontemantel-uitgave werkte en daardoor vaak ons Archief bezocht. Hem leerde ik niet alleen als voorlichter op het gebied van onze economische geschiedenis, maar ook als wijs en oprecht mensch zeer hoog waarden en met erkentelijkheid herdenk ik zijn trouwe vriendschap voor mij, die zich nimmer verloochende en nog in 1927 (na een langdurige periode van verwijdering mijnerzijds, uit jeugdig onbegrip) treffend zou manifesteren door zijn aandeel in mijn benoeming tot lid der Akademie. Door hem leerde ik ook de Duitsche sociaal-democratische historici kennen, zeer getroffen als ik werd door zijn uitspraak: „dat wie geschiedenis gestudeerd en van hen niets gelezen had geen knip voor den neus waard was.” Het zijn de contrasteerende invloeden van dit drietal vooral, die op mijn ontluikend intellect hun sporen hebben achtergelaten en mij begrip hebben bijgebracht voor andermans meest uiteenloopende overtuigingen.

Op het Archief had de mutatie na De Roever's dood helaas een volkomen wijziging in de tevoren zoo eendrachtige verhoudingen ten gevolge, die ook mij in een eenigszins delicate positie bracht. Zelf was ik spoedig, zoowel met Mr. Veder als met Dr. Breen op zeer goeden voet geraakt; maar met de samenwerking tusschen dit zoo ongelijke span wilde het niet vlotten. De bezoekers van het Archief hadden weldra gemerkt, dat zij betere kans hadden om voortgeholpen te worden wanneer zij zich met vragen wendden tot den ijverigen, zakelijken en binnen korten tijd in het archiefmateriaal ingewerkten Breen dan tot den hen het liefst in uitvoerige discussies over de hemzelf interesseerende quaesties betrekking Veder. De habitués maakten het zich dus meer en meer tot gewoonte naar Breen te vragen, tot niet geringe verlegenheid van dezen en stijgende jalousie van zijn uiterst lichtgeraakten chef. Dit leidde op den duur tot een gespannen verhouding tusschen hen beiden en ten slotte – na het overbrengen van het Gemeente-Archief naar het nieuwe gebouw op den Amsteldijk – tot onhoudbare toestanden, waaronder de wat al te lijdelijke Breen zwaar leed en die zouden culmineeren in het on-aangekondigde aftreden van Veder en diens demonstratief neerleggen van zijn

betrekking zonder afscheid te nemen van wien ook van zijn staf of zijn personeel!

Onderwijl had ik, zooals gezegd, sinds 1893 vier jaren lang onder Veder de bewerking van de Weeskamerbescheiden voortgezet. Een arbeid, alleen onderbroken door den zonnigen, onvergetelijken winter van 1893/94, dien ik, ter genezing van een zich aankondigende longaandoening, in het Zuiden, te Menton doorbracht. Het was na afloop van deze vier jaren, dat zich bij mij wat ik „le coup de foudre” zou kunnen noemen voordeed, die een nieuwe periode in mijn leven ZOU openen. Op zekeren dag in 1897 (hoe goed herinner ik mij dat moment, en die plaats, nog!) wilde ik op mijn gewonen dagelijkschen gang naar de Nieuwmarkt, aan het eind van het Rokin juist den Dam oversteken, toen ik, bij plotselinge ingeving, het ontwerp van „De Vroedschap van Amsterdam”, in alle onderdeelen (op de historische inleiding na, die ik er pas later bijbedacht) kant en klaar vóór mij zag! Het was voor het eerst, dat mij zulk een „openbaring” – waarvan ik nog meerdere voorbeelden uit mijn lateren tijd zou kunnen ophalen – overkwam. Een dier manifestaties van ik weet niet welke in de diepste schuilhoeken van het bewustzijn werkzame kracht, die onverhoeds en zonder actieve medewerking van het denkvermogen, op ongeregelde tijdstippen, bij wijze van spontane ontlading, als het ware, van opgespaarde geestelijke dynamiek, mijn brein met klaarheid overgoot en mij hetzij de vóórwetenschap van het nog ongewetene, waarnaar ik zoeken de was, bijbracht of van een ingewikkeld kluwen van problemen mij de verbluffende oplossing ingaf. Of, zooals ditmaal, plotseling een afgerond werkplan, voor jaren arbeids, concreet voor oogen stelde. Steeds heeft, in moeilijke gevallen, waar mijn denkapparaat geen uitweg wist, een deus ex machina (moet ik het „inspiratie” noemen?) mij aldus uit den brand geholpen. Het zijn voor mij altijd momenten geweest van diepste ontroering, van bewustwording van ongekende en onverklaarbare vermogens in de eigen psyche; momenten, waarop ik soms jarenlang in mijn eenzelve bestaan kon teren en die het als met een lichtend geluk hebben doorstraald.

Ik besprak mijn nieuwe project met Mr. Veder, zette, toen hij er zich mede accoord verklaarde, met zijn toestemming de gewone archiefbezigheden aan kant en toog 19 October 1897 (ik schreef dezen datum memorabile op!) aan het werk. Dit werk zou acht jaren van mijn leven volkomen in beslag nemen! Want er kwam heel wat bij te pas! In de eerste plaats moesten de genealogieën van alle Amsterdamsche geslachten, die er langer of korter tijd in de stadsregeering hadden gezeten, – zelfs de meest obscure, soms geheel naamlooze, uit den geuzentijd – worden uitgewerkt. En wel zóó, dat de onderlinge verwantschap van alle regenten uit de vele verschillende familiën ook langs velerlei op zichzelf onbelangrijke „tusschenschakels” – eruit blijken zou. En voorts dienden, ter aankleeding van dit meer „sibbekundige” raamwerk, de noodige gegevens betreffende handel en wandel, vermogensomstandigheden en sociale positie van alle leden dezer geslachten bijeengezocht te worden. Immers was het mijn bedoeling niet alleen dorre stamreeksen te geven, maar ook – en vooral – van elke familie, zij het ook zeer summier, de ontwikkeling te schetsen, zoodat het complete werk een overzicht zou geven van de opkomst en bloei van het Amsterdamsche patriciaat, van de overneming van het bewind door de Protestanten (de „Alteratie”) in 1578 tot den val van het Ancien Régime te onzent in 1795. Het zou dus een stuk sociale en economische geschiedenis, loopende over het geheele tijdvak der Republiek, moeten documenteeren.

Voor de genealogieën moesten vooreerst de gezamenlijke Amsterdamsche „kerkboeken” grondig worden doorgewerkt, wat op zichzelf reeds geen kleinigheid was. En

verder de overige bronnen van het Archief, voorzover die daartoe materiaal konden leveren. Voor den tijd na 1650 ongeveer waren er familie-stamboomen in overvloed aanwezig, hetgeen mijn taak, wat de laatste anderhalve eeuw der door mij behandelde periode betreft, aanmerkelijk verlichtte. Het was alleen maar zaak deze overal verspreide getuigenissen van den stamtrots in Amsterdamsche regentenkringen in familiearchieven en andere collectiën op te sporen en van hun eigenaars los te krijgen. Maar dat het mij uiteindelijk mocht gelukken alle nog voorhanden leemten in mijn gegevens aan te vullen en den lezer soodoende Aemstel's patriciaat, tot 1795 toe, als één grooten verwantenkring aanschouwelijk te maken had ik vooral te danken aan de mij door den Secretaris van den Hoogen Raad van Adel, Jhr. D. Rutgers van Rozenburg, die zich levendig voor mijn onderneming interesseerde, zoo onbekrompen vergunde vrije beschikking over het aan genealogische schriften, ook van Amsterdamsche herkomst, zoo rijke archief van zijn illustere college. De aanvullende bijzonderheden en personalia, die mijn genealogiën moesten verlevendigen en tot even zoovele „tranches de vie” – zoo mogelijk – omtooveren, verschafte ik mij voornamelijk door het doorlezen van alle daarvoor in aanmerking komende archivalia, die in 't Waaggebouw voor 't grijpen lagen. Nasporingen in verschillende andere archieven, in binnen- en buitenland, en een uitgebreide briefwisseling, die zich tot vrijwel alle landen van Europa uitstreckte, moesten mij de nog ontbrekende gegevens verschaffen.

Over de niet geringe en niet weinige moeilijkheden en den omvang van het door mij zoo enthousiast ondernomen werk (ook het naamregister op de 14 à 15.000 namen heb ik zelf samengesteld!) zal ik hier verder maar zwijgen. Wie mijn boek heeft ingezien, zal zich ook zonder commentaar wel van den eraan besteedden arbeid rekenschap hebben gegeven. Des te meer moeite kostte het mij, mij door dezen rijstebreiberg heen te werken, doordat ik van mijn 20e tot mijn 27e jaar bij kortere of langere tusschenpoosen geplaagd werd door een ingewandslijden, dat mij telkens weer dwong mijn werk af te breken en het bed te houden. Toen van mijn eerste deel de genealogische tekst de drukpers verlaten had, nam de toestand een zóó acute wending, dat het verder werken nagenoeg ondoenlijk werd. Op mijn dringend verzoek verklaarde de in consult geroepen specialist, Prof. Rotgans, zich toen bereid mij te opereeren; en deze operatie maakte, tot mijn groote blijdschap aan het lijdenstijdperk voor goed een eind. De rustkuur na afloop, in Baarn, maakte ik mij ten nutte door, op mijn boschwandelingen, een nieuw werkplan op te stellen, dat het nog „in statu nascendi” verkeerende eerste deel van de „Vroedschap” met een „historische inleiding” zou verrijken. Het is wel de moeite waard aan *dit* gedeelte, waaraan ik mijn sporen als historicus verdiend heb, eenige meerdere aandacht te wijden.

Het monnikenwerk van het in 't net schrijven van de kladkopij van mijn twee deelen en het corrigeeren der drukproeven van het eerste had mij voor het oogenblik beu gemaakt van alle genealogie. Ik snakke naar afwisseling in mijn bezigheden. Daarbij kon ik mij niet onttrekken aan het onbehagelijke gevoel, dat er aan het eerste deel iets ontbrak, iets onafs was. Dr. Breen had mij reeds aangeraden er een overzicht over de behandelde stof aan vooraf te laten gaan; maar ik durfde mij aan een zoo belangrijk onderwerp niet te wagen, aangezien ik mijzelf daartoe ten eenen male onbekwaam achtte. Wel had ik mij reeds ééns, op instantelijk verzoek van den redacteur E. W. Moes en sterk aandringen van Breen, verstout – als eerste proeve van ontbottende pennevaardigheid – voor het Amsterdamsche Jaarboekje van 1898 een opstel te leveren over „Het geslacht

Pancras”, waarvan de latere hoogleeraar Dr. Brugmans in zijn recensie in „De Spectator” getuigde, dat het boven het gebruikelijke peil van dergelijke genealogische bijdragen in het jaarboekje uitging en hem zelfs deed denken aan . . . „l’histoire d’une famille” van Zola! En bovendien lagen in mijn schrijftafel een drietal afzonderlijke korte stukjes over de kuiperijen bij de Amsterdamsche regeeringsverkiezingen in den tijd van Bontemantel, de leidende burgemeestersdynastieën in het Amsterdam van het Eerste Stadhouderlooze Tijdvak, en de deelneming van voorname Amsterdamsche regenten aan het zakenleven der stad in den laten bloeitijd van haar handel, vóór den Vierden Engelschen Oorlog. Maar dit waren slechts losse grepen uit de geschiedenis van Amsterdam, zonder onderlingen samenhang. Toch had ik, blijkens deze voorstudiën, reeds ingezien, dat het mij in de eerste plaats te doen moest zijn, om, als basis van een doorlopend historisch overzicht, datgene voorop te stellen wat zich afspeelde rondom de leidende figuren op het burgemeesterskussen, en hun familie-aanhang, die in de Amsterdamsche politiek den toon aangaven. Bovendien stond de ontwikkelingsgeschiedenis van het Amsterdamsche patriciaat, de sociale en economische fasen, die het van 1578 tot 1795 doorloopen had, mij door mijn archiefwerk in alle bijzonderheden zeer scherp voor den geest. Want ik was gelukkig ontsnapt aan het gevaar door de veelheid der boomen het bosch uit het oog te verliezen, door het uitpluizen van het bijzondere, het algemeene over het hoofd te zien. De moeilijkheid was slechts het historische verloop, dat ik nog maar met mijn geestesoog overzag, onder woorden te brengen en, tot een weloverwogen verhaal gemodeleerd, op het papier te stellen!

Tweeërlei factoren droegen ertoe bij, mij een poging daartoe te doen wagen. Reeds werkte een leerling van Kernkamp – de later als communistisch kamerlid en historicus bekend geworden W. van Ravesteyn –, met gebruikmaking van het in de drukproeven van mijn eerste deel voorhanden materiaal, een sociaal-economisch overzicht van Amsterdam’s historie in het laatst der 16e en het begin der 17e eeuw tot een dissertatie uit. Dat hij mij daarmede het gras voor de voeten weg zou maaien, kon ik niet goed zètten. En buitendien meende ik, hem kennende, het wel zoo goed te kunnen doen als hij; mijn zelfvertrouwen was, mijzelf onbewust, aan het groeien! Dit wassende zelfvertrouwen werd nog geprikkeld door den drang, om ééns en voor goed aan degenen, die mij nog steeds niet voor vol aanzagen en van mijn werk op het Archief als van „gekke liefhebberijen” spraken, een klinkend démenti te geven. Ik zette mij dus schrap, ging aan ‘t werken. . . in een wonderlijk snel tempo – en met welk een animo! – vloeide de „historische inleiding” mij als vanzelf uit de pen. Ik liet het geschrevene aan Kernkamp lezen, werkte, na enkele van die lapidaire opmerkingen, waarin hij een meester was, en een nader archiefonderzoek, de bladzijden over Amsterdam’s aandeel in het ten val brengen van Oldenbarnevelt (thans geconsolideerd tot een goed gefundeerd verhaal, dat speciaal de aandacht trok!) geheel om en ditmaal bleek Kernkamp met het geheel uiterst tevreden, zoodat ook deze inleiding naar den drukker kon gaan. Kernkamp las de drukproeven nog eens voor mij na en gaf mij daarbij enkele nuttige wenken. Mr. Veder schreef voor het boek een „inleidend woord”, zóó daverend, dat ik er eerst mede verlegen zat en het pas opnemen wilde na uitdrukkelijke verklaring van Kernkamp, „dat er geen woord teveel in stond”, en in ‘t najaar van 1903 deed dit eerste deel zijn intrede in den boekhandel.

Te dezer plaatse wil ik een gelijktijdig voorval inlasschen, dat niet minder kenmerkend is voor de plotselinge en onverklaarbare rijping van mijn vermogens op dit voor mijn

ontwikkeling als historicus, naar ik meen, beslissende moment van mijn leven. In 1900 had Kernkamp een archiefonderzoek in Zweden, Noorwegen en Denemarken ingesteld naar archivalia, belangrijk voor de Nederlandsche geschiedenis (het Verslag waarvan in 1903 in druk verscheen). Na zijn terugkeer, toen ik herhaaldelijk in aanraking met hem kwam, ter bespreking – zooals gezegd – van mijn „historische inleiding”, gaf hij mij, in December 1902, in overweging een door hem te Stockholm ontdekt „Contract tot oprichting van een Zweedsch Factorie-comptoir te Amsterdam in 1663”, dat hij nogal interessant voor onze handelsgeschiedenis achtte, in de Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap te publiceeren, met een korte inleiding ter toelichting ervan. Hoewel ik al werk genoeg omhanden had, stemde ik erin toe, om hem genoeg te doen en verzocht den rijksarchivaris te Stockholm om een afschrift van het document, dat mij ook prompt werd toegezonden. Reeds bij het eerste vluchtige doorlezen ervan doorflitste mij de ingeving, dat dit contract een keerpunt in onze handelsbetrekkingen met Zweden moest markeeren en een nog onbekend hoofdstuk in deze betrekkingen omhulde. Van mijn ontdekking vervuld, haastte ik mij naar Kernkamp, om hem deelgenoot ervan te maken. Op zijn beurt las hij – en wel zeer aandachtig! – het stuk door en merkte toen, doodnuchter, op: „Ik kan er niets in vinden van wat jij erin ziet. Uit mijn Algemeene Geschiedenis (samen met Brugmans geschreven) kan je de noodige gegevens putten voor een korte inleiding; dat zal voldoende zijn.” Laat ik hier aanstippen, dat Kernkamp een speciale studie van onze betrekkingen (ook wat den handel betreft) met de Scandinavische rijken (waarover zijn vermaarde dissertatie „De sleutels van de Sont” handelde) gemaakt had en dus op dit gebied deskundig en ik daarentegen in dezen een volslagen leek was.

Ik zeide niets, ging naar het Archief, verdiepte mij in de diplomatieke en andere daar berustende contemporaine bronnen (o.a. brieven uit het handelsarchief van het huis Trip, die ik in mijn Weeskamer had ontdekt), sloeg verschillende werken over dien tijd erop na, maakte ook van Kernkamp's eigen nog onuitgegeven Verslag een ruim en dankbaar gebruik. En ziet: de uitkomst bleek volkomen mijn intuïtief „aanvoelen” van de beteekenis van het „contract” te bevestigen. Ik kon in mijn inleidend artikel in bijzonderheden aantonen hoe het document een ingrijpen beteekende van de Zweedsche regeering, om de exploitatie van Zweden's minerale schatten – den grootsten rijkdom des lands – die tot dat oogenblik geheel in handen van Nederlandsche kooplieden was, onder eigen nationale controle te brengen. Het contract was een kapitale zet in de nieuwe politiek van den rijksschatmeester Bonde – den Colbert van Zweden – die beoogde dit land vrij te maken van de drukkende economische overheersching door de Nederlanders en in de eerste plaats de almachtige kongsie der „kanonnenkoningen” De Geer en Trip den nek te breken. Toen mijn verhaal in kannen en kruiken was, zocht ik Kernkamp op, om het hem voor te lezen en nooit zal ik vergeten hoe stupéfait hij ervan opkeek! Ofschoon mijn stukje veel te lang voor het doel was uitgevallen, werd het toch „met het oog op den belangrijken inhoud” (zooals het bestuur van het Genootschap in een voetnoot verklaarde) onmiddellijk in het 24e deel der Bijdragen (van 1903) opgenomen. Het baarde destijds in het kringetje van de Nederlandsche geschiedkundigen nogal opzien, hetgeen ik een veertig jaren later nog gewaar werd, toen de grijze Dr. M. G. de Boer, met wien ik in Zeist weer in aanraking kwam, er mij, tot mijn niet geringeverbazing, een enthousiast compliment over maakte!

Om nu tot de verschijning van het eerste deel van mijn Vroedschap, in datzelfde jaar

1903, terug te keeren; het succes ook van dit werk overtrof verre mijn verwachting. Dat het bij onze genealogen zou „inslaan” lag voor de hand. Voor de kern van begaafde jongeren – ik denk hier aan Beelaerts van Blokland, Valck Lucassen, Bijleveld e.a. – die in het orgaan van het Genootschap „de Nederlandsche Leeuw” zulke uitnemende studiën publiceerde over genealogische onderwerpen, was het, niet minder dan voor den schrijver zelf van ‘t boek, een groote voldoening, dat thans ook van gezaghebbende wetenschappelijke zijde de beteekenis van de genealogie als hulpwetenschap der geschiedenis werd ingezien en erkend. Deze erkenning, ook van den kant van de archiefwereld, was voor het ernstige genealogische onderzoek – dat mede in discredit was geraakt door de beunhazerij van een Vorsterman van Oyen en consorten – tevens van eminent practisch belang. Een en ander werd nog in 1932, bij de viering van het 50-jarig jubileum van het Genootschap der „Leeuwen”, door den voorzitter Valck Lucassen in zijn feestrede herdacht. Maar dat mijn Vroedschap tot in het buitenland opgang zou maken, dàar had ik niet van gedroomd. Hoe groot was mijn verrassing, toen mijn nicht Netty Elias (thans Mevrouw Van den Bergh van Eysinga), die destijds te Utrecht studeerde en er de litterarische studentenfaculteit presideerde, mij vertelde hoe de vermaarde Belgische historicus Prof. Pirenne, die uitgenoodigd was, om te Utrecht voor de faculteit te komen spreken, als inleiding tot zijn lezing aan de voornaamste Nederlandsche geschiedkundigen een apprecieerend woord wijdende, daarbij ook mijn naam had genoemd! Op zoo iets was ik waarlijk niet verdacht.

Wien zou, bij zulk een overmatige waardering voor zijn „coup d’essai”, deze zoete wierook niet naar ‘t hoofd gestegen zijn? Wel had ik eenigszins het gevoel evenmin deze „excès d’honneur” verdiend te hebben als tevoren de „indignité” van mijn nietvolwaardigachting, maar toch kroop het duiveltje der ijdelheid (dat in de geleerde wereld zoo gaarne zijn slag slaat!) waar het niet gaan kon. En het is, dunkt mij, verklaarbaar en vergeeflijk, dat ik mij een oogenblik inbeeldde reeds historicus te zijn en aan het scheppen van nieuwe meesterwerken ging denken! Tot een verzoek van de Universiteit te Kiel, om in haar orgaan een pasverschenen werk van Werner Sombart te recenseren mij terugriep tot de werkelijkheid, nl. dat ik niet aan het eind, maar pas aan het begin van mijn leertijd was. In al de jaren toch, aan het schrijven van „De Vroedschap” besteed, had mij ten eenenmale de tijd ontbroken onze geschiedenis – en, a plus forte raison, geschiedenis in het algemeen – uit de boeken te bestudeeren. Ik had dit alleen, op mijn beperkt gebied, uit de archiefbescheiden kunnen doen. En mijn „historische inleiding” berustte, behalve op de weinige kennis, die ik over de door mij aangeroerde onderwerpen „met een hap en een snap” in de desbetreffende werken voor mijn doel had opgedaan, in hoofdzaak op een zeer scherpe mij van nature eigen intuïtie en een niet geringe dosis durf, om dit intuïtieve inzicht in historische problemen met stelligheid vast te leggen in boud geformuleerde uitspraken. Wilde ik mij echter werkelijk tot historicus bekwamen, dan diende ik de al te vluchtige intuïtie met gedegen kennis aan te vullen en te consolideeren. Feitelijk bevond ik mij dus in de eigenaardige positie van een handwerkgezel, die zijn meesterproef reeds heeft afgelegd, maar zijn vak nog leeren moet! Deze waarheid te rechter tijd te hebben ingezien is mijn geluk geweest.

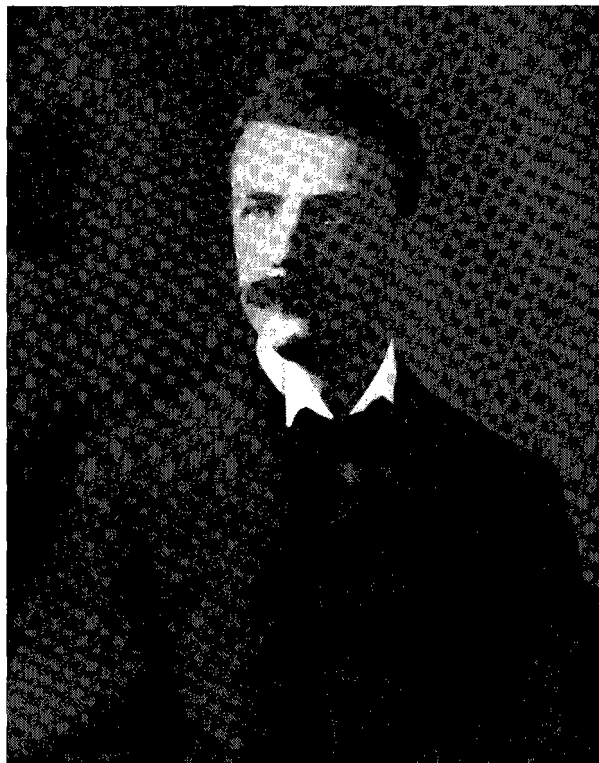
Zoo besloot ik mij in mijn studeercel thuis terug te trekken, tot ik volleerd zou zijn; en tien jaren lang heb ik dan ook niets gepubliceerd. Daarbij sprak trouwens mijn gezondheidstoestand een nadrukkelijk woordje mede. Jarenlang had ik aan mijn lijvig opus zeer hard en ingespannen gewerkt; onder vaak minder gunstige gezondheids-

omstandigheden, hetgeen niet zonder uitwerking op mijn gestel was gebleven. Aan het intermitterende lijden, dat mij tevoren kwelde, had de operatie wel een eind gemaakt, maar mijn krachten minderden zeer merkbaar. En daar het kritieke 28e jaar op handen was, dacht ik niet anders of mijn moeder's lot zou ook het mijne worden: een meerring, die, naar ik later hoorde, door velen in de familie werd gedeeld. Ik spande nu alle krachten, waarover ik nog beschikte, in, om ook het tweede deel van mijn Vroedschap nog bijtijds gereed te krijgen; ik wilde in alle geval de oogst binnenhalen vóór mijn dag ten einde zou zijn. En groot was mijn vreugde, toen dit mij gelukte. Onmiddellijk daarop volgde de inzinking, die mij noodzaakte in Wiesbaden en Baden-Baden herstel te gaan zoeken. In de aan natuurschoon zoo overrijke Badense badplaats, waar ik het heerlijke voorjaar van 1905 zag openbloeien, wist de bekende leerling en volgeling van Bismarck's beroemden en befaamden lijfarts Schweningen, Dr. Groddeck, mij weer op de been te brengen. Ik kwam weer genezen thuis, maar moest mij blijven ontzien. Niet meer dan enkele ochtenduren arbeids waren mij voortaan vergund; de middagen dienden aan wandelingen in de open lucht te worden gewijd. Weldra had ik mij evenwel aangewend ook van dezen tijd van ontspanning een nuttig gebruik te maken: het loopen bevorderde de activiteit en de ordening der gedachten, zoodat het mij een gewoonte werd in de open lucht de historische stof te verwerken en- als ik met scheppend werk bezig was – datgene wat ik den volgenden dag zou schrijven alvast in mijn hoofd op te stellen. Dit had het dubbele voordeel, dat ik aldus een aangenaam en gezond bestaan leidde, dat mijn geest bij voortduring frisch hield, en dat tevens mijn pennevruchten nooit naar de lamp hebben geroken. Het nadeel, dat deze levenswijze mij tot een werkelijke alzijdige „geleerdenstudie” geen tijd genoeg overliet, moest ik op den koop toe nemen. Zodoende heb ik mij wel, of ik het wilde of niet, op enkele weinige onderwerpen dienen te specialiseeren.

Maar die specialiseering is pas iets van lateren datum, toen ik weer met schrijven begon. Voorloopig las ik, jaren achtereen, want ik moest mijn vakterrein eigenlijk nog van meet af aan in geestelijk bezit nemen. Nu was lezen een oude liefhebberij van mij, reeds dagteekende uit mijn kinderjaren. Waarschijnlijk hing die kinderlijke leeswoede destijds samen met mijn doofheid, die mij noodzaakte alles – dus ook wat andere kinderen uit de gesprekken om zich heen opvangen – uit de boeken te halen. Altijd zat ik met een boekje in een hoekje. Daarbij kwam het mijn ontwikkeling niet weinig ten goede, dat ik, van mijn derde jaar af, door een Fransch-Zwitserse verzorgster was opgevoed, zoodat het Fransch voor mij a.h.w. een tweede moedertaal geworden was. Zoo verslond ik met intens genot niet alleen de gewone kinder- en sprookjesboeken, maar ook al wat er in 't Hollandsch en Fransch aan bevattelijks voor mijn jaren op het gebied van geschiedenis, reisbeschrijvingen en natuurlijke historie uitkwam, las ik met graagte. Van jongsaf is mijn geest bij die lectuur meer op het zicht- en grijpbare dan op het denkbare gericht geweest; vandaar ook mijn latere afschuw voor wiskunde en filosofie. Zolang ik aan mijn Vroedschap werkte en mijn tijd dagelijks van 's morgens vroeg tot den avond daarmede bezet was, had ik tot lezen niet meer kunnen komen. Maar nu ik weer vrij man was en het mijn aangewezen taak werd mij met het gansche gebied der geschiedenis vertrouwd te maken, kon ik tot mijn oude liefde terugkeeren. Ik bracht geleidelijk een welvoorzienne boekerij bijeen en las veel en systematisch: eerst vaderlandsche en vervolgens algemeene geschiedenis. Hoewel, ter afwisseling, tusschendoor ook „de levende natuur” niet verwaarloosd werd, want vooral de insectenwereld behield altijd mijn groote be-

*Johan E. Elias, Baden Baden
April 1905.*

Foto W. Kuntzemüller.

langstelling. Ware ik een buitenkind geweest, allicht was ik dan entomoloog geworden.

De studie der vaderlandsche historie vond ik tamelijk saai: hoe weinige onder onze historici wisten zich boven het bloot verstandelijke niveau te verheffen, op den bevrijdenden wiekslag der verbeelding! Zelfs den geschriften van Fruin, onzen Meester bij uitnemendheid, bij wiens onbereikbare hoogte de neophiet zich zoo nietig voelt en wien het toch waarlijk niet ontbreekt aan fijngeschakeerd gevoel en verbeeldingskracht, blijft steeds iets van de stroeve en distante persoonlijkheid van den schrijver aankleven, waardoor de enthousiaste „liefhebber der geschiedenissen”, die ik destijds was, aan warme bewondering voor deze toch zoo eminente figuur niet toekomen kon. Meer genoot ik van de werken der „Groote Voorbeelden” uit de buitenlandsche geschiedkundige litteratuur. Naar Ranke vooral ging mijn hart uit; diens werken verzamelde ik met een waren hartstocht. De arendsblik, waarmede deze groote het rijk van ’t verleden overziet, (zijn evenknie Mommsen leerde ik pas later kennen) bracht mij steeds weer in vervoering. Macaulay pakte mij meer door de romantische schilderachtigheid van zijn vaak aangrijpende en altijd – wàar men hem ook opslaat – onmiddellijk boeiende vertelkunst. Maar ook de vele mindere goden kregen elk hun beurt en voerden mij in hun engeren kring – de geschiedenis van hun eigen vaderland of van ’t land hunner studie – binnen. Met veler opvatting der historiographie – een wetenschap en een kunst tegelijk en juist

daardoor van haar beoefenaars het hoogste vergende. ¹ – kwam ik soodoende in contact. En mijn voorliefde ging daarbij het meeste uit naar het zich toen krachtig ontwikkelende historische materialisme. Niet dat de uiterste consequenties van die richting mij aantrokken! De opvatting, dat men er de oplossing van alle problemen der geschiedenis door vinden kan, zooals het doctrinarisme à outrance van sommige Duitsche geleerden – vooral de sociaal-democratisch georiënteerde onder hen – meende, kon ik niet deelen. Maar voor de op het gebied van handel, nijverheid en zeevaart toonaangevende staten van Europa – waartoe ook onze Republiek behoorde – leek mij deze voornamelijk op materiele factoren gebaseerde geschiedbeschouwing toch wel bij uitstek geschikt. Van dit meer materialistische gezichtspunt – dat bij mijn van nature op het stoffelijk waarneembare gericht wetensdrang paste – ging ik dan ook uit, toen ik mij weer tot schrijven zou zetten.

Vóór ik met lezen begon, had ik al wat genealogie was aan kant gezet. Na acht jaren van geslachtkundige bedrijvigheid had ik er meer dan genoeg van; en wat de eigen parentage betrof, daar had ik vooreerst geen tijd meer voor: die hoopte ik later weer eens bij de hand te kunnen nemen. En juist wilde ik met mijn lectuur beginnen, toen ik van den heer D. C. Meyer Jr., den bekenden Amsterdamschen wijnkooper en (evenals ik) autodidact-historicus, een uitnodiging kreeg, om hem eens te komen bezoeken. Door Veder liet hij mij daarbij weten, dat hij een nieuw arbeidsveld voor mij wist. Nu had ik voor 's heeren Meyer's prestaties, vooral op het gebied van de topographie van oud-Amsterdam, waar hij beter dan wie ook op thuis alle respect. Maar, al mocht hij een figuur van beteekenis zijn, de persoonlijkheid zelf van het onaanzienlijke manneke, zijn uiterlijke verschijning van kruideniertje in ruste en zijn daarmede corresponderend plat-Amsterdamsch accent, waren mij (evenals Veder), ronduit gezegd, antipathiek. Toch ging ik hem, op aandringen van Veder, in zijn woning in de Vondelstraat uit beleefdheid mijn opwachting maken. In zijn pronkvolle, namaak oud-Hollandscheikenhouten studeerkamer, waarin het sobere oude heertje zoo wonderlijk detoneerde, zette deze mij zijn voorstel uiteen. Hij gaf **mij** in overweging een boek – à l'instar van „De Vroedschap” – te schrijven, dat de genealogieën van het Amsterdamsche zakenpatriciaat van de 19e eeuw, dus van de vooraanstaande koopmans-, bankiers- e.a. ter Beurze het meest op den voorgrond tredende geslachten der stad zou omvatten. Niet ten onrechte betoogde hij – en het idee was ook reeds bij mijzelf opgekomen – dat dit burgerlijke patriciaat evenzeer een oligarchie en tevens een macht in de Amsterdamsche maatschappij der 19e eeuw vormde als dat der regenten in het tijdvak van de Republiek en als zoodanig in zekeren zin als den opvolger ervan kon beschouwd worden. En dat het zeer de moeite waard was dit eens uitvoerig uiteen te zetten. Wat mij – voegde hij eraan toe – wèl zou gelukken, omdat ik toegang had tot die kringen, wat bij hemzelf niet het geval was. Dit laatste nu daargelaten (er scheen uit zijn woorden te blijken, dat hij gaarne zelf dezen arbeid ter hand had willen nemen, als hij maar gekund had) was ik het met den inhoud van zijn beschouwingenvolkomen eens. En ik hoop, dat zich mettertijd nog eens de daartoe geschikte persoon zal opdoen, die van dit belangwekkende onderwerp werk wil maken. Maar het is te begrijpen hoe weinig ikzelf – oververzadigd van genealogie als ik was – er op dit moment voor voelde, om mij opnieuw hals over kop in een dergelijke mer à boire te storten. De heer Meyer toonde zich over mijn gereserveerde afwijzing zeer gepiqueerd; voortaan was ik, bij eventuele ontmoetingen, enkel lucht voor hem!

Het zou bij dezen eersten aanslag op mijn vrije arbeidskeuze niet blijven! Reeds had Kernkamp mij aangeraden, als ik met mijn Vroedschap gereed zou zijn, onder leiding van zijn grooten vriend Mr. S. Muller Fz. aan het Rijksarchief te Utrecht voor archivaris te gaan studeeren. Maar tot een ambtenaarsbestaan voelde ik mij in 't minst niet ge-roepen. En bovendien kon ik, hoe groote achting ik den Utrechtschen rijksarchivaris ook toedroeg als een „kopstuk” onder de mannen van wetenschap, hem om zijn stekeligen, plaagzieken humor, die zoovelen afstiet, niet goed zetten. Onder hem als chef had ik nooit kunnen werken. Kernkamp had er niet verder op aangedrongen, maar hij liet mij niet los. Nu, achteraf, vermoed ik, dat hij, die in dezen tijd toonde zich zoo levendig voor mij te interesseeren, mij bij mijn verdere ontwikkeling tot historicus heeft willen leiden en behulpzaam zijn. Edoch, het stond geschreven, dat ik zelf, en alléén, mijn eigen weg zou moeten vinden, zoodat ik hem al spoedig ontsnapte; hetgeen hij mij overigens, zooals later wel bleek, met zijn ruimhartige natuur niet kwalijk nam – ik zou haast denken : integendeel !

Intusschen kwam hij weldra met een andere suggestie, die mij beter aanstond, omdat zij meer met mijn smaak en aanleg strookte. De onlangs van regeeringswege ingestelde Commissie voor geschiedkundige publicatiën, waarvan hij lid was en die onder directie van den toen nog jongen Dr. H. Th. Colenbrander stond, was bereid mij als ik mij daartoe beschikbaar wilde stellen, een bronnenuitgave betreffende de geschiedenis van de Amsterdamsche Beurs en Bank op te dragen. Een onderscheiding, waarvoor ik niet weinig gevoelig was, en een taak, die mij wel toelachte. Aanleiding tot dit aanbod had de publiceering, in mijn Vroedschap, van gegevens omtrent verschillende Amsterdamsche handels- en bankiershuizen uit de 17e en 18e eeuw gegeven. Ik had daarover materiaal verzameld uit verschillende buitenlandsche archieven, o.a. te Weenen en te Parijs, zoodat ik in deze materie reeds eenigszins wegwijz was en er een algemeen overzicht van had gekregen. Ik ging dan ook op het voorstel in, diende op verzoek der Commissie een uitgewerkt plan voor de uitgave in en werd, nadat dit goedgekeurd was, met de uitvoering ervan belast. Tevoren had ik echter het noodige uitstel bedongen, om mij op mijn nieuwe taak voor te bereiden. In de eerste plaats diende ik, aangezien de voor mijn doel zoo belangrijke correspondentie tusschen 's Keizers gezant te 's-Gravenhage en zijn regeering te Weenen in het Latijn gevoerd werd, mij grondig in de kennis van deze taal te bekwamen. En daarenboven moest ik mij nog wat in financieele quaesties inwerken. Voor de Latijnsche lessen wendde ik mij tot Dr. M. B. Mendes da Costa, een slechthoorende evenals ik, met wien ik weldra zeer bevriend raakte, wiens van geest sprankelende – en tevens zoo gevoelige – natuur mij bij voortdoring boeide en wiens stimuleerend onderricht ik jarenlang mocht genieten. Onder de hand leerde ik er, op eigen houtje, Russisch en Zweedsch bij, welke talen mij evenzeer bij mijn archiefonderzoek te pas zouden kunnen komen en mij inmiddels in staat stelden een blik te slaan in de literatuur van deze beide volken.

Uit deze langgerekte voorbereiding blijkt reeds, dat de uitvoering van de door mij wel wat onbedacht aanvaarde taak langzamerhand op de lange baan was geraakt en van dit uitstel kwam het, met toestemming en goedkeuring van de Commissie voor 's Rijks geschiedkundige publicatiën, ten slotte – in 1910 – tot afstel. Mijn zwakke gezondheid en toenemende doofheid hadden mij hoe langer hoe meer doen opzien tegen het ondernemen van langdurige archiefreizen in het buitenland. En daarenboven raakte het onderwerp van de rijkspublicaties op den achtergrond, doordat mijn belangstelling zich

meer en meer op een geheel ander object concentreerde. Om dit begrijpelijk te maken, moet ik hier weer even terugkeeren tot het jaar 1897, waarin de spontane conceptie van mijn „Vroedschap” viel. Op een regenachtigen middag in den herfst van datzelfde jaar, met mijn familie in Como logeerende, zocht ik er mijn troost in de leeszaal van ons Hotel Plinius. Daar trof ik, in een waarschijnlijk door een Britschen gast er achtergelaten aflevering van de Scots Historical Review, een uitvoerige en leerzame recensie aan van Julian Corbett's „England in the Mediterranean”. En onder het lezen ervan kreeg ik wederom „le coup de foudre”. In een plotselinge helderheid van geest zag ik wat er te maken zou zijn van een zoo pakkend onderwerp als den strijd om den wereldhandel tusschen onze op het hoogtepunt van haar machtsontwikkeling ter zee staande Republiek en het als zeemacht nog in staat van wording verkeerende Engeland, in de eerste helft der 17e eeuw. Al zou het nog jaren duren vóór ik mij met deze schitterende episode in onze geschiedenis zou gaan bezighouden, toch verloor ik ze in al den tijd, dat ik aan mijn Vroedschap werkte, niet uit het oog. Het onderwerp blééf mij aantrekken, tot ik het ter hand nemen en er de reeks van publicatiën aan wijden kon, die verder mijn leven zouden vullen. Feitelijk is dus mijn geheele levenswerk niets dan de verwezenlijking van twee – of liever, zooals hierna blijken zal, *drie* – verschillende ingevingen, die mij reeds op mijn 22e jaar ten deel vielen! Dit verklaart de vaste lijn, die, ondanks veel zoeken en tasten, door mijn wetenschappelijk werk loopt, en de innerlijke zekerheid – die mij nooit verlaten heeft – omtrent de juistheid van de steeds weer hervonden koers. Een zekerheid, kan ik er wel bijvoegen, zonder welke mijn nerveuze natuur niet *die* „vrede des gemoeds” zou gekend hebben, die mij de kracht schonk met mijn labiel gestel zooveel arbeids te verzetten.

Wel bestreek, zooals gezegd, mijn lectuur in de jaren 1905 tot 1910 het geheele domein der historie. Maar in de eerste plaats richtte mijn belangstelling zich toch op datgene wat betrekking had op of in verband stond met de voorgeschiedenis en de geschiedenis zelf van het geleidelijk tot vijandschap aanwakkerende, vrijwel de geheele wereld omvattende antagonisme tusschen de twee groote handeldrijvende en zeevarende natiën der 17de eeuw: de Nederlanders en de Britten. Over dit roemrijke tijdvak *onzer* historie verzamelde ik systematisch aanteekeningen uit boeken en vaktijdschriften, zoodat ik aan het eind van mijn studie jaren reeds over een flink materiaal betreffende dit voor mij zoo aantrekkelijke onderwerp beschikte. Van deze steeds aangroeiende massa gegevens had ik trouwens reeds gedurende mijn lectuur – en zoowel ter afwisseling met deze passieve bezigheid als om mij in het schrijven te oefenen – gebruik gemaakt, om een populair overzicht over „het voorspel” van onze Engelsche oorlogen samen te stellen. Dit werk hield ik echter, als nog niet genoegzaam voldragen, in portefeuille; de meest geslaagde bladzijden ervan zouden later een plaatsje vinden in mijn „Voorspel van den Eersten Engelschen Oorlog”. Intusschen was door dezen voorarbeid de stof in mijn geest geordend, zoodat ik het onderwerp in zijn geheel en in alle onderdeelen overzien kon. En dit kwam mij zeer te stade toen ik in 1910 het oogenblik gekomen achtte, om weer aan mijn roeping als historicus gehoor te geven.

De groote vraag was nu: wáár het werk, dat mij reeds zoo lang voor den geest stond, aangepakt moest worden. Immers behoorde het evenzeer tot de marine- als tot de handels- of liever algemeene economische geschiedenis. En tot welke van deze twee ik mij ook wendde, op geen van beider gebied bleek een aan de wetenschappelijke eischen des tijds beantwoordende monographie voorhanden, waaraan ik had kunnen aanknoopen.

Het beroemde werk van De Jonge over de Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen was hopeloos verouderd en onvolledig. En ook hetgeen de beoefenaars onzer handelsgeschiedenis tot dusverre gepubliceerd hadden, liet menige facet van dit zoo veelzijdige onderdeel onzer vaderlandsche historie buiten beschouwing. Feitelijk moest nog op beiderlei gebied pionierswerk worden verricht: en, ondernemend als men op zijn 35e jaar nog zijn kan, besloot ik zelf daartoe een poging te wagen!

Het eerst wierp ik mij dus op de marinehistorie, met het stoutmoedige – om niet te zeggen: dolzinnige – plan een nieuw geheel op de hoogte van de moderne wetenschap staand standaardwerk à la De Jonge te scheppen! Het Algemeen Rijksarchief in Den Haag stelde mij in de gelegenheid ten Archief te Amsterdam de resolutiën van de Staten-Generaal over een aantal jaren door te werken. Amsterdam zelf bezat de volledige reeks resolutiën der Staten van Holland, zoowel in druk als in contemporaine manuscript-copie (deze laatste zoo onmisbaar ter collationneering van de lang niet feillooze gedrukte uitgave). En zoodoende kon ik op mijn gemak beide voor mijn doel – zoo hoogst-belangrijke en schier onuitputtelijke bronnen bestudeeren en excerpeeren. Toen ik alleen maar met deze – eigenlijk nog onbeteekenende – inleiding tot mijn taak gereed was, had ik al zulk een stapel excerpten vóór mij liggen en, door het vele haastige schrijven, mijn hand reeds zóó totaal bedorven, dat ik, in November 1912, het werk moest staken. Baden-Baden kwam eraan te pas, om, door een maandenlange kuur, den half lammen rechterarm weer in eenigszins bruikbare staat te brengen, zodat ik ten minste met behulp van potlood en schrijfmachine mij voortaan zoo wat zou kunnen redden. Maar van een titanenarbeid – een levenswerk op zichzelf – als waar ik mijn zinnen op gezet had, was, dit begreep ik wel, thans geen sprake meer. Het plan-De Jonge moest ik opgeven. Verschillende oorzaken, als het overlijden van mijn Vader in November 1913 en de daarop volgende beslommeringen, waaronder mijn verhuizing uit het geboortehuis naar de P. C. Hoofstraat („de Polder” zou mijn Vader met eenig dédain hebben gezegd!) in Mei 1914 en een daarop aansluitende reis naar Zwitserland, waar ik met mijn oude Zwitsersche huisgenoot door den toen juist uitbrekende Wereldoorlog „strandde” en tot December verblijf hield, brachten voorts een langdurige onderbreking in mijn werkzaamheden. Zoodat ik deze pas in den loop van December 1914, bij mijn broeder en schoonzuster op de Keizersgracht te Amsterdam logeerende, hervatten kon.

Een nieuwe „geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen” was voor mij onbereikbaar gebleken. Maar wèl zou het, naar mij docht, mogelijk zijn in kort bestek de hoofdlijnen van zulk een geschiedenis te traceeren voor de periode, die onze Engelsche oorlogen voorafging. Ik bakende het tijdperk van den aanvang van onzen opstand tegen Spanje, in 1568, tot het uitbreken van den Eersten Engelschen Oorlog, in 1652, als mijn voorloopig arbeidsterrein af en ging aan het werk. Ik koos voor dit werk den vagen titel van „Schetsen uit de geschiedenis van ons Zeewezen”, omdat ik nog niet wist wáár het precies op uit zou loopen en deze titel op vrijwel alles wat uit mijn pen mocht vloeien zou passen! In twee werkperiodes – den eersten in den tweeden oorlogswinter, gescheiden door een langdurig verblijf in Zwitserland in voorjaar en zomer van 1915 – kwamen de twee eerste Schetsen, onderscheidenlijk omvattende de jaren 1568-1609 en 1609-1652, tot stand. Zij verschenen afzonderlijk in de Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, maar werden daarop door de Firma Nijhoff gebundeld in boekvorm uitgegeven. Het boek had „une bonne presse”, hetgeen voor den schrijver een aanmoediging was, om op den ingeslagen weg voort te gaan.

De nááste weg, die mij ook het meest aantrok, zou mij het tijdvak van den Eersten Engelschen Oorlog binnenleiden. Maar mijn „wetenschappelijk geweten” (als ik het zoo noemen mag) nam daarmede geen genoegen en wees mij een langeren en zwaardereren weg aan, dien ik ten slotte, min of meer à contre coeur, dan ook insloeg. Als vóórstudie tot de Engelsche Oorlogen had ik, in de twee eerste Schetsen, de ontwikkeling van ons *zeewezen* tot het jaar 1652 beschreven. Ter aanvulling van deze beschouwingen over onze marine diende ik nu ook tot recht begrip van de oorzaken van deze herhaalde botsingen met onze „jaloersche vrienden” van overzee- de economische voorgeschiedenis ervan nader te belichten: want ook dáárover was nog veel te vertellen.

Zoo kwam ik ertoe „Het Voorspel van den Eersten Engelschen Oorlog” op ‘t getouw te zetten. Een onderwerp, waarop ik mijn kracht reeds eerder beproefd had en waarover ik in de aantekeningen uit mijn historische lectuur reeds vele gegevens had bijeengebracht, maar dat, vooral wat het tweede deel, over onze *koloniale* geschiedenis, betreft, nog vrijwat speciale studie zou vereischen. Verleidelijk was dit onderwerp zeer zeker. Welk een onvergetelijk land toch is ons Nederland van de eerste helft der 17e eeuw, gezien door de oogen van den najverigen vreemdeling! Met bewondering aanschouwt hij er de steden, die barsten van overvloed, de havens, die wemelen van schepen, de nijvere bevolking, wier bedrijvigheid een bron is van steeds toenemende welvaart. Met welk een beleid en durf weten deze Hollanders hun scheepvaart en handel uit te breiden tot alle zeeën en kusten der wereld. Tot hun land de centrale markt en stapelplaats is geworden van den wereldhandel, dien zij met geen ander verkiesen te deelen (wanneer Engeland hun zulk een verdeling voorstelt!), omdat zij alles voor zich alléén willen houden. Is het een wonder, dat onze voorzaten van destijds door de uitgeslapenheid, waarmede zij zich zowel den rijkdom der wereld, die hun het vereischte bedrijfskapitaal, als haar armoede, die hun de noodige werkkrachten leverde, ten nutte maakten, zich de haat van alle volken op den hals haalden en die van de Britten in de eerste plaats? Hoe boeiend was dit alles; maar toch lachte mij op den duur de *oorlogsgeschiedenis* zelf, waarin het persoonlijke element – de handelende, individueele persoonlijkheid – zoo zeer domineert, meer toe dan de werking der onpersoonlijke collectieve krachten, die de historie van handel, nijverheid en zeevaart bepalen. Ik heb mij dan ook later niet meer op laatstgenoemd gebied bewogen, al vernam ik met genoegen, dat Kernkamp op zijn colleges den studenten mijn boek steeds warm aanbeval en dat zijn opvolger Dr. Geyl, toen docent te Londen, zelfs een lans brak voor de vertaling ervan in het Engelsch (die overigens achterwege bleef).

Nu ook mijn „Voorspel”, in 1920, van stapel geloopt was, kon ik tot mijn eigenlijke object, den – door De Jonge zoo stiefmoederlijk behandelenden – Eersten Engelschen Oorlog overgaan. Dit onderwerp zich ten doel te stellen scheen destijds een hopelooze onderneming. Want onder onze historici had, sinds het Ministerie van Marine te ‘s-Gravenhage niet lang na de voltooiing van De Jonge’s standaardwerk verbrand en daarbij ook het archief der Admiraliteiten grootendeels in vlammen opgegaan was, de meening postgevat, dat door deze ramp aan de studie onzer marinegeschiedenis voor altijd een eind was gemaakt. Wel toonde de verschijning in Engeland van de eerste paar deelen der serie „Letters and papers relating to the First Dutch War”, dat het archief der Staten-Generaal nog talrijke brieven van Nederlandsche vlootvoogden uit den glanstijd onzer historie ter zee bevatte. En ook de toenmalige luitenant-ter-zee J. W. C. Warnsinck, die later mijn vriend en mijn toeverlaat in nautische quaesties zou worden, bleek

in het archief van Directeuren van den Levantschen Handel overvloed van bescheiden ontdekt te hebben, met behulp waarvan hij in zijn biographie van Van Galen (die in het Marineblad gepubliceerd werd) diens oorlogsdaden in de Middellandsche Zee en voornamelijk de vermaarde zeeslagen bij Monte Christo en Livorno, in alle bijzonderheden reconstrueeren kon. Maar daarmee was nog niet bewezen, dat er documenten in voldoende overvloed nog in onze archiefdepots aanwezig waren, om de *geheele* geschiedenis onzer marine opnieuw – en op veel uitgebreider schaal dan De Jonge – te boek te stellen. Deze ontdekking was naar ik meen te mogen zeggen – mij, gelukkige, voorbehouden gebleven, na een uitvoerig onderzoek in verschillende archieven. En ik mag het wel als een van de voornaamste resultaten van mijn werk beschouwen, daardoor mede den definitieven stoot te hebben kunnen geven tot een nieuwen opbloei van onze marine-geschiedenis, na een tijdperk van kwijning van niet veel minder dan een eeuw!

Aan het schrijven van mijn IIIe en volgende Schetsen ging, in de jaren 1920-'22, vooraf een onderduiken in de te mijnen behoefte uit het Rijksarchief te 's-Hage en andere archiefverzamelingen ten Gemeente-Archieve te Amsterdam (in het nieuwe gebouw op den Amsteldijk) gedeponeerde talrijke mijn onderwerp rakende schrifturen. Van een opsomming der door mij doorgewerkte resolutieboeken, liassen, brievencollecties en andere archivalia meer, zal ik mij maar onthouden en hier alleen aanstippen, dat, behalve het Generaliteitsarchief vooral ook dat der Staten van Holland zeer veel belangrijk materiaal bleek te bevatten. Maar van overal elders, uit Zeeland, de steden van Holland's Noorderkwartier en het eigen Archief van Amsterdam, kwamen eveneens allerlei curiosa voor den dag, die medehielpen het stuk vaderlandsche geschiedenis, waaraan ik deze jaren wijdde, in een doorlopend levend tafereel om te tooveren. Het was een lust, om zich in deze pakkende, vaak naar kruitdamp riekende en van spanning vervulde admiraalsbrieven, deze in gespierde taal en stijl gestelde resolutiën te verdiepen en voor den toekomstigen lezer de zeeoversten en staatslieden, wier sterke geest na eeuwen uit deze papieren nog zoo onmiddellijk tot ons spreekt, te doen herleven. Maar laat ik er aan toevoegen, dat tusschen het zoo animeerende archiefwerk en de geestelijke genieting van het geschiedschrijven de zorgvuldige en broodnuchtere voorbereiding der te behandelen stof in de „cuisine” der historiographie ligt. Om alle gegevens in mijn excerptenmassa ten volle te kunnen beheerschen, legde ik een minutieus drievoudig kaarten „calendar”-styseen aan, (dat, evenals de bedoelde excerpten, thans in de bibliotheek van het Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum te Amsterdam berust). De maandenlange vervelende arbeid, die dit mij kostte, bleek nuttig besteed; want steeds werd ik erdoor in staat gesteld op elke bijzonderheid, die ik noodig had, onmiddellijk de hand te leggen, terwijl de samenhang tusschen al mijn gegevens – waar ook verspreid – eveneens op het eerste gezicht in het oog sprong. Aldus voor dit werk toegerust, kon ik aan het schrijven gaan. De Schetsen, die alle het eerst in Nijhoff's Bijdragen gepubliceerd werden, kwamen daarna achtereenvolgens in boekvorm uit: deel 11 in 1923, 111 in 1925, IV in 1927, V in 1928 en ten slotte VI in 1930. Toen was de geheele Eerste Engelsche Oorlog – en niet alleen de „*histoire bataille*” van de jaren 1652-'54, maar ook alles wat de beraadslagingen in de Staten, de toerusting van de vlooten en de financiering van den zeeoorlog betraf – zóó beschreven als ik mij voorstelde, dat onze marine-geschiedenis moest worden opgevat.

Deze publicatiën en de monographiën, die intusschen ook van de hand van den steeds meer zich tot historicus ontwikkelenden Marnsinck verschenen, wekten bij onze ge-

schiedkundigen levendige belangstelling. De professoren Huizinga, **Colenbrander en Kernkamp** spanden zich in de Koninklijke Akademie van Wetenschappen voor de taak onze marinehistorie nieuw leven in te blazen en slaagden er in 1932 in een Akademiale Commissie voor de geschiedenis van het Zeewezen in het leven te roepen, tot wier secretaris Warnsinck benoemd werd en waarin ook ikzelf zitting kreeg. Van **regeerings-**wege werden de Commissie de noodige fondsen ter beschikking gesteld, om de uitgave van op haar gebied betrekking hebbende werken te bekostigen. Een ander en wel zeer verheugend bewijs van herlevende belangstelling voor dit studievak was de benoeming van Warnsinck, in 1933, tot privaatdocent in de geschiedenis van het zeewezen te Amsterdam en te Leiden, en in 1939 tot bijzonder hoogleeraar in deze wetenschap aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, vanwege de Nederlandsche vereeniging „Onze Vloot”. Hij gaf ook les aan de Hoogere Marine Krijgsschool en eens vertelde hij mij dat, hij er de strategie van onze vlootvoogden ten tijde van den Eersten Engelschen Oorlog onderwees aan de hand van mijn Schetsen, waarin ik dit – door De Jonge ook al verwaarloosde – onderwerp voor de eerste maal had behandeld en uiteengezet. Groot is het verlies geweest, dat onze historiographie door het te vroegtijdige heengaan van dezen begaafden, zich met zulk een aanstekelijk enthousiasme aan zijn prachtig vak geveden historicus in 1943 geleden heeft!

Slechts éénmaal was ik, voor korten tijd, genoodzaakt geweest mijn **werk aan** de Schetsen te onderbreken voor anderen arbeid. Het was in 1922, het jaar van mijn verhuizing naar Zeist – waar ik in de heerlijke boschomgeving weer frissche krachten en gedachten mocht opdoen – dat ik den Ilen December het bericht ontving van mijn benoeming tot doctor honoris causa door de Amsterdamsche Universiteit. De benoeming was geschied op voordracht van Prof. Dr. H. Brugmans, die als mijn promotor zou optreden en ik voelde mij daarom gedrongen, Z. Hooggel. anders dan alleen met

namelijk **metterdaad**, mijn erkentelijkheid voor zijn initiatief in deze te betuigen, Nu was mij van Prof. Brugmans de speciale wensch bekend, dat er een nieuwe, afzonderlijke uitgave van de Historische Inleiding op mijn „Vroedschap van Amsterdam” zou verschijnen. Bij de uitgave van dit werk had de heer Vincent Loosjes, te Haarlem, destijds nog een aanvanger in zijn uitgeversvak, de schromelijke vergissing begaan, de oplage vast te stellen op het veel te kleine getal van 300 exemplaren. Toen deze oplage eenmaal was uitverkocht, kwamen de moeilijkheden. De Inleiding werd door de studenten van de Litterarische Faculteiten veel gelezen; voor het examen M.O. geschiedenis was deze lectuur zelfs verplichtend gesteld. Maar doordat de exemplaren in de Universiteits Bibliotheken steeds uitgeleend waren, werd het voor de studiosi uiterst bezwaarlijk het boek in handen te krijgen. Prof. Brugmans had mij dan ook reeds jaren geleden het denkbeeld aan de hand gedaan, tot herdruk over te gaan. Ik was toen op deze aansporingen, die ook van andere zijde tot mij kwamen, niet ingegaan. Immers ik kon er aan den eenen kant niet toe besluiten door een onveranderden herdruk van dit eerstelingswerk de feilen, aan zulk een nog niet volkomen rijpe pennevrucht eigen, te bestendigen. Terwijl ik aan den anderen kant ertegen opzag een geestesproduct van twintig jaren her, om te werken: ook omdat ik vreesde, dat de frischheid ervan onder deze bewerking zou kunnen lijden. Aldus schreef ik in de Voorrede van den herdruk der Inleiding, die ik nu, in Juli 1923, met opdracht aan mijn Promotor, in het licht zond. Toen ik mij tot het bewerken dezer afzonderlijke uitgave zette, was mij gebleken, dat het boek, wat de tweede helft betrof, zoo goed als ongewijzigd kon blijven. De eerste werkte ik geheel

om, ten einde aan te toonen hoe de nieuwe Protestantsche oligarchie, die zich weldra uit de voormannen der Alteratie van 1578 vormde en die zich bij haar op den duur openbarende misstanden slechts als een voortzetting – of liever herleving – van de vóór dien reeds in de oude Roomsche-Katholieke Amsterdamsche stadsregering bestaande toestanden en praktijken te beschouwen zijn. Al was het onderwerp interessant genoeg, den waren lust had ik bij de uitwerking ervan allerminst. Ik vond het een vrij zure taak, die ik enkel uit plichtbesef verrichtte; niets toch staat mij meer tegen dan ouden kost weer eens te herkauwen, maar in dit geval was daar nu eenmaal niet aan te ontkomen! De titel van het nieuwe boek luidde nu „Geschiedenis van het Amsterdamsche Regententpatriciaat”. Dit werk-uit-verplichting had niet meer dan enkele maanden van mijn tijd geveerd en ik was na afloop blij weer tot mijn Schetsen te kunnen terugkeeren.

Maar ook aan dezen zoo captiverenden jarenlangen arbeid kwam, in 1930, een eind. En onmiddellijk wachtte mij toen ander werk. Den 11en April 1927 was ik door de Koninklijke Akademie van Wetenschappen tot lid van haar afdeeling Letterkunde benoemd. Een hoogst eervolle onderscheiding, veelal slechts voor hoogleeraren weggelegd en die een niet-gestudeerd autodidact wel slechts hoogst zelden ten deel valt! Toch had ik mij, daar ik wel begreep in dit hooggeleerde milieu niet te zullen passen en het mij bovendien door mijn zeer toegenomen doofheid ten eenenmale onmogelijk was mij in een groot gezelschap te bewegen, aan deze vereerende opname in zoo illusteren kring trachten te onttrekken. Op mijn aanvankelijk bedanken voor de benoeming moest ik echter onder pressie van Kernkamp, den vice-voorzitter der Akademie (aan wiens bemoeiingen waarschijnlijk mijn candidatuur te danken was) terugkomen. Ik liet mij ter vergadering maar ééns zien, bij welke gelegenheid ik geïnstalleerd werd; ‘mijn verdere niet-verschijning duidde men mij niet euvel en op de meest heusche wijze werd ik op 9 Februari 1931 op mijn verzoek door mijn benoeming tot rustend lid van alle verplichting ten opzichte van de deelname aan de werkzaamheden ontheven, onder behoud van alle den Akademieleden toekomende rechten. On ne peut être plus gracieux!

Intusschen had ik – daar ik als lid toch iets diende te praesteeren – nog in 1930 bij de Akademie een vrij uitvoerig opstel ingediend, dat als no. 5 onder de Verhandelingen der Koninklijke Akademie, Nieuwe Reeks, deel XXIX werd opgenomen. Het had tot titel „De Tweede Engelsche Oorlog als het keerpunt in onze betrekkingen met Engeland” en behandelde in het bijzonder, gedeeltelijk naar Zweedsche bronnen, de „Guineesche quaestie”, d.w.z. den concurrentiestrijd om den handel ter kust van Guinea als aanleiding tot dezen oorlog; en verder de onmiskenbare kentering in de verhouding tusschen de Engelschen en ons na den Vrede van Breda in 1667 ontstaan, naar mate de Britten ons in handelsbeteekenis ter zijde streefden. Een kentering, die aanhield, ondanks den om zuiver *politieke* redenen en tegen den wil van het Britsche *volk*, ons door Koning Karel 11, als bondgenoot van onzen aartsvijand Lodewijk XIV aangedanen Derden Engelschen Oorlog. Een korte samenvattende beschouwing over het verdere verloop der Engelsch-Nederlandsche betrekkingen tot den Vierden Engelschen Oorlog vormde het slot van mijn betoog. Kernkamp, wien ik mijn opstel had laten lezen, was er zeer mede ingenomen, maar bij den scherpsten criticus in Nijhoff's Bijdragen, Dr. N. Japikse, vond het geen onverdeelde waardeering. Ook deze studie was dan ook, evenals de herdruk van mijn Inleiding, niet uit innerlijken drang, die zich uiten moest, maar uit plichtgevoel – een pooveren stimulans voor geestelijken arbeid! voortgesproten.

Het was voor mij een bevrijding, na zulk een wederom plichtmatig verrichte taak

weer mijn eigen ingeving te kunnen volgen. Ik had over het tijdvak van den Eersten Engelschen Oorlog nog een vrij omvangrijk materiaal overgehouden, dat ik in mijn „Schetsen” niet te pas had kunnen brengen. Dit materiaal betrof het gedurende dezen oorlog tot onze staatslieden doorgedrongen principe van den systematischen bouw eener oorlogsvloot, volgens van staatswege ontworpen, voor alle Admiraliteiten geldende, vaste charters : dus verplichtend voorgeschreven „qualityt, groote en model”. Zulk een *principieele* opvatting ten aanzien van den vlootbouw was voor ons land, waar de Admiraliteiten ook in dat opzicht een zoo groote mate van autonomie genoten, iets geheel nieuws en gaf er dan ook aanleiding tot een levendige gedachtenwisseling over deze voor de Republiek vitale quaestie tusschen onze zeeoversten en hunne heeren Meesters te lande. Men stond toch voor het alternatief slagschepen van groot of kruisers van minder charter te bouwen: een vraagstuk zoo oud als onze zeemacht, dat ten onzent reeds in de laatste paar jaren van de 16e eeuw opduikt en bij de vlootdebatten in onze Tweede Kamer kort vóór den 2en Wereldoorlog nog werd bedisputeerd! Tromp en Witte de With – deze laatste door zijn Rotterdamsche Admiraliteit gesteund – stelden de gevechtswaarde voorop en eischten daarom groote charters, die de geduchte nieuwe tweedekkers der Britsche vloot nog in sterkte zouden overtreffen: een stoute greep naar de zeeheerschappij. Daarentegen legde de tegenpartij, onder aanvoering van de Admiraliteit van Amsterdam, den meesten nadruk op de *navigeerbaarheid*, die in onze gevaarlijke, door ondiepten omgeven zeegaten bij het uit- en weer binnenlopen (vooral bij stormachtig weer) slechts voor lichtere kruisers gewaarborgd kon worden geacht, zooals de ontvinding, omstreeks 1600 met de bakbeesten, die men „schepen van geweld” noemde, opgedaan, bewezen had. Het was het machtige en in de „zaken der zee” toonaangevende Amsterdam, dat ook in dit geval zijn zin wist door te drijven. Een door De Jonge geheel over het hoofd gezien onderwerp, dat een afzonderlijke behandeling alleszins waard was en mij zelfs belangrijk genoeg toescheen, om er een boek over te schrijven, vooral als ik het betrok in een ruimer verband, dat de opvattingen over vlootbouw en de achter-eenvolgende ontwikkelingsfasen in de evolutie van het Nederlandsche oorlogsschip omvatten zou. En daartoe bleken mijn overvloedige excerpten uit de Resolutiën der Staten-Generaal (1597-1612) en der Staten van Holland (1574-1652), van een twintig jaren geleden, mij ruimschoots in staat te stellen.

Natuurlijk had ik, als volkomen leek op dat gebied, vakkundige hulp en voorlichting van noode. En zoals tevoren mijn vriend Warnsinck zich beijverd had mij de beginselen van de zeilscheepvaart bij te brengen, zoo had ik nu het geluk in den oud-zeeofficier W. Voorbeytel Cannenburg, directeur van het Nederlandsche Geschiedkundige Scheepvaart Museum te Amsterdam, den kenner bij uitnemendheid van onzen scheepsbouw en het scheepstuig uit den tijd van de zeilvaart, een even geestdriftigen en toegewijden mentor te vinden, die mij onvermoeid bij mijn zoo speciale en netelige studie ter zijde stond. Dank zij zijn vaardigen bijstand mocht het mij gelukken mijn „Vlootbouw in Nederland in de eerste helft der 17e eeuw, 1596-1655”, tot een goed eind te brengen. Mijn aantekeningen hadden mij tal van interessante en tevoren onbekende feiten openbaar, die nu, systematisch aaneengeschakeld, een nieuwen en verrassenden kijk op menig onderdeel van de geschiedenis onzer „scheepvaart ten oorlog” wierpen. Het boek zag in 1933 het licht als eerste uitgave van de hiervóór genoemde Akademiale Commissie, wier reeks van publicatiën ik aldus mocht openen, een eer, die door mij zeer op prijs werd gesteld. Het schonk mij ook niet weinig voldoening, dat het met illustratiën

verlucht was, waardoor een heimelijke – en misschien wat futiele – wensch van mij : een geïllustreerde uitgave van een werk van mijn hand, in vervulling kwam! Ik beleefde aan dit boek veel genoegen; het meest waardeerde ik een schrijven van R. C. Anderson, den vermaarden Engelschen deskundige in zake de geschiedenis van den scheepsbouw, die mij spontaan met de verschijning van mijn pennevrucht geluk wenschte.

Reeds tijdens het werk aan mijn „Vlootbouw” had ik last van mijn afnemende krachten gehad. Zoo voelde ik mij in de hoogste mate gehandicapt, toen ik op de Universiteits Bibliotheek te Utrecht, waarheen mij uit Den Haag een flinke kist vol documenten was toegezonden, tot de onaangename ontdekking kwam, dat ik, zelfs met potlood, niet meer in staat was op normale wijze de noodige excerpten te maken. Op stel en sprong had ik een soort kortschrift van enkel streepjes moeten improviseren, waarmede ik het zeer accurate werk moest zien te verrichten; thuis typte ik dan alles weer over, een omslachtig en ook weer inspannend gedoe. Maar het was pas in Lavey-les-Bains, waar ik aan de oevers van de Rhône, nabij het overoude abdijstadje, dat de herinnering aan St. Maurice en zijn Thebaansche legioen bewaart, den voorzomer doorbracht en de laatste drukproef van het boek corrigeerde, dat de verzwakking van mijn gestel, gepaard met verschillende hinderlijke ouderdomsverschijnselen, zich ten volle openbaarde. Ik begreep, dat niet alleen verder archiefonderzoek voor mij voortaan uitgesloten was, maar dat er van wetenschappelijken arbeid, waarvoor de inzet van de volle kracht vereischt werd, geen sprake meer kon zijn. Het was niet plezierig zich hiervan rekenschap te moeten geven, maar in het besef mijn krachten, zoolang mij daarover de (min of meer) vrije beschikking vergund was geweest, tot de uiterste grens te hebben benut, vond ik een genoegzaam tegenwicht, om deze teleurstelling met gelatenheid te aanvaarden.

Bovendien was er voor mij nog een speciale reden, waarom ik niet bij de pakken neer behoefde te gaan zitten. Van langerhand was ik op de mogelijkheid – of liever waarschijnlijk – van zulk een vermindering van vitaliteit bedacht geweest, ja had er zelfs eenigszins op gerekend, om een bepaald werk, dat mij altijd na aan ‘t hart had gelegen, eindelijk eens een beurt te kunnen geven. Sinds mijn jonge jaren had ik mijn eerste en oudste liefde, nl. tot de genealogie en de geschiedenis van ons geslacht, standvastig teruggedrongen: tot den tijd, dat ik „te oud en aftandsch” zou zijn voor meer wetenschappelijken arbeid. In mijn wel zeer systematisch geordend leven had ik dit lievelingswerk dus bewaard als een appeltje voor de nàdorst, waarop ik mij bij voorbaat verheugde! Nu was dan eindelijk het droeve – en tegelijk heugelijke oogenblik aangebroken, waarop ik mij, met een gerust hart, aan deze geliefkoosde versnapering tegoed zou kunnen doen!

Op welke manier zou ik deze nieuwe – en laatste – taak aanpakken? Reeds heel vroeg had mijn aanvankelijke hartstocht voor genealogie-zonder-meer zich „gesublimeerd” (zou ik kunnen zeggen) tot de hoogere categorie der familiegeschiedenis. Het is eigenaardig, dat ook deze „sublimeering” van een tot mijn jeugdijaren teruggaande liefhebberij te dateeren is van datzelfde kroonjaar 1897, waarin ook het idee van mijn „Vroedschap” en van mijn latere werk op het terrein van de marinegeschiedenis bij mij was opgekomen. Immers was het in genoemd jaar dat ik mijn artikel over „Het geslacht Pancras” schreef, waarin de gedachte van de familiehistorie zich reeds – in a nutshell wel, maar toch in goed doordachte uitwerking – baan breekt. Een gedachte, die ik daarna ook in mijn „Vroedschap” zooveel mogelijk in toepassing had gebracht, om de nietszeggende stamreeksen te doen spreken en van hun tijd te laten getuigen. Zóó wilde ik

nu onze eigen familie eveneens behandelen. De stof daartoe had zich in verloop van tientallen jaren bij mij opgehoopt. Een onderzoek in de archieven van 's-Hertogenbosch, op kosten van een daartoe opgericht „familiefonds”, door den volijverigen en zeer conscientieusen archivaris van Waalwijk J. van der Hammen Nz. in de jaren 1927-’30 ingesteld, had ons in staat gesteld den stamboom der familie tot in het midden der 14e eeuw terug te voeren. En daarenboven had mijn vriend Dr. Mr. J. Belonje, te Alkmaar, mij een schat van gegevens weten te verschaffen over den tak van ons geslacht, die aldaar in de 18e eeuw in de regeering gezeten had. In welken vorm moest ik nu dit massale materiaal gieten, om een voor den lezer aantrekkelijk beeld van ons familieverleden te verkrijgen?

Deze vraag kreeg dáárdor voor mij des te meer beteekenis, omdat het er mij tevens om te doen was door mijn boek propaganda te maken voor een meer intensieve beoefening van de familiegeschiedenis. In de Voorrede tot mijn „geslacht Elias” heb ik het aldus geformuleerd: „Aan genealogische uitgaven is ten onzent geen gebrek. Ook op *biographisch* gebied laten onze historici zich niet onbetuigd, zoowel wat afzonderlijke levensbeschrijvingen van beroemde mannen als lexicographische verzamelwerken betreft. Maar aan de combinatie van genealogie en biographie, in den vorm van familiegeschiedenis, heeft men tot nog toe hier te lande weinig aandacht geschonken. Zoo ligt er juist op *dit* gebied nog een belangrijk arbeidsveld braak. Het hierachter volgende werk is dan ook niet in de laatste plaats bedoeld als een stimulans voor de beoefenaars der geslachtskunde, om dit onontgonnen terrein eens deugdelijk in bewerking te nemen. Aldus zou een schat van gegevens omtrent de levensomstandigheden en wederwaardigheden van onze voorvaderen, door de verscheidenheid der tijden heen, worden bijeengebracht: belangrijke bouwstenen voor de kennis van 't verleden, waarvan de histoire intime van ons voorgeslacht een onafscheidelijk – en niet te onderschatten ~ onderdeel vormt”.

De moeilijkheid was intusschen, dat ik mij oud en inderdaad „aftandsch” begon te voelen en daardoor het ondernemen van een familiegeschiedenis niet aandorst. Het leek mij gemakkelijker er een *letterlijke* „genealogische geschiedenis” van te maken, nl. een gewone genealogie, waarin bij iederen persoon zijn of haar biographie werd toegevoegd. Het aldus behandelde onderwerp zwol echter weldra tot zulk een „indigesta moles” aan, dat ik van mijn aanvankelijk voornemen moest afzien en besloot het werk te splitsen in een familiegeschiedenis en een genealogie, elk afzonderlijk. De beste manier van uitvoering van dit voornemen leek mij de geschiedenis van ons geslacht te beperken tot *die* takken, die te Amsterdam, tot 1854, in de regeering (d.w.z. na 1802 in het *bestuur*) gezeten en dus als mededragers van het publieke gezag eenige historische beteekenis verworven hadden. Zoo werd het boek dus tot een beschrijving van de verschillende achtereenvolgende stadia van ontwikkeling, die de familie in den loop der tijden doorloopen had: *eerst* de boer in het schamele milieu van een paar Brabantsche dorpen – dan de nog half agrarische stadbewoner in de metropolis der Meyerij, 's-Hertogenbosch vervolgens de koopman en ten slotte de regent in de opulente wereldstad Amsterdam. Een afwisseling van omgeving, levenswijze en arbeidsveld, die het verhaal in tal van verschillende „tafereelen” splitste. Ik vond den heer Nijhoff bereid het werk, met fraaie reproducties van portretten, afbeeldingen van woonhuizen en buitenplaatsen verlucht, uit te geven en in 1937 verscheen het onder den titel „De Geschiedenis van een Amsterdamsche Regentenfamilie. Het geslacht Elias”.

Daarop kwam de genealogie aan de beurt. Na eenig zoeken en tasten vond ik ook daarvoor een geëigenden vorm, die den inhoud zelfs voor den leek op „sibbekundig” gebied gemakkelijk toegankelijk en overzichtelijk maakte en richtte ze overigens in volgens het aanvankelijk beraamde systeem eener „genealogische geschiedenis”. Met dien verstande, dat de leden der reeds in de familiegeschiedenis besproken branches nu beknopter en de overige – zoomede de vrij uitgebreide 19e en 20e eeuwse nakomelingschap – uitvoeriger behandeld werden. Op deze wijze werd ook „Het geslacht Elias, Faas Elias en Witsen Elias”, onder welken titel het werkje in 1942 te Assen bij de Firma Van Gorcum & Comp. verscheen, als eersteling van de ontworpen nieuwe reeks dergelijke uitgaven, die den naam „Van Gorcum’s Nederlandsch Familiearchief” zal dragen, tot een afgerond geheel op zichzelf. Al vormt dit boek ook met het vorige samen een geheel, daar in het tweede doorlopend naar het eerste verwezen wordt. Daar ook deze genealogie beoogt een bepaalde redactiewijze van zulke publicaties meer algemeen ingang te doen vinden, kon het voor den schrijver niet anders dan aangenaam zijn, dat het – mirabile dictu voor een genealogie! – nogal vele lezers schijnt te vinden, hetgeen ook met de familiegeschiedenis het geval is.

Met dit laatste werkje is de kring van mijn werkzaamheden gesloten. Zooals een pienter nichtje mij, na de verschijning van dit nakomertje zeide: „Oom, uw leven is als een goedgeschreven roman: het eindigt zooals het begonnen is”. Immers was het uitgangspunt van mijn loopbaan als historicus eveneens een genealogie Elias, die bijna een halve eeuw tevoren, onder denzelfden titel, het licht had gezien. Zoo was dus nu inderdaad de kringloop volbracht en de tijd van rusten voor mij gekomen. De vruchten des levens zijn geplukt en er rest mij na dezen terugblik op een vijftigjarig verleden van vreugdevolle inspanning en welgeslaagd streven, niets anders dan den grooten Mommsen de weemoedige regels na te zeggen:

Und wie oft es gelang, es kommt ein letztes Gelingen,
Jeglichem Streben ein Ziel, jeglichem Leben ein Schluß.

Zeist, November/December 1943.

DE OUDSTE AFBEELDING VAN DE OUDE KERK

DOOR

MEJUFFROUW B. BIJTELAAR

In 1925 werd de historische tentoonstelling der Stad Amsterdam gehouden. No. 88 van de catalogus vermeldt: „Amsterdam in hare eerste ommuring van 1482 in vogelvlucht. Door Cornelis Anthonisz. 1536.” De echtheid van de naam zowel als van de datum zijn reeds menigmaal betwijfeld. Wat de Oude kerk betreft, is afdoende bewezen dat op de afbeelding van 1536 menig onderdeel fout is.

Toen dan ook in 1939 de tentoonstelling „De Oude Kerk” werd gehouden, heeft men de betwiste vogelvluchtkaart van 1536 in het archief gelaten, en is no. 1 van de catalogus : „Amsterdam in vogelvlucht, 1538. Schilderij door Cornelis Anthonisz.”

De Oude kerk komt er op deze schilderij enigszins beter af dan op de kaart van 1536 : het aantal traveeën van de lichtbeuk op het middenschip is tenminste zes, dus naar waarheid vermeld. Maar het Sint Joriskoor of Voetboogschutterskapel is even lang als het complex Hamburger-, Binnenlandvaarders- en Weitkoperskapel, terwijl in werkelijkheid het Sint Joriskoor bijna tweemaal zo lang was. Verder heeft het Snijdskoor een venster te weinig, en is de Kooromgang er op een zonderlinge wijze tegenaan geknoeid.

Het tweede nummer van de catalogus van 1939 is de houtsneekkaart van Cornelis Anthonisz. van 1544. Op deze kaart heeft de lichtbeuk op het middenschip van de Oude kerk vijf traveeën, terwijl het er zes moeten zijn; het Sint Joriskoor is nu opeens veel te lang geworden, met een venster meer dan in werkelijkheid. Het noorderportaal staat er voor het eerst op, maar het Heilige Graf niet, en dat terwijl beide aanbouwen, stijlkritisch beschouwd, ouder moeten zijn dan 1544. Snijdskoor en Kooromgang vertonen dezelfde fouten als de schilderij van 1538 maar op de kaart van 1544 staat de Heilige Grafkapel achter de Kooromgang er tenminste op.

Op de tentoonstellingen van 1925 zowel als van 1939 trof men vervolgens de bekende loterijprent van 1558 aan, afwijkend in tal van details, met een te zware en te korte toren, die echter een mooi afgewerkte spits draagt. Niettegenstaande de verhoudingen van kerk en toren niet goed zijn getroffen, bevat deze prent toch belangrijk vergelijkingsmateriaal, en wel doordat de tekenaar allerlei kleinigheden genoteerd heeft.

Gedurende lange tijd golden bovenvermelde vier afbeeldingen als de oudste nog bestaande van de Oude Kerk. Er is echter nog een andere afbeelding, die kennelijk ouder moet zijn.

Op het Begijnhof bevinden zich een tweetal processievaandels, voorzien van het jaartal 1555. Op een dezer vaandels is het door de geestelijkheid terugbrengen van de miraculeuze hostie naar de Oude kerk afgebeeld, en vermoedelijk is het jaar 1555 er de oorzaak van geweest, dat de kerk zoals ze op het vaandel staat (voor zover we weten) nooit nader is bestudeerd.

Een afbeelding vindt men o.m. in „De Heilige Stede in de geschiedenis van Amsterdam”, door dr J. F. M. Sterck, uitgegeven in 1928. Het was Sterck reeds onmiddellijk opgevallen, welk een grote overeenkomst de illustraties in „Amstelredams eer ende

*Afbeelding van de Oude Kerk
op het processievaandel der
Heilige Stede, 1555 naar af-
beelding ± 1500.*

Eig. Begijnhof, Amsterdam.

opcomen” door de 17de eeuwse pastoor Leonardus Marius vertoonden met taferelen op de processievaandels, en hij vermoedde dat de illustrator de taferelen op de vaandels gecopieerd had. Dan vervolgt Sterck: „De vaandels geven echter alles uitvoeriger weer; vermoedelijk zijn beide voorstellingen, onafhankelijk van elkaar, genomen naar een ander voorbeeld, en wel de groote doeken van Jacob Cornelisz., hierna te vermelden. Overeenstemming tusschen vaandels en doeken toonen o.a. de laat-Gothieke kolommen, die bij beide aan weerszijden de tafereelen afsluiten.”

Vervolgens maakt Sterck melding van een grote schilderij van Jacob Cornelisz. van Oostsanen, vroeger in de Heilige Stede.

„Een aantal zeer gehavende fragmenten van deze schilderijen zijn door toevallige omstandigheden bewaard gebleven en berusten nog heden in de kerkmeesterskamer van de Nieuwe Kerk . . .

„Tijdens de Historische Tentoonstelling van Amsterdam in 1925 was het voor het eerst mogelijk ze goed te zien, en waren de fragmenten door de zorg van Prof. J. Six

zóó aaneengezet, dat men zich een vrij goede voorstelling van het geheel kon maken, zoals bijgaande afbeeldingen doen zien.”

Sterck geeft dan een afbeelding van de (slechts gedeeltelijk gelukte) reconstructie door prof. Six. Hierbij bevindt zich wel een afbeelding, hoe de processie de Doopkapel van de Oude kerk passeert, maar de voorstellingen op de processievaandels waren niet thuis te brengen.

Niettemin moet Sterck het bij het rechte eind gehad hebben, wanneer hij als zijn mening geeft dat de voorstellingen op de vaandels genomen zijn naar een werk van Jacob Cornelisz. van Oostanen. Want klederdracht, meubilair en compositie wijzen op omtreks het jaar 1500, en niet op 1555. In ongeveer 60 jaar tijds is er in de Noord-nederlandse schilderkunst zowel als in het voorkomen der burgerij veel veranderd.

En dan doen we een merkwaardige ontdekking op het tweede processievaandel, namelijk de voorstelling van de processie bij aankomst voor de Oude kerk . . . in de gedaante die ze omstreeks 1500 had. Het origineel van de vaandelbeschildering, omstreeks 1500 vervaardigd, zal in 1555 zijn gecopieerd, vandaar het laatste jaartal op de beide vaandels, maar de kerk is in precies dezelfde gedaante overgenomen als op het origineel. We hebben hier dus te doen met een midden 16de eeuwse copie van *de oudste tot op beden bekende voorstelling van de Oude kerk, omstreeks 40 jaar ouder dan het werk van Cornelis Anthonisz.*

Is deze copie van een schilderij van omstreeks 1500 alleen maar een curiositeit, of heeft ze ons ook iets te zeggen aangaande de bouwgeschiedenis van de Oude kerk?

Dat laatste is inderdaad het geval. De Oude kerk is namelijk afgebeeld *zonder* lichtbeuk op het middenschip, maar met de Doopkapel. De Doopkapel was er dus eerder dan de lichtbeuk.

Wanneer was die lichtbeuk op het middenschip gezet?

Kunsthistorici en architecten hadden de lichtbeuk reeds geschat als te zijn gebouwd in het begin van de 16de eeuw. Binnen in de kerk had de bouw van de lichtbeuk een belangrijke vergroting van het muuroppervlak tegen de toren tengevolge gehad, en dat grotere muuroppervlak smeekte om een groter orgel dan er totnogtoe tegenaan gebouwd was geweest. En dat grotere orgel kwam er: zuster Alyt Lambertsdochter in het Sint Ursulaklooster schreef in 1512: „1512 nuwe orghel in die Oude Kerck binnen Amstelredam after an die toerre.”¹⁾

In 1512 stond de lichtbeuk dus reeds minstens een jaar op het middenschip, want voor de orgelbouw was tijd nodig.

En dus dateert de Doopkapel van vóór 1512. In mijn artikel over de Hamburgerkapel (verschenen in Jaarboek Amstelodamum XLIX, 1957) heb ik op bl. 17 verondersteld, dat de Doopkapel in 1512 gebouwd was, omdat de overlieden van de Hamburger broederschap in dat jaar een bijdrage schonken voor de kosten van het heien aan de zuidzijde van de kerk. Dat heien moet dus een ander object hebben gegolden; misschien vinden we het wanneer de restauratie tot de zuiderrijbeuk gevorderd is.

Nu was de heer H. Janse door bestudering van de kappen van Sebastiaankapel, Smidskapel en Doopkapel tot de conclusie gekomen dat de vergroting van de Sebastiaankapel, en de bouw van Smidskapel en Doopkapel in dezelfde tijd moest hebben plaatsgehad. De vergroting van de Sebastiaankapel kon met behulp van de vloer en de bij-

1) Mej. Dr. I. H. van Eeghen. Vrouwenkloostere en Begijnhof in Amsterdam, bl. 313. Het boek van zuster Alyt bevindt zich te Hamburg in de Stadsbibliotheek, Theol. 1576.

behorende administratie, benevens gegevens omtrent het altaar, op ongeveer 14'70 gesteld worden, en dan zal inderdaad de Doopkapel er gestaan hebben voordat een lichtbeuk op het middenschip werd gezet.¹⁾ Het is altijd aangenaam, wanneer de bewijzen voor een bepaald feit van verschillende zijden komen.

Alleen hebben we nu een ander raadsel op te lossen gekregen: waarvoor werd er geheid in het jaar 1512?

Nog één opmerking, voordat we van deze kwestie afstappen: de architect die de Doopkapel ontwierp, had moderne ideeën: menigeen plaatste de kapel op grond van de bouwstijl in het begin van de 16de eeuw.

Het processievaandel heeft ons nog meer te vertellen.

Het zuiderportaal staat er duidelijk op, met twee even hoge ingangen, en de IJzeren kapel blijkt een spits dak met balustrade te hebben. Hoe het met de gevel gelijkstraats was gesteld, en hoe het kantoor van de Huiszittenmeesters eruitzag, kunnen we helaas niet gewaar worden: drie goed geschilderde koppen van eerwaarde heren houden het voor ons oog verborgen.

Er is verder iets eigenaardigs met de toren. Hij wordt bekroond door een gewone spits, en heeft nog niet het opengewerkte koepeltje dat we kennen van Cornelis Anthoniszons kaart en van de loterijprent. Ook dat koepeltje zou van omstreeks 1511 kunnen dateren, want bovengenoemde zuster Alyt Lambertsdochter vermeldt over het jaar 1512 ook „die nuwe clocken daer men op spelen.” Ze heeft blijkbaar lui- en speelklokken bij elkaar geteld. Van de luiklokken bestaan er nog twee. De grootste, gedateerd 1511, hangt in de Zuidertoren; de kleinste, van 1512, is in Purmerland te vinden.

Wanneer we de processievaandels vergelijken met de kaart van Cornelis Anthonisz., dan zien we dat op de kaart de toren verhoogd is, en dat in de plaats van de eenvoudige piramidevormige spits van het vaandel nu een spits met wijzerplaten en een opengewerkt koepeltje voor de speelklokken is gekomen. Op de kaart heeft het bovenste deel van de torenromp drie traveeën, en het gedeelte daaronder twee traveeën. En juist het gedeelte met de twee traveeën zien we op het processievaandel: het is het gedeelte waarvan de oostelijke muur zou schuilgaan achter de nieuw te bouwen lichtbeuk. Wilde men de toren niet in de verdrukking laten komen, dan moest hij wel verhoogd worden. Misschien is een en ander aan de binnenzijde van de toren nog na te gaan; aan de buitenzijde is het na de herstelwerkzaamheden in de 18de eeuw onmogelijk geworden.

Op het processievaandel ontbreekt het kleine torentje op de kruising der daken; dat is logisch, want dit torentje behoort bij de lichtbeuk, en wel bij de lichtbeuk, die pas in 1558 op het Hoge Koor gezet werd. De kleine voorganger van dat torentje zien we bij Cornelis Anthonisz., maar op het processievaandel is hij verscholen achter de gevel van de Sebastiaankapel.

We kunnen nog net zien, dat de westelijke gevel van de zuiderzijbeuk is versierd met hogels en een kruisbloem, en dat het dak van de Doopkapel omringd is door een balustrade. Dat moois is in de 18de eeuw verwijderd, toen de toren werd gerepareerd en men ook de aangrenzende muurvlakken onderhanden nam.

Maar het processievaandel, waarop men kan zien hoe het eens geweest was, bleef behouden. Dat is een reden tot verheuging.

¹⁾ H. Janse, De overkapping van de Oude kerk te Amsterdam. (Bull. Kon. Ned. Oudh. Bond 6de serie, jaarg. 11, aflev. 4, september 1958, bl. 170).

DE DERDE VERGROTING VAN AMSTERDAM

DOOR

DR. L. JANSEN

1 De voorgeschiedenis

De gebeurtenissen rondom de z.g. derde vergroting van Amsterdam, de eerste van de beide stadsuitbreidingen in de 17e eeuw, vormen een vaak geschreven, maar altijd weer boeiend verhaal. Het is niet de bedoeling van dit artikel de historie van de reeds bekende feiten opnieuw te schrijven, maar wel om te trachten er nieuw licht op te werpen.

Voor de kennis van hetgeen zich in die tijd te Amsterdam heeft afgespeeld, wordt veelvuldig gebruik gemaakt van twee artikelen van de vroegere Amsterdamse gemeente-archivaris mr. Nicolaas de Roever, waarvan het eerste in 1886 verschenen is in het 28e jaarverslag van het Kon. Oudheidkundig Genootschap en het tweede in 1889 onder de titel „Tweeërlei Regenten” in het tijdschrift „Oud-Holland”. Een veel gebruikte bron is verder de inleiding van het belangrijke werk van dr. J. E. Elias „De Vroedschap van Amsterdam”.

In deze verhandelingen wordt de aandacht van de lezer in de eerste plaats gevestigd op de personen, die bij de beschreven gebeurtenissen een rol gespeeld hebben en niet zo zeer op de stadsuitbreiding. Er is daarom nog plaats voor een verhandeling, die niet de mensen, maar de stad in het middelpunt plaatst. Dit is de bedoeling van het volgend verhaal.

Aanleiding tot een nieuw onderzoek naar de gang van zaken bij de derde vergroting van Amsterdam was een door schrijver dezès ontvangen opdracht tot het verzamelen van historische gegevens over de topografie van de Jordaan. Deze gegevens waren bestemd voor praktisch gebruik, zodat voor het onderzoek geen onbepaalde tijd beschikbaar was. Dit moge dienen ter verontschuldiging van het feit, dat niet alle in de archieven aanwezige bronnenmateriaal gebruikt is, zodat er ruimte blijft voor verdere nasporingen.

Niettemin is er wel zoveel aan het licht gekomen, dat het mogelijk is een beschrijving te geven, die in grote trekken juist moet zijn.

Bij de eerste der beide stadsvergrotingen in de 17e eeuw zijn een deel van de grachtengordel, de gehele Jordaan, de Haarlemmerstraat en omgeving en de drie westelijke eilanden aan de stad toegevoegd. Van deze vier stadsgedeelten zijn de beide eerstgenoemde in het onderzoek betrokken geweest.

Een blik op de kaart doet zien, dat de grachtengordel en de Jordaan eigenlijk vrij geïsoleerd naast elkander liggen, doordat de straten en grachten in de Jordaan geen voortzetting hebben aan de overzijde van de Prinsengracht. Begrijpelijkerwijze was het bij het verzamelen van gegevens over de topografie van de Jordaan allereerst nodig daarvoor een verklaring te vinden.

Het was reeds lang bekend, dat bij de rooiing der straten en grachten in de Jordaan de richting van de bestaande paden en sloten gevolgd is, terwijl op de kaart van de grachtenbuurt die richting bijna nergens meer terug te vinden is, alleen nog bij het

Molenpad. Het antwoord op de hier opgeworpen vraag diende derhalve gevonden te worden in de ontstaansgeschiedenis van de grachtenbuurt.

Uit de daarover geraadpleegde bronnen bleek al spoedig, dat de dwarsstraten tussen de Heren-, Keizers- en Prinsengracht gerooid zijn in de richting oost-west. Aan de oostzijde heeft men die dwarsstraten doen aansluiten op straten in de oudere binnenstad, maar ten gevolge van de richting, welke daarmede aan de straten gegeven is, was een aansluiting op het stratennet aan de westzijde van de Prinsengracht niet meer mogelijk. Vanzelf deed zich toen de vraag voor, om welke reden dan die richting gekozen was.

Om een antwoord op die vraag te vinden was het nodig verder in de geschiedenis terug te gaan. De korte straatjes tussen de Singel en de oostzijde van de Herengracht, waarop de genoemde dwarsstraten bij de derde vergroting van de stad aangesloten werden, waren toen nog niet zo heel oud. Zij waren ontstaan bij de z.g. eerste vergroting van Amsterdam, die in 1585 aangevangen is.

Bij die stadsuitbreiding was de grond tussen de Singel en de Herengracht binnen de omwalling gekomen. De studie van de topografie van dit langgerekte en smalle stads-gedeelte leverde een nieuw probleem op, waarvan de oplossing echter niet heel moeilijk was.

Wie de kaart van Amsterdam bekijkt, ziet al spoedig, dat de richting van zuidwest naar noord-oost van de straten en grachten in de Jordaan teruggevonden wordt in de oude binnenstad, de buurten tussen de Singel en de Nieuwendijk-Kalverstraat. Hiervoor een verklaring te vinden is niet moeilijk. Het is nl. bekend, dat de meeste steden in de Middeleeuwen ontstaan zijn langs bestaande wegen en paden. Slechts wanneer een stad met een vooropgezette bedoeling op een bepaald punt gesticht is en niet organisch gegroeid, kan er sprake geweest zijn van een van te voren vastgesteld stratenplan.

Op bestaande straten in de oude stad, die op hun beurt aangelegd waren langs over-oude wegen en paden, werden de dwarsstraten tussen Singel en Herengracht bij de uitleg van 1585 aangesloten, maar in een richting, die afweek van de oorspronkelijke, althans in het gedeelte tussen de Brouwersgracht en de Heisteeg. Indien daarvoor een verklaring te vinden is, moet die komen uit de geschiedenis van de uitleg van 1585, vaak aangeduid als eerste vergroting van Amsterdam. Het was natuurlijk niet de eerste, maar wel de eerste, waarvan een en ander bekend is. Er blijven echter nog vragen genoeg over.

De geschiedenis van deze vergroting behoeft hier niet uitvoerig beschreven te worden, omdat dit reeds vroeger gebeurd is.¹⁾ De belangrijkste vergroting van de stad heeft in 1585 plaats gevonden aan de oostzijde, maar aan de westzijde was niet de stadsuitbreiding, doch de defensie hoofdzaak. Het was de periode van de Tachtigjarige Oorlog, waarin, na de val van Antwerpen, de zaak van de opstand er zeer gevaarlijk voor stond.

Op 28 maart 1585 besloot de Amsterdamse Vroedschap na een uiteenzetting door een geraadpleegde deskundige, nl. Mr. Adriaen Anthonisz., burgemeester van Alkmaar, een der bekwaamste vestingbouwkundigen van die tijd,²⁾ „dat men zall legghen (forten) voor de Haerlemmer poort, voor Corsgens poort plach te wesen off daer omtrent ende voorbij Jan Roodenpoort ende tusschen den bolwercken wallen slaen ende den wall voor de gasthuys molen plach te wesen sluyten”.

Hier zien wij de oorsprong van de stadsuitbreiding tussen de Singel en de Herengracht.

¹⁾ C. P. Burger in Jaarboek „Amstelodamum” XVI, bl. 1.

²⁾ Nieuw Nederl. Biografisch Woordenboek 1, kol. 516.

Ten gevolge van de aanleg van de nieuwe fortificatie was een stuk grond binnen de stad komen te liggen, maar voor de vergroting van de stad kan deze lange en smalle strook terrein van niet heel veel betekenis geweest zijn: het ging hier om de verdediging van de stad.

In de considerans van het octrooi, waarbij de landvoogd, de graaf van Leicester, de stedelijke regering machtigde tot onteigening van de benodigde grond, welk stuk eerst uitgegeven is op 21 maart 1586, dus bijna een jaar na het vermelde Vroedschapsbesluit, is uitsluitend sprake van de noodzakelijkheid tot fortificatie van de stad. Dit werk zou niet uitvoerbaar zijn zonder de stad te vergroten „met veele erven aldaer ghelegen verscheyde persoonen toebehoorende”,¹⁾

In het jaar 1585 is de nieuwe omwalling voltooid „van de Haerlemmerdijck suytwert op, tot daer die Gasthuys moelen plach te staen” en het volgend jaar is zij doorgetrokken tot de Amstedijk. De plaats waar de gasthuismolen gestaan had, was begrijpelijkerwijze in de nabijheid van de tegenwoordige Gasthuismolensteeg.

Het is mogelijk, dat de Warmoesgracht, thans de Raadhuisstraat tussen Singel en Herengracht, gegraven is als deel van een tijdelijke sluiting van de omwalling, toen het werk in de winter van 1585-1586 stopgezet moest worden. Dit is echter niet meer dan een veronderstelling.

De nieuwe fortificatie, die goed waar te nemen is op de bekende kaart van Pieter Bast van 1597, lag aan de westzijde van de stad op grond, die thans tussen de Heren- en Keizersgracht ligt.

De fortificatie bestond uit een wal met vooruitspringende bolwerken en een gracht daaromheen. Buiten die gracht waren nog „een cingel ende een sloot tsn. wijdt vijftich voeten”,²⁾ Onder „cingel” is in dit geval te verstaan de weg langs de stadsgracht aan de buitenzijde van de stad. De „cingelsloot” lag weer aan de buitenzijde van die weg.

Het verleende octrooi gaf de stedelijke regering bevoegdheid om alle grond, die binnen de omwalling zou komen te liggen, te onteigenen en van die bevoegdheid is gebruik gemaakt ook. Het octrooi wees erop, dat de erven, „binnen 't fort komende mette slooten daer aen gelegen, schuyns ofte dwars daer inne legghen, soodat het meeren-deel van deselve erven niet kunnende blijven in sijn viercant noch bequame groote, qualijck in't besonder betimmert soude mogen worden ter eeren van de stadt”.

Dit was natuurlijk volkomen juist, maar niettemin lijkt het waarschijnlijk, dat de genomen maatregel, nl. de onteigening van het gehele terrein, dat binnen de stad zou komen, dus ook van de grond, die voor de aanleg van de fortificatie niet nodig was, eerder ingegeven was door financiële dan door stedenbouwkundige overwegingen. Dit niet alleen, omdat er in de notulen van de Vroedschap, althans voor zover het de westzijde van de stad betreft, wel veel te vinden is over de financiële zijde van de stadsuitbreiding, maar weinig over het stedenbouwkundig aspect van de zaak, doch ook omdat het octrooi met zovele woorden aan de stad machtiging verleende om de terreinen, die niet nodig zouden zijn voor „watergrachten, marckten, straten, publycke ende andere plaetsen”, te verkopen om daardoor de middelen te vinden voor de financiering van het werk.

Die wederverkoop van vroeger onteigende grond, die inderdaad plaats gevonden heeft, geschiedde uiteraard tegen hogere prijzen dan de stad zelf betaald had, omdat de

¹⁾ Handvesten van Amsterdam, uitg. H. Noordkerk, 1, bl. 4.

²⁾ Een Amsterdamse voet was ruim 28,3 cm.

waarde der erven, die binnen de stad waren komen te liggen en voor woningbouw konden dienen, veel groter geworden was. De getaxeerde waarde van de grond bij de ont-eigening en de gevraagde prijzen bij de wederverkoop zijn bekend, maar ten gevolge van de minder duidelijke wijze van aanduiding van de ligging der erven is de waarde-vermeerdering van de afzonderlijke percelen niet vast te stellen.

De overgebleven erven werden voor de verkoop verdeeld in percelen van zoveel mogelijk rechthoekige vorm, waarvan de grootte echter nergens opgegeven wordt; de getaxeerde waarde is steeds vermeld per vierkante roede. Die verdeling in percelen, „naer de nieuwe roijinge afgesteeken”, is vrij zeker van beslissende invloed geweest op de richting van de dwarsstraten tussen Singel en Herengracht.

Over dit stratenplan is niet veel te vinden in tegenstelling tot dat voor de Lastage, dat uitvoerig in een Vroedschapsresolutie omschreven is. Op 2 oktober 1587 werd in de Vroedschap een kaart vertoond „van de erfven streckende van Cornelis Bennincks lant (dat dichtbij de gasthuismolen lag) zuytwerts op” en op 16 december 1587 een dergelijke kaart van het terrein, „streckende van de Heylighe wech tot den Aemstel”. In beide gevallen werd het voorgelegde ontwerp door de vergadering goedgekeurd. Van het noordelijk deel van de stadsuitbreiding is een dergelijk besluit niet te vinden.

Er is eigenlijk slechts één besluit, waarin duidelijk iets over de topografie van het nieuwe stadsgedeelte vermeld wordt, nl. een Vroedschapsresolutie van 31 mei 1586, bepalende, dat men „van de Haerlemmer poort binnen tfort zall doen graven een gracht suytwaert op aoe verre die fortificatie jegenwoordich strect dicht aen trevet van de wall. Ende dat binnen tfort een burchwall van veertich voeten ende achter een burchwall van dertich voeten geordonneert zall worden”.

De gracht, tot het graven waarvan hier besloten werd, is de Herengracht geworden, de burgwal van 30 voet breed is de oostkant van die gracht en de burgwal van 40 voet breed is de westzijde van de Singel. Welke overwegingen gegolden hebben bij de rooiing van de dwarsstraten tussen de beide grachten, is echter uit geen enkel besluit af te leiden.

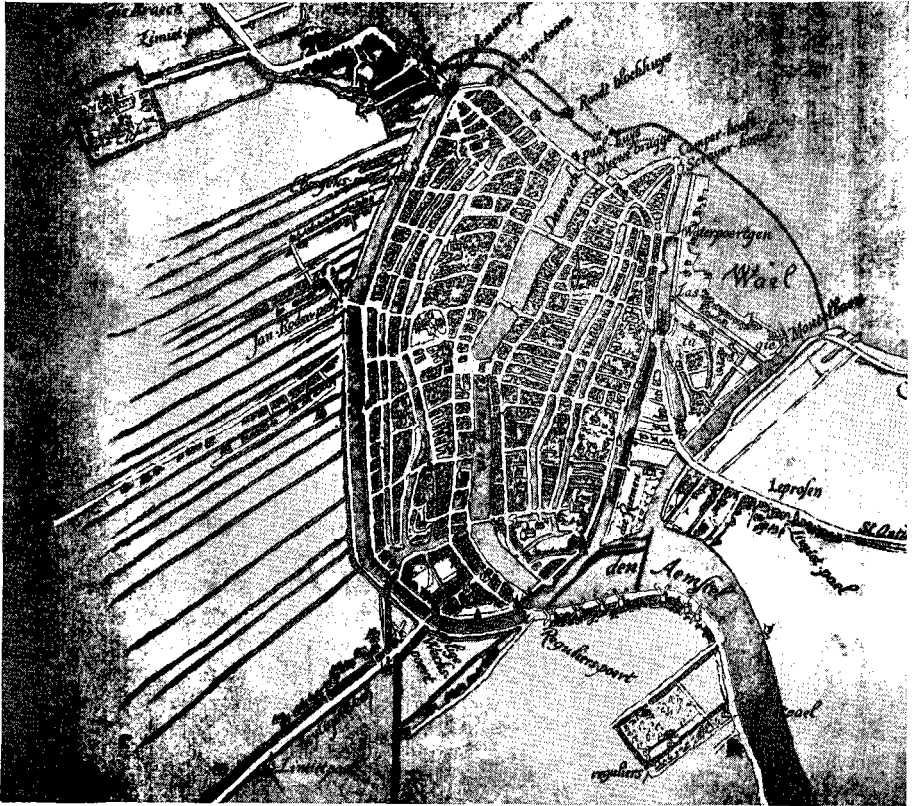
Dit is een gemis, want bij een beschouwing van de kaart van dit stadsgedeelte komen verscheidene vragen op. Wat in de eerste plaats opvalt, is de onregelmatige vorm van de huizenblokken. Bij de Oude Leliestraat en de Wijde Heisteeg zijn de beide grachten elkaar zeer dicht genaderd, maar op andere punten verwijderen zij zich weer van elkaar.

Dit onregelmatige verloop van de twee grachten is te verklaren door aan te nemen, dat de Herengracht gegraven is langs de z.g. „Zijdewinde”, de oude westelijke waterkering van Amstelland, die na het graven van de Kostverloren Wetering (1423) haar betekenis als zodanig verloren had.¹⁾

De Brouwersgracht kan gegraven zijn om de Herengracht aan de noordzijde in verbinding te brengen met de Singel en met de haven, maar het is zeer denkbaar, dat zij een bestaand water geweest is. Op de kaart van Jacob van Deventer (\pm 1560) zien wij een water, dat later de Brouwersgracht geworden zou kunnen zijn en het is bekend, dat er al vóór de stadsuitbreiding veel water was aan de overzijde van de Singel; in een keur betreffende de taxatie van daar gelegen erven is sprake van „’t eylandt”.

Wat de rooiing der dwarsstraten tussen de Singel en de Herengracht betreft, is reeds betoogd, dat de richting van die straatjes bepaald is door de verdeling van de onteigende en later weer verkochte terreinen in rechthoekige percelen. De rooiing van de straten

¹⁾ W. F. H. Oldewelt in Jaarboeken „Amstelodamum” XXX, bl. 42 en XXXVI, bl. 2.

Plattegrond van Amsterdam van Jacob van Deventer, ± 1560.

Foto Gemeentelijke Archiefdienst.

moet geschied zijn in de richting van oost naar west, van de oude stad af. De Singel is een gegraven gracht met een grotendeels recht tracé. Daar was het mogelijk de erven en de dwarsstraten een rechte hoek te doen maken met de straat langs de burgwal, maar aan de zijde van de Herengracht, waarvan het verloop, naar aangenomen kan worden, bepaald is door de natuurlijke terreinsgesteldheid, kon dat niet en daar hebben de erven een meer onregelmatige vorm gekregen.

Behalve voor de richting van die dwarsstraten dient een verklaring gevonden te worden voor de plaats, waar die straten aangelegd zijn. Op de kaart zien wij niet alleen de onregelmatige vorm, maar ook de uiteenlopende grootte van de huizenblokken.

Men beschouwe de buurt tussen de Brouwersgracht en de Blauwburgwal. De Korsjespoortsteeg sluit duidelijk aan op de Korte Korsjespoortsteeg, maar waarom is de Roomolenstraat nu juist op die plaats aangelegd?

Evenals de Roomolenstraat scheidt ook de Langestraat enkele huizenblokken van zeer ongelijke vorm en grootte. Wat voor redenen kan er bestaan hebben die straat, waar-

van het verloop bovendien niet geheel recht is, op die plaats te maken? Dezelfde vraag kan gesteld worden ten opzichte van de Binnen Visscherstraat, die ook gelegen is tussen twee huizenblokken van ongelijke vorm en grootte.

Men vergelijkte al deze straten eens met de regelmatig gevormde huizenblokken, die verrezen zijn op de kort na 1600, dus maar weinig later, door de stad verkochte grond tussen het tegenwoordige Waterlooplein en de Binnen-Amstel. Dit terrein was ontstaan door ophoging van aangeplempte of aangelande grond in de Amstel, waar dus geen paden, sloten of andere terreinafscheidingen aanwezig geweest kunnen zijn.¹⁾ Het is begrijpelijk, dat in een dergelijk terrein regelmatig gevormde erven van zoveel mogelijk gelijke grootte afgestoken werden, maar in de stadsuitbreiding tussen de Singel en de Herengracht was dat blijkbaar niet mogelijk.

De verklaring, waarom dat dan niet mogelijk was, ligt nu wel voor de hand. Het stratenplan voor de uitleg van 1585 moet aangepast zijn aan de bestaande terreinsgesteldheid. De dwarsstraten kunnen aangelegd zijn aan het begin van bestaande paden, maar de richting werd zo veranderd, dat zij rechthoekig op de Singel kwamen te staan.

Deze verklaring wordt bevestigd door de omstandigheid, dat de meeste dwarsstraten tussen Singel en Herengracht aansluiten op straten in de oudere binnenstad. Dit is al heel duidelijk, wanneer de oudere en de nieuwere straten door een brug over de Singel verbonden zijn, maar het lijkt toch wel zeer waarschijnlijk, dat b.v. de Nieuwe Spaarpotsteeg en de Bergstraat vroeger, vóór het graven van de Singel, beide een deel zijn geweest van hetzelfde pad.

De richtingverandering van de bestaande paden is in het deel van de nieuwe stad ten zuiden van de Wijde Heisteeg blijkbaar niet eens nodig geweest. De Mosterdpotsteeg, de Beulingsloot en de Beulingstraat hebben nog steeds dezelfde richting als de straten en grachten in de Jordaan; daar kon in 1586 de bestaande toestand bewaard blijven. De Beulingsloot was een reeds bestaand water, want het is bekend, dat zij vroeger Looiersloot geheten heeft.

2 *Het octrooi van 1609*

De kern van het voorafgaande verhaal over de z.g. eerste vergroting van Amsterdam is de stelling, dat die uitbreiding zich in hoofdzaak aangepast heeft aan hetgeen reeds in het terrein aanwezig was, zoals bij de vroegste groei van de stad, in de latere Middeleeuwen, ook het geval moet zijn geweest.

Aanleg van straten en grachten langs bestaande paden en sloten heeft, zoals bekend is, ook in de Jordaan plaats gevonden. De stadsuitbreiding daar begon in 1613, toen er dus nog niet zo heel veel tijd verlopen was sinds de voltooiing van de in 1585 aangevangen werken, die natuurlijk jaren in beslag genomen heeft. In 1593 was het besluit genomen tot een verruiming van het in 1585 vastgestelde ontwerp, waardoor aan de oostzijde der stad de eilanden Marken, Uilenburg en Rapenburg ontstaan zijn, welke uitleg gewoonlijk de tweede vergroting van Amsterdam genoemd wordt. Nog in 1611, toen het octrooi voor weer een nieuwe stadsuitbreiding al verkregen was, zijn de erven op de Peperwerf, het westelijk stuk van Rapenburg, door de stad verkocht.²⁾

De drie vergrotingen, die Amsterdam voor en na de eeuwwisseling ondergaan heeft,

¹⁾ Resol. Vroedschap 8, fol. 637. Resol. 27 nov, 1600.

²⁾ Over de Peperwerf: L. Jansen in „Ons Amsterdam” 1958, bl. 318.

sluiten dus eigenlijk bij elkaar aan. Het is daarom moeilijk aan te nemen, dat de uitvoering van de aan de stadsuitbreiding verbonden werken zich bij de derde vergroting der stad volgens andere beginselen voltrokken heeft dan bij de eerste en tweede uitleg. In dit verband mag nog gewezen worden op de overeenkomst in ligging ten opzichte van elkaar van de drie hiervoor genoemde eilanden aan de oostzijde der stad en de drie westelijke eilanden.

Zou het niet zo geweest zijn, dat aanleg van straten en grachten langs bestaande wegen en paden in de aanvang van de 17e eeuw de normale werkwijze was bij een stadsuitbreiding? Wij mogen de overheidstaak bij een uitleg van een stad in die tijd niet beoordelen vanuit onze moderne denkbeelden over stedenbouw, straatanaleg, bebouwing, enz., want die taak was veel beperkter. De voornaamste zorg van een stedelijke regering in de 17e eeuw met betrekking tot de stedenbouw betrof een zaak, die thans niet meer tot de taak der plaatselijke besturen kan worden gerekend, nl. de defensie, maar anderzijds waren deze besturen een paar eeuwen geleden vrij van talloze problemen, waarvoor moderne stedenbouwers zich geplaatst zien. Bij de beschrijving van de derde vergroting van Amsterdam zullen wij zien, dat deze begon met de aanleg van een nieuwe fortificatie, maar dat er toen nog niets vaststond van hetgeen er binnen die nieuwe omwalling zou moeten komen.

Een nieuwe vergroting van Amsterdam, toen de beide voorafgaande uitbreidingen nog niet of nog maar nauwelijks voltooid waren, was nodig door de snelle bevolkingsaanwas. De gebeurtenissen, die deze veroorzaakt hebben, zijn bekend genoeg en behoeven hier niet nader uiteengezet te worden.

Die toestroming van immigranten leidde tot vestiging buiten de omwalling der stad, vooral aan „de paden” aan de westzijde tussen de stadsgracht en de Kostverloren Wetering.¹⁾ Om redenen van militaire aard was het timmeren en hogen binnen een afstand van 50 roeden van de stadsgracht af al vóór de Alteratie verboden, maar het verbod werd veel overtreden en die overtreding werd eigenlijk oogluikend toegestaan.²⁾

Timmeren en hogen werden in de resoluties van die tijd steeds genoemd als twee zaken, die onafscheidelijk bij elkaar behoorden. Op de laagliggende Amsterdamse bodem zal ophoging bij huizenbouw waarschijnlijk altijd wel nodig geweest zijn en uit de Memoriën en Adviezen van oud-burgemeester Cornelis Pietersz. Hooft weten wij, dat men te Amsterdam voor drie gulden een roede land drie voet kon laten ophogen. Dit „buyten timmeren” moet een belangrijke reden geweest zijn voor een nieuwe uitleg der stad.

De geschiedenis van de derde vergroting van Amsterdam vangt aan met een Vroedschapsbesluit van 10 juli 1609, waarin de pensionaris, de rechtsgeleerde raadsman der stad, opdracht gegeven werd een rekest aan de Staten van Holland te ontwerpen om een octrooi voor een nieuwe stadsuitbreiding te vragen.

Het verzochte octrooi werd reeds op 7 augustus 1609 door de Staten verleend.³⁾ Het ging uit van dezelfde beginselen als die, welke bij de vroegere uitbreidingen golden hadden. De stad zou de bevoegdheid bezitten tot onteigening van alle terreinen, die binnen de wallen zouden komen te liggen, midts den ouden eygenaers passerende

¹⁾ J. Z. Kannegieter in „Ons Amsterdam” 1959, bl. 34 en 86.

²⁾ Een strekkende Amst. roede was ca. 3,68 m en een vierk. roede ca. 13,5 vierk. m.

³⁾ Handvesten van Amsterdam 1, bl. 6.

rente-brieven tot laste van deselve stadt tegen den penning sestien voor de waarde der voorsz. erven en getimmerten, gelijk deselve ten tijde van de vergrootinge van de stadt bevonden sal werden te wesen bij taxatie van den Gerechte aldaer”.

Het zou aan de stad vrijstaan om „tot vervallinge ende onderhoud der fortihcatiën” alle erven, die niet voor de publieke dienst nodig zouden zijn, te verkopen of op rente uit te geven. Evenals bij de uitbreiding van 1585 het geval was geweest, zouden bij deze verkopeningen de oude eigenaars van de grond preferentie hebben, mits zij genegen waren de prijs te betalen, die afhing van de taxatie van de grond door de schepenen.

Hoe is het nu met de uitvoering van het octrooi gegaan? Vooruitlopende op de geschiedenis van de stadsuitbreiding is het hier de plaats erop te wijzen, dat in een deel van de nieuwe stadsuitbreiding, voornamelijk in de Jordaan, een andere politiek gevoerd is, dan bij de uitleg van 1585 en wel door toepassing van het z.g. melioratie-stelsel. Volgens dit stelsel werd de grond niet onteigend; de eigenaar behield zijn eigendom, maar was dan aan de stad een belasting op de waardevermeerdering, de z.g. melioratie, verschuldigd.

Deze zaak verdient een nadere beschouwing, daar er in vroegere beschrijvingen van deze stadsuitbreiding teveel gelet is op het voordeel van het stelsel voor de grondeigenaar, aan wie de waardevermeerdering van de grond toeviel, waarbij men veronderstelde, dat het bedrag der belasting niet hoog zal zijn geweest.¹⁾ Over de motieven, die tot toepassing van het stelsel geleid hebben, valt echter meer te zeggen.

Waarom heeft de stedelijke regering dit stelsel gevolgd? Een besluit daartoe, waarin een motivering zou kunnen staan, is door niemand gevonden en is wellicht ook nooit genomen.

In de eerste plaats is het zeer goed denkbaar, dat het stelsel een toepassing was van een toen al vaak gevolgde praktijk. Het begrip „melioratie” is ouder dan de uitleg van 1613. Wij wijzen op een keur van 15 november 1596²⁾, waarbij de eigenaars van de grond „buyten St. Anthonispoort binnensdijckx tusschen de Leprosen ende het oude bolwerck” opgeroepen werden te compareren voor een commissie uit de schepenen om gegevens te verstrekken voor de taxatie van hun bezit. Tevens zouden die eigenaars dan kunnen verklaren, of zij hun grond, voor zover niet nodig voor de publieke dienst, wilden terugkopen, in welk geval dan een nadere taxatie van de prijs zou plaatsvinden.

Daar niet alle betrokkenen aan deze oproep gevolg gegeven hadden, volgde bij keur van 24 december 1596³⁾ een nadere aanmaning om de gevraagde verklaring af te leggen en in deze keur verklaarden de Heren van den Gerechte, dat zij het raadzaam gevonden hadden „te procederen tot taxatie van de melioratie van de voorsz. erffen”. Daarop volgt in de keur dan een opsomming van de bedoelde erven met de getaxeerde waarde per vierkante roede en van de daarop komende melioratie, eveneens per vierkante roede.

Wat er gebeurd is in de tijd tussen de afkondiging van deze beide keuren, weten wij niet, maar het lijkt wel zeer waarschijnlijk, dat vele grondeigenaars gebruik wilden maken van hun recht van preferentie en daarom het bedrag der melioratie wensten te weten.

Het kan in de praktijk dus wel zo geweest zijn, dat vele eigenaars van onteigende

¹⁾ H. A. Enno van Gelder in de Inleiding van zijn uitgave van de Memoriën en Adviezen van C. P. Hooft en J. E. Elias, De Vroedschap van Amsterdam, bl. LXVII.

²⁾ Keurboek H, fol. 73v.

³⁾ id fol. 84v.

erven in hun bezit gehandhaafd zijn tegen betaling van de melioratie aan de stad. Ruimere toepassing van het stelsel na 1613 kan dan zeer goed in die praktijk gepast hebben.

Belangrijker is echter, dat er redenen van politieke aard geweest kunnen zijn, die de toepassing van het stelsel bevorderd hebben.‘) Het paste in de politiek van de Amsterdamse regering tijdens het Twaalfjarig Bestand om ontevredenheid onder de „kleine luiden” zoveel mogelijk te voorkomen. Er werden door de stadsuitbreiding onvermijdelijk velen gedupeerd, met name zij, door wier grond de nieuwe fortificatie aangelegd werd of nieuwe straten en grachten gerooid werden. Ofschoon de stad voor compensatie gezorgd heeft, moet er toch hier en daar ontevredenheid zijn blijven bestaan.

Aan de paden, op de terreinen, waar de latere Jordaan gekomen is, waren talrijke bezitters van kleine, soms zeer kleine erfjes gevestigd en oefenden daar vaak een bedrijfje uit. Gedeeltelijk was die vestiging eigenlijk illegaal, nl. voor zover zij zich op een afstand van minder dan 50 roeden van de stadsgracht bevond, maar zij was nu eenmaal toegelaten. Verdrijving van deze lieden van hun grond en in vele gevallen van de plaats, waar deze mensen hun bedrijf hadden, zou ongetwijfeld een oneindige reeks moeilijkheden voor de regering medegebracht hebben en het leek daarom een verstandiger politiek om de eigenaars van de erven, die niet voor de publieke dienst nodig waren hun eigendommen te laten behouden tegen betaling van de melioratie.

Niettemin heeft het stelsel nog moeilijkheden genoeg opgeleverd en het is bij een latere stadsuitbreiding, ongeveer een halve eeuw later, niet meer toegepast. In de praktijk bleken vele van die kleine grondbezitters niet in staat de vastgestelde melioratie te betalen. In dit verband valt het op, dat wij in de talrijke kwijtscheldingsbrieven van verkopeningen van huizen en erven aan de paden in de jaren der stadsuitbreiding vaak de bepaling aantreffen, dat de koper de verplichting tot betaling van de reeds vastgestelde of nog vast te stellen melioratie op zich nam.

Het bedrag der melioratie werd voor ieder geval afzonderlijk vastgesteld. Het was hoog, wanneer de stad zorgde voor demping van sloten, die door sommige erven liepen, of voor ophoging van laag gelegen erven met rijshout, waarvan voorbeelden bestaan hebben. Het was daarentegen laag, wanneer een erf door aanleg van een straat of gracht sterk afgeroid werd en er was in 't geheel geen melioratie verschuldigd, wanneer ten gevolge van straataanleg een huis verrold moest worden.²⁾

Bij de vaststelling van het bedrag der melioratie moet, indien de toepassing van het stelsel inderdaad om politieke redenen geschied is, ook wel het beginsel gevolgd zijn de gevoelens van de minvermogenden ten opzichte van de regering te ontzien. Dat de belasting laag was om de grondeigenaars te doen profiteren van de waardevermeerdering, bij welke veronderstelling men te veel gedacht heeft aan de beruchte grondspeculaties van die tijd, is in het algemeen niet vol te houden. Of de belasting hoog of laag was, is uiteraard zonder nauwkeurige kennis van de omstandigheden niet vast te stellen, maar er zijn verscheidene gevallen gevonden, waarin erven door de stad verkocht zijn, zonder dat er sprake was van een wederzijdse vordering, maar waarbij toch de melioratie ruim de helft of meer van de waarde van het erf bedroeg.

Een voorbeeld, dat de melioratie een veelvoud bedroeg van de waarde van het erf,

¹⁾ Mededeling van de heer J. Z. Kannegieter. Zie ook diens in noot 12 genoemd artikel.

²⁾ Over het bedrag der melioratie heeft de schrijver inlichtingen ontvangen van de heer Kannegieter.

moge hier volgen.¹⁾ Zekere Hans Verspriet had in 1614 op de stad een vordering van f 16812.8, nl. f 50.—.— voor een afgebroken huis en de rest voor vergraven grond. Ter compensatie ontving hij een erf aan de noordzijde van de Rosengracht, breed 20 voet en lang aan de westzijde 104 en aan de oostzijde 103 ½ voet. De „waardije” van dit erf was gesteld of f36.16.10, maar dit bedrag was vermeerderd met niet minder dan f 178.—.8 voor melioratie. Iedere aanwijzing aangaande de berekening van de belasting ontbreekt echter. De afrekening tussen de Thesaurieren der stad en Hans Verspriet heeft eerst in 1633 plaats gevonden en daarbij is er nog een ingewikkelde renteberekening ook geweest.

De resolutie van 5 maart 1613

Zodra het octrooi voor de nieuwe stadsuitbreiding ontvangen was, moet de stadstimmerman Hendrick Jacobsz. Staets begonnen zijn met het maken van een ontwerp. Op 30 april 1610 besloot de Oud-Raad aan hem een gratificatie te geven „voor sijne moyte die hij nu meerder gehadt heeft, oock met het maecken van de kaarten dienende tot vergrotinge van dese stad”.

Heeft deze stadstimmerman bij de derde vergroting van Amsterdam dezelfde taak vervuld als Joost Jansz. bijgenaamd Bilhamer bij de eerste en Adriaen Ockersz. bij de tweede uitleg van de stad? De eer daarvan wordt hem wel eens toegekend, maar komt hem in geen geval geheel alleen toen. De eerste ontwerpen, nl. voor een nieuwe fortificatie, zijn inderdaad van hem, maar bij de uitvoering van de verdere werken, de rooijing der straten en grachten, komen wij zijn naam eigenlijk nooit meer tegen, maar wel die van de landmeter Lucas Jansz. Sinck. Naar kaarten van mr. Lucas wordt bij verkopeningen van huizen en erven telkens weer verwezen. De conclusie moet wel zijn, dat de taak van Sinck bij de stadsuitbreiding van 1613 belangrijker geweest is dan die van zijn meer bekende ambtgenoot.

Een paar maal is in de stadsrekeningen ook de naam gevonden van de landmeter Sybrand Jansz., die betaling ontvangen had voor het opmeten van landerijen buiten de Haarlemmerpoort.

Ongetwijfeld echter zijn het kaarten van Staets geweest, die op 6 februari 1610 in de vergadering van de Vroedschap „verthoont ende geexamineert” zijn. Men kon niet onmiddellijk tot een besluit komen, ofschoon de Raden het er wel over eens waren, dat „ten aensien vant menichfuldich onordentel. timmeren buyten de voorsz.stadt, de extensie van dien hoe eer hoe liever behoort bij der handt genomen te worden”.

Een der oorzaken, waardoor men het niet eens kon worden, was de omstandigheid, dat „eenige van de Raden” meenden, dat het ontwerp, dat ter tafel lag, veel te groot opgezet was. Het resultaat van de beraadslaging was de benoeming van een commissie, bestaande uit de regerende Burgemeesters, die Thesaurieren Ordinares en zes leden van de Vroedschap, „omme de voorsz.caerten nader te examineren, op de gelegentheyte vant werck ende gevolg van dien te letten ende van haer gebesoigneerde ende bevinden te doen rapport”.

Die commissie heeft in een vergadering van 26 april 1610 een plan vastgesteld voor

¹⁾ Archief Thesaurieren Ordinares No. 185, fol. 1.

een uitbreiding rondom de gehele bestaande stad. Het is niet bekend, in hoe ver dit plan overeenstemde met het oorspronkelijk ontwerp van de stadstimmerman, maar deze heeft het nieuwe plan (dat dus misschien niet zo nieuw was) in elk geval in kaart gebracht, zoals uit de behandeling van de zaak in de Vroedschap blijkt. Wij mogen veronderstellen, dat het ontwerp door de commissie in overleg met Hendrick Jacobsz. gemaakt is.

Het zou een uitbreiding rondom de gehele bestaande stad worden, want zowel aan de oost- als aan de westzijde was een punt aan het IJ aangegeven, waar de fortificatie zou moeten beginnen. De uitleg aan de oostzijde, die niet tot stand gekomen is, kunnen wij laten rusten, maar wel is het, met het oog op de verdere gebeurtenissen, van belang na te gaan, hoe de commissie zich de uitbreiding aan de westzijde gedacht had.

Zij stelde voor, „dat men buyten de Haerlemmer poort aent Ye, te weeten van de stad aff tot den eersten uythouck, daer omtrent dat vijff plaetgens int Ye staen, een bolwerck sal leggen, royende voorts van de honderd roeden aff als voren na de Cathuysers toe, die binnen sal commen ende de graft buyten, van daer op de molen gestaen omtrent deselve Cathuysers, welcke molen mede binnen ende de graft buyten commen sal, van daer royende na der diaconen huysen, ende soe voort deur de paden tot de Heylige wech toe”. Het verloop van de fortificatie aan de oostzijde was ook aangegeven van het IJ tot de Heiligeweg.

Geheel duidelijk is de aangehaalde omschrijving voor ons, die de toenmalige terreinsgesteldheid niet kennen, uiteraard niet. Het is begrijpelijk, dat men het terrein van het voormalige Karthuizerklooster binnen de stad wilde trekken. Op dat terrein was in 1602 een begraafplaats ingericht, die tot eind 1859 in gebruik geweest is.

Er blijkt verder, dat er in de nabijheid van de Karthuizers een gracht was, die volgens het opgestelde plan buiten de omwalling zou komen. Uit de kaart van Jacob van Deventer blijkt, dat het uitgestrekte, rechthoekige terrein van het klooster aan alle vier zijden door een gracht omgeven was en het is denkbaar, dat het westelijkste stuk van die gracht bedoeld is.

Met de „diaconen huizen” kunnen bedoeld zijn de armenhuizen van een der Doopsgezinde gemeenten aan het Weespad, die in de buurt van de nieuwe fortificatie lagen, of de armenhuizen van de Gereformeerde gemeente aan de zuidzijde van de Laurierstraat op de hoek van de Lijnbaansgracht, die aan het einde van de 17e eeuw nog in gebruik waren.¹⁾

De uitdrukking „deur de paden” is wel duidelijk. Het terrein aan de westzijde van de stad tussen de stadsvest en de Kostverloren Wetering was doorsneden door een groot aantal ongeveer evenwijdig lopende drainagesloten, waardoor langgerekte stroken land, „wren” genaamd, ontstaan waren. Over de meeste wren liep een pad, dat echter niet altijd doorliep tot de Kostverloren Wetering. Deze paden hadden in de loop der jaren namen gekregen, welke namen langzamerhand overgegaan waren op het gehele weer.

Het voorgestelde ontwerp werd op 17 mei 1610 door de Vroedschap besproken, maar ook toen kon men nog niet tot een beslissing komen. Wel echter werd door de Burgemeesters en de meerderheid van de 36 Raden besloten, dat „in gevalle van voortganck van de vergrotinge van dese stadt, daer inne genomen ende gevolgt sal worden den voorsz. geraemden voet, in conformité vant ontwerp daer van bij deser stede meester-timmerman gemaectt ende den voorn. Heeren Raden verthoont. Welverstaende dat de wal en de bolwercken twee hondert voeten erffs meer uytwaerts sullen genomen

¹⁾ Mededeling van de heer Kannegieter.

ende de graft daer buyten om geleyt sal worden, als t'voorsz.geraemde ende project ofte caerte is mede brengende”.

Zoals het daar lag, is het plan, dat in deze resolutie dus met zovele woorden aan Staets toegeschreven wordt, niet tot uitvoering gekomen. Niet alleen heeft de Vroedschap een ondergeschikte wijziging gebracht in het plan van de stadstimmerman, nl. om de wal en de bolwerken 200 voet meer naar buiten te verplaatsen, maar de uitleg, die ten slotte tot stand gekomen is, heeft zich beperkt tot de westzijde van de bestaande stad.

Er zijn echter aanwijzingen, dat bij de meer beperkte uitbreiding het ontwerp van Staets toch wel gevolgd is, voor zover dat de westzijde van de stad betrof en daarom kunnen wij in dit ontwerp de verklaring vinden voor een topografische eigenaardigheid van onze stad, nl. de onregelmatige vorm van de Jordaan, die medebrenghet, dat de Lijnbaansgracht en de Prinsengracht aan de noordzijde van dat stadsdeel veel verder van elkaar verwijderd zijn dan meer naar het zuiden. Uit het plan van de commissie blijkt nl. duidelijk, dat het de bedoeling geweest is het terrein van het Karthuizerklooster binnen de omwalling te brengen en daarom moest de fortificatie op die plaats zo ver naar het westen geprojecteerd worden.

Uit alles, wat van het ontwerp van Hendrick Jacobsz. Staets bekend geworden is, valt niets af te leiden, wat zou wijzen op een drie-grachtenplan. Uit de bewoordingen van het ontwerp en van de resolutie van 17 mei en uit de verdere loop der gebeurtenissen is eerder de gevolgtrekking te maken, dat het plan van 1610 niets anders geweest is dan een ontwerp voor een nieuwe fortificatie rondom de gehele bestaande stad zonder enige aanduiding van de ligging van nieuwe straten en grachten.

De oorzaak, waardoor de vergadering van 17 mei niet tot een besluit had kunnen komen, was „de verscheydenheyt der opinien van eenige Raden”, terwijl bovendien de Burgemeesters verklaarden, dat zij het plan niet tot uitvoering wilden brengen, tenzij vast stond, dat de uitleg „buyten coste van dese stad soude cunnen geschieden”.

De bedoeling hiervan moet wel geweest zijn te komen tot een zodanige regeling, dat de kosten, die de stad zou moeten maken voor de nieuwe fortificatie, goedge maakt zouden worden door de hogere waarde, die de grond zou krijgen, of door de melioratie, dezelfde gedachte, die wij vinden in het octrooi van 1586.

In verband met deze overweging werden de Schepenen der stad uitgenodigd zo spoedig mogelijk over te gaan tot raming van „eenen voet . . . tot wat prijs sij verstaen, dat de erffen getaxeert ende aengenomen behoiren te worden”. Was die taxatie bekend, dan kon men verder zien, wat er gebeuren moest.

Er bestond blijkbaar grote aarzeling om tot uitvoering van het groots opgezette plan te besluiten. Wij kunnen de weifelaars in dit geval geen ongelijk geven, want zelfs na de vierde vergroting van Amsterdam in de tweede helft van de 17e eeuw is de vorming van een nieuwe stad rondom de gehele bestaande binnenstad nog niet tot stand gekomen.

Al bleef de stadsuitbreiding voorlopig nog rusten, de vergadering van 17 mei nam wel het besluit tot het maken van een nieuwe waal buiten de Haarlemmerpoort, omdat daaraan bij het steeds toenemend scheepvaartverkeer grote behoefte bestond en dit werk werd onmiddellijk aangevat.

Het volgend jaar schijnt er stagnatie te zijn geweest in het werk aan de waal, hetgeen verband gehouden kan hebben met de fortificatie van dit stuk van de haven. Hierover is namens de stad advies ingewonnen van de Stadhouder door Burgemeester Reinier Pauw en Schepen Jacob de Graeff, die kolonel van de burgerij was. Nadat de beide

heren op 11 juni 1611 verslag uitgebracht hadden aan de Vroedschap, nam deze het besluit, „dat het uytelijke fort van de voorsz.fortificatie volgende t'advijs van Sijne Exc. sal worden gelegd opten uystersten houck van den Hoogen oort aent Ye, latende daer buyten voor't uytspatten vant **werck** bequame barmte, ende dat men van daer voort sal gaen tot het bolwerck van de tweede raminge opte caerte gesteld ende soe voort ten naesten bij volgen deselve raminge na den hoogen dijk ende Cathuysers toe ende sodanige distantie van de bolwercken als bij Sijne voorsz. Exc. is geadviseert”.

Uit deze resolutie blijkt, dat de fortificatie van de waal zou moeten aansluiten op de ontworpen nieuwe omwalling van de stad. De „hooge dijk” is de Haarlemmerdijk, waarvan een stuk binnen de stad zou komen te liggen. Daarover is in dezelfde tijd een kwestie geweest tussen Amsterdam en het Hoogheemraadschap van Rijnland, dat de jurisdictie over de dijk had en bij het gemis daarvan enige inkomsten zou derven. Door bemiddeling van de Burgemeesters van Leiden is er ten slotte een oplossing voor het geschil gevonden. Als vergoeding voor het te lijden verlies zou Amsterdam aan Rijnland een eeuwige, onlosbare rente van *f* 200.— per jaar betalen en het onderhoud van het stuk van de dijk, dat binnen de stad zou komen te liggen, op zich nemen.

De aanvang der werkzaamheden liet echter nog op zich wachten. Het kan op een vastlopen van de discussie wijzen, dat er op 4 juli 1611 weer een commissie benoemd werd, ditmaal met opdracht te letten op het „timmeren en hogen” buiten de stad en middelen te beramen dat te voorkomen.

De vijf leden van die commissie waren de beide Thesaurieren Ordinares, Joris Jorisz. en dr. Jan ten Grotenhuys, de schepenen Herman van de Poll en Jacob de Graeff en de oud-burgemeester Cornelis Pietersz. Hooft. Het is deze commissie geweest, die bekendheid verkregen heeft door de Memoriën en Adviezen van oud-burgemeester Hooft.

Nog voor de commissie haar verslag uitbracht, maar waarschijnlijk wel in verband met haar werkzaamheden, kwam de stadsuitbreiding op 17 augustus 1611 weer eens in de Vroedschap ter sprake. Het octrooi van 1609 werd „gelesen ende geexamineert”, hetgeen doet veronderstellen, dat de 36 Raden de inhoud van het octrooi toen pas vernamen. Er werd medegedeeld, dat de landen en erven buiten de Haarlemmerpoort buitendijks getaxeerd waren en dat de eigenaars ervan, indien de grond inderdaad onteigend zou worden, schadeloos gesteld zouden worden met rentebrieven en preferentie zouden hebben om eventueel hun land terug te kopen.

Een beslissing, of de stadsuitbreiding zou doorgaan, viel er bij die gelegenheid nog niet, maar wel nam de vergadering een besluit tot het uitvoeren van een werk, dat als een eerste fase van de vergroting van de stad beschouwd kan worden, nl. „dat men met het leggen van den nieuwen dijk ende de straet sal voortvaren conform het ontwerp daer van gemaect ende t'voorleden jaer gearresteert”.

Dit werk, dat in hetzelfde of het volgend jaar inderdaad uitgevoerd is, bestond in het verleggen van de Haarlemmer of Spaarndammerdijk naar een iets noordelijker gelegen tracé. Het nieuwe stuk dijk sloot aan de oostzijde op de bestaande dijk aan bij de huidige Binnen Brouwersstraat, waar de Haarlemmerstraat ten gevolge daarvan nog steeds een flauwe bocht maakt. Het is mogelijk, dat deze verplaatsing van de dijk de voortzetting was van een werk, dat een paar eeuwen vroeger al aangevangen was, toen het oostelijkste stuk van de dijk meer naar de zijde van het II verlegd was.¹⁾

¹⁾ W. F. H. Oldewelt in Jaarboek „Amstelodamum” XXX, bl. 39.

Met het besluit van het voorafgaande jaar, waarnaar in de resolutie verwezen wordt, moet wel dat van 17 mei 1610 bedoeld zijn betreffende het ontwerp van de stadstimmerman, hetgeen een aanwijzing is, dat diens plan, voor zover het de westzijde van de stad betrof, toch wel aanvaard is.

In de vergadering van de Vroedschap van 29 augustus 1611 bracht de op 4 juli benoemde commissie haar verslag uit. Zij was tot de conclusie gekomen, dat er bij handhaving van de bepalingen van het octrooi, zoals die luiden, grote moeilijkheden te wachten waren en dat de stad op hoge kosten gejaagd zou worden.

De bezwaren golden vooral de bepaling van het octrooi, dat alle erven en timmeragiën door de stad overgenomen zouden moeten worden tegen de waarde, „gelijck deselve ten tijde van de vergrotinge van de stadt bevonden sal werden te wesen”. Vaststelling van de waarde op die grondslag zou een beloning zijn voor ontduiking van de keuren, want een groot deel van de bebouwing buiten de stad, nl. binnen de vijftig roeden, was in strijd met de keuren tot stand gekomen. Bovendien zouden de kosten voor de stad veel te hoog worden.

De commissie achtte dus een herziening van het octrooi nodig, maar ofschoon de notulen van de vergadering van 29 augustus 1611 vermelden, dat „geresolveert” was aan de Staten van Holland een wijziging van het octrooi te verzoeken, is een aanvraag daartoe nooit gedaan. Het lijkt waarschijnlijk, dat uitvoering van het besluit tegengehouden is door invloedrijke regeringspersonen, die zelf aan het timmeren en hogen buiten de stad medegedaan hadden en wier belang handhaving van het oorspronkelijke octrooi medebracht.

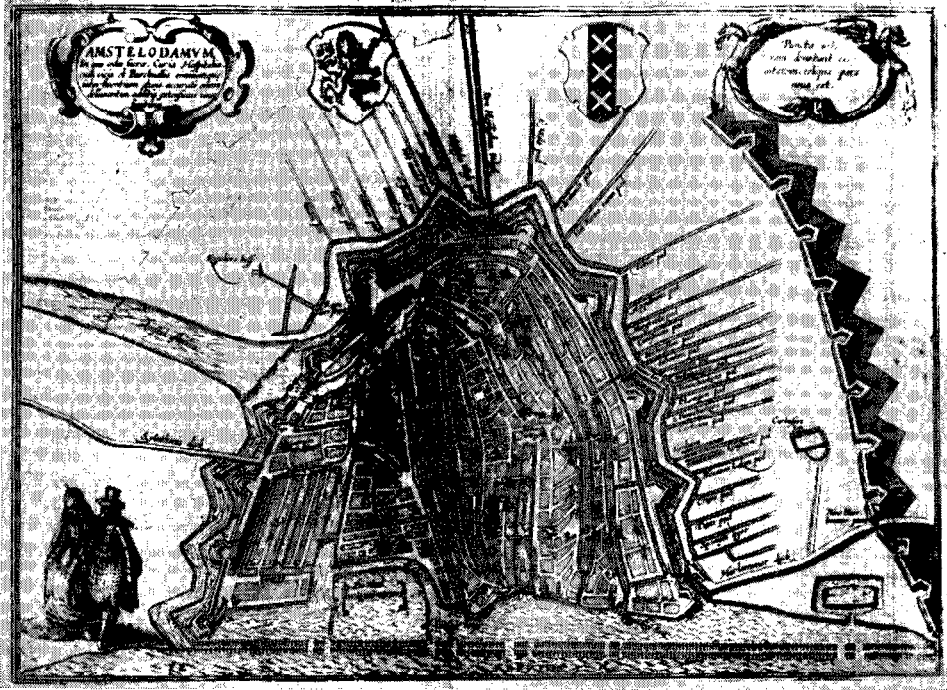
Belangrijker voor de zaken der stadsuitbreiding was een ander besluit van dezelfde vergadering, nl. dat de reeds bestaande commissie tezamen met de Burgemeesters zouden „doen maecken een project ofte caette aengaende de vergrotinge van dese stadt, sulx sij sullen achten (dat bij voortganck van dien) tot meesten dienste ende minste coste van deselve stadt sal comen te strecken”.

De bedoeling van dit besluit kan niet anders geweest zijn dan het ontwerpen van een uitbreidingsplan op een meer beperkte schaal dan op die van het plan van 1610. Blijkbaar hadden zij, die al onmiddellijk beweerd hadden, dat het voorgelegde plan veel te groot opgezet was, de meerderheid der vergadering van de juistheid van hun zienswijze kunnen overtuigen. Men lette verder op het gemaakte voorbehoud: er was nog kans, dat de gehele zaak niet zou doorgaan.

De resolutie bepaalde ten slotte ook nog, dat de Burgemeesters en de gedeputeerden bij het maken van hun ontwerp tevens zouden moeten letten „op de royinge van de straten, wateren ende anders daer binnen commende”. Dit was de eerste maal, dat in enige resolutie over de stadsuitbreiding daarvan sprake was.

Het opstellen van het ontwerp heeft nog geruime tijd geduurd. Wij kunnen ons voorstellen, dat de strijd, waarover wij uit de redevoeringen van oud-burgemeester Hooft iets te weten komen, zich afgespeeld heeft in de vergaderingen van de ontwerpers van het uitbreidingsplan.

Frans Hendricksz. Oetgens, wiens persoonlijke belangen zo nauw betrokken waren bij de totstandkoming van de uitleg aan dewestzijde der stad, was in februari 1611 weer burgemeester geworden en is in 1612 als zodanig aangebleven, zodat hij in die functie aan het opstellen van het plan moest medewerken. Misschien is de aanvang van het werk in 1611 of 1612, nl. deverlegging van de Spaarndammerdijk, een gevolg geweest van zijn optreden.

Plattegrond van Amsterdam uit Braun en Hogenberg 1618, met de uitleg van 1585 en de bolwerken van de laatste vergroting. (de richting van de paden is niet juist).

Foto Gemeentelijke Archiefdienst.

Op 9 april 1612 werd de zaak weer eens in de Vroedschap besproken. De Burgemeesters wezen erop, dat het gunstige jaargetijde voor de uitvoering van grote werken voor de deur stond, zodat, wilde men de stadsuitbreiding laten doorgaan, er nodig een ontwerp gemaakt moest worden. Zij vertoonden een kaart van het plan, zoals dat toen was „volgende voorgaende resolutie ende met advijs van Sijne Exc.“. Dit was dus blijkbaar het ontwerp van de stadstimmerman met de ligging der bolwerken aan het II, zoals die door Prins Maurits aangeraden was, erbij getekend.

Tot een besluit kwam het evenwel weer niet. De kaart werd in handen gesteld van de commissie, die met het uitbreidingsplan bezig was, om er bij haar werkzaamheden op te letten. Het jaar 1612 ging voorbij zonder dat er verder iets gebeurde, behalve dan misschien de verlegging van de Haarlemmerdijk.

De beslissing over de stadsuitbreiding is ten slotte gevallen in de Vroedschapsvergadering van 5 maart 1613. Na het advies van de gecommitteerden gehoord te hebben werd besloten, „dat men hoe eer hoe beter de aengevangen vergrotinge volgens de grote caerte in den Raed overgeleyt sal bij der hand nemen ende daer mede voortvaren ende heelen aen de Heylige wechs poort ter plaetse alwaer de aenhelinge best sal willen vallen,

mits dat royinge van de erffen, wateren ende straten gedaen sal worden volgende tproject bij de laetste Heeren gecommiteerden overgelevert. Te weten dat gemaect sullen worden twee burchwallen, d'eene op des stadts wallen ende graften . . . ende d'andere omtrent vier hondert voeten uytwaert . . .”.

Hier zien wij de oorsprong van de beroemde Amsterdamse grachtenbuurt, want de twee burgwallen zijn de Keizers- en de Prinsengracht geworden. De Herengracht bestond al als een smalle binnengracht achter de fortificatie van 1585.

Langs die fortificatie, maar aan de buitenkant, is dus de Keizersgracht gegraven. Wij zullen daarbij moeten denken aan de vooruitspringende bolwerken, niet aan de daartussen liggende gordijnen. Toen de gracht er eenmaal was, lagen aan haar oostzijde stedelijke eigendommen tussen particulier grondbezit in. Die stadsgrond moet dan wel van de afgegraven bolwerken afkomstig geweest zijn.

Hoe moeten wij de resolutie van 5 maart 1613 interpreteren? Heel duidelijk is zij niet. Uit de bewoordingen zouden wij kunnen afleiden, dat „de grote caerte”, die de Raden te zien kregen, niet hetzelfde was als „tproject”, dat door de gecommiteerden ingediend was. De grote kaart, die wij wel aan de stadstimmerman zullen mogen toeschrijven, zou dan alleen de nieuwe fortificatie vertoond kunnen hebben, terwijl het project van de gecommiteerden datgene betrof, wat er binnen die fortificatie zou moeten komen.

Het valt althans op, dat eerst in een vergadering van de Vroedschap van 10 augustus 1613 een kaart vertoond werd, waarop de „royinge van de burchwallen ende wateren vant Ye aff tot de Heylige wechs poort toe” aangegeven was. Hieruit zou zijn af te leiden, dat de twee te maken grachten nog niet getekend waren op een kaart, die de Raden in de vergadering van 5 maart gezien hadden.

Uit de verschillende stukken, die wij over de stadsuitbreiding hebben, blijkt verder, dat het toenmalige spraakgebruik verschil maakte tussen „straet” en „dwarsstraet”. Met „straet” zou men dan gewoonlijk de verkeerswegen langs de grachten aangeduid hebben en met „dwarsstraet” die dwars door de grachtengordel. Men zie ook de terminologie van het hiervoor genoemde besluit van 17 augustus 1611 tot verlegging van de Spaarndammerdijk. Een verklaring voor dit spraakgebruik zou misschien kunnen zijn, dat in het oudste Amsterdam alle hoofdverkeerswegen langs het water liepen; eerst in de 16e eeuw is een verkeersweg van oost naar west tot stand gekomen.¹⁾

Hoe dit alles geweest moge zijn, een uitbreidingsplan in moderne zin was de resolutie van 5 maart 1613 zeer zeker niet. Het meest waarschijnlijke is, dat alleen de plaats van de nieuwe fortificatie vastgesteld werd en dat de rooiing der grachten en straten, die binnen de nieuwe omwalling zouden moeten komen, slechts tersloops besproken en een beslissing daarover voorlopig uitgesteld is. Aan de hand van later genomen besluiten, zou althans kunnen blijken, dat het inderdaad zo gegaan is.

Het is waar, dat de vroeger genoemde resolutie van 29 augustus 1611 aan de gecommiteerden voor het uitbreidingsplan opgedragen had te letten op de rooiing van grachten en straten, maar uit de bewoordingen is af te leiden, dat dit pas in de tweede plaats kwam. Wanneer de ligging van de nieuwe fortificatie vaststond, kon het werk beginnen en zou men nog verder kunnen zien. Zo is het in werkelijkheid gebeurd ook.

Mogen wij de resolutie van 5 maart 1613 zo interpreteren, dat daarbij besloten werd

¹⁾ W. F. H. Oldewelt, Amst. Archiefvondsten, bl. 66.

het ontwerp van 1610 in twee étappes uit te voeren? Wij weten nu, dat er een halve eeuw later weer een nieuwe vergroting van Amsterdam tot stand gekomen is, waarbij de terreinen langs de zuid- en oostzijde van de fortificaties van 1585 en 1593 binnen de stad gekomen zijn. Na die laatste (vierde) uitleg had Amsterdam dus de vorm aangenomen, die het tot ± 1865 zou bewaren en waaraan de stadstimmerman in 1610 al gedacht schijnt te hebben.

Er blijkt echter nergens, dat bij de stadsbestuurders van 1613 dergelijke overwegingen gegolden hebben. Deze mensen besloten tot een stadsuitbreiding, waaraan in hun tijd de behoefte bestond en zij konden evenmin in de toekomst zien als iemand anders. Het is verkeerd te trachten hun gedachtengang te reconstrueren aan de hand van ons bekende feiten, die een halve eeuw later voorgevallen zijn.¹⁾

De aanleg van de grachtenbuurt

Na het besluit van 5 maart 1613 werd de uitvoering van het werk met spoed aan-gevat. De vergadering had een commissie benoemd, waarvan de fabriekmeester Jan van Hoorn een der leden was, om op de uitvoering der werken toezicht te houden.²⁾

Uit het verhandelde in de Vroedschapsvergadering van 11 mei 1613 blijkt, dat het werk toen al in volle gang was. Er waren van personen, wier grond vergraven was tot wallen, grachten of bolwerken, verzoeken om schadeloosstelling ingekomen en de vergadering besloot, „dat men de voorsz.luyden in haer versouck sal accommoderen ende aenwijzinge doen van de erven tot dien eynde afgesteecken, wesende des stadts ende Godshuysland volgende het project daer van gemaect ende in den voorsz.Raed verthoont”. Dit besluit is van veel belang geworden voor de straataanleg in de Jordaan, zoals hierna nog zal blij ken.

De uitvoering der werken voor de stadsuitbreiding begon natuurlijk met datgene, wat in die tijd het voornaamste was, het maken van de nieuwe fortificatie van het IJ tot de Heiligeweg en van de daarbij behorende binnengracht, die de Lijnbaansgracht is ge worden. Deze werken waren tegen het einde van het jaar gereed, maar met hetgeen er binnen de nieuwe omwalling zou moeten komen, werd minder haast gemaakt.

Zoals reeds gezegd is, bestudeerde de Vroedschap in haar vergadering van 10 augustus 1613 een kaart, waarop de twee te maken grachten getekend waren, en „nae dat op alles wel was gelet”, besloot zij, „dat de royinge in conformité van de voorsz.caerte sal worden gevolgt”. De kaart werd weer ter hand gesteld aan de commissie om erop aan

¹⁾ Betr. het drie-grachtenplan heeft de heer Kannegieter de schrijver opmerkzaam gemaakt op het omstreeks 1500 verschenen werk van Francesco di Giorgio Martini, „Trattato di Architettura civile e militare”, waarin concentrische wegen met radiaalstraten aanbevolen werden. Het is zeer aannemelijk, dat Sinck van dit werk heeft kunnen kermis nemen. Niettemin blijft het feit bestaan, dat er in 1613 geen concentrische grachten tot stand zijn gekomen; dat is eerst bij de volgende vergroting van Amsterdam geschied. In dit verband verdient vermelding, dat het in 1873 verschenen verslag der commissie, die een rioleringsplan voor Amsterdam moest ontwerpen, van welke commissie de bekende W. A. Froger een der leden was, het Amsterdamse grachtenplan toeschreef aan Hendrik Ruse, de ingenieur, die bij de vierde vergroting der stad (ca. 1660) waarschijnlijk de technische leiding gehad heeft. Ruse was vestingbouwkundige en heeft ongetwijfeld de over zijn vak bestaande literatuur gekend. Hij wordt vermeld in het Biogr. Woordenboek van Van der Aa.

²⁾ In H. Brugmans, Opkomst en Bloei van Amsterdam, bl. 103, wordt ten onrechte medegedeeld, dat Oetgens in 1610 nog fabriekmeester was. Hij had die functie reeds in 1596 opgegeven.

te geven, waar „de dwersch straten ende graften, die sijlyuden nodich ende dienstich sullen vinden”, moesten komen.

Dit was de eerste maal – voor zo ver in de resoluties over de stadsuitbreiding te vinden is – dat er in de Vroedschap gesproken is over dwarsstraten in de nieuwe stad. Dit gebeurde dus pas, toen het werk aan de nieuwe omwalling al in een vergevorderd stadium was.

Een paar weken later (op 27 aug.) kregen de Raden de kaart, waarop toen de dwarsstraten, zoals de gecommiteerden zich de aanleg daarvan voorstelden, getekend waren, weer te zien. Men verenigde zich met het ontwerp, maar met het voorbehoud, „dat de royinge van de straet responderende op d’oude Jan Roodenpoort, sal worden gehouden in bedencken ende surcheantie tot nadere resolutie”.

Dit nader besluit is nooit genomen, doordat het op 27 augustus aangenomen stratenplan niet tot stand gekomen is maar enkele maanden later vervangen door een nieuw plan. De reden, waarom daaraan behoefte bestond, wordt nergens opgegeven, maar heeft vrij zeker verband gehouden met de snelle voortgang van het werk aan de nieuwe omwalling der stad waardoor meer vrijheid van handelen verkregen was.

In augustus 1613 bestond de oude fortificatie (van 1585) nog, maar enige tijd later was zij overbodig geworden. De nieuwe fortificatie van de stad was toen zo sterk geworden, dat een verdediging tegen een eventuele aanvaller daar zou kunnen geschieden.

In oktober 1613 deelden de Burgemeesters dit mede aan de Vroedschap en zij stelden daarom voor de oude wallen te slechten, de gracht te dempen en de binnengracht (Herengracht) te verwijderen. „Overmits d’importantie van der saecke” en wegens de naar voren komende meningsverschillen werd het voorstel echter voorlopig nog in beraad gehouden.

In de vergadering van 29 november 1613 kwam het voorstel weer in behandeling en toen viel het besluit zo spoedig mogelijk te beginnen met de afbraak van de oude fortificatie. Tevens werden enkele maatregelen voor de bewaking van de nieuwe omwalling vastgesteld. Hiermede was de grens van de stad dus eigenlijk al verlegd; Amsterdam was groter geworden.

Het terrein, dat vrij zou komen door de *slechting* van de wallen, behoorde uiteraard aan de stad, zodat de regering er een bestemming aan diende te geven. In een vergadering op Oudejaarsdag besloot de Vroedschap, dat het vrijkomende terrein verdeeld zou worden in erven van dertig voet breedte en dat de verkoping ervan op 21 januari zou beginnen.

De te verkopen erven lagen aan de westzijde van de Herengracht tussen de Brouwersgracht en de Leidsegracht. De breedte van dertig voet was waarschijnlijk iets bijzonders, omdat overigens in die tijd voor de van stadswege uit te geven grond een breedte van twintig voet per erf als normaal schijnt te zijn aangenomen. Afwijkingen van die regel komen echter ook veel voor, zodat wij mogen aannemen, dat de veel gevolgde regel niet berustte op een dwingend voorschrift.

Voor zo ver na te gaan is, heeft de verkoping inderdaad op de vastgestelde tijd plaats gevonden.¹⁾ Het terrein was verdeeld in vijf „parcken”, bevattende resp. 44, 41, 44, 37 en 34 erven, gerekend van noord naar zuid. De normale grootte van de erven aan de Herengracht was 30 bij 190 voet, maar de erven aan de hoeken en die in de dwarsstraten hadden andere afmetingen.

¹⁾ Archief Thesaurieren Ordinares No. 154, fol. 28.

De hoogste prijzen zijn betaald voor de grond in het middelste vak, tussen de Leliegracht en de Hartenstraat. In dit vak hebben de beide erven tegenover de Driekoningensstraat, die in een bocht lagen en daardoor iets groter waren dan de andere, de hoogste opbrengst gehad, nl. f 6900.— en f 6700.—. Op deze twee erven is later het bekende huis van Barthelotti gebouwd, maar in 1614 werd de grond gekocht door twee personen, die dit bezit spoedig weer van de hand gedaan hebben.

In het noordelijkste vak, waar de opbrengst het laagst was, schommelden de prijzen om de f 2000.— per erf. In de andere vakken lagen de prijzen tussen de genoemde bedragen in.

De verdeling in vakken was natuurlijk geschied vóór de verkoping kon beginnen. In de genoemde vergadering op Oudejaarsdag 1613 had de Vroedschap enkele van haar leden gecommiteerd om voorstellen te doen voor de plaatsen, waar de nodige bruggen en dwarsstraten in het nieuwe stadsgedeelte zouden moeten komen.

Die commissie heeft niet lang werk gehad, want reeds in de vergadering van 4 januari 1614 vertoonde zij een kaart, waarop de ligging der bruggen en dwarsstraten, zoals zij zich die gedacht had, aangegeven was. In overeenstemming met het voorstel besloot de vergadering, dat er vier bruggen en vier dwarsstraten van dertig voet breedte zouden komen, resp. „responderende” op de Blauwe Brug (tegenover de Blauwburgwal), de Jan Roodenpoort, de Gasthuisbrug en de Raambrug (tegenover de Raamsteeg). Hier zien wij de oorsprong van de Herenstraat, de straat langs de Leliegracht, de Hartenstraat en de Wolfenstraat.

Een maand later werd besloten nog een vijfde dwarsstraat en brug te maken, nl. tegenover de Heisteeg, maar dat is gebeurd op verzoek van omwonenden.¹⁾ In verband daarmee werden bij de verkoop van de erven aan de westzijde van de Herengracht enkele percelen ten zuiden van de Wolfenstraat niet verkocht. Na een enigszins gewijzigde verkaveling is daar de Huidenstraat aangelegd.

De belangrijkste dwarsstraat van nu, de Raadhuisstraat, is er toen nog niet gekomen. In dit verband is het merkwaardig, dat er in de Vroedschapsvergadering van 19 december 1616 een verzoek ter tafel kwam van „de gebueren geeft op de Keyzersgraft over de nieuwe merckt ende daer ontrent” om nog een straat te rooien van die markt (Westermarkt) naar de Herengracht. „Om redenen haer daer toe moverende” hebben de Raden toen het verzoek afgewezen. Die niet nader aangeduide redenen hebben dus uiteindelijk tegen het einde van de 19e eeuw de kostbare doorbraak van de Raadhuisstraat veroorzaakt.

De commissie, die de plaatsen voor de dwarsstraten aangewezen had, was, zoals reeds gezegd is, in een paar dagen met haar taak gereedgekomen. Dat zij zo weinig tijd nodig gehad heeft, is zeer verklaarbaar, wanneer wij ons de situatie voorstellen.

Door slechting van de oude wallen en demping van de gracht was aan de westzijde van de tegenwoordige Herengracht een groot terrein zonder opstallen ter beschikking van de stad gekomen. Het moet een terrein geweest zijn, waar bijna niets was, want bij de aanleg van de fortificatie van 1585 was het grootste deel van de oude paden en sloten vergraven.

In dit terrein kon men straten aanleggen en erven afsteken, waar men wilde, en dat de commissie, die het stratenplan ontwierp, de dwarsstraten heeft doen aansluiten op de

¹⁾ Resolutie Vroedschap no. 10, fol. 209.

bestaande toegangswegen naar de oude stad, is zeer begrijpelijk. Ook is de regelmatige vorm van de huizenblokken aan de westzijde van de Herengracht wel te verklaren uit de terreinsgesteldheid; er waren daar geen wegen, waarlangs men bebouwing kon plaatsen. Het ligt voor de hand in een dergelijk terrein rechte grenzen te trekken tussen de erven.

In het voorafgaande is reeds betoogd, dat de dwarsstraten tussen Singel en Herengracht gerooid zijn van de punten van het Singel af, waar vroeger de paden begonnen, echter recht op het Singel. In de korte straatjes tussen de beide genoemde grachten zal die afwijking van de oorspronkelijke richting nauwelijks opgevallen zijn, maar, toen de straten na 1614 doorgetrokken werden tot de Prinsengracht, werd de afstand tussen de benen van de gevormde hoek zo groot, dat op de kaart van nu geen verband tussen de straatrichting en het oorspronkelijk verloop van de paden en weren meer te zien is. Vandaar dat de straten en grachten in de Jordaan, waar de bestaande richting behouden is, niet aansluiten op de straten aan de oostzijde van de Prinsengracht, al is hiermede nog niet alles verklaard.

De erven in de dwarsstraten, die in 1614 verkocht werden, strekten zich uit tot ongeveer de helft van de lengte, die deze straten na het graven van de Keizersgracht gekregen hebben. De overige erven zijn in 1616 tegelijk met de grond aan de oostzijde van de Keizersgracht verkocht.

Een van de dwarsstraten was een gracht, de Leliegracht. Er kunnen verschillende redenen geweest zijn, waarom op die plaats een gracht gewenst werd geacht, niet alleen het verkeer te water, maar vooral ook de waterhuishouding en de waterversing van het nieuwe stadsgedeelte. Over dit laatste, te Amsterdam natuurlijk altijd een zaak van betekenis, nam de Vroedschap op 12 april 1614 het besluit, „dat men het peylwater sal stellen tusschen de tweede ende derde grote bruchwal, sulx dat het buytenwater sal commen te stuyten aen de derde burchwal ende dat d'selve burchwal gemeen sal leggen met het binnenwater”.

Van dit besluit schijnt men afgeweken te zijn, want het water in de Prinsengracht lag later gemeen met dat in de Jordaangrachten, waarmede het tezamen de z.g. rode boezem vormde, door een stelsel van sluizen afgescheiden van de z.g. blauwe boezem, de wateren tussen Keizersgracht en N.Z. Voorburgwal. Een van die sluizen lag aan het westeinde van de Leliegracht.

De Leliegracht is gegraven op kosten van de kopers van de aanliggende erven. In het register van de Thesaurieren staat bij de beschrijving van het erf, dat op de hoek van de Herengracht en de Leliegracht zou komen te liggen: „Wort geconditionneert, dat de cooper van dit erf ende van de erfven van wedersijde de dwarsburchwal, die jegens over d'oude Jan Roodenpoort sal werden gemaect, gehouden sullen wesen de selve burchwal halfs halfs naer de brete van elck haer erf, tot gelijcke diepte als de voorsz. burchwal gemaect sal worden te doen graeven ende uyt te ruyen, midts dat sij de aerde daer uyt comende tot haer profijte sullen mogen gebruycken”.¹⁾ Die uitgegraven modder kon dienen voor ophoging van de bouwterreinen.

De bebouwing aan de westzijde van de Herengracht kon in de zomer van 1614 beginnen, maar die aan de oostzijde van de Keizersgracht moest nog twee jaar wachten. Uit een resolutie van 13 juli 1615 blijkt, dat men in die tijd bezig was die gracht te graven.

¹⁾ Archief Thesaurieren Ordinares No. 154, fol. 29.

Met het oog op de waterverversing werd de Prinsengracht eerst gegraven. In januari 1614 werd afgekondigd, dat de grond, die op de rooiing van „de wateren ende straten” van die gracht lag, tegen mei e.k. ontruimd moest zijn.

Wat de Keizersgracht betreft, valt nog melding te maken van een merkwaardig voorstel, dat op 2 september 1614 in de Vroedschap besproken is, nl. om de middelste van de drie burgwallen niet tot een gracht, maar tot een brede allée, een „belle videre”, in de stijl van de Haagse Voorhout te maken. Om redenen, die niet nader vermeld worden, werd het beter geacht dit voorstel niet te volgen, maar het besluit van het voorafgaande jaar te handhaven.

Op 13 juli 1615 besloot de Vroedschap, dat „de erven gelegen op d’oostzijde van de Keyzersgracht, responderende tegens de erven opte Heeregracht”, ook dertig voet breed zouden zijn en niet dieper betimmerd zouden mogen worden dan honderd voet. Dit werd eerst afgekondigd bij een keur van 19 november 1615, die nog enige nadere voorschriften gaf voor de bebouwing van de grond tussen de Heren- en Keizersgracht.¹⁾

Twee dagen voor de afkondiging van die keur was in de Vroedschap besloten tot verkoop van de erven aan de oostzijde van de Keizersgracht, die, zoals reeds gezegd is, tussen particulier grondbezit in lagen. De vergadering had overwogen, „dat bij de selve particuliere eygenaers wel een andere voet ende conditie int smaldeelen ende betimmeren van hare erven soude mogen worden bij der handt genomen, tot prejuditie van des voorsz. stadts erven ende van der luyden die op de Heeregracht hebben getimmer”. Nog vóór de verkoping diende hierin voorzien te worden en dit verklaart de afkondiging van de keur op 19 november, die o.a. een verbod tot smaldeling van erven bevatte.

De verkoping der erven aan de oostzijde van de Keizersgracht schijnt op verschillende tijdstippen plaats gevonden te hebben, maar de juiste datum wordt bijna nergens opgegeven. De normale grootte der erven was 30 bij 170 voet aan de gracht en 20 bij 60 voet in de dwarsstraten, die doorgetrokken werden tot de Keizersgracht. Aan de hoeken en in bochten hadden de erven andere afmetingen.

Bij de erven, die in de registers der Thesaurieren het eerst vermeld staan en die dus waarschijnlijk het eerst verkocht zijn, vinden wij geen bedrag voor melioratie vermeld. Wij mogen veronderstellen, dat deze grond stadseigendom geweest was.

De opbrengst van deze erven is overal minder dan *f* 3000.— geweest. De hoogste prijs is gemaakt voor een erf tussen de Leliegracht en de Hartenstraat, dat *f* 2900.— opgebracht heeft.¹⁾ Het schijnt, dat de waarde van de grond daalde, naarmate deze meer naar het zuiden gelegen was, want de opbrengst van de acht percelen ten zuiden van de Huidenstraat, die ook 30 bij 170 voet groot waren, bedroeg niet meer dan *f* 1100.— tot *f* 1625.—. De grond tussen de Wolvenstraat en de Huidenstraat heeft prijzen gemaakt van *f* 1800.— tot *f* 2020.— per erf.

Later in het jaar werd met melioratie bezwaarde grond in veiling gebracht. Het schijnt, dat dit grond geweest is van particuliere eigenaars, die hun bezit, aan de stad gelaten hadden. Na de verdeling van de grond aan de oostzijde van de Keizersgracht in erven van dertig voet breedte vielen de grenzen der percelen natuurlijk niet meer samen met de oude eigendomsgrenzen.

De laatstbedoelde erven aan de oostzijde van de Keizersgracht waren behalve met de

¹⁾ *Handvesten v. Amst.* II, bl. 991.

²⁾ *Arch. Thes. Ordinaries No. 154, fol. 123, erf no. 9 vak C.*

melioratie ook bezwaard met een retributie voor het maken van de „steenen kay” langs de gracht. Het maken en onderhouden van de wallen langs de grachten is te Amsterdam altijd beschouwd geweest als een zaak, die ten laste van de eigenaars van de aanliggende grond kwam, totdat eindelijk eerst in 1854 de Hoge Raad een desbetreffende vordering van de Gemeente onwettig verklaard heeft.

De bedragen, welke in 1616 aan de kopers van de grond aan beide zijden van de Keizersgracht in rekening gebracht werden, varieerden van *f* 7.— tot *f* 7.5.— per strekkende voet. Bij de prijzen, die voor deze erven gemaakt zijn, staat steeds vermeld „boven de melioratie en de voettalen”.

Het bedrag der melioratie hing af van de grootte van en de ligging van het erf. In het vak aan de oostzijde van de Keizersgracht tussen de Brouwersgracht en de Herenstraat bedroeg de melioratie voor erven van de normale grootte *f* 1088.13.1. „Boven de melioratie” zijn hier prijzen betaald van *f* 904.— tot *f* 1565.—.

In het vak tussen de Herenstraat en de Leliegracht schijnt bij deze gelegenheid geen grond verkocht te zijn. De grond tussen de Leliegracht en de Hartenstraat moet ook bij deze veiling het hoogst gewaardeerd zijn, maar van slechts twee erven in dit vak is de verkoping gevonden. Het ene was 24 bij 170 voet groot, de melioratie bedroeg *f* 1038.8.2 en de prijs, die daarboven betaald is, beliep *f* 1106.—. Het andere had de normale grootte van 30 bij 170 voet, de melioratie was *f* 1290.6.3 en de gemaakte prijs *f* 1508.—.

Van de drie erven in het vak tussen Hartenstraat en Wolvenstraat, waarvan de verkoping gevonden is, bedroeg de melioratie resp. *f* 1172.1.14, *f* 482.15.— en *f* 1172.1.— en de prijzen schommelden om de *f* 1000.—.

In het vak tussen de Wolvenstraat en de Huidenstraat is eveneens van drie erven de verkoping gevonden. De melioratie van elk van deze drie percelen bedroeg *f* 1004.18.3 en de prijzen liepen van *f* 450.— tot *f* 503.—.

Met melioratie belaste erven hebben ook gelegen tussen de Keizersgracht en de Prinsengracht. Deze grond had buiten de fortificatie van 1585 gelegen en de oude paden en sloten moeten daar nog aanwezig geweest zijn.

De al genoemde resolutie van 24 januari 1614 bepaalde, dat „de luyden op de royinge van wateren ende straten van de derde burchwal commende”, hun getimmerten tegen mei van dat jaar zouden moeten afbreken, maar de andere eigenaars, „binnen de voorn. derde burchwal leggende”, zouden hun huizen nog tot mei 1615 mogen verhuren. De toestand moet tijdelijk zo geweest zijn, dat de oude paden nog bestonden, maar de oostelijkste stukken ervan afgesneden waren door het graven van de Prinsengracht. Over dit terrein zijn, zoals reeds gezegd is, de dwarsstraten van de zijde van de Keizersgracht af doorgetrokken.

Van de overgangstoestand, die in het terrein tussen Keizers- en Prinsengracht bestaan heeft, vinden wij enkele sporen in de kwijtscheldingsbrieven, opgesteld bij verkopen van huizen en erven tussen particulieren.

In april 1616 werden twee erven en een huis verkocht „opt Cruyspadt tusschen de Keysers en Princengraften”. De erven strekten zich uit van „drie voet uyt de straet tot achter ter halver sloot”. In dezelfde tijd vinden wij de verkoping van een huis en erf „opt Spaansche Leger aen de westzijde van de Keysersgraft”.¹⁾

¹⁾ Kwijtscheldingen 37, fol. 191, 201, 208v.

Tussen de Keizers- en de Prinsengracht was de verkaveling van de grond minder ruim dan aan de overzijde van de Keizersgracht. De breedte der erven was geen dertig, maar twintig voet. De diepte der erven was aan beide grachten 150 voet.

Door de verdeling van de grond in erven van 20 voet breedte waren ook hier de bestaande eigendomsverhoudingen geheel verstoord evenals in sommige gedeelten van de grond aan de oostzijde van de Keizersgracht en in het terrein tussen de Brouwersgracht en de Haarlemmerstraat. De oude verkaveling stond overal scheef op de nieuwe rooiing.

De verkoping der erven tussen de Keizers- en de Prinsengracht heeft waarschijnlijk ook op verschillende tijdstippen plaats gevonden. Anders dan tussen de Heren- en Keizersgracht liepen de letteraanduiding der „parcken” en de nummering der erven hier van zuid naar noord.

Aan de westzijde van de Keizersgracht schijnen het eerst enige erven ten noorden van de Leliegracht geveild te zijn. Zij waren niet belast met melioratie en de opbrengst liep van *f* 1240.— tot *f* 1420.—. Enkele in dezelfde tijd verkochte erven „be-noorden Runstraat” hebben bedragen van *f* 800.— tot *f* 1114.— opgebracht.

Enige tijd later, maar het juiste tijdstip is niet te vinden, werden erven geveild, die gelegen waren tussen de Brouwersgracht en de Prinsenstraat. Zij waren belast met *f* 591.1.7 melioratie en met *f* 7.— per voet voor „de steene kay”. De opbrengst liep van *f* 500.— tot *f* 700.— „boven de melioratie en de voettalen”.

In de grond ten zuiden van het genoemde vak werd de waarde der percelen blijkbaar hoger aangeslagen, want de melioratie voor drie nog niet verkochte erven tussen de Prinsenstraat en de Leliegracht bedroeg *f* 640.7.11, waarboven prijzen van *f* 500.— tot *f* 513.— betaald zijn. Hetzelfde bedrag aan melioratie is gevonden voor een erf tussen de Reestraat en de Berenstraat, dat echter *f* 750.— opgebracht heeft.

Het hoogst werd ook hier de grond tussen de Leliegracht en de Reestraat gewaardeerd, want voor erven van de normale grootte bedroeg de melioratie daar *f* 714.5.8, waarboven prijzen van *f* 850.— en *f* 900.— betaald zijn.

De grond aan de oostzijde van de Prinsengracht werd lager aangeslagen dan die van de grond aan de westzijde van de Keizersgracht, want de bedragen van de melioratie waren daar overal lager, terwijl de prijzen, welke boven die melioratie betaald zijn, toch ook nog lager waren.

Aan de oostzijde van de Prinsengracht tussen de Berenstraat en de Runstraat, waar 23 erven in veiling gebracht werden, waren de drie noordelijkste belast met *f* 443.6.13 melioratie, maar niet met een retributie voor het maken van de kade en de opbrengst was *f* 206.—, *f* 213.— en *f* 250.—.

Na de beschrijving van deze drie erven vermeldt het register der Thesaurieren: „Dese naervolgende erven zullen vercoft werden vrij van melioratie”. Deze erven hebben daardoor prijzen gemaakt van *f* 700.— tot *f* 752.—.

De grond tussen de Keizers- en de Prinsengracht ten zuiden van de Runstraat is in het begin van 1620 door de stad verkocht. De kopers zouden „vrij zijn van den laste van de steene kay te maecken als mede vant maecken en hoghen van de straat voor de selve erven gelegen”. Aan de Keizersgracht lagen elf en aan de andere zijde tien erven, alle 20 bij 150 voet groot. De zuidelijkste van deze erven zijn bij de veiling door de stad opgehouden, zonder dat de reden daarvan blijkt.

Wellicht had deze buurt, die in de tijd tussen de derde en vierde vergroting van

Amsterdam aan de periferie van de stad gelegen heeft, aanvankelijk nog een weinig stedelijk karakter en daarom kunnen een stenen kade en straatophoging voorlopig onnodig geoordeeld zijn.

Er is in deze buurt nog iets merkwaardigs, nl. het Molenpad, dat nog steeds dezelfde richting heeft, die het oude pad vóór de uitleg van 1613 gehad moet hebben. Het is natuurlijk niet toevallig, dat hier ook de oude naam van het pad behouden gebleven is. Het Molenpad liep vóór 1613 uit op een der vooruitspringende bolwerken van de fortificatie van 1585 en daardoor loopt het thans niet verder door dan tot de Keizersgracht, die langs dat bolwerk gegraven is. Blijkens de kaart is het zeer aannemelijk, dat de Beulingsloot vóór 1585 een deel van de sloot langs het Molenpad geweest is.

Het Molenpad is ongetwijfeld aangelegd langs een bestaand pad. In verband met de overgangstoestand, waarin de oude paden verkeerd hebben tijdens de uitvoering van de werken, die de uitleg van de stad medebracht, verdient de volgende vondst ook nog vermelding. Op 20 juni 1615 werden enkele erven verkocht „op Caetsbaenspadt nu genaemt de nieuwe hart straat” en op 29 september 1615 „twee huysgens met haere erven gestaen ende gelegen aen Caetsbaenspadt plach te wesen nu genaemt de Reestraet”.¹⁾

Het oude Kaatsbaenspad, dat de zuidzijde van de Lauriergracht geworden is, heeft de Keizersgracht gesneden ongeveer op de plaats, waar thans de brug van de Hartenstraat naar de Reestraat ligt; de verkochte erven en huizen kunnen dichtbij dat punt gelegen hebben.²⁾ Anders dan de Herenstraat en de Wolfenstraat is de Hartenstraat geroid door een terrein tussen twee vooruitspringende bolwerken van de fortificatie van 1585 in, zodat het oude pad daar nog aanwezig kan zijn geweest.

In het verlengde van de Herenstraat lag het oude Cruyspad, dat de daar gerooide straat, de Prinsenstraat, in schuine richting doorsneed.²⁾ De oudste gevonden vermelding van de naam Prinsenstraat dateert van 31 december 1615, toen Claes Claesz. Ansloo laeckencoper daar een erf van 20 bij 60 voet verkocht.³⁾ Dat waren de afmetingen, die van stadswege aan de erven in de dwarsstraten in de grachtengordel gegeven waren. Die verdeling in erven moet dus al in 1615 plaats gevonden hebben.

Welke overwegingen ertoe geleid hebben de Keizers- en de Prinsengracht te graven, wordt eigenlijk nergens vermeld. De considerans van een keur uit januari 1616 had het over „gerief van de schepen ende cieraet deser stede”, maar het kan moeilijk anders, of de traditie heeft hier ook een rol gespeeld. Amsterdam was van ouds een grachtenstad en het scheepvaartverkeer was er belangrijker dan het landverkeer.

Waterstaatkundige problemen, vooral in verband met de watercirculatie, dienden zich te Amsterdam uiteraard ook altijd aan bij stadsuitbreidingen. Reeds is geweest op de resolutie van 12 april 1614, toen men zou beginnen met het graven van de Prinsengracht, en er valt ook nog melding te maken van een besluit van 12 mei 1618 om nog een dwarsgracht te graven tussen de Heren- en de Keizersgracht „tot vermijdinge van stanck ende quade lucht ende omme te becommen ververssinge van water”. Deze dwarsgracht, die te zien is op de kaart van Balthasar Florisz, van 1625, heeft tegenover de Beulingsloot gelegen en moet verdwenen zijn bij de vierde vergroting van Amsterdam.

¹⁾ Kwijtscheldingen 37, fol. 8v, 12v, 62.

²⁾ Mededeling van de heer Kannegieter.

³⁾ Kwijtsch. 37, fol. 112v.

De grachtenbuurt is in het toenmalige Amsterdam een deftige woonwijk geworden en die ontwikkeling is van overheidswege bevorderd. In dit verband moge hier herinnerd worden aan de al vermelde keur van 19 november 1615, waarvan de afkondiging mede ten doel had waardevermindering van de stadsgrond aan de oostzijde van de Keizersgracht tegen te gaan.

Deze keur bepaalde, dat de erven aan de oostzijde van de Keizersgracht 30 voet breed en 170 voet diep zouden zijn, tot de diepte van 100 voet zo hoog betimmerd zouden mogen worden, als de eigenaar zou verkiezen, maar dat verder de bebouwing niet hoger dan tien voet zou mogen zijn. Huizen aan de dwarsgrachten en in de dwarsstraten zouden geen hoger „sijdelmuren” mogen hebben dan van dertig voet. Aan de Keizersgracht, in de dwarsstraten en aan de dwarsgrachten zou het ambacht van kuipen „ofte eenige andere die het aembeeldt gebruycken” niet uitgeoefend mogen worden.

Op 29 januari 1616 verscheen er een keur, die een verbod behelsde tot het splitsen en smaldelen van erven aan beide zijden van de Keizersgracht en aan de oostzijde van de Prinsengracht „om de selvige met huysen ende wooningen te betimmeren”. De reden was, dat deze „timmeragien niet anders strecken en souden als tot ondienste ende deformiteyt van soo wel gelegen ende geformeerde plaetsen”.¹⁾

Kort voor de afkondiging van deze keur, nl. in de vergadering van 18 januari 1616, was er in de Vroedschap gesproken over een verzoek van Jan Egbertsz. Hopcooper om langs zijn erf aan de westzijde van de Keizersgracht een gang te mogen laten liggen als toegangsweg naar enige woningen, die hij voornemens was daar, blijkbaar op een inpandig terrein, te bouwen. Men besloot aan Jan Egbertsz. te kennen te geven, dat zijn verzoek niet voor inwilliging vatbaar was en tevens dat men aan beide zijden van de Keizersgracht „geene sloggens, steechgens nocte gangen onder de huysen sal mogen maecken nocte laten leggen.”

Dit verbod kwam dus al op 29 januari 1616, maar zou er zonder het verzoek van Jan Egbertsz. toch wel gekomen zijn. Een verbod tot splitsing of smaldeling van erven „tot sloggens ofte steechgens” vinden wij bij alle uitgiften van erven door de stad in die tijd, ook bij die in de Jordaan.

Een verbod tot uitoefening van het ambacht van „cuyperijen” en andere hinderlijke bedrijven was al vervat in de verkoopcondities van de grond aan de westzijde van de Herengracht in januari 1614 en het werd dus voor de Keizersgracht en de dwarsstraten afgekondigd bij de reeds vermelde keur van 19 november 1615. Later, bij een keur van 21 maart 1618, werd ook de plaatsing van zeperijen aan de beide grachten verboden, maar dat geschiedde op verzoek van de bewoners van de nieuwe buurt.²⁾

Inwilliging van het verzoek was vooral te danken geweest aan „de heerlijcke getimmerden ende thuynen aldaer geset ende toegemaectt ende die noch apparentelijck meer geset ende toegemaectt zullen worden”, zegt de considerans van de keur. De nieuwe grachten waren in 1618 blijkbaar dus al een gezochte woonplaats voor welgestelden geworden.

Toch was er bij de uitgifte van de grond aan de westzijde van de Herengracht met om alles gedacht. In de al meer genoemde zitting van de Vroedschap van 13 juli 1615 werd de vraag gesteld, of men Jacob Pietersz. Nagtglas, de zoon van de vroegere

¹⁾ Handvesten v, Amst. 11, bl. 992.

²⁾ Keurboek J, fol. 184v.

fabrieksmeester, niet zou kunnen doen afzien van zijn voornemen aan de westzijde van de Herengracht een mouterij te plaatsen. „alsoo het wit ende meninge van de Heeren is geweest ende noch is, dat de erven op de Herengracht gelegen, soudén mogen worden betimmert met schoone woningen ende huysen voor den rentenieren ende andere verhogende luyden”.

In de volgende vergadering, op 21 augustus, vernamen de Raden, dat de bewoners van de Herengracht geprotesteerd hadden tegen de plaatsing van de mouterij, maar men kon niet anders doen dan vaststellen, dat aan Jacob Pietersz., die blijkbaar niet toeschietelijk geweest was, niet verboden kon worden met het werk door te gaan, daar de erven aan de Herengracht niet uitgegeven waren met een servituut, dat daar geen „mouterijen ofte brouwerijen” geplaatst zouden mogen worden.

Ondanks de mouterij zijn de Heren- en Keizersgracht toch de deftige buurt van het toenmalige Amsterdam geworden. Zoals reeds medegedeeld is, kunnen wij de ruime verkaveling van het terrein tussen de beide grachten verklaren uit de omstandigheid, dat de stad daar over het grootste deel van de grond kon beschikken.

In andere delen van het „nieuwe werck”¹⁾, o.a. tussen de Keizers- en de Prinsengracht, was dat echter niet het geval. Door de nieuwe verkaveling waren daar de oude eigendomsgrenzen geheel van onwaarde geworden, hetgeen tot vele moeilijkheden aanleiding gegeven heeft.

Daarover worden wij enigszins ingelicht door het verhandelde in de Vroedschapsvergadering van 22 december 1616. Jacob van Neck en Frederik de Vrij, de twee „commissarissen gecommiteert tot d'uytdelinge ende afreeckening van de erven”, hadden aan de Raden een schriftelijke memorie ingediend, waarin zij de ondervonden moeilijkheden uiteenzetten en voorstellen deden die tot oplossing te brengen.

Er blijkt, dat de „Commissarissen gecommiteert tot de aenwijsinge en schiftinge der erven” de eigendom van de grond toegewezen hadden aan hen, die van het grootste deel van een bepaald stuk eigenaar geweest waren. Het gevolg daarvan was, dat het bezit van vele kleine eigenaars in handen gekomen was van rijkere mede-eigenaars. Verder waren er lieden, die zulk een klein stukje grond bezeten hadden, dat hun geen erf van de grootte, die de stad voor die plaats vastgesteld had, toegewezen kon worden. Ten slotte vermeldde de memorie, dat „veele van de oude ingeerfde haer gronden binnen de grootte erven hebben laeten leggen ten behouwe deser stede, waertegen haer weder erven aangewesen sijn ontrent de Cathuysers”.

Door de van stadswege genomen maatregelen waren dus sommigen in het bezit gekomen van meer, maar anderen van minder grond dan zij bezeten hadden, terwijl weer anderen hun gehele bezit kwijt waren. Er waren vele gedupeerden, „welcke personen alle hert loopen om affreeckening van dien ende seer doleeren, dat sij niet geholpen en worden, gernerckt haer van den eersten aengeseyt is, dat de vergoeding soude geschieden, nae dat bevonden soude worden, dat de erven, ter plaetse daer haer oude gronden gelegen sijn geweest, waerdich sijn”.

De beide Commissarissen stelden voor om de erven, die door de beschreven omstandigheden in het bezit van de stad gekomen waren, voor Vrouwendag (2 februari) 1617 in openbare veiling te brengen met de bepaling, dat de kopers ervan de melioratie moes-

¹⁾ Aanvankelijk werd de gehele stadsuitbreiding van 1613 het „nieuwe werck” genoemd; later werd deze naam alleen voor de Jordaan gebruikt.

ten betalen. Ook hadden zij een plan voor de aanvaarding en de taxatie van de uit te geven erven. De Vroedschap verenigde zich met de voorstellen en besloot, dat die „metten eersten” uitgevoerd zouden worden.

5 De Jordaan

Het werk van de „Commissarissen gecommiteert tot d'uytdeelinghe ende afreeckeninghe van de erven” is van grote invloed geweest op de stadsuitbreiding in het terrein, waar thans de Jordaan is.

Dit terrein is in 1613 door de aanleg van de nieuwe omwalling binnen de stad gekomen. Met het oog op de watercirculatie is toen ook de binnengracht, de Lijnbaansgracht, gegraven. De naam van die gracht is al gevonden bij de verkoping van een huis in januari 1614, hetgeen zeer verklaarbaar is, want reeds op 11 mei 1613 was in de vroedschap besloten vergunning te geven tot verplaatsing van de lijnbanen van de bestaande binnengracht (Herengracht) naar „de nyeuwe barmten ende wallen”.¹⁾

Zoals reeds gezegd is, heeft dezelfde vergadering een plan goedgekeurd voor de verkaveling van „stadts ende Godshuysland” in verband met de uitgifte van erven aan hen, die recht hadden op een schadeloosstelling voor vergraven grond. Dit was een plan voor verkaveling en straataanleg in een gedeelte van het terrein, dat de Jordaan geworden is, maar met voor dit gehele stadskwartier.

Er is nergens gevonden, dat de Vroedschap verder ooit een plan voor straataanleg in de Jordaan goedgekeurd heeft. Niettemin moet die straataanleg volgens een weloverwogen plan tot stand gekomen zijn, zoals een blik op de kaart al doet zien. De straten en grachten zijn geroid langs de bestaande weren, maar de richting van de dwarsstraten wijst duidelijk op een van te voren ontworpen plan. De veel gevonden verwijzing naar kaarten van Sinck bewijst afdoende, dat de plannen er inderdaad geweest zijn. Hiermede is natuurlijk niet gezegd, dat er geen stukken van dwarsstraten geroid kunnen zijn langs bestaande dwarspaden of sloten.

Zou het misschien zo geweest zijn, dat de straataanleg in de Jordaan langs bestaande paden en sloten de gewone, toen geldende praktijk van stadsuitbreiding gevolgd heeft en daarom overgelaten werd aan het beleid van Burgemeesters en Thesaurieren, die met de dagelijkse leiding der regeringszaken belast waren?

Overigens is die straataanleg nog met zo eenvoudig tot stand gekomen als hier voorgesteld wordt.“) Niet alle straten in de Jordaan zijn langs bestaande paden aangelegd. Had men dat gedaan, dan zou de afstand tussen de straten onderling te onregelmatig geworden zijn. Er zijn bestaande sloten verwijfd tot Jordaangrachten, maar andere sloten zijn gedempt en zijn straten geworden. In beide gevallen kwamen de huizenrijen te staan op verschillende weren. Ook zijn voetpaden, die in het midden van een weer lagen, de afscheiding tussen de erven van twee evenwijdig lopende straten geworden.

Toen de grond binnen de nieuwe omwalling gekomen was, kreeg zij eerst langzamerhand een stedelijk karakter. In de eerste jaren na 1613 komen wij sporen tegen van de overgang naar de nieuwe toestand.

¹⁾ Resol. Vroedschap 10, fol. 155/157.

²⁾ Over de straataanleg in de Jordaan heeft de schrijver verscheidene inlichtingen ontvangen van de heer Kannegieter.

In april 1615 verkocht Jan Dircksz. Koehouwer twee erven met daarop staande woningen, gelegen „opt Spaensche Leger, nu de Anjeliersstraet” en enige tijd later „een erve met een hoyschuer daerop staende” in dezelfde straat.¹⁾

In mei 1615 verkocht Nicolaas van der Heyden een tuin, „gelegen op de Laurieren-graft eertijts 't Kaetsbaens padt geweest sijnde, genaemt de Heremyt met een speelhuysken ende twee wooningen daer op staende”, welk erf aan de voor- en achterzijde begrensd werd door een sloot.²⁾

In dezelfde maand is er een verkoping geweest van een erf van drie roeden breed, „gelegen op de Lauriersburchwall, 't welck op Jan Hansenpadt plach uyt te comen, streckende voor van Jan Hansenpadt ter halver sloot tot aen de Lauriergraft”.³⁾

In sept. 1615 werd een erf verkocht, „streckende voor van de nieuwe geroyde straet (daer 't Pottebackerspadt plach te wesen) tot achter ter halver Weespadt” en in dezelfde tijd een erf, waarop de koper een huis getimmerd had, gelegen op het Pottebackerspadt in de Rozendwarsstraat.⁴⁾

Wat het Weespadt betreft, verdient het vermelding, dat een paar gangen tussen de Rozenstraat en de Laurierstraat nog in het begin van deze eeuw aangeduid werden met de namen Vuile en Schone Weespadt.⁵⁾ Deze gangen, overblijfsels van het overigens geheel verdwenen Weespadt, bestaan nog, maar de namen niet meer.

In 1610 en 1611, toen het nog lang niet zeker was, dat de stadsuitbreiding zou doorgaan, werden er bij verkopingen van grond aan de paden al bepalingen gemaakt voor de vaststelling van eigendomsrechten voor het geval, dat de grond onteigend zou worden. Bij verkopingen van huizen en erven aan het Lijnbaans- of Schoutenpad, dat de Laurierstraat geworden is, vinden wij de clausule: „welverstaende dat de koper uyt de voorsz. straet buyten zijn stoepen van twee voeten mach genieten bij vergrotinge deser stede zes voeten”.⁶⁾

Hier en daar komen wij bij verkopingen van grond en huizen tussen particulieren sporen tegen van overheidsbemoeiing, die een gevolg was van het ontstaan van de nieuwe toestand. Vooraf gaat echter een beschrijving van die delen van de Jordaan, waar de gronduitgifte geheel en al een zaak der stedelijke regering geweest is.

Een omstandigheid, die van veel betekenis geworden is voor de verkaveling en de bebouwing van de grond in de latere Jordaan, was deze, dat de stad daar kon beschikken over uitgestrekte terreinen. Deze waren afkomstig van de vroegere kloosters en waren na de Alteratie van 1578 door de stad in beslag genomen. Gedeeltelijk waren zij afgestaan aan instellingen van weldadigheid, die inkomsten trokken uit de verhuring der landerijen.

Het Burgerweeshuis was op die manier in het bezit gekomen van grote stukken grond, die aan het voormalige Karthuizerklooster toebehoord hadden.⁷⁾ Het bezit van dit klooster, voor zo ver het in de latere Jordaan lag, strekte zich uit van de noordzijde van de Anjeliersgracht (Westerstraat) tot de noordzijde van de erven langs de Goudsbloem-

¹⁾ Kwijtsch. 36, fol. 314, 390v.

²⁾ id fol. 339.

³⁾ id fol. 363.

⁴⁾ id fol. 250, 368. Kwijtsch. 37, fol. 58v.

⁵⁾ Lijst van gangen van J. C. Breen in Jaarboek „Amstelodamum” IV, bl. 135.

⁶⁾ Kwijtsch. 34, fol. 54v.

⁷⁾ Over het terrein van het Karthuizer klooster: W. F. H. Oldewelt in Oud-Holland 1953.

straat. Op deze grond doelde de uitdrukking „ontrent de Cathuysers” in de memorie, die op 22 december 1616 in de Vroedschap ter tafel geweest is.

Ten noorden van deze kloostergrond was het land weer in het bezit van particulieren. Er lagen daar twee paden, nl. het Vrijdomspad aan de zuid- en het Oude Fransepad aan de noordzijde van het water, dat de Goudsbloemgracht geworden is.¹⁾

Meer naar het zuiden had de stad de beschikking over de volgende terreinen: ²⁾

„deser stede land” aan de noordzijde van de Bloemgracht;

het Leprozenland eigendom van het Leprozenhuis, aan beide zijden van de Bloemstraat;

„deser stede land” of weer van het Barberenconvent aan de noordzijde van de Rozengracht ;

het land der Gasthuizen aan beide zijden van de Oude Looiersstraat;

het land van de huisarmen aan de Nieuwe Zijde aan de noordzijde van de Looiersgracht ;

het land genaamd „De Blauwe Sock” aan de noordzijde van de Passeerdergracht;

„der Gasthuysen laech land” aan de zuidzijde van de Passeerdergracht.

Ten slotte heeft de stad nog enkele erven uitgegeven aan het Margrietepad, nu de Elandsstraat en het Pottebackerspad.

Dit „stadts ende godhuysland” is grotendeels gebruikt voor het geven van vergoeding aan hen, die ten gevolge van de stadsuitbreiding hun grondbezit verloren hadden. Dit was op 11 mei 1613 door de Vroedschap besloten en de uitgifte van de grond is al in dezelfde maand begonnen.

Het register, waarin de uitgifte der erven geboekt werd,³⁾ vangt aan op 22 mei 1613 en de eerste verstrekte erven lagen aan de noordzijde van de Rozengracht. Het register schijnt gediend te hebben voor boeking van de vorderingen, die de stad kreeg op hen, aan wie een stuk grond uitgegeven werd. Voor de vorderingen, welke deze mensen omgekeerd op de stad kregen voor verloren grondbezit, betaalde de stad in rentebrieven, waarvoor gewone kwijtscheldingsbrieven afgegeven werden. Naar het schijnt, was de waarde der uitgegeven erven over het algemeen groter dan de onteigende, zodat er een schuld aan de stad overbleef, hetgeen in die jaren tot een groot aantal faillissementen geleid heeft.⁴⁾

De berekening van de vordering van de stad op de nieuwe grondbezitters in de Jordaan is nooit heel duidelijk en hier en daar zelfs fout. De waarde der erven was verhoogd met de melioratie en soms ook met rente, waarvan de wijze van berekening niet te achterhalen is. Ook bestond de schuld aan de stad soms nog uit een ronde som „op renten”, blijkbaar een verstrekt voorschot. Inderdaad was in de Vroedschap besloten om „degenen, die ernstig gedupeerd waren door het verlies van hun grond, te helpen met voorschotten.”)

Aan de hand van het register is het gelukt op enige plaatsen in de Jordaan de gronduitgifte bijna geheel te reconstrueren. Het register vermeldt 733 gevallen van verstreking van grond, maar het aantal erven, dat uitgegeven is, was veel groter en kan op 1000 of 1100 geschat worden.

¹⁾ Kwijtsch. 37, fol. 132v en 190v.

²⁾ Mededeling van de heer Kannegieter.

³⁾ No. 185 van het archief der Thesaurieren Ordinares.

⁴⁾ Mededeling van de heer Kannegieter.

⁵⁾ Resol. Vroedschap 10, fol. 211/212.

Het schijnt nl., dat ook voor de door de stad uitgegeven grond de standaardbreedte van twintig voet aangehouden was. Er zijn wel vele afwijkingen van die regel gevonden, maar die zijn nooit heel groot. Ten gevolge van de verdeling van de grond in erven met een bepaalde breedte hebben vele gegadigden meer dan één erf ontvangen, niet alleen om de vergoeding, waarop zij aanspraak hadden, maar omdat er toch grond genoeg beschikbaar was. Dit laatste verklaart dan weer, waardoor er in zovele gevallen een schuld aan de stad bleef bestaan. Aan de noordzijde van de Rozengracht is bijna geen enkel op zichzelf staand erf uitgegeven.

Zekere Franchoys Koeck heeft zelfs zes erven gekregen, maar daarvan lagen er vier buiten de Jordaan. Het zijn overigens slechts zeer sporadische gevallen geweest, waarin grond buiten de Jordaan verstrekt is, maar met enkele erven aan de Haarlemmerstraat is het echter toch geschied.

Meer dan de helft van de door de stad verstrekte erven heeft op het terrein van het Karthuizerklooster gelegen, echter niet op het eigenlijke kloosterterrein. Van de gebouwen van het in 1572 verwoeste klooster moet nog veel overgebleven zijn, want enkele opstallen op het kloosterterrein werden nog later door het Weeshuis verhuurd.

In 1599 verhuurden de Regenten van het Weeshuis „het Cathuysers hoff met de drie sellen binnen aen den hoff staende, met alle dat getimmert binnen thoff den weeshuysse toecomende” voor twaalf jaar aan Gerrit Ryckelsma.¹⁾ Eigenaardig, dat in dit huurcontract van 1599 al de clausule voorkwam, dat de huur beëindigd zou kunnen worden, wanneer de grond binnen de stad getrokken zou worden. Op 5 augustus 1614 verkocht Gerrit Ryckelsma „alle tgeene hij op den grondt vant Catthuysers hoff doen bouwen heeft”²⁾, maar toch is de kloosterhof in de nabijheid van het in 1602 aangelegde kerkhof voorlopig nog in het bezit van het Weeshuis gebleven.

Het omringende terrein, tussen de noordzijde van de erven aan de Goudsbloemstraat en de noordzijde van de Anjeliërsgracht, is echter geheel, na verkaveling in erven door de stad uitgegeven. De Goudsbloemstraat, de Lindengracht, de Lindenstraat, de Boomstraat, de Noordermarkt, de noordzijde van de Anjeliërsgracht en de dwarsstraten in deze buurt zijn daardoor ontstaan. Al deze straten en grachten moeten dus van stadswege gerooid zijn.

Ook de langs deze buurt gelegen stukken van de Lijnbaansgracht en de Brouwersgracht zijn gebruikt voor versterking van grond door de stad. De Lijnbaansgracht heeft van het kloosterterrein een driehoekig stuk aan de noordwestzijde afgesneden.

In deze buurt, ten noorden van de Anjeliërsgracht, schijnt de werkwijze zo te zijn geweest, dat eerst de diepte der erven uitgezet is, waarna een op die manier afgepaald stuk grond verdeeld werd in erven, die elk een nummer kregen. Het valt nl. op, dat in deze buurt de diepte der erven overal gelijk was, maar dat de breedte ervan veel verschillen vertoonde.

In de Goudsbloemstraat was de diepte der erven, zowel aan de noord- als aan de zuidzijde, 50 voet, welke grenslijn op de huidige kaart grotendeels nog terug te vinden is.³⁾ In de westelijke blokken, tussen de Lijnbaansgracht en de 2e Goudsbloemdwardsstraat,

¹⁾ Archief Burgerweeshuis No. 140.

²⁾ Kwijtsch. 36, fol. 186v.

³⁾ De schrijver heeft gebruik gemaakt van de kaarten 1 : 1000 van de Dienst Publ. Werken. Op de kaarten in de atlas van Loman (1876) zijn uiteraard nog meer sporen van de oude rooilijnen te vinden, daar er sinds de verschijning van dit werk weer meer veranderd is in de bebouwing.

waren aan beide zijden van de straat 35 erven afgestoken, maar een paar daarvan, althans aan de noordzijde, hebben aan de Lijnbaansgracht gelegen. Bij de erven No. 3 en 4 staat, dat zij „tegens de wal” lagen en No. 4 was een hoekerf. De nummering der erven was nl. overal van west naar oost.

Aan de noordzijde van de straat was de breedte der erven zeer ongelijk. Het smalste was 14 $\frac{1}{2}$ voet en het breedste 22 voet en 4 duim; het hoekerf op de oostelijke hoek was 24 voet breed.

Over het erf No. 1, dat dus blijkbaar aan de Lijnbaansgracht gelegen heeft, valt iets mede te delen. Het lag „in de Goutsbloemstraat aen de noordersijde achter het hoeck erff” en was 20 voet breed en 33 voet lang. (Aan de hoeken kwamen overal afwijkende afmetingen voor.) Het werd toegewezen aan de kinderen van Claes Cornelisz. Boom, die een schuld aan de stad kregen van f 67.2.13, nl. f 11.14.5 voor de waarde van het erf, f 1.5.10 voor twee jaar „verloop” en f 4.2.14 voor de melioratie. De toewijzing vond plaats op 22 oktober 1613 en op 24 januari 1618 werd ter voldoening van de vordering van de stad een rentebrief van f 4.2.— per jaar gedeponeerd door Broer Jansz. drucker, de bekende uitgever van de „Amsterdamsche Courant”. Er blijkt niet, dat deze het erf gekocht had.

Aan de zuidzijde van de Goudsbloemstraat waren in het westelijk blok de meeste erven 20 voet breed; slechts een paar waren iets smaller. In de andere blokken was de breedte zeer ongelijk. Enkele erven in de dwarsstraten van de Goudsbloemstraat, waarvan de uitgifte gevonden is, waren 40 voet diep.

Het terrein tussen de Goudsbloemstraat en de Lindengracht is in twee stukken van ongelijke grootte verdeeld, want, terwijl de erven aan de noordzijde van de getrokken grenslijn, zoals reeds gezegd is, 50 voet diep waren, hadden alle erven aan de noordzijde van de Lindengracht een diepte van 90 voet, afgezien van enkele afwijkingen bij de hoeken. Overal in de Jordaan hadden de erven aan de grachten groter diepte dan die aan de straten; de grond aan de grachten werd verkocht door lieden, die meer konden betalen.

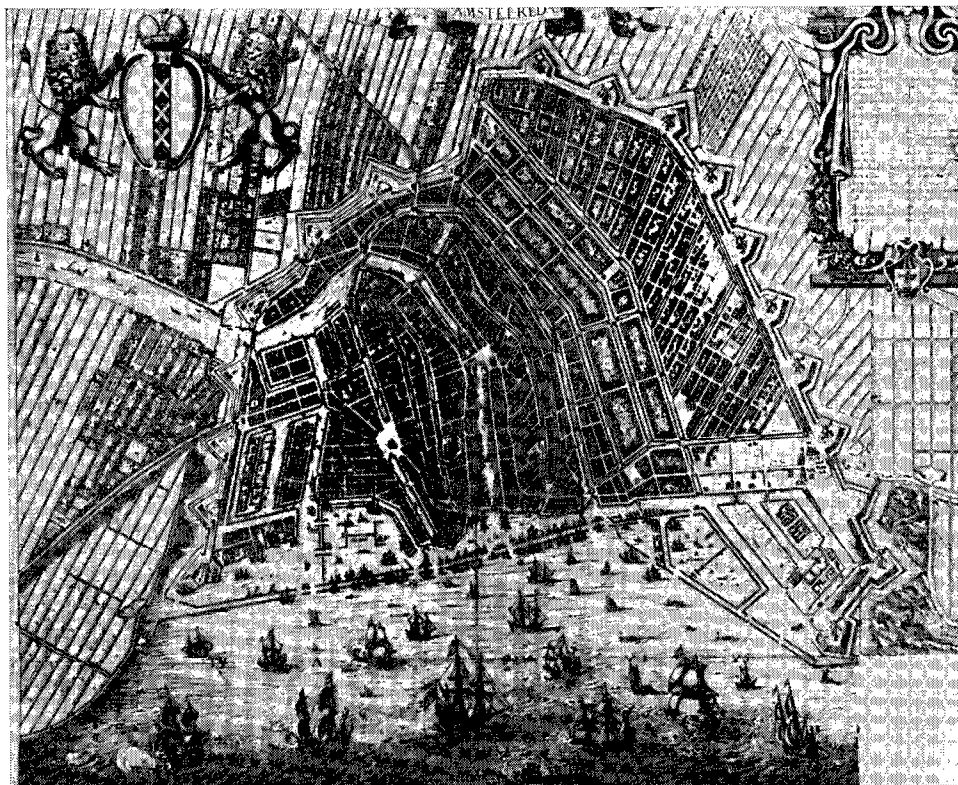
Aan de noordzijde van de Lindengracht was de verdeling in erven zeer gelijkmatig, want het overgrote deel was 20 voet breed. De nummering der erven werd hier voortgezet tot op de Brouwersgracht.

Anders was het aan de zuidzijde van die gracht. De lijn, die de zuidelijke grens van de hier uit te geven grond aangaf, verwijderde zich in de richting van west naar oost steeds verder van de rooilijn van de Lindengracht, van welk verloop op de huidige kaart nog wel sporen te vinden zijn. Ten gevolge van dit eigenaardige verloop van de grenslijn kregen alle erven een onregelmatige vorm; zij waren aan de westzijde korter dan aan de oostzijde. Niet bij alle erven wordt evenwel de diepte vermeld.

De zuidelijke grens van de erven aan de zuidzijde van de Lindengracht liep grotendeels langs het eigenlijke kloosterterrein van de Karthuizers, dat toen nog niet uitgegeven werd. De reden, waarom de grenslijn op die manier getrokken werd, moet wel in het verloop van de begrenzing van het kloosterterrein gezocht worden.

De verkaveling van de grond langs de Lindenstraat en de Boomstraat was weer zeer regelmatig, althans voor zo ver het gaat om de diepte der erven, niet om de breedte. In de Lindenstraat waren de erven aan beide zijden 60 voeten diep en in de Boomstraat aan beide zijden 55 voet.

In de Lindenstraat was geen enkel erf breder dan 20 voet. Aan de zuidzijde was zelfs

Plattegrond van Amsterdam, met de uitleg van 1612, bij Dirck Cornelisse Swart, 1623.

Foto Gemeentelijke Archiefdienst.

een erf, dat slechts 11 voet breed was, maar dit werd tezamen met het aangrenzende erf, met een breedte van 13 voet, aan één persoon uitgegeven. Het smalste erf aan de noordzijde was 15 voet breed.

Aan de noordzijde van de Boomstraat schijnt een zeer breed erf van 28 voet te zijn geweest, maar er waren ook smallere; het smalste was 13 voet en 6 duim. Aan de zuidzijde was slechts een enkel erf breder dan 20 voet., de twee smalste erven daar waren 14 voet en 9 duim. Niet van alle erven hier zijn de afmetingen gevonden.

Wat in dit gedeelte van de Jordaan onmiddellijk opvalt, is het afwijkend verloop van de Karthuizerstraat/Gieterstraat. De kaart van 1625 vertoont reeds het verloop der straten, zoals het nu nog is. Dit is nog steeds een gevolg van de aanleg der wegen over het oude kloosterterrein. Er zijn aanwijzingen, dat de Karthuizerstraat een overdekte kloostergang geweest is, waarlangs de paters zich naar de nachtmis begaven.¹⁾

¹⁾ Mededeling van de heer Kannegieter.

Op de zuidelijke hoek Lijnbaansgracht/Gieterstraat is in 1614 van stadswege het Giet-huys gebouwd. De Karthuiserdwarsstraat en de Tichelstraat zijn eerst ± 1655 geroid over het oude kloosterterrein.

De noordzijde van de Anjeliërsgracht tussen de Tichelstraat en de 2e Boomdwarsstraat geeft een mooi voorbeeld van een bij de stadsuitbreiding getrokken grenslijn. In maart 1615 is de uitgifte der erven daar begonnen.

Van de 23 erven in dit stuk van den Anjeliërsgracht is van één de grootte niet bekend en aan elk van de beide hoeken lagen drie erven van 20 bij 60 voet, maar verder hadden alle erven een diepte van 100 voet. Deze noordelijke grenslijn van de in 1615 afgestoken percelen is thans nog geheel aanwezig, hetgeen in dit geval zeer verklaarbaar is, doordat in 1650 aan de noordzijde van die lijn het Weduwenhofje gebouwd is.

Tussen de Tichelstraat en de Lijnbaansgracht hadden de meeste erven een onregelmatige vorm ten gevolge van de vorm van het terrein. In de twee blokken tussen de 2e Boomdwarsstraat en de Noordermarkt en ook aan de Noordermarkt hadden de meeste uitgegeven erven een diepte van 80 voet. Ook van deze grenslijn zijn op de moderne kaart nog wel sporen te vinden.

De normale breedte van de erven aan de noordzijde van de Anjeliërsgracht was 20 voet, maar er waren zeer vele afwijkingen. Tussen de 1e en 2e Boomdwarsstraat was een breed erf van 35 voet 5 duim, dat aan zekere Jan Jansen gegeven werd tezamen met het aansluitende erf aan de zuidzijde van de Boomstraat, dat dezelfde breedte gehad schijnt te hebben.

In de „Kerckstraet” thans de 2e Boomdwarsstraat, is de verstrekking van zeven erven gevonden. De diepte ervan varieerde van 72 tot 75 voet en de breedte van 16 tot 29 voet, maar aan de oostzijde tussen de Lindenstraat en de Lindengracht was een zeer groot erf van 48 voet 5 duim en 73 voet 5 duim lang. Bij deze erven staat vermeld, dat zij gehooagd waren; de grond, waarop zij lagen, was een gedempte sloot.

Aan de zuidzijde van de Anjeliërsgracht was de grond in handen van particulieren, maar de stad heeft er een deel van in handen gekregen en het is bekend, hoe dit in zijn werk gegaan is.

Op 9 maart 1615 werd in de Vroedschap medegedeeld, dat Jan Pieter Aertsz., eigenaar van „een goede parthije landts binnen de nieuwe fortificatie” een deel van zijn bezit aan de stad te koop aangeboden had en de vergadering besloot op de aanbieding in te gaan, omdat zij er voordeel voor de stad in zag.

De grond van Jan Pieter Aertsz. lag tussen het Spaensche Legerpad en het Tuinpad, thans de Anjeliërsstraat en de Tuinstraat. De oudste gevonden vermelding van de naam Tuinstraat dateert uit november 1614.¹⁾

De gekochte grond, althans voor zo ver gelegen tussen de 2e Tuindwarsstraat en de Lijnbaansgracht, werd verdeeld in twee stukken, gescheiden door de Madelievenstraat en elk stuk in erven afgestoken. De erven langs de Tuinstraat en de Anjeliërsstraat waren 20 bij 78 voet, die langs de beide genoemde dwarsstraten 19 of 20 bij 55 voet en die langs de Lijnbaansgracht waren ook 19 of 20 voet breed, maar hadden een onregelmatige vorm door het verloop van de rooilijn.²⁾

¹⁾ Kwijtsch. 36, fol. 220.

²⁾ Arch. Thes. Ordin. No. 154, fol. 332. De hierbij behorende kaart is No. 45 v, Kaartboek C in het Gasthuis-archief.

In het begin van 1620 werden deze erven door de Thesaurieren in openbare veiling gebracht, maar de verkoping werd stopgezet, toen nog slechts 18 van 88 erven verkocht waren. De reden hiervan wordt nergens vermeld, maar het schijnt, dat de opmeting van de grond minder nauwkeurig geweest was, zodat de erven in werkelijkheid kleiner waren dan in de veilingcondities vermeld was.

Dit is goed waar te nemen aan het stuk Anjeliersstraat tussen de Madelievenstraat en de Lijnbaansgracht, dat volgens de kaart van de verkoping van 1620 een lengte van 273 voet had, maar op de kaart, die later bij de nieuwe verkoping gemaakt is, 255 ½ voet lang was. Het aantal erven was gelijk gebleven, maar de breedte ervan was teruggebracht van 20 op 18 ½ voet.

Die nieuwe verkoping heeft eerst in 1660 plaats gevonden.¹⁾ Het niet verkochte deel van het land van Jan Pieter Aertse, was na 1620 voorlopig blijven liggen en van 1630-1660 is daar de Stads Timmertuin geweest. Toen die in 1660 werd overgebracht naar het terrein aan de oostzijde van de Amstel, waar zij tot 1900 zou blijven, werd de voormalige Stadstimmeruin in de Jordaan verkocht.

Bij deze verkoping valt het op, dat de stad, die bij de veilingcondities van 1620 het splitsen en smaldelen van de te verkopen erven verboden had, in 1660 een verkaveling van het terrein tot stand bracht, die moeilijk anders dan als een splitsing en smaldeling kan worden aangemerkt.

Door het midden van de Stads Timmertuin, in de lengterichting van het terrein, was een sloot gegraven ten behoeve van de talrijke stads vaartuigen. Door demping van die sloot was in 1660 de „Nieuwe Thuynstraat”, thans de Slootstraat, ontstaan, een straat van 20 voet breed van de Lijnbaansgracht naar de Madelievenstraat.

Door de nieuwe verkaveling waren zowel tussen de Tuinstraat en de Slootstraat als tussen de Slootstraat en de Anjeliersstraat twee rijen erven afgestoken van niet meer dan 34 voet diep, terwijl de vroegere diepte van ieder erf 78 voet geweest was. Het aantal in 1660 geveilde erven in dit vak was daardoor het dubbele van dat, waarvan in 1620 de verkoop aangekondigd was.

Aan de oostzijde van en evenwijdig aan de Madelievenstraat was in 1660 een straatje, dat er in 1620 nog niet was, „de cleyne Thuynstraat ofte nieuwe cleyne Angelierstraet” volgens de kaart. Dit straatje, later de Ratelwachtsteeg genaamd, was waarschijnlijk ontstaan uit een pad, dat aan de oostzijde langs de Stads Timmertuin gelopen had.

Tussen de Madelievenstraat en de Ratelwachtsteeg hadden de erven een breedte van 16 ½ voet gekregen, maar de lengte van 78 voet, die zij in 1620 reeds hadden, behouden. Aan de westzijde van de Ratelwachtsteeg waren enkele kleine erven van 15 bij 33 voet afgestoken.

Indien de veiling van 1620 doorgegaan was, zou dit gedeelte van de Jordaan waarschijnlijk wel een ander aspect gekregen hebben dan het na die van 1660 gekregen heeft.

Wij keren terug tot ons onderwerp, de gronduitgifte door de stad. Van haar bezit in de Anjeliersstraat heeft de stad ook enkele erven uitgegeven. In 1616 kocht Sieuwert Jacobsz. schuytvoerder „bij monde” van de stad „een stroockien erffs gelegen in de Anjelierstraet . . . aen de westzijde van seecker erve hem bij Commissarissen aangewesen, aen de suydsijde in de voorsz. Anjelierstraet tusschen de cleyne Tuynstraet ende de Anjelierendwarstraet”. De cleyne Tuynstraet van 1616 was de tegenwoordige 2e Tuin-

¹⁾ Arch. Thes. Ordin. No. 157, fol. 157. De bijbehorende kaart is fol. 3 en 4 van hetzelfde register.

dwaarsstraat. Sieuwert Jacobsz. moest voor dit stuk grond van één roede en 61 voeten *f* 150.— betalen, welke prijs verhoogd werd met *f* 170.12.10 voor de melioratie.¹⁾

Aan de Bloemgracht is de uitgifte van 75 erven gevonden, waarvan er 71 aan de noordzijde lagen. De diepte der erven aan de noordzijde van de gracht was „bij provisie” 78 voet. De breedte wordt slechts voor een deel van deze percelen opgegeven en was dan bijna altijd 20 voet. De vier erven aan de zuidzijde van de gracht, waarvan de uitgifte gevonden is, lagen nabij de Lijnbaansgracht. Zij waren 109 ½ voet lang, maar de breedte wordt niet vermeld. Een van deze vier erven werd gegeven aan Jan Torquous, die ook het aangrenzende erf aan de noordzijde van de Bloemstraat kreeg.

Ten zuiden van de Bloemgracht heeft de stad land van het Leprozenhuis gebruikt voor gronduitgifte. Door dit land zijn de Bloemstraat, de aan die straat grenzende stukken van de dwarsstraten tussen Bloemgracht en Rozengracht en het aan die dwarsstraten evenwijdig lopende stukje van de Prinsengracht geroid.

Uit de afrekening tussen de stad en de Regenten van het Leprozenhuis weten wij, dat de instelling totaal 2059 roeden, 66 voeten en 55 duim heeft moeten afstaan, waarin niet begrepen was de oppervlakte grond en water, die gebruikt is voor het maken van de nieuwe fortificatie en voor de plaatsing van de ramen. De totale vergoeding bedroeg *f* 40918.3.3 „naer de calculatie van mr. Lucas”.²⁾

Een stuk land nabij de latere Raampoort was op 13 juni 1614 door de Vroedschap aangewezen voor plaatsing van de ramen van de lakenbereiders. De Vroedschapsresolutie van die dag was de eerste, waarin de naam Bloemgracht voorkomt, maar de oudste vermelding van die naam dateert al van 31 mei 1614.³⁾

Aan beide zijden van de Bloemstraat, ook wel Weversstraat genoemd, waren 70 erven afgestoken, gewoonlijk 20 voet breed. Aan de noordzijde was de normale diepte 74 voet en aan de zuidzijde 66 voet. Deze 140 erven zijn aan 99 personen uitgegeven. De uitgifte der erven aan de zuidzijde van de Bloemstraat begon al in mei 1613, ongeveer tegelijk met die aan de noordzijde van de Rozengracht.

Deze gracht is ontstaan door verwijding van de sloot langs het Plempenpad en de grond tussen dit pad en het Leprozenland is ook door de stad gebruikt voor grondverstrekking, zodat de regering hier eigenlijk kon beschikken over één groot, aaneengesloten complex.

Dit terrein is blijkbaar zo verkaveld, dat aan de zuidzijde van de Bloemstraat regelmatig gevormde erven ontstaan zijn, want alle daar gelegen erven, waarvan de grootte bekend is (67 van de 70), waren 66 voet diep, maar ten gevolge daarvan was het niet meer mogelijk aan de noordzijde van de Rozengracht ook erven met een regelmatige vorm te krijgen. Het beschikbare terrein daar was aan de westzijde dieper dan aan de oostzijde en het gevolg was een onregelmatige vorm der afgestoken erven.

Van 73 erven aan de noordzijde van de Rozengracht is de uitgifte bekend; deze zijn aan 39 personen verstrekt. Bij 68 van deze 73 percelen was de lengte aan de westzijde een halve voet groter dan aan de oostzijde, zodat er in het gehele complex toch weer enige regelmaat was. Erf No. 6, nabij de Lijnbaansgracht, was aan de westzijde 113 voet diep en erf No. 73, nabij de Prinsengracht, aan de oostzijde 75 ½ voet.

¹⁾ No. 826 van het in noot 75 genoemde register.

²⁾ Arch. Thes. Ordin. No. 189.

³⁾ Mededeling van de heer Kannegieter.

In 15 van de 39 gevallen werden aan *degenen*, die een, twee of drie erven aan de Rozengracht ontvingen, ook de aangrenzende erven in de Bloemstraat toegewezen. Over het algemeen schijnt de spreiding van het grondbezit in dit deel van de Jordaan minder groot te zijn geweest dan in de omgeving van de Karthuizers.

Ten zuiden van de Rozengracht was de meeste grond particulier eigendom, maar enkele percelen zijn daar toch van stadswege uitgegeven. In oktober 1613 kreeg Servaes Degens „een stroock erffs” met een onregelmatige vorm en de lengtezijde aan de straat toegewezen aan het Pottebackerspad (Rozenstraat). De waarde van het erf was *f* 213.2.7 en de melioratie bedroeg *f* 1012.14.9.¹⁾ Dit is het enige geval, dat gevonden is van gronduitgifte aan dat pad.

Aan het Margrietepad (Elandsstraat) is de uitgifte van acht erven aan vier verschillende personen gevonden. Deze grond zal wel afkomstig geweest zijn van het voormalige Sint Margrietenklooster, waaraan het pad zijn naam dankte. Drie van deze erven waren zeer lang, nl. 131 voet 5 duim, maar van niet alle zijn de afmetingen bekend.

In 1619 heeft de stad aan hetzelfde pad 4104 voeten erfs gekocht van de erfgenamen van Philip Leendersz., zonder dat gebleken is, waarvoor zij behoefte had aan die grond.²⁾

Ten zuiden van het Pompejuspad, dat de zuidzijde van de Elandsgracht geworden is en dat geheel toebehoord heeft aan Pompejus Occo, die zijn naam aan het pad gegeven heeft, had de stad weer de beschikking over grotere stukken grond.

Aan de Looiersgracht, de (Oude) Looiersstraat en de daartussen liggende dwarsstraten is de verstrekking van 90 erven aan 30 personen gevonden en aan de Passeerderstraat, de Passeerdergracht en de dwarsstraat de verstrekking van 11 erven aan 9 personen.

De grond tussen de Looiersstraat en de Looiersgracht is blijkbaar zo verkaveld, dat de erven aan de gracht een diepte van 115 voet en die aan de noordzijde van de straat een diepte van 76 voet kregen. Dit waren althans de lengteafmetingen van alle erven, waarvan de uitgifte op die plaatsen gevonden is, behalve dan van de hoekerven, die 95 voet diep waren.

Doordat de erven langs de Looiersgracht en de Looiersstraat op de beschreven wijze een regelmatige vorm gekregen hadden, is het blijkbaar niet meer mogelijk geweest zulk een vorm te geven aan de erven langs de Looiersdwarsstraat. De erven langs die straat, waarvan de afmetingen gevonden zijn, waren alle aan de zuidzijde breder dan aan de noordzijde, maar de breedte van al deze percelen was gelijk, nl. 25 voet. Al deze erven schijnen aan de westzijde van de straat gelegen te hebben.

Bij een der erven in de Looiersdwarsstraat wordt vermeld, dat er een sloot door liep, zodat het perceel bestond uit 1624 quadraat voeten water en 1456 quadraat voeten land. Bij een van de twee erven aan de Loyerscruystraet, waarvan de uitgifte gevonden is, staat ook: „dit erff leynt in een morassloot”.

Ten zuiden van de Looiersgracht liep het Brabantsch pad, dat de Passeerderstraat geworden is. In de jaren vóór de stadsuitbreiding zijn er aan dat pad verkopeningen van grond tussen particulieren geweest, waaruit volgt, dat dit terrein geen stadseigendom geweest kan zijn. Niettemin is de uitgifte van één erf aan de Passeerderstraat door de

¹⁾ No. 130 van het in noot 75 genoemde register.

²⁾ Rapiamus Thesaurieren 1619, fol. 200.

Commissarissen gevonden. In mei 1614 kreeg Steven Matthijsz. huydevetter „tot behoefte van zijn passeerderij” een erf van 26 $\frac{1}{2}$ bij 117 voet toegewezen.¹⁾ Het erf droeg het nummer 5, waaruit afgeleid zou kunnen worden, dat de Commissarissen daar toch meer grond uit te geven hadden.

De aanduiding van de bestemming van de toegewezen erven, zoals hier het geval is, komt in dit zuidelijke gedeelte van de Jordaan nog enige malen voor. In een Vroedschapsresolutie van 31 december 1613 is sprake van aanwijzing van een plaats in het nieuwe stadsgedeelte voor de bedrijven van huidenvetters en leerlooiers, die de terreinen buiten de Jan Roodenpoort zouden moeten verlaten wegens het „stoppen” der sloten.

Aan de noordzijde van de Passeerdergracht is de uitgifte van zes erven gevonden. Vier van deze hadden een lengte van 80 en twee een lengte van 117 voet. De breedte was telkens anders en varieerde van 20 tot 30 voet.

Door de uitgifte van deze zes erven was niet de gehele lengte van de Passeerdergracht, zoals die thans is, gebruikt, maar de gracht was toen korter, doordat de in 1613 gemaakte fortificatie op dit punt in zuidwestelijke richting liep in de richting van de tegenwoordige Leidsegracht. Bij de volgende stadsuitbreiding (\pm 1660) is de richting van de fortificatie rechtgetrokken.²⁾

Over het algemeen waren de afmetingen der erven in dit deel van de Jordaan groter dan in de buurt van de Karthuizers, hetgeen verband gehouden kan hebben met de aard van de bedrijven, waarvoor deze grond bestemd was.

Tot zover over de uitgifte van grond in de Jordaan, zoals die gevonden is in het register van de Commissarissen tot uitdeling van de erven. In andere bronnen zijn nog enkele bijzonderheden over de topografie van de Jordaan gevonden.

Ten tijde van de derde vergroting van Amsterdam is de noordelijke punt van de Jordaan voorlopig ongebruikt blijven liggen. Deze punt heeft de vorm van een gelijkbenige driehoek met de Palmgracht als basis, een vorm die natuurlijk niet toevallig ontstaan is. Dit land werd de „Braeck” genoemd en schijnt lang een moerassig terrein te zijn geweest. Uit de kaart van 1625 is af te leiden, dat het toen nog geheel ongebruikt was.

Dat die grond zo lang ongebruikt gelegen heeft, kwam waarschijnlijk niet alleen door de terreinsgesteldheid, maar ook door een kwestie over de eigendom tussen de stad en de erfgenamen van de in 1625 overleden burgemeester Frans Hendricksz. Oetgens, een nasleep van de politieke strijd tijdens de stadsuitleg.

Eerst in 1647 kwam het tot een vergelijk en het volgend jaar werd de grond door de stad verkocht.³⁾ In de vier „parcken”, waarin het terrein verdeeld was, zijn totaal 103 erven verkocht, terwijl enkele stukken grond stadseigendom gebleven zijn. Op de stadsgrond op de hoek Brouwersgracht/Lijnbaansgracht zijn later de Stads pakhuizen gebouwd en op de hoek Lijnbaansgracht/Palmgracht het Salpeterhuis of Raffineerhuis. De pakhuizen zijn in 1877 verkocht en op de plaats van het Salpeterhuis staat nu de Palmgrachtschool.

De afmetingen der erven waren klein, gemiddeld misschien nog iets kleiner dan op

¹⁾ No. 292 van het in noot 75 genoemde register.

²⁾ Mededeling van de heer Kannegieter.

³⁾ Resol. Vroedschap 18, fol. 67v en 125v. De verkoping van de erven is geboekt in Thes. Ordin. No. 156, fol. 219 vv. De bijbehorende kaart wordt bewaard in de Topogr. Atlas in het Gemeente-archief.

het terrein van de Karthuizers, Langs de Brouwersgracht en de Palmgracht was hier en daar de breedte van 20 voet gehandhaafd, maar op andere plaatsen waren de erven smaller, nl. 1420 voet. De diepte der erven was in de regel 50 of 60 voet. Veel erven hadden een onregelmatige vorm.

Er is zeer weinig te vinden over de rooiing van de dwarsstraten in de Jordaan, althans in die delen, waar de grond particulier bezit was. De dwarsstraten in die stukken van de Jordaan zijn aansluitend gemaakt op die door de terreinen, waarover de stad konden beschikken en die al vroeger geroid waren.

Ongetwijfeld liepen er over de weren, toen die nog buiten de stad lagen, vele dwarspaden, maar het is wel ondenkbaar, dat die paden op een zo regelmatige wijze in elkaars verlengde gelegen hebben, als nu de dwarsstraten in de Jordaan doen. Zoals reeds gezegd is, kan het niet anders, of die straten zijn aangelegd volgens een van te voren gemaakt plan, maar daarvoor moeten wel gedempte dwarssloten of paden zijn gebruikt.

Dat er dwarspaden op de weren geweest zijn, blijkt uit kwijtscheldingsbrieven van verkochte huizen en erven, waarin soms vermeld staat, dat het verkochte perceel aan de noord- en aan de zuidzijde belendend was aan andere eigendommen. Een dergelijk huis kan moeilijk gelegen hebben aan een pad, waarvan de hoofdrichting oost-west was.

Een voorbeeld hiervan is de verkoping van een erf „mettet huys ende getimmert daerop staende opt Pottebackerspadt int Vlassers steechgen” in februari 1615, waarbij duidelijk vermeld staat, dat het erf aan de noord- en de zuidzijde belendend was aan andere eigenaars.¹⁾ Dit was ook het geval met een huis en erf, die in januari 1615 verkocht werden en die gelegen waren op hetzelfde Pottebackerspad in de Rozendwarsstraat.²⁾ Dit laatste doet veronderstellen, dat de Rozendwarsstraat aangelegd is langs een bestaand dwarspad of een gedempte dwarsloot.

Een dergelijke veronderstelling kan ook gemaakt worden voor de Violettenstraat en wel naar aanleiding van de volgende vondst: Op 26 maart 1616 verkocht Rem Pietersz. backer aan Hendrick Fransz. cleermaecker een huis en erf „in de Violet dwersstraet bij de Anjelijsgracht”, waarbij de kwijtschelding de volgende clausule bevatte: „ende als tVOORSZ. huys tegenwoordich staet buyten de royinge, so is geconditionneert, dat de cooper tot sijnen laste tselffde huys op de rechte roying als sijn gebuyren sal moeten stellen ten langsten binnen den tijt van meye toecomende noch een jaer”.³⁾ Die plaatsing van het huis in de rooilijn moet wel verband gehouden hebben met de straataanleg.

Dit verband is misschien ook te vinden in de volgende transportakte. In november 1615 kocht Adriaen Jansz. Cnol een strook erf aan de oostzijde van de Konijnenstraat „voor van de straet van de Lauriersgracht, streckende van de heerenstraet tot achter ter halver sloot, in allen schijne 't voorsz. erf daer gelegen is . . . ende bij de roymeesters geroyd is”.⁴⁾

De rooimeesters, wier functie tot 1858 bestaan heeft, waren de voorgangers van het moderne bouwtoezicht. Van hun diensten werd ook gebruik gemaakt bij transacties in grond en huizen tussen particulieren en daarom is het niet zeker, of de vermelde af-rooiing van het erf in de Konijnenstraat inderdaad te maken had met de straataanleg.

Even weinig duidelijk is de omschrijving in de kwijtscheldingsbrief van 11 maart 1615,

¹⁾ Kwijtsch. 36, fol. 258v.

²⁾ id fol. 250.

³⁾ Kwijtsch. 37, fol. 159v.

⁴⁾ id fol. 80.

volgens welke Willem Jansz. houtsaegeer een huis en erf kocht „overt boerenverdriet in de Hazenstraet, die acht voeten wijt moet blijven, daer van vier voeten sijn blijven leggen tot de voorsz. straet . . . met conditie, dat de eygendom van de geheele straet toebehoort Claes Jansgens die daer over neffens den cooper van desen huysse uytganck vergunnen mach diet hem believen sal”.¹⁾ Op dit erf mocht geen smederij of ander bedrijf, het aambeeld gebruikende, gevestigd worden en mochten ook geen sleperspaarden gehouden worden.

Overigens zijn geen akten gevonden die licht zouden kunnen verschaffen over de aanleg van de dwarsstraten in die delen van de Jordaan, waar de grond aan particulieren behoorde. Slechts enkele malen is een verkoping van onroerend goed aan een der dwarsstraten gevonden en die weinige gevallen geven dan nog geen bijzonderheden over de straataanleg.

Een voorbeeld is de verkoping op 9 mei 1616 van „een erff mettet getimmert daerop staende” aan de Eerste Anjeliërsdwarstraat, welk erf grensde aan het Baenpadt. Dit is dus weer een geval, waarin een oude en een nieuwe naam beide voorkomen. Het genoemde Nieuwe Baenpad heeft toebehoord aan de bekende burgemeester Frans Hendricksz. Oetgens, maar vóór 1610 had deze er al veel van verkocht.²⁾

In de hier bedoelde delen van de Jordaan, waar dus de stad niet over de grond had te beschikken, is de bestaande bebouwing voorlopig blijven staan. Deze omstandigheid kan mede dienen ter verklaring van het karakter, dat de Jordaan op den duur gekregen heeft.

Er was al vóór de stadsuitbreiding veel bebouwing aan de paden, gedeeltelijk illegaal, maar toch door de regering geduld. De dichtste bebouwing was evenwel op die stukken van de paden, die verdwenen zijn door het graven van de Keizers- en de Prinsengracht. Meer naar het westen, dus in de latere Jordaan, waren veel tuinen en kleine bedrijfjes.

In de jaren van de stadsuitbreiding vinden wij talrijke verkopen van huizen en erven aan de paden. Onder de eigenaars van de grond, die wij uit de kwijtscheldingen leren kennen, bevonden zich beoefenaars van de meest uiteenlopende beroepen. Dit zegt uiteraard nog niet veel over het gebruik van de grond, omdat de eigenaar zelf geen gebruiker behoefde te zijn.

De veelvuldige vermelding van dwarspaden, gangen en steegjes, die wij vinden bij de verkopen van huizen en erven aan de paden, wijst erop, dat de bebouwing hier en daar onregelmatig was. Dit is natuurlijk zeer verklaarbaar, want de grond lag buiten de stad.

Die gangen enz. vinden wij ook vermeld in de Jordaan en daardoor rijst de vraag, of de inpandige bebouwing in dit stadsgedeelte, waar gangen tot op de huidige dag bekend zijn, op sommige plaatsen niet terug zou kunnen gaan op de oude toestand van vóór de uitleg van 1613.³⁾

Bij het doorlezen van de talloze kwijtscheldingen uit de jaren 1614 en 1615, toen de oude en nieuwe straatnamen in de Jordaan door elkaar gebruikt werden, krijgen wij de indruk, dat er voorlopig eigenlijk niets veranderde, al schijnt het, dat er wel rekening werd gehouden met toekomstige bebouwing.

¹⁾ Kwijtsch. 36, fol. 278.

²⁾ Zie hierover het in noot 12 genoemde artikel van de heer Kannegieter.

³⁾ Over gangen en sloppen: J. Z. Kannegieter in „Zeven Eeuwen Amsterdam” VII, bl. 67.

In de Jordaan, waar ten gevolge van het melioratie-stelsel de bestaande bebouwing voorlopig gebleven is moet een veel minder abrupte overgang van de oude naar de nieuwe toestand geweest zijn dan tussen de Keizers- en Prinsengracht, waar alle geventilten afgebroken moesten worden. Wanneer er werkelijk voorlopig niets veranderde in de Jordaan, is het zeer denkbaar, dat aanwezige dwarspaden en gangen zijn blijven bestaan, terwijl open stukken grond eromheen langzamerhand volgebouwd werden. Dwarspaden en gangen moesten vaak blijven met het oog op rechten van overgang, die wij telkens weer in kwijtscheldingsbrieven vastgelegd vinden.

Hier volgen enige voorbeelden uit de omgeving van de in 1856 gedempte Goudsbloemgracht, thans de Willemsstraat. In dit stuk van de Jordaan, tussen de Braeck aan de noord- en het terrein van de Karthuizers aan de zuidzijde, was de grond particulier eigendom.

Deze buurt was, voordat de Vereeniging ten Behoeve der Arbeidende Klasse daar ruim een eeuw geleden haar werk begon, berucht door het grote aantal gangen en slopen. Een kaart uit 1775 vertoont niet minder dan 120 gangen tussen de Palmstraat en de Goudsbloemstraat.

De Goudsbloemgracht was ontstaan uit een sloot tussen twee paden, het Vrijdomspad en het Oude Fransepad, later verbasterd tot Franschepad. De naam Vrijdomspad werd het laatst in een kwijtschelding genoemd op 7 april 1615¹⁾, maar de nieuwe naam van het pad kwam al eerder voor.

Het Oude Fransepad moet zijn naam wel ontleend hebben aan die van Frans Dircksz., Oude Frans, die in 1609 en volgende jaren verscheidene erven verkocht heeft, die aan het naar hem genoemde pad lagen.

In mei 1612 verkocht Oude Frans een erf, dat gelegen was aan „een dwarspadt van 14 voeten breed” en op 31 december 1614 twee erven, waarvan de ligging als volgt omschreven werd : „op Oude Fransepadt nu genaemt Goutsbloemgracht met een gemeene gang aen de oostzijde, streckende voor van de halve sloot tot achter aen de halve sloot”. De koper van de twee erven moest een ruimte van twee voet laten liggen „tot een gemeene gang”.²⁾

Aan het Vrijdomspad werd in maart 1614 een ledig erf verkocht, dat belendend was aan een gang van vijf voet breed, „responderende tot achter aen de gracht ofte sloot”. Kort daarna was er aan hetzelfde pad een verkoping van een huis en erf, die aan de oostzijde belendend waren aan een gang van 3 ½ voet breed, welke gang, waarin het huis een uitgang had, niet overtimmerd zou mogen worden.³⁾

Het verbod van overtimmeren, dat toch wel in de verkoopsvoorwaarden opgenomen zal zijn met het oog op verwachte bebouwing, was geen regel. Zo werd op 9 september 1614 aan de Goudsbloemgracht een erf verkocht „in een ganck van omtrent 3 ½ voeten breed, den vercooper toecomende, daer inne dit erf een vrijen uytganck hebben sal, welverstaende dat de vercooper de voorsz. ganck sal mogen boven overtimmeren, zo verre sijn erff streckende is, doch niet lager als thien voeten uyter aerde”.⁴⁾

Ook in andere delen van de Jordaan zijn voorbeelden gevonden van gangen en

¹⁾ Kwijtsch. 36, fol. 290.

²⁾ Kwijtsch. 34, fol. 347 en 36, fol. 242.

³⁾ 36, en 68.

⁴⁾ Kwijtth. fol. 047; .
fol.

sloppen, die er al waren, toen dit gedeelte van het „nieuw werck” binnen de fortificatie kwam te liggen.

Op 4 mei 1610 werd aan het Spaensche Legerpad een tuin „met het huys daerop staende” verkocht, welke tuin „met een gemeen sloppen in te gaen” was en op 9 mei 1614 een stuk land met een loods erop, „streckende voor vant padt tot achter aent erve van Claes Gerritsz. coorndrager (de verkoper) met een vrijen gangh door een gangh van ses voeten breed tot in de nieuwe geroyde straet”.¹⁾

Aan het Tuinpad, nu de Tuinstraat, werd op 4 mei 1610 een huis met erf „met de halve gang naest het huys” verkocht en op 12 mei 1615 een erf gelegen op „Thuynpadt plach te wesen ende nu streckende aen de Egelantierstraet, welk erf aan de oostzijde belendend was aan een gang. Bij deze laatste verkoping zouden behalve de melioratie ook de kosten van het dempen en rooien van de sloot ten laste van de koper komen.”²⁾

Een van de eerste gevallen, waarin de naam Lijnbaansgracht voorkomt, is bij een verkoping van een daar staand huis op 24 januari 1614 en bij die gelegenheid werd als eigenaar van een belendend perceel vermeld „Egbert Schutstal aen de suytsijde met een gemeen steechgen”.³⁾

Op 18 augustus 1616 kocht Jacob Guiot metselaer een huis en erf, breed 19 voeten, in de Laurierstraat, waarbij „de ganck” in de genoemde breedte begrepen was. Het erf was „streckende voor van de straet tot achter aen Thijs Cornelisz. ballemaecker, die zijn inganck over de voorsz. ganck heeft”. De koper zou de gang mogen overtimmeren, „mits dat d’selve so hooch uyter aerde blijve, datter een man met een turffmant daer onder deur passerem mach”.⁴⁾

Op 16 februari 1612 werd aan het Jan Hansenpad een huis met erf verkocht, aan de oostzijde belendend aan „een vrijen deurganck” van $\pm 3 \frac{1}{2}$ voet breed, die gemeenschappelijk eigendom was, „dwelck tot geenem tijden betimmert mach worden”.⁵⁾ Deze gang liep van het Kaatsbaanpad tot aan het Jan Hansenpad.

Aan het Pottebackerspad werd in 1608 en 1609 een „steechgen van zes voeten breed” vermeld, terwijl in dezelfde omgeving op 4 juli 1614 twee woningen onder een dak verkocht werden, gelegen aan het Weesp pad en aan de oostzijde belendend aan het Stijffsers steechgen.⁶⁾

Dit was dus een gang, waarvoor de volksmond al een naam gevonden had. Aan het Pannebackerspad werd op 9 maart 1611 de Pelsersganck genoemd. Daar werd verder in 1610 een huis en in 1615 een ledig erf verkocht, beide met een gang van vier voeten breed, „innegaende opt Pannebackerspad”.⁷⁾

Aan het Appelmanspad, dat gelegen was tussen en evenwijdig aan het Margrietepad en het Pompejuspad, werd op 1 maart 1612 een looierij verkocht, die aan de westzijde belendend was aan een dwarssloot, terwijl de koper aan de oostzijde een gang van vijf voeten breed moest laten liggen. De verkoper behield een recht van overgang door die

¹⁾ Kwijtsch. 32, fol. 51 en 36, fol. 98v.

²⁾ id fol 91v en 36, fol. 278v.

³⁾ Kwijtsch. 36, fol. 17.

⁴⁾ Kwijtsch. 38, fol. 19.

⁵⁾ Kwijtsch. 34, fol. 257.

⁶⁾ Kwijtsch. 30, fol. 58v en 173. Kw. 36, fol. 167v.

⁷⁾ Kwijtsch. 31, fol. 179. Kw. 33, fol. 222. Kw. 36, fol. 353.

gang, maar er werd tevens bij bepaald, „mits dat de cooper daer over mach timmeren”.¹⁾

In de delen van de Jordaan, waar de grond particulier eigendom was, ontbreken de sporen van overheidsbemoeiing niet, hetgeen zeer verklaarbaar is, want er moesten op allerlei plaatsen van deze grond stukken afgenomen worden voor de aanleg der straten en dwarsstraten.

Dit is o.a. gebeurd met grondbezit van de Diaconie der Gereformeerde Kerk in het westelijk gedeelte van de Laurierstraat, van welke straat de zuidkant ligt op het voormalige Lijnbaans- of Schoutenpad. Uit een verklaring, die eerst afgegeven is op 30 november 1640 door de toenmalige stadsmetselaar Danckersen de Rij, zien wij, dat de diakenen „verliesen van haer erff (gelegen hebbende opt Lijnbaenspat) door 't leggen van de Laurierstraet ende de straet aen de noortsijde van de Lijnbaensgraft, te weeten: tot de Laurierstraet 6 roeden 161 voeten 49 duim, tot de straet aen de noortsijde van de Lijnbaensgraft 5 roeden 6 voeten 72 duim”.²⁾

Bij verkopeningen van grond in dezelfde Laurierstraat in 1616 en 1617 vinden wij een paar maal „de conditie dat de copers de straet voor haer erve gelegen (daervan de gront doort leggen van de voorsz. Laurierstraet affgeroyt ende getaxeert door de Heeren Commissarissen aen den vercooper ende niet aen den copers goet gedaen sal werden) tot haer eygen costen sullen hogen naer den peyl alreede gestelt oftie noch aldaer gestelt soude mogen werden sonder yets daer voor te genieten”.³⁾

Bij de verkoop van een erf, „wesende een hoeck erff”, aan de Lauriersgracht op 4 juli 1615 werd verklaard, dat de verkochte grond was „streckende voor van de Laurierengraft aff tot achter aen de palingen bij mr. Lucas over de roynghe van de voorsz. erven aldaer geslagen, welcke affroynghe comen sall tot des coopers voordeel”.⁴⁾ Deze clausule komt later nog een paar maal voor verkopeningen van grond aan de Lauriergracht.

Een ander voorbeeld, dat de koper van een stuk grond verplicht zou worden de straat voor zijn erf te „bejucken ende hogen”, is gevonden bij de verkoop van een erf aan de Egelantiersgracht in juni 1617.

In de omgeving van de Egelantiersgracht en de Egelantiersstraat was de grond particulier eigendom. Er schijnt in de jaren 1614-1616 vrij veel van verkocht te zijn, want de verkoop van verscheidene genummerde erven, soms van gelijke afmetingen, is gevonden, waarbij een enkele maal verwezen wordt naar kaarten van Sinck. Deze heeft ook gewerkt voor particuliere eigenaars; de rooiing der straten, in particuliere terreinen zowel als op stads-godshuisland, moet wel zijn werk geweest zijn.

In juni 1615 werd een huis in de Egelantiersstraat verkocht, van welk perceel het erf was „streckende voor van de straet tot achter aen het Cruyspad”, waar het huis een uitgang had en er werd bepaald, dat „oft gebeurde dat 't voorsz. Cruyspadt te niet quam ende mijn Heeren van den Gerechte geen uytgangh daer begeerden, so sal de cooper van den uytgangh mogen genieten t'erff off halve padt, sijnde diep negen voeten”.⁵⁾ Dit is wel een typisch voorbeeld van de overgang van de oude naar de nieuwe toestand.

Een ander terrein, waar de landmeter Sinck gewerkt heeft voor particuliere eigenaars,

¹⁾ Kwijtsch. 33, fol. 212.

²⁾ Arch. Thes. Ordin. No. 189.

³⁾ Kwijtsch. 37, fol. 285, 333, 349.

⁴⁾ id fol. 18.

⁵⁾ Kwijtsch. 36, fol. 380.

is de omgeving van de Nieuwe Leliestraat. Dit land, ten noorden van de stadsgrond aan de noordzijde van de Bloemgracht, behoorde aan oud-burgemeester Jacob de Graeff, die als verkoper vaak in compagnieschap optrad met Jan Gerritsz. Hoof en Hendrick Druyff.¹⁾ De grond werd door de zorgen van Sinck in erven verdeeld en voor woningbouw verkocht. De erven nabij de schuine hoek van de Prinsengracht hadden een onregelmatige vorm, maar verder in de straat was het anders. Aan de zuidzijde van de straat hadden de erven een diepte van 60 voet en een breedte van 16, 19 of 20 voet. Aan de hoek van de Witte Leliestraat (le Leliedwarsstraat) lagen erven van 15 bij 45 voet.

In deze omgeving zijn nog een paar voorbeelden gevonden van overgang van de oude naar de nieuwe toestand.

In februari 1615 verkocht Margriete de Bruyn een erf aan de Bloemgracht, „streckende voor van de gemeene gangh ofte t'scheren straet tot aen t'erve van de voorsz. Margriete de Bruyn . . . onder conditie soo wanneer namaels bij de E. Heeren Burgermeesteren deser stede iet opt voorsz. erve tot laste van Margriete de Bruyn werd geeycht ter saecke dat de voorsz. Heeren Burgemeesteren haer tselve erve aengegeven hebben, sal de voorsz. Margriete de voorn. Wiggert Poppen daer van bevrijen”.²⁾

In dezelfde maand kocht Pieter ter Wijden een erf „met een huys daer op staende twelck de voorsz. Pieter ter Wijden gehouden sal sijn in te haelen en te stellen op sijn roying . . . streckende voor van de Bloemgracht tot achter aen de erven van de Bloemstraet”.³⁾ De zuidzijde van de Bloemgracht was bijna overal particulier bezit.

Een enkele maatregel, die er toe bijgedragen moet hebben het verschil tussen de Jordaan en de grachtengordel groter te maken, verdient nog vermelding.

De al meer genoemde resolutie van 11 mei 1613 op de regeling van de schadeloosstelling van hen, die ten gevolge van de stadsuitbreiding hun grond verloren hadden, bepaalde o.a., dat voor de tijd van tien jaar ontheffing zou worden verleend van het verbod tot het maken van houten wanden en gevels „ten regard van getimmerden, die afgebroken moeten worden ende opte voorsz. respectieve erven wederomme sullen worden gestelt”.

Er mochten dus houten huizen gebouwd worden op de van stadswegen uitgegeven erven en er is een aanwijzing, dat dergelijke huizen, waarvan de bouw, voor zo ver bekend is, in andere stadsdelen steeds voorkomen werd, in de Jordaan vrij wat langer bestaan hebben dan tien jaar.

In een in 1690 verschenen beschrijving van de door de bekende Jan van der Heyden uitgevonden brandspuit komt een afbeelding voor van een zware brand, die op 27 juli 1679 gewoed heeft tussen de Elandsgracht en de Elandsstraat en waarbij ca. vijftig huizen en looierijen, „meest van hout getimmerd?, verbrand zijn en een andere afbeelding van twee houten huizen in de Goudsbloemstraat, waar op 25 december 1682 brand geweest is.

De aangeaste percelen tussen de Elandsgracht en de Elandsstraat kunnen werkplaatsen van leerlooiers zijn geweest en stonden in een buurt, waar de grond over het algemeen particulier bezit was, maar de beide verbrande huizen in de Goudsbloemstraat stonden op een plaats, waar de grond van stadswegen uitgegeven was. Daar stonden in 1682 dus nog houten huizen, hetgeen door de regering blijkbaar geduld werd.

¹⁾ Kwijtsch. 37, fol. 339/342.

²⁾ Kwijtsch. 36, fol. 270v.

³⁾ id fol. 257.

6 Het regeeringsbeleid

De topografie van de Jordaan ten opzichte van die van de grachtenbuurt heeft begrijpelijkerwijze steeds de aandacht getrokken van de talrijke beschrijvers van Amsterdam, die er in de loop der jaren geweest zijn.

Archivaris De Roever maakte in zijn in de aanhef dezes vermeld artikel uit 1889 de veronderstelling, dat er voor de Jordaan een stratenplan bestaan heeft, aansluitende op dat voor de grachtenbuurt, maar hij had zelf niets gevonden, wat daarop zou wijzen.

Wanneer er werkelijk in 1613 zulk een uitbreidingsplan bestaan heeft, is het niet in te zien, wat de stad had kunnen beletten het ten uitvoer te brengen. In grote delen van de latere Jordaan kon de stad geheel vrij over de grond beschikken. Aan de noordzijde van de Anjeliërsgracht b.v. zou maar heel weinig onteigening nodig geweest zijn.

Nu is het wel zeker, dat de Jordaan volgens een plan aangelegd is, zoals in het voorafgaande reeds aangetoond is, maar dat plan heeft altijd los gestaan van dat voor de grachtenbuurt. De noodzaak een wegenverkeersnet aan te leggen voor de gehele stad werd in die tijd niet gevoeld. De regering wilde de talrijke kleine grondeigenaars aan de paden zoveel mogelijk in het bezit laten van hun grond en onteigend werden slechts die stukken, welke voor de publieke dienst nodig waren. Dit moet wel de reden geweest zijn voor de invoering van het melioratiestelsel in die delen van de stadsuitbreiding waar de Jordaan gekomen is en dit heeft ongetwijfeld invloed gehad op de wijze, waarop de uitbreiding zich daar voltrokken heeft.

Hiertegen is aan te voeren, dat tussen de Keizers- en Prinsengracht wel een stratenplan uitgevoerd is, dat geen rekening hield met de bestaande verkaveling. Door het graven van de Prinsengracht werden stukken van de paden afgesneden, die juist dicht bevolkt waren en daardoor zijn onvermijdelijk toch velen gedupeerd. Evenwel, het aantal slachtoffers zou veel groter geweest zijn, indien in de gehele stadsuitbreiding dezelfde werkwijze gevolgd zou zijn.

Doordat in de delen van de Jordaan, waar de grond in het bezit was en gebleven is van particulieren, bij de straataanleg de bestaande richting van paden en sloten gevolgd werd, moest dat in de gedeelten, waar de stad wel over de grond kon beschikken, ook zo gebeuren.

Het blijft natuurlijk een open vraag, of de aanleg van de Jordaan anders zou zijn geweest, wanneer de stad niet het melioratiestelsel toegepast had. De veronderstelling, dat straataanleg langs een bestaande terreinverkaveling bij een stadsuitbreiding in het begin van de 17e eeuw de gewone werkwijze was, heeft zeer zeker reden van bestaan.

De wel eens geuite mening, dat grondspeculaties veel invloed gehad hebben op de rooiing van de grachten en straten in de Jordaan is in het licht van hetgeen er over de werkelijke gang van zaken bekend geworden is, niet meer houdbaar.¹⁾ De straataanleg, d.w.z. de vaststelling van de plaatsen, waar de straten, grachten, en dwarsstraten zouden komen en het trekken der rooilijnen, is overal een overheidstaak geweest.

Wat overigens die overheidstaak geweest is bij de uitleg van 1613 en volgende jaren, is voor moderne begrippen niet overal duidelijk. Het maken van de nieuwe fortificatie, het eerste, wat gedaan moest worden, behoorde er natuurlijk toe en ook de straataanleg is, zoals reeds gezegd is, overal een taak der stedelijke functionarissen geweest, maar

¹⁾ Deze veronderstelling o.a. bij : A. E. d'Ailly in „Zeven Eeuwen Amsterdam” 111, bl. 238.

verder is niet altijd na te gaan, wat bij de eigenlijke uitvoering der werkzaamheden van stadswege gedaan werd en wat aan particulieren overgelaten werd. Het schijnt, dat dit van min of meer toevallige omstandigheden afhing.

Uit de verkoopsvoorwaarden van de erven aan de westzijde van de Herengracht zien wij, dat die erven van stadswege opgehoogd waren. „Welverstaende dat de erven die niet gemodderd sijn, oock van statswegen gemodderd sullen werden, gelijkck aen de Haerlemmer poort begonnen is”. Wij mogen veronderstellen, dat er toen specie genoeg voorhanden was, afkomstig uit de verbrede Herengracht, die op een breedte van 58 voet gebracht werd. Daarentegen zouden de kopers van de erven langs de Leliegracht zelf moeten zorgen voor het graven dan die gracht, maar zouden de uitkomende specie mogen gebruiken voor ophoging van hun eigen grond.

Bij de veiling van de grond in de nabijheid van het Molenpad vermeldden de verkoopsvoorwaarden, dat een daar liggende sloot „tot costen van de stadt met veen oft darrijesal gevult worden tot de hoochte van het landt op de zuyersijde gelegen”.¹⁾ In de Jordaan zijn echter voorbeelden gevonden, dat de kopers van grond zelf voor het dempen van sloten moesten zorgen.

De wallen langs de Keizersgracht hadden eigenlijk door de kopers van de aanliggende erven in orde gebracht moeten worden, maar in haar vergadering van 30 juni 1615 overwoog de Vroedschap, dat die nieuwe eigenaars er nog niet van op de hoogte waren, dat de materialen tot „opmaeckinge” van de wallen niet voorhanden waren, terwijl bovendien het gunstige seizoen reeds ver gevorderd was, zodat besloten werd tot uitstel van het werk tot het volgend voorjaar, „tegens welcke tijt men verstaet, dat de voorsz. wallen ofte jucken als mede van de Brouwersgracht van steen gemaect ende opgehaelt sullen worden”.

Er is reeds medegedeeld, dat de kopers van de erven langs de Keizersgracht een bedrag moesten betalen voor de „stenen kay”, waaruit volgt, dat het werk van stadswege uitgevoerd is. De eis, dat de kade van steen moest zijn, kan de reden geweest zijn dat te doen. In de Jordaan zijn daarentegen voorbeelden gevonden, dat de eigenaar van een stuk grond zelf voor het „hogen en bejucken” van de straat voor zijn erf moest zorgen.

De omvang van de overheidsbemoeiing met de aard van de bebouwing is evenmin heel duidelijk. In het begin van de 17e eeuw bestonden te Amsterdam reeds lang verordeningen, die toezicht op de huizenbouw voorschreven. Wij wijzen op de Ordonnantie op het Timmeren en Rooien van 1565, waarin o.a. de vaststelling der rooilijnen door de rooimeesters geregeld werd.²⁾ Dat dit in de nieuwe stadsgedeelten ook gebeurd is, was dus niets bijzonders.

Er is niet gebleken, dat er bij de bebouwing van de Heren- en Keizersgracht, die toch de deftige woonbuurt moesten worden, preventief toezicht geweest is, voor zover het de estetica betreft, behalve dan de vaststelling van voor- en achtergevelrooilijnen en enkele bepalingen over de hoogte van de bebouwing. Het valt daarom op, dat er wel iets gevonden is, wat wijst op zeker preventief toezicht op het aspect van de bebouwing voor het plein, bestemd voor markt, dat wel de latere Westermarkt moet zijn.

Toen de Thesaurieren in 1615 percelen grond aan dit plein verkochten, stond in drie gevallen in de verkoopcondities, dat de gevel van het op het te veilen erf te bouwen

¹⁾ Arch. Thes. Ordin. No. 154, fol. 238.

²⁾ Handvesten v, Amst. 11, bl. 979.

huis zou moeten zijn „in conformité vant patroon bij deser stede mrs. gemaect en den omstanders verthoont”.¹⁾ Dit is het enige gevonden voorbeeld van bemoeiingen van de regering met de toekomstige bebouwing.

Het lijdt geen twijfel, of de fraaie bebouwing aan de nieuwe grachten, waarop de reeds aangehaalde considerans van de keur van 21 maart 1618 doelde, is er door particulier initiatief gekomen en het waren de bewoners van deze „heerlijcke getimmerten”, die vroegen om een verbod van hinderlijke bedrijven. Dit verbod kwam er, maar anderzijds blijkt de regering niet bij machte te zijn geweest om aan de Herengracht de bouw van een mouterij te verhinderen.

Voor moderne begrippen schijnt het beleid nogal opportunistisch: er werden maatregelen genomen, waaraan de behoefte gebleken was. Niettemin is het wel duidelijk, dat het de vooropgezette bedoeling van de regering geweest is de Heren- en de Keizersgracht tot een luxe woonwijk te maken, zoals die buurt ook inderdaad geworden is. Dit houdt in, dat de Jordaan al van het begin van de stadsuitbreiding af een minder weelderig karakter gehad moet hebben.

Dit wil niet zeggen, dat de Jordaan altijd een armoedig karakter gehad heeft, want aanvankelijk was het nieuwe stadsgedeelte aan de westzijde van de Prinsengracht volstrekt geen armoedige buurt. Aan enkele Jordaangrachten woonden zelfs welgestelde lieden. In de tweede helft van de 17e eeuw woonde burgemeester Johan Huydecoper van Maarsseveen aan de Lauriergracht.

Uiteindelijk zijn de bemoeiingen van de regering met de Jordaan niet minder geweest dan die met de grachtenbuurt, maar de omstandigheden waren in de beide stadsgedeelten nu eenmaal anders. Het belangrijkste verschil moet wel in de wijze van de verkaveling gezocht worden, die in de Jordaan, waar de stad bovendien niet overal voor de verkaveling heeft kunnen zorgen, veel minder ruim was dan in de grachtenbuurt. Dit hield weer verband met de bestemming van de grond; de grachtenwijk was voor welgestelden bestemd.

Het verbod tot splitsing en smaldeling van erven vinden wij ook voor de Jordaan vermeld en een verbod tot uitoefening van bepaalde hinderlijke bedrijven kwam ook daar voor. Anderzijds werden delen van de Jordaan juist voor zekere industrieën aangewezen.

Aan de Heren- en Keizersgracht werden industrieën echter zoveel mogelijk geweerd. De regering schiep daar de voorwaarden om te komen tot een luxe woonwijk, maar liet het aan particulieren over om van die voorwaarden gebruik te maken.

Hierbij dient echter op een omstandigheid gewezen te worden, die niet vergeten mag worden voor een goed begrip der zaken. In het toenmalige Amsterdam waren overheidsingrijpen en particulier initiatief moeilijk te scheiden. Er was door de snelle economische expansie een klasse van nieuwe rijken opgekomen en deze rijk geworden kooplieden, die de grote grachtenhuizen lieten bouwen, of hunne verwanten zaten toen nog in de regeringscolleges en lieten daar hun invloed gelden. Zouden de heren bij de behandeling der zaken betreffende de stadsuitbreiding nooit aan zichzelf gedacht hebben?

Het bestaan van een klasse van nieuwe rijken, die begonnen te wennen aan een weelderiger levenswijze dan hun vaders gekend hadden en welke leden zelf in de regering zaten, kan wellicht ter verklaring dienen voor de nogal ingrijpende maatregelen voor de

¹⁾ Arch. Thes. Ordin. No. 166, fol. 79, 82, 83.

bebouwing van de grachtenbuurt. Voor die tijd waren die maatregelen althans wel ingrijpend, want over het algemeen krijgen wij toch de indruk, dat de taak van de overheid bij de uitleg van 1613 voor moderne begrippen eigenlijk vrij beperkt geweest is.

Naar aanleiding hiervan nog een opmerking over de Jordaan. In onze tijd heeft deze buurt een slechte naam uit stedeboekkundig en hygiënisch oogpunt. Van verwaarlozing van dit stadsgedeelte bij de aanleg ervan is echter geen sprake geweest, zoals uit het voorafgaande voldoende gebleken is. Een verklaring voor het ontstaan van de in moderne ogen onbevredigende toestanden is misschien toch wel te geven.

Er was in 1613 zeer zeker ervaring op stedeboekkundig gebied, maar waarschijnlijk niet in het in exploitatie brengen van een zo groot terrein als de Jordaan is. De Lastage en de drie toenmalige oostelijke eilanden waren kleinere, min of meer op zichzelf staande stadsgedeelten. Wat daar aanvaardbaar was, kon in de grotere uitgestrektheid van de Jordaan niet voldoen. Hierbij valt vooral te denken aan de talrijke lange, smalle en eentonige straten. Hieraan kan onmiddellijk nog toegevoegd worden, dat gedeelten van de stadsuitbreidingen van 1585 en 1593, de Jonker- en Ridderstraat, Marken en Uilenburg, al eerder dan de Jordaan in aanmerking zijn gekomen voor sanering. De denkbeelden over stedeboek en volkshuisvesting hebben zich gewijzigd; dit is wel de voornaamste verklaring voor de minder gunstige reputatie van de Jordaan als woonbuurt in onze tijd.

7 Slotbeschouwing

Het resultaat van ons – nog te beperkt – onderzoek naar de historie van de derde vergroting van Amsterdam, kunnen wij als volgt samenvatten.

Het is wel zo goed als zeker, dat het beroemde drie-grachtenplan eigenlijk nooit heeft bestaan. Het ontwerp van de stadstimmerman van 1610 was niet meer dan een plan voor een nieuwe fortificatie rondom de gehele stad. Van dit plan is in 1613 een gedeelte tot uitvoering gekomen, nl. voor zover het de westzijde van de stad betrof.

Van de aanleg van straten en grachten binnen de nieuwe omwalling stond toen nog niets vast en daarover zijn een paar incidentele beslissingen genomen, wanneer daaraan behoefte was. Het eerste van die besluiten, en wel dat betreffende het graven van de nieuwe grachten, is pas genomen, toen het werk aan de nieuwe fortificatie al ver gevorderd was.

De eerste, tweede en derde vergroting van Amsterdam zijn elkaar zo snel opgevolgd, dat bij de laatste uitleg geen andere werkwijze gevolgd kan zijn dan bij de andere stadsuitbreidingen. In verband hiermede blijft de gedachte bestaan, dat aanleg van nieuwe grachten en straten op het stramien van een reeds aanwezige terreinstgesteldheid in die tijd gewone werkwijze was. Daarom zou niet de Jordaan, maar de grachtenbuurt datgene zijn, wat als stadsuitbreiding om een verklaring vraagt. In het voorafgaande is getracht die verklaring te geven.

Het is moeilijk over de derde vergroting van Amsterdam te schrijven zonder de beruchte grondspeculaties te noemen. Het lag niet op de weg van schrijver dezes op deze zaken nader in te gaan, maar toch is bij het onderzoek wel iets voor de dag gekomen, dat daarmede verband houdt.

Dat er een drukke handel in grond gedreven werd tijdens de uitleg van de stad, was eigenlijk aan ieder, ook aan de regering bekend. Dit blijkt wel uit een resolutie van

16 febr. 1615, waarin bepaald werd, dat de kwijtscheldingsbrieven voor in beslag te nemen grond gesteld zouden worden ten name van degene, aan wie het betreffende perceel het laatst getransporteerd was, ofschoon het bekend was, dat veel van deze erven binnen zeer korte tijd meer dan eens verkocht waren. Ook de erven, die aan bepaalde personen waren toegewezen ter vergoeding van verloren grond, werden soms na de toewijzing meteen weer verkocht en daarop schijnt de genoemde resolutie ook betrekking te hebben.

Er is geen reden nog eens in te gaan op de manipulaties van burgemeester Oetgens c.s. De naam van deze burgemeester is bij het onderzoek een paar maal gevonden in verband met grondbezit in de Jordaan, maar iets bijzonders is daaruit niet gebleken. De grond, waarmede Oetgens c.s. hun winstgevende zaken dreven, lag in een ander deel van de stadsuitbreiding.

Er zijn meer namen van personen, die tot de regeringskringen behoorden, gevonden bij verkopen van grond en huizen in de Jordaan in de jaren 1615-1617. Een paar namen zijn al vermeld in verband met de aanleg van de Nieuwe Leliestraat en verder zouden wij kunnen noemen IJsbrand Ben, Pieter Simonsz. van der Schelling en Gerrit Jacobse. Coeckebacker, die allen tot regentenfamilies behoorden, maar zonder nadere kennis van de omstandigheden, waaronder die verkopen plaats vonden, mogen wij die transacties niet zonder meer speculaties noemen.

Behalve hen zijn er nog enige personen geweest, wier namen wij opvallend vaak tegenkomen in verband met de uitgifte van en de handel in percelen grond in de stadsuitbreidingen. Het gaat hier om totaal onbekende lieden, van wier families wij ook niets weten, maar die alleen de aandacht trekken, doordat hun namen zo dikwijls terugkomen.

Wij ontmoeten die namen in de registers der uitgegeven erven van de Thesaurieren, in het register van de Commissarissen tot uytdeelinghe der erven en in de gewone kwijtscheldingsbrieven van verkochte grond, dus in alle bronnen, die over de transacties in grond te vinden zijn.

Barend Evertsz. Keteltas heeft van de Thesaurieren veel erven in de grachtenbuurt gekocht, maar verkocht die dan ook spoedig weer.

Jelle Jacobsz. lichterman treffen wij twintigmaal aan in het register der Commissarissen, enkele malen met de aantekening erbij, dat hij de ontvangen grond al weer verkocht had.

Jan Thijsz. backer komt achttienmaal voor in het register, soms met de toevoeging „als actie hebbende van . . .”, hetgeen erop kan wijzen, dat hij dienst deed als stroman of misschien ook dat hij nog niet uitgegeven erven al vast opgekocht had. Het terrein van zijn transacties lag in de buurt van de Noordermarkt en omgeving.

Andries Claesz. schaepherder vinden wij achtmaal in het register. Deze heeft vooral gewerkt in de omgeving van de Goudsbloemstraat en het Fransepad.

Het aantal malen, dat deze namen in de gewone kwijtscheldingen voorkomen, is uiteraard moeilijk vast te stellen.

Een nauwgezet onderzoek naar de handelingen van deze, en wellicht van nog andere lieden zou waarschijnlijk meer inzicht kunnen verschaffen in de omvang van de handel in grond tijdens de derde vergroting van Amsterdam.

Dit verhaal moge daarom eindigen met dezelfde opmerking, waarmede het begonnen is: de geschiedenis van deze stadsuitbreiding is er nog niet door uitgeput.

EEN VINGBOONSHUIS
GESCHILDERD DOOR HONDECOETER

DOOR

GUSTAV LEONHARDT

Het in twee delen, 1648 en 1674, verschenen plaatwerk „Afbeeldsels der voornaamste gebouwen uyt alle die Philips Vingboons geordineert heeft”, gegraveerd door J(oan) Vingboons, B. Stopendal en Jan Mathys, geniet terecht grote bekendheid; niet alleen vanwege het historische interesse en de kwaliteit der gravures, maar vooral door het feit dat Philips Vingboons (1607 of 08-1678) een van de grootste nederlandse bouwmeesters van alle tijden is geweest.

Daar geen enkele gevel – laat staan, huis – van Vingboons zich thans nog, of weer, in een toestand bevindt die de bouwmeester er aan gaf¹⁾, was het voor den liefhebber van Vingboons' oeuvre belangrijk te weten dat diens landhuis „Westwyck” (1637) in de Purmer in al zijn kleurigheid den fraaien tuin afsluitend, voorkomt op een schilderij van Cornelis Holsteyn (coll. Reg. Leon, Londen). Het schilderij is gereproduceerd in het boekwerk „Oude Hollandse Tuinen” van A. G. Bienfait, en onlangs wederom in Mr. A. Staring's „De Hollanders Thuis”.

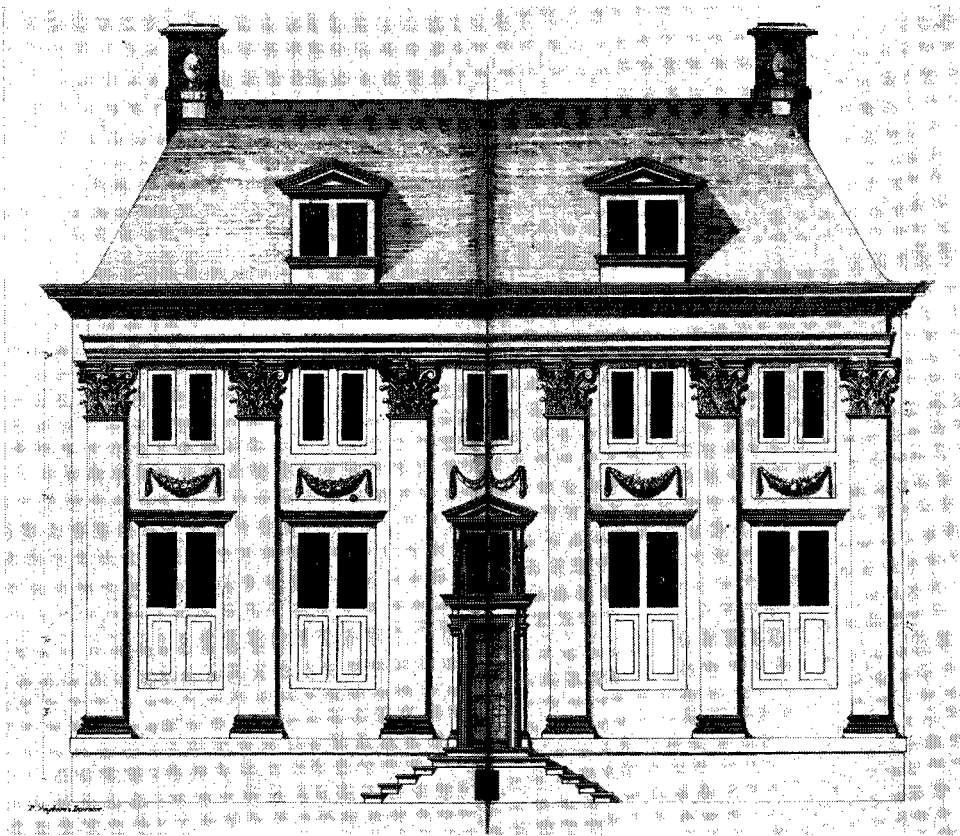
Wij kunnen echter thans een tweede Vingboonshuis aanwijzen dat op een 17d'eeuws schilderij voorkomt: Melchior de Hondcoeter's grote doek „Im Hofe eines Landhauses” (ongedateerd) in de Alte Pinakothek te München. – In de zelfde verzameling bevindt zich tevens het pendant van ons schilderij, hetwelk slechts een deel van het *park* voorstelt. – Deze beide schilderijen van de Hondcoeter zijn afkomstig uit het kasteel Bensberg bij Keulen, waar zij waarschijnlijk reeds ± 1710 aanwezig waren.

't Eerst springt naar voren de overeenkomst van dit geschilderde landhuis met het huis „Driemond” zoals afgebeeld in de Zegepralende Vecht, 1719. Dank zij de nauwkeurige plaatsbeschrijving zowel in de Zegepralende Vecht als in Vingboons' plaatwerk kunnen wij het door Hondcoeter geschilderde huis, alias Driemond, identificeren als het huis dat in deel 1 van de „Afbeeldsels der voornaamste Gebouwen” beschreven en afgebeeld wordt onder de nummers 39–41.²⁾ De beschrijving aldaar luidt:

„Een groot quartier uyt van de Stadt Weesp, langhs 't Sant-pat ofte Vaert naer Amsterdam, aen de Geyn brugh, is gelegen een groote Plantagie, waer in gebouwt is dit naervolgende Huys, en wordt vertoont in drie besondere voorstellen, te weten de platte Gront om te vertoonen alle de vertrecken en groote van dien; en de tweede van vooren ofte de Gevel, wiens cieraten altemaal van Hartsteen ofte Bentheimer-steen gemaect sijn, en is gebouwt naer de Ordre Corinthia: op't derde voorstel wordt vertoont het Huys van achteren, waer aen men sien kan dat het onderkeldert is: dan ick had het

¹⁾ Bij alle nog bestaande gevels zijn ten minste de ramen – een zo uiterst belangrijke factor! – gewijzigd.

²⁾ Nadat dit opstel voltooid was kwam mij een alinea onder ogen in het artikel van Ir. R. Meischke, „Het Amsterdamse buitenhuis” (Amstelodamum, Maandblad Juni 1958) waar deze op de identiteit Vingboons 1, 3941 en „Driemond” wijst: „... (De uitspringende middenpartij in de achtergevel) geeft het huis Driemond bij Weesp, dat Ph. Vingboons in 1643 voor Hans en Arnout Pelt bouwde, het eerste te zien.” De Heer Meischke maakt echter een vergissing door de Pelten als bouwheren te noemen: zij waren slechts latere eigenaars.

*Driemond bij Weesp. Gravure 40 uit „Abeeldsels der Voornaamste Gebouwen . . . bij Philips Vingboons”, 1648.
Foto Gemeentelijke Archiefdienst.*

gaerne 2 a 3 voeten hooger gehadt, om't gebruyck van onder tot beter gemak te krijgen; maar hebbe daer toe niet kunnen komen, alsoo de geene die 't gebouwt heeft daer toe niet verstaen konde. Is noch wel twee voeten hooger geset als wel de eerste meyningh was, want men niet anders in 't sin en hadt, dan maer wint hol te maecken, en van geen gebruyck qualijck gemaect sijnde, sijn echter de Kelders noch toe gestelt, op s00 goede manier als men konde. Is anders van veel vertreckten, die van groot gemak sijn, en oock curieus doorbouwt, en met Layen gedeckt: is begonnen Anno 1642, en voltrocken een jaer daer naer, nu toebehoorende Aernout en Hans Pelt.”

De toevoegingen op het schilderij, terug te vinden in de Zegepralende Vecht, springen in het oog; zij betreffen de dakpartij. Voor het overige zijn de overeenkomsten nauwkeurig, met deze kleine uitzondering dat de architraaf bij Vingboons niet doorloopt tot de uiterste hoeken van de voorgevel buiten de pilasters. Dit zal echter een onnauwkeurigheid van de schilder geweest zijn.

Detail van schilderij van Melchior de Hondecoeter (1636–1695): Im Hof eines Landhauses, Driemond.

Pinakothek München.

Interessant is de kleur van de luiken op Hondecoeter's schilderij: bruin. Dit kan duiden op blank hout. Aan huizen uit de eerste helft van de 17de eeuw of vroeger kan men vaker ongeschilderde luiken opmerken.

Wie nu waren achtereenvolgens de bewoners van het huis? En vooral, wie is „de geene die 't gebouwt heeft” en die Vingboons verzwijgt, – en wie is degene geweest die, waarschijnlijk, Hondecoeter opdracht tot ons schilderij en zijn pendant gegeven heeft ?

Het transportregister van Weesperkarspel, 1647, beschrijft de overdracht van onze buitenplaats door de weduwe van Abigael Schouten, aan de door Vingboons genoemde gebroeders Arnout **en** Hans Pelt. Het lijkt dus geen twijfel of Gerbrant Anslø (gest. 25 November 1643), lakenkoper te Amsterdam¹⁾, zoon van den door Rembrandt geschilderden doopsgezinden predikant Cornelis Anslø, heeft Vingboons in 1642 opdracht tot de bouw van het huis gegeven.

¹⁾ Dankbaar maak ik hier gebruik van gegevens van Mr. P. van Eeghen, dien ik verder tevens citeer bij Cornelio van Laer.

De gebroeders Pelt¹⁾, die de buitenplaats dus sinds 1647 bezaten (Arnout, 1599 – vóór 1662; en Hans, 1600–1668), waren voorname amsterdamse suikerbakkers, gevestigd op het Rokin 87 en 89. Van 1647 tot Hans' dood in 1668 blijft Driemond in handen der familie Pelt, en ook daarna is het een dochter van Hans Pelt, Anna Maria, die het als zomerverblijf bewoont met haar man Adolf Visscher, eveneens suikerbakker, met wien zij in 1664 in het huwelijk getreden was. Zowel de Pelten als Visscher waren Lutherse.

In 1671 had de verdeling plaats waarbij Driemond aan het echtpaar Visscher-Pelt kwam.^{*)}

De inventaris van Driemond die in 1702 na het overlijden van Adolf Visscher voor notaris G. Ypelaer opgemaakt werd is bewaard gebleven. Ik zal voorbijgaan aan het aantal servetten en slopen dat in diverse kastjes en laden gevonden werd, en tevens aan de veel interessantere verdeling van de belangrijkste meubels over de vertrekken, doch op één feit wijzen: Adolf Visscher was een bewonderaar van Hondecoeter's kunst, getuige het aantal werken van deze schilder die in zijn in extenso opgesomde en getaxeerde schilderijenverzameling (bijna 50 doeken) voorkomen.

De beide schilderijen van Hondecoeter thans in München, kunnen echter niet zonder meer aangewezen worden op deze inventaris van 1702, zodat hun oorsprong voorlopig in het duister moet blijven. Toch zal het wel Adolf Visscher geweest zijn die Hondecoeter onze schilderijen heeft laten vervaardigen: immers, Hondecoeter kreeg pas in 1668, het jaar van Hans Pelt's dood, het Amsterdamse burgerrecht (hoewel hij reeds van 1663 aan in de hoofstad vertoefde), en zijn dood viel in het jaar 1695 vóór die van Adolf Visscher.

In 1702 wordt de zeer gefortuneerde koopman Cornelio van Laer, 1651-1721, wonende op de Heerengracht over de Spiegelstraat, voor fl. 22000,— eigenaar van Driemond. Hij is het die de plantage transformeert in een schitterende siertuin, en vaak zal hij met een van zijn drie jachten, de „open schuyt genaamt de Drymont sloep” (inventaris 1722) vanuit Amsterdam naar zijn zomerverblijf gevaren zijn. De afbeeldingen in de Zegepralende Vecht (1719) geven een goede indruk van de magnifieke tuinaanleg.

Na Cornelio van Laer's dood in 1722 schijnt de hofstede in het bezit van een De Wilhelm gekomen te zijn, en vervolgens is de brouwer Paulus van Liesvelt eigenaar geworden. Deze verkocht Driemond in 1748 voor fl. 17000,— aan de amsterdamse doopsgezinde koopman Jacob de Clercq, wonende op de Keizersgracht bij de Westerkerk, een muzikaal³⁾ en wetenschappelijk geïnteresseerd man.⁴⁾

Beschouwen wij thans nog kort de veranderingen die het huis zelf ondergaan heeft.

Daar wij de datum van de dakveranderingen niet kunnen vaststellen – deze zal liggen tussen 1649 en 1695 – kunnen wij de mogelijkheid open laten dat Vingboons zelf nog de hand in de wijzigingen gehad heeft, indien deze vóór 1678, het jaar van zijn dood, plaats gevonden hebben.

De Zegepralende Vecht leert ons dat de achtergevel in 1719 reeds moderne schuif-

¹⁾ Hier maak ik dankbaar gebruik van de onderzoekingen van Dr. S. Hart, die tevens de verder genoemde gegevens over Van Liesvelt verschaft.

²⁾ Kwijtscheldingen 2 R. 123.

³⁾ B. Ferrner, 1759: „ . . . die na den maaltijd ons zijne orgels, die den enen wand geheel besloegen, liet zien en er op speelde voor ons.”

⁴⁾ Ibidem: „ . . . hij had ook een mooie en kostbare verzameling van instrumenten voor experimentele physica, vooral voor hydrostatica en optica.”

Driemond van opzijden. Gravure uit „de Zegepraalende Vecht”, 1719.

Foto Gemeentelijke Archiefdienst.

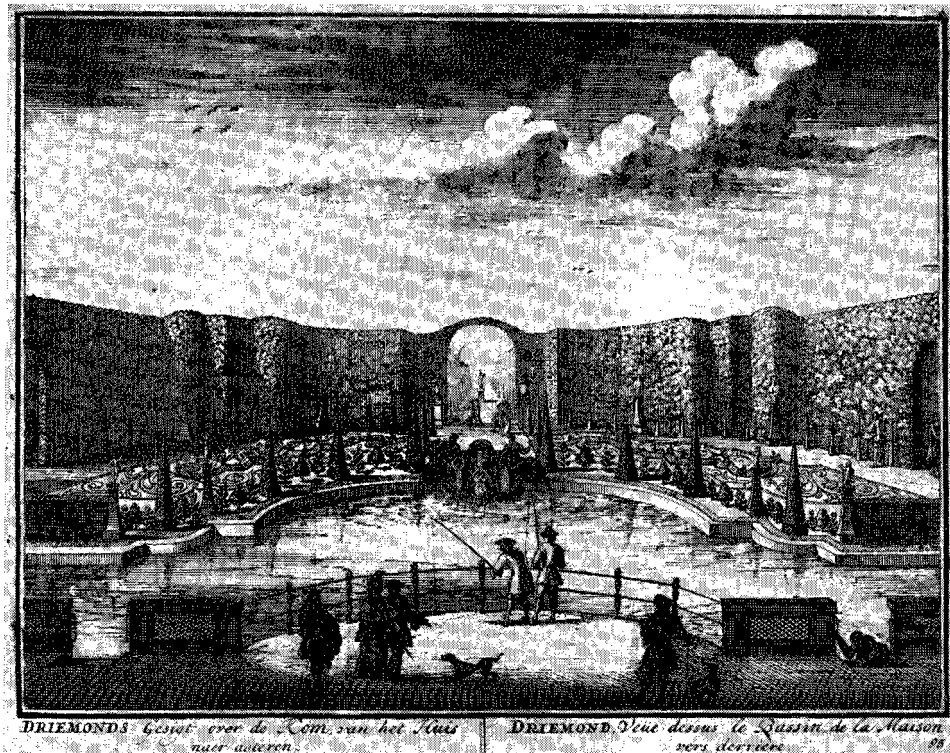
ramen gekregen had, de voorgevel echter nog zijn kruiskozijnen met luiken behouden had. Tevens waren in de vooruitspringende middentravee van de achtergevel – de zaal – zijramen gemaakt, en waren het traptorentje en het toilettorentje afgebroken.

De Zweedse reiziger Bengt Ferner bezocht in 1759 ons land, en heeft ons in zijn dagboek een relaas nagelaten van zijn bezoek aan Driemond en zijn tuinen, daartoe uitgenodigd door Jacob de Clercq, „een van de aardigste en gelukkigste mensen die hij kende”.

Tot besluit van dit artikel gewijd aan het thans geheel verdwenen Vingboonshuis „Driemond” moge de beschrijving van Ferner in de vertaling van Dr. G. W. Kernkamp¹⁾ volgen.

„Den 26sten, 27sten en 28sten Mei waren de Heer Lefebure en ik met den Heer Jacob de Clercq buiten, op zijn bijzonder mooi landgoed Driemondt, dat ligt aan de inloop van het Gein in de Gaasp, een vaart tussen Amsterdam, Weesp en de daarbij liggende plaatsen. Van Amsterdam is het 1½ uur

¹⁾ Bijdragen en Mededelingen v. h. Historisch Genootschap, 31e deel, 1910.

Driemonds gezicht over de kom. Gravure uit „de Zegepraalende Vecht”, 1719.

Foto Gemeentelijke Archiefdienst.

en van Weesp $\frac{1}{4}$ uur verwijderd. Het huis is groot, mooi en twee verdiepingen hoog, met een plat dak waar een galerij omheen loopt, om daar te wandelen en overdag de omliggende streken en 's nachts ongehinderd de pracht van den hemel te bezien.

Vóór het huis was een mooie fontein die alleen 20.000 gulden had gekost. Achter het huis in den tuin was een nog grotere, met een kleine waterval. Tussen het huis en den laatstgenoemden jet d'eau was een grote visvijver, helemaal gemetseld; het was een groot vermaak om daar de vissen te voeren, die in groten getale aan kwamen zwemmen en uit dartelheid soms helemaal uit het water sprongen.

Midden in de tuin was nog een grotere visvijver en aan het einde daarvan een kostbare menagerie; ik heb er nooit een gezien die daarmede vergeleken kan worden, nòch wat de vogels betreft, die men er daar op na hield, nòch wat het gebouw zelf en de inrichting daarvan betreft. De vijver voor de zeevogels was heel sterk gemetseld in den bodem, en overal van klinkers. Hij was niet vierkant maar ovaal, met verschillende ornamenten aan de kanten. De randen ervan waren niet steil, maar zó gemetseld dat zij met een bocht afliepen. Rondom den vijver waren zeer brede gangen en daaromheen sierlijke gebouwen, die deels dienden voor vogelkooien, deels voor de mensen om naar de dieren te kijken, kaart te spelen, te triktrakken enz., waarvoor alles in volkomen orde op zijn plaats was. Daar waren verschillende water- en landvogels, gewone en zeldzame, als: pauwen, paarlhoenderen, fasanten, pikzwarte pauwizen, wolhoenders enz.

Niet ver van de menagerie was een kolfbaan, en in de onderste verdieping van het grote huis, vlak voor de fontein en de vijver, was een billardzaal. Hier kon het aan genoegen niet ontbreken, vooral

wanneer men in gezelschap was van den Heer De Clercq en diens familie, die zich op allerlei manieren moeite gaven om ons te vermaken.

De lusthof zelf waarin het huis stond was 630 el lang en 200 breed. Aan de zuidkant daarvan was een bijna even grote moestuin, gevuld met allerlei goede zaken, en aan de andere kant **daarvan** een grote doolhof.

Dit buiten is het eerst aangelegd door Van **Laer**; vervolgens is het gekomen aan De **Wilhem, Lisvelt** en tenslotte aan De Clercq. Behalve het jaarlijks onderhoud heeft het aan de bovengenoemde eigenaars die het vóór De Clercq bezaten 500.000 gulden aan aanleg gekost. Toen **Lisvelt** bankroet maakte (dit is onjuist), had De Clercq het fortuintje om het te kunnen kopen voor 16 à 17.000 gulden contant; hij heeft er later nog wel iets aan ten koste gelegd; de koopsom die De Clercq er voor gaf is alleen reeds betaald met het lood dat aan de beelden en waterleidingen is.

De Clercq onderhoudt jaarlijks 10 personen om voor dit buiten te zorgen; het jaarlijks onderhoud ervan komt hem op ongeveer 1000 ducaten.”

Is het wonder dat een zoo schitterend geheel drie eigenaars heeft aangespoord tot uitgaven die blijkbaar op den duur boven hun macht gingen? : de erfenis van Adolf Visscher werd slechts onder beneficie van inventaris aanvaard, -- van **Liesvelt** heeft **Driemond** in 1748 van de hand moeten doen, -- en ook Jacob de Clercq heeft na verloop van jaren moeten zwichten voor de te zware financiële last van dit lustoord . . .

HET DEUTZEN HOFJE

DOOR

MEJUFFROUW DR. I. H. VAN EEGHEN

Wanneer Wagenaar in 1765 zijn geschiedenis van Amsterdam publiceert, aarzelt hij niet het Deutzen Hofje het grootste en verreweg het aanzienlijkste van de stad te noemen. Er zijn later wel eens stadsbeschrijvers tegen in opstand gekomen, die een lans braken voor een van de andere grote instellingen, die met de naam hof of hofje werden bestempeld. Ik schaar mij echter geheel achter Wagenaar.

De grond in Amsterdam was altijd duur. En de stadgenoten, die hetzelfde idee hadden als Agneta Deutz, kozen dan ook bijna allen daarvoor een niet te kostbaar terrein in een eenvoudige buurt of inpandig, dat wilde zeggen achter andere huizen. Agneta Deutz kocht echter in een tijd, toen de grondprijzen hoog waren opgelopen, vijf erven aan de Turfmarkt op de Prinsengracht, wel geen eerste klas, maar dan toch zeker een keurige tweede klas buurt. Daar moest het hofje verrijzen, dat volgens haar wens haar familienaam zou dragen.

Dat Deutzen Hofje verkeerde dan ook in een zeer uitzonderlijke en zeer gunstige positie, want zij bestemde haar grote vermogen daarvoor; haar enige zoon kreeg alleen de legitieme portie.

Boven de deur van het Deuteen Hofje kwam onder de wapens van Agneta Deutz en haar beide echtgenoten de volgende spreuk te staan:

„Agneta Deutz laat hier haar liefde en godsdienst blijken,
Den armen tot een troost, tot voorbeeld aan den rijken.”

Men zou een dergelijke liefdadige geste eerder bij een ongetrouwde of kinderloze vrouw verwachten en vraagt zich af, hoe deze moeder er bij is gekomen haar enig kind alleen zijn legitieme portie te geven – dat wilde toen zeggen een derde van haar bezit – en de toekomstige bewoonsters van een hofje de rest. Wel nu ik kan het U precies vertellen; de papieren op het Deutzen Hofje, in het huisarchief Marquette en op de Delftse en Amsterdamse gemeente-archieven geven een antwoord op deze vraag.

Agneta Deute zag op 17 januari 1633 het levenslicht in het huis de Ster op de Keizersgracht, het tegenwoordige no. 121, naast het bekende Huis met de Hoofden, als dertiende kind van de rijke koopman Jean Deutz en Elisabeth Coymans. Haar vader, die uit Keulen afkomstig was, had dit huis omstreeks 1620 laten bouwen, maar zelf had hij er niet zo heel lang plezier van gehad. Toen Agneta nog geen vijf jaar was, op 6 september 1638, was hij gestorven. De weduwe Deutz bleef met haar vele kinderen in het huis de Ster wonen. Agneta Deutz moest nog achttien worden, toen zij op 10 januari 1651 met de Delftse burgemeesterszoon Gerard Meerman in het huwelijk trad. Net als de bruid hoorde ook de bruidegom tot een aanzienlijke familie. Van enig contact tussen de Amsterdamse familie Deutz en de Delftse familie Meerman blijkt voorheen niets. Ik stel mij daarom voor, dat Agneta's broer Joseph, die in Leiden studeerde, zijn medestudent

Portret van Agneta Deutz, ± 1650.

Deutzen Hofje Amsterdam.

Gerard Meerman in Amsterdam heeft geïntroduceerd. Agneta Deutz, die wij van haar achtkantig portret als jong meisje kennen, moet bij haar huwelijk al een uiterst vastberaden jongedame zijn geweest, die goed wist wat ze wilde. Dat zal haar in het verre Delft, waar zij zich met haar jonge echtgenoot vestigde, goed te pas zijn gekomen, want haar viel daar niet uitsluitend voorspoed en geluk ten deel.

De kindersterfte was groot in die tijd en verschillende van de kleine Meermannetjes, die zij het leven schonk, werden slechts één of enkele dagen oud. Een dochtertje Françoise, een nakomertje, mocht zij wat langer, ongeveer twee jaren behouden. Maar het verdriet was des te groter, toen, op 17 februari 1663, ook dit kind haar ontnomen werd. Van alle kanten stroomden, zoals toen gebruikelijk, de troostzangen naar de bedroefde ouders :

„Hier legt een kint begraven van ongemene gaven,
Een kint dat overliep van gauwigheyt en geest
En welckers ziel te naauw in 't lichaam is geweest.
Waerom sij ook bijtijts een ruymmer woning socht,
En vraegt ghij wat voor een? Des Hemelsch open locht”.

Dit fraaie vers dichtte neef V. van Oosterwijck en daarmee was hij een uit velen.

Gerard Meerman zelf stierf vijf jaren later, in 1668, en liet Agneta Deutz achter met één kind. Het was een zoon, naar Jean Deutz Jan genaamd, die op 12 september 1652 was geboren en bij de dood van zijn vader vijftien jaar oud was. Vier jaren bleef Jan Meerman nog bij zijn moeder thuis, maar kort na zijn twintigste verjaardag vertrok hij in de herfst van 1672, het rampjaar, als student naar Leiden. Anderhalf jaar later, op 9 juni 1674, hertrouwde Agneta Deutz met de Delftse burgemeester Mr. Zacharias van Beresteyn, heer van Hofdijck en in Middelharnis, een vrijgezel, die juist tien jaren

ouder was dan zichzelf. Of Jan Meerman het ongebonden Leidse studentenleven na een streng bewaakte jeugd te machtig werd, of dat hij het hertrouwen van zijn moeder en de geboorte van een halfbroertje – op 26 december 1675 werd de kleine Cornelis Joseph van Beresteyn in de Waalse Kerk gedoopt – hem in de weg zaten, blijkt niet. Maar in ieder geval is het een feit, dat wij kort daarna horen, dat er tussen moeder en zoon geen goede verstandhouding bestond.

Op 12 april 1677 schreef Agneta Deutz aan Jan Meerman een brief, waarvan de copie nog op het Deutzen Hofje wordt bewaard: „Mijn soon, soo ghij immers niet al vergeeten en hebt dat ghij mijn soon zijt en ick u moeder door uwe woest leven en woedende conduyte die u teenemaal schijnt veraert en vervreemt te hebbe van diegeene die u tnaest aen 't hert behoorde te legghen en aen wie naest Godt ghij tmeeste verplicht bent . . .” Vergeefs heeft zijzelf en hebben anderen hem verzocht zich weer bij haar te vervoegen. Nogmaals doet zij dit in deze brief: „Komt dan in vrede tot mij en met eerbiedicheyt, sal u in vrede ontfanghen alsoo waerlijck als ick van een boetvaardighen soon wil weesen een barmhertighe moeder Agneta Deutz.”

Deze verloren zoon is echter niet teruggekeerd. In tegendeel, zijn woest leven en woedende conduyte werden nog erger, wanneer men de notariële verklaringen, die zijn moeder in de tweede helft van het volgend jaar over zijn gedrag liet opmaken, moet geloven. Van „sijn vervloecte mama”, zegt hij nu eens, „dat hij wenste, dat sij in de hel lagh en brande ende dat de duyvele haer door de hel met de haerlocken sleepte”, dan weer.. „Ick wenste wel dat mijn vervloecte mama publyckelijck opt schavot wierd geselselt ende dat ick selfs sulcx soude komen zien ende ten dien eynde de venster soude opstooten”. Ook zijn stiefvader en zijn halfbroertje moeten het ontgelden, want hij verkondigt, „dat hij wel duysend guldens wilde geven aan ymand, die een middel wist uyt te vinden om de voors. heere burgemr. Beresteyn van Hofdijck, sijne vrouwe moeder ende haer Ed. kind om hals te brengen.” De notariële verklaringen beperken zich niet tot dergelijke uitlatingen, maar maken ook melding van zijn wandaden, die wel haast ongelofelijk klinken. Hij zou bijvoorbeeld getracht hebben de zoon van de pensionaris van der Dussen met rattekruid te vergiften en daarna hem in het water te stoten. Met de zoon van de Waalse dominee des Marets bedrijft hij allerlei kwaad – tot inbreken en stelen toe – o.a. bij Willem Pinxter en zijn vrouw Neeltje Jansdr. van der Meer in 's Gravezande, die wij later nog zullen tegenkomen. En ook de dochter van dominee des Marets is af en toe van de partij bij die uitpattingen.

Die notariële verklaringen hebben natuurlijk een doel; zij zullen het Agneta Deutz mogelijk moeten maken haar zoon te onterven, Dat doet ze echter niet direct, al maakt ze wel vast een concept-testament.

Dan gebeurt hetgeen, waar de moeder al lang voor moet hebben gevreesd. Haar zoon besluit te trouwen met de Delftse domineesdochter des Marets, de deelgenote in zijn drieste daden. Op de afkomst van Henriette Marie des Marets viel niets aan te merken. Haar vader zowel als haar moeder behoorden tot deftige geslachten van Franse origine. Als vijfjarig meisje had Henriette Marie haar entree in Delft gemaakt, toen haar vader daar in de zomer van 1662 was beroepen uit 's Hertogenbosch. De deftige Delftenaars vormden een klein kringetje en Agneta Deutz heeft haar toekomstige schoondochter dus stellig van jongs af aan gekend en . . . blijkbaar een hartgrondige afkeer tegen haar opgevat.

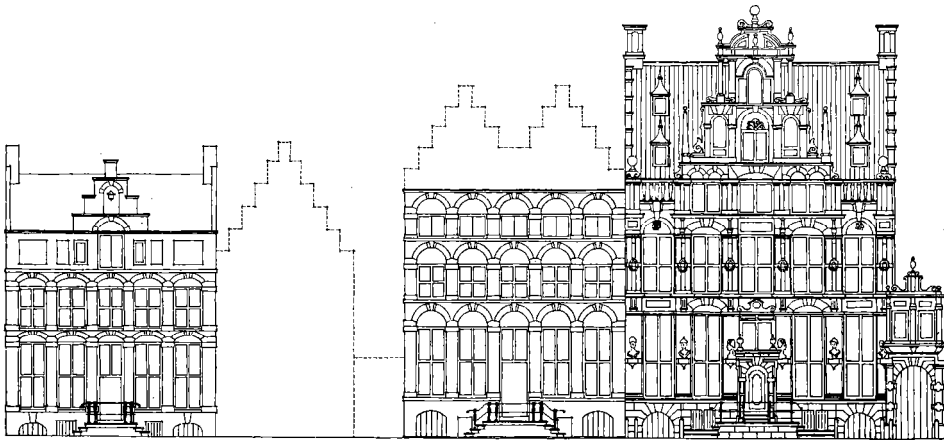
Er kwamen moeilijke dagen voor Agneta Deutz. Op 23 juli 1679 stierf Zacharias van

Beresteyn en voor de tweede maal was zij weduwe. En alleen, zonder de steun **van** haar tweede echtgenoot, moest zij **trachten het** huwelijk van haar zoon te verhinderen. Maar al haar pogingen waren tevergeefs! Allereerst wezen schepenen van Delft vonnis en gaven toestemming tot het huwelijk. Agneta Deutz weigerde zich daarbij neer te leggen. Zij ging in appel bij het Hof van Holland. Op 17 november ordonneerde het Hof partijen om op maandag 20 november **te** compareren voor twee raadsheren, die hen als dat doenlijk was moesten verenigen. Het bleek echter niet doenlijk en op 24 november stelde het Hof bij sententie Agneta Deutz in het ongelijk en veroordeelde haar in de boete van 't fol appel. Nog gaf Agneta Deutz niet op. Zij appelleerde bij de Hoge Raad, maar ten derde male werd zij verslagen. Op 22 december gaf de Hoge Raad zijn sententie. En reeds de volgende dag verzocht de triomfantelijke Jan Meerman commissarissen van huwelijkse zaken om in het huis van zijn bruid te komen. Daar toonde hij hun de sententie. Er was toen nog maar één beletsel voor het huwelijk: de vader van de bruid was niet aanwezig en had zijn toestemming niet gegeven. Die vader, Ds. Henri des Marets, was in het begin van 1679 hertrouwd met een nicht van Zacharias van Beresteyn en dus in de familie gekomen. Hij kwam tenslotte echter te voorschijn en verklaarde toen „geen consent int **voorgenome** huwelijk van de voorn. sijne dochter met d' Hr. Johan Meerman voornt. te **cunnen** geven, omme reden Sijn E. hem hadde geëngageert aen de voorn. Vrouwe Agneta Duyts, van dat hij noyt en soude consenteren int voorsz. huwelijkke, doch dat hij buyten dien egeen andre reden was hebbende”. Commissarissen overwogen dit antwoord rijpelijk en besloten tenslotte, dat dit geen beletsel kon zijn om het paar de geboden toe te staan.

Agneta Deutz had tot driemaal toe een nederlaag geleden en heel Delft wist dit, toen de volgende dag, zondag 24 december, de proclamatiën in de Gereformeerde en Waalse Kerken werden voorgelezen. Of Agneta Deutz ze zelf ook aanhoorde? Het was geen jaargetij om naar Ypenburgh, de buitenplaats van burgemeester van Beresteyn, waarvan zijn weduwe het vruchtgebruik had, uit te wijken. Drie zondagen achtereen gingen die proclamatiën ongehinderd. Want Agneta Deutz was de enige, die er tegen op zou willen komen, en zij kon dat niet meer. En toen, na de preek op 7 januari 1680, was er dus niets meer wat de huwelijksvoltrekking van Jan Meerman en Henriette Marie des Marets in de weg stond.

Nog in dezelfde week, op zaterdag 13 januari 1680, verleed Agneta Deutz voor schepenen van Delft het testament, dat reeds lang gereed lag, waarbij zij Jan Meerman, haar ontaarde zoon onterfde, op grond van zijn gedragingen. Plechtig verklaarde zij, dat zij de moederlijke „affectatie” **van haar** zoon had afgetrokken en dat hij daarom nooit een stuiver van haar goed zou mogen trekken. De drievoudige nederlaag lag echter nog kersvers in haar geheugen en daarom waarschijnlijk hield zij met de mogelijkheid rekening, dat „haar redenen van **exhereditie niet** sufficient ofte anders niet ten genoegen zijn bewezen” en in dat geval wilde **zij, dat** hij uitsluitend zijn legitieme portie zou krijgen. Haar gehele nalatenschap bestemde zij voor haar jongste zoon, Cornelis Joseph van Beresteyn van Hofdijck, die toen net zijn vierde verjaardag had gevierd. Daar hij echter door de onterving van zijn halfbroer al te zeer zou profiteren, bepaalde zij, dat hij moest „doen bouwen, stigten ende onderhouden soodanigen godshuys ofte hofjen, als de Vrouwe Testatrice bij een besandere acte sal comen te verclaeren.”

Het is de eerste maal, dat wij van het hofje horen, maar nog twaalf jaren bleef Agneta Deutz leven en in die twaalf jaar gebeurde er veel, dat wijziging in haar plannen bracht.

NICOLAAS DELBEECK ERNST ROETERD. J A N DEUTZ.

NICOLAAS SOLLIER

oct 11 1810

Het huis de Ster van Jean Deutz met buurhuizen, reconstructie.

Op 3 maart 1681 stierf haar broer Jeronimus Deutz, de laatste van de drie ongetrouwde broers, die na de dood van hun moeder, in 1653, in het ouderlijk huis de Ster waren blijven wonen. Het was door de ouders nagelaten aan alle kinderen tezamen, met de bepaling dat het niet mocht worden verkocht en dat steeds de oudste van hun nakomelingen hier zou wonen voor een huur van *f* 600.— per jaar. Agneta's enige overlevende broer, Joseph Deutz, die zelf een fraai huis op de Herengracht door Vingboons — het tegenwoordige no. 450 — had laten zetten, voelde hiervoor blijkbaar niets. En zo gebeurde het, dat Agneta Deutz in 1682 — na een afwezigheid van bijna 32 jaren — naar Amsterdam terugkeerde en daar opnieuw het ouderlijk huis betrok. De- buitenplaats Ypenburgh bleef haar als zomerverblijf dienen.

Op 1 december 1684 stierf ook Joseph Deutz en Agneta was toen de enige overgeblevene van de veertien broers en zusters. Alleen haar zootje Cornelis Joseph van Beresteyn bleef haar als troost over. Maar vier jaar later stierf ook die — dertien jaar oud — op 17 februari 1689. Op 24 februari werd hij bij zijn vader in de Oude Kerk in Delft begraven en Agneta Deutz keerde geheel alleen terug naar het grote grachtenhuis in Amsterdam.

Al haar plannen waren de bodem ingeslagen. Het allereerste, waartoe zij zich dan ook zette, was het maken van een nieuw testament. Zij ging daarbij niet over één nacht ijs. Van maart 1689 tot oktober 1691 was zij vrijwel onafgebroken daarmee bezig. Juridisch advies kon zij gemakkelijk genoeg krijgen, want met de bekende doopsgezinde advocaat Floris Vlamingh stond zij in vrijwel dagelijks contact. Die was haar steun en toeverlaat in vele zaken. De ouders Deutz hadden aan ieder van de acht kinderen, die hun moeder overleefden, *f* 90000.— onbelast en dan nog eens *f* 90000.—, bezwaard met fideicommis, nagelaten. Vier van de kinderen waren zonder nazaten gestorven en de helft van hun ouderlijk erfdeel ging dus in ieder geval naar de overlevenden, maar op hun beurt

hadden zij weer nieuwe bepalingen van fideicommissaire aard gemaakt. Met de ongetrouwde gaf dat niet al te veel moeilijkheden, maar met Joseph Deutz, die weduwnaar was van Lucretia Ortt en die bovendien vlak voor zijn dood zijn zuster Agneta Deutz tot enige erfgenaam had benoemd, echter ook al weer met last van fideicommiss dat wilde zeggen dat zijn erfgenamen ab intestato na zijn dood alles zouden krijgen-, gaf dat aanleiding tot niet eindigende processen. Ook waren er processen met de familie Meerman geweest over de nalatenschap en de Hoge Raad had Agneta Deutz tenslotte een equivalent voor vermiste goederen staande huwelijk met de heer Meerman toegekend. En natuurlijk waren na de dood van de kleine Cornelis Joseph de processen met de familie van Beresteyn niet van de lucht. Kortom, waar een proces kon worden gevoerd, gebeurde dit.

Mr. Floris Vlamingh, Agneta's advocaat, adviseerde in de laatste jaren van haar leven in één moeite door over het testament. Een dik pak met brieven van Agneta hierover en ontwerpen van hem wordt bewaard in het huisarchief Marquette. Het bestaan van het toekomstige Deutzen Hofje heeft in die jaren vaak aan een zijden draadje gehangen! Want Agneta Deutz was nogal veranderlijk. Telkens weer had zij nieuwe ideeën. Een enkel maal ondertekende zij een testament, bijvoorbeeld op 16 april en 12 augustus 1689, maar even snel vernietigde zij het weer. Twee en een half jaar zou het duren vóór de definitieve versie gereed kwam en bij een notaris werd gedeponeerd.

Nu eens waren het eventuele kleinkinderen dan weer het weeshuis en caritaatshuis in Delft, die het meeste zouden erven. Op één ogenblik bepaalde ze, dat haar geld tot de dood van alle vrienden – dat wilde zeggen familieleden – tot en met de vierde graad toe als een fonds tot onderstand van arme familieleden zou worden gebruikt en pas daarna worden verdeeld onder de rechthebbenden. Een volgend ogenblik wilde zij, dat alles bewaard zou blijven voor haar zoon, in geval die nog eens met instemming van haar executeuren een tweede huwelijk zou aangaan.

Want Agneta, wier gezondheid niet goed was, voelde de dood naderen en dat stemde haar milder tegenover Jan Meerman, haar enige zoon, die zij nooit meer zag. Zelfs dacht zij er over hem alles na te laten, wanneer zijn vrouw althans vóór hem zou sterven. Want de haat tegen haar schoondochter, „mijn soons huysvrouw”, die zij nooit met name noemt – de naam wilde blijkbaar niet over lippen –, werd met de dag heviger.

Op een zaterdag krijgt zij de notaris en alles is gereed om maandag het testament te passeren, maar zondagmorgen vroeg worden de papieren in het huis de Ster bezorgd, opdat zij deze nog eens door kan nemen. Direct begint zij de lectuur en dan ziet zij de omissie: „Dat J.M. de keur gegeven wort, dan de revenue van tresterende goedere sijn leeven langh sal genieten, tgeen noch mijn begeere wel is, maar op die conditie, dat nae de doot van sijn vrouw, twelck altoos van mijn is geseptd, want haer bij 't leeven, daer voordeel noch te doen genieten, kan onmogelijk niet toestaen. Weshalven mijn ten hoogste leet is, dat voor soo veel dit te redresseren eenige vellen wederom moeten verschreven worden.” Kortom, „'t schijnt of daer iets fataels lijdt van niet te konne het bewuste voltreckken daer ick nochtans op 't hoogste nae tracht en genegen ben.”

Tenslotte is het dan toch gebeurd. Ik zal niet verder uitweiden over alle varianten, waar zij weer op terugkwam, maar overgaan tot het echte testament, dat op 26 oktober 1691 door Agneta Deutz werd ondertekend en aan notaris Caspar Ypelaer werd overhandigd. In zijn protocol mocht het echter niet worden opgenomen; de testatrice was te bang, dat er dan iets over zou uitlekken.

In de allereerste plaats deed Agneta Deutz het testament van 13 januari 1680 te niet. Jan Meerman zou wel zijn legitieme portie krijgen en ook nog uit de rest van het kapitaal een rente van *f* 500,— per jaar, zolang zijn vrouw leefde, en een rente van *f* 1000,— van de dag van haar dood af. Alles echter op voorwaarde, dat hij een verklaring aflegde zich neer te leggen bij dit testament van zijn moeder. En met zekere voldoening voegde Agneta Deutz daaraan toe: „omme met een prijselijcke (hoewel laete) beweginge van berouw mijn doode wil de gehoorsaamhijdt te bewijzen, dewelcke hij mij gedurende mijn leeven, ten onreghte, geweygert en niet beweesen heeft.” De kinderen van Agneta's broer en zusters krijgen tezamen de woning en het land in de Schermer en een som van *f* 10000.—, maar verder bestemt zij haar gehele nalatenschap voor „het stighen, opbouwen en onderhouden van een pieus hofje binnen dese stadt Amsterdam, twelck het Deutz Hoffje genaemt sal werden, omme van tijdt tot tijdt bewoont te werden bij sodanige behoefteige vrouwspersonen van de ware Gereformeerde religie ende daer van professie doende”; „dezelve behoefteige personen in manieren als voren daerinne van nu aff aen successivelijck” zouden het genot van haar nalatenschap hebben. Zo enigszins mogelijk moesten haar executeuren de boerenwoning met 40 morgen land in de Beemster in de Arembergse kavelingen no. 12 en 13 – oud Meerman bezit – voor dat hofje behouden.

Een dag later, op 27 oktober 1691, tekende Agneta Deutz het codicil, waarbij de stichting van dat hofje precies werd omschreven, met een reglement voor de bewoonsters inclus. En nog tot haar dood toe ging zij voort en werd het ene codicil voor, het andere na toegevoegd, meest handelend over kleine legaten.

Het huwelijk van Jan Meerman was kinderloos en het is trouwens de vraag, of Agneta voor een kind van haar zoons huisvrouw enige liefde had kunnen voelen, maar onder de nichtjes was er een, die haar na aan het hart lag. Het was het dochtertje van haar nichtje Deutz, de kleine Isabella Agneta Hoeffft, die zijzelf op 14 november 1683 in de Westerkerk ten doop had gehouden. Aan dit kind liet zij heel wat familiestukken, portretten van de familie Deutz, zilverwerk, meubelen en al het kindergoed, dat trouw bewaard was na de geboorte van Cornelis Joseph, na. Daarbij was ook het portret van Agneta Deutz zelf in een zwarte lijst, dat op de groene kamer in het huis de Ster hing. De kleine Isabella Agneta werd later mevrouw van Tuyll van Serooskerken en ging op het kasteel Zuilen wonen en het is heel goed mogelijk, dat daar thans nog iets van al die schatten aanwezig is. En het zou Agneta Deutz zeker goed hebben gedaan te weten, dat een van de beroemdste vrouwen van onze 18de eeuw, Belle van Zuylen officieel Isabella Agneta van Tuyll van Serooskerken –, haar tweede voornaam indirect aan haar dankte.

Ik ben echter afgedwaald van de laatste levensjaren van Agneta Deutz. Voortdurend was zij bezig met beschikkingen. Achterop schilderijen en onderop meubels schreef zij, voor wie die bestemd waren, en ook liet zij haar eigen doodspenning slaan, waarop men haar op haar doodsbed ziet, met de toepasselijke spreuk: „Siet de Doot is een inganck ten Leven” en dan het vers:

„Mevrouw Agneta Deutz beval haar geest aan God,
Aan 't graf haar afgemat lichaamljck overschot,
Maar haar gedagtenis in dese silvre kunst
Aan die in dank ontfangt dit teeken van haar gunst”.

Alleen de sterfdatum moest nog worden toegevoegd. Die datum zou 13 februari 1692

Portret van Agneta Deutz, ± 1660.

Deutz en Hofje Amsterdam.
Foto J. Dingjan te 's-Gravenhage.

worden en op 24 februari, op de dag af drie jaar na de begrafenis van de kleine Cornelis Joseph van Beresteyn, werd zij bij hem en haar tweede echtgenoot in het graf in de Oude Kerk te Delft ter aarde besteld.

De drie executeuren, ter zijde gestaan door de rentmeester-boekhouder van de familie Deutz, Pieter Calckberner, hadden een uiterst ingewikkelde taak. Daar was in de aller-eerste plaats het proces, dat nog steeds niet was afgewikkeld, over de nalatenschap van Joseph Deutz. Dan kwam daarbij nu nog een nieuw proces over de nalatenschap van Agneta zelf met de familie van Beresteyn. En tenslotte waren er nog de eindeloos vele fideicommissaire bepalingen, die op vele van de bezittingen van Agneta Deutz door vroegere familieleden waren gelegd. Langdurige berekeningen brachten echter uiteindelijk aan het licht, dat Agneta aan niet belast bezit – in feite had zij natuurlijk veel meer gehad – f 340000.— netto had nagelaten. Een derde daarvan kwam als legitieme portie aan Jan Meerman en twee derde, na aftrek van alle legaten – tezamen bijna f 50000.—

—, aan het Hofje. Daarvan zou Jan Meerman dan nog jaarlijks *f* 500.— en eventueel zelfs *f* 1000.— zijn leven lang trekken.

Jan Meerman is gehoorzaam geweest aan de dode wil van zijn moeder en heeft het de executeuren niet moeilijk gemaakt. Die waren hem op hun beurt ook zeer ter wille en gaven hem al spoedig een voorschot op zijn aandeel. Veel last in het sterfhuis kon hij hun niet bezorgen, want op 13 november 1691 had Agneta Deutz door notaris Ypelaer laten vastleggen, dat de Amsterdamse executeuren direct na haar dood in het huis de Ster zouden komen en daar alle sleutels in ontvangst nemen, „zonder dat haeren zoon Jan Meerman ofte sijne huysvrouw in haer Ed. sterffhuys sullen moghen komen.” En zo was dan Jan Meerman, die zijn studie in Leiden nooit had voltooid — waarin hij overigens zijn vader en zijn oom Joseph tot voorbeeld had — en het alleen tot dijkgraaf van het Nieuweland genaamd den *Andel* bij 's Gravezande had gebracht, in het bezit gekomen van zijn moederlijke erfportie. Tot een uitkering van *f* 1000.— is het gelukkig voor het Deutzen Hofje — nooit gekomen, want Jan Meerman stierf op de dag vóór zijn vijftigste verjaardag, 11 september 1702, lang voor zijn vrouw. Zij leefde daarna nog van 1709 tot 1724 in tweede echt aan de zijde van de eerbiedwaardige predikant Johannes Sladenus, die vijftien jaren jonger was dan zijzelf.

De vereffening van de nalatenschap nam zoveel tijd in beslag en er waren zoveel onzekere factoren, dat executeuren niet direct begonnen aan de bouw van het hofje, al had Agneta Deutz bij haar sterven daar al alles geheel voor in orde gemaakt. Zij had met de meester-timmerman en makelaar Pieter Adolfse de Zeeuw, een factotum, dat zij van haar broer Joseph had overgenomen, al lang voor haar dood alle plannen voor het Deutzen Hofje klaar. Hij was het ongetwijfeld, die voor haar het stuk grond aan de Turfmarkt had uitgezocht.

De erven van het park C tussen Prinsengracht, Spiegelstraat, Kerkstraat en Vijzelstraat waren in 1669 uitgegeven, maar er was toen overal zoveel grond verkocht, dat veel voorlopig onbebouwd bleef liggen. Bij de uitgifte had de bekende doopsgezinde koopman Hans de Wolff, de echtgenoot van de nog veel bekendere Agneta Block, vier erven gekocht, die hij bestemde voor een doopsgezind weeshuis en wat kleine armenhuisjes. De plannen gingen echter niet door en het weeshuis verrees in 1676 een gracht verder. Na zijn dood, in 1682, verkocht zijn zoon de vier onbebouwde erven aan de hovenier Michiel Steenvelt. In 1687 liet die er een huisje zetten en reeds in 1691 verkocht hij zijn bezit, de erven 23 en 24 met het huisje aan Pieter Adolfse de Zeeuw en de erven 25 en 26 aan Agneta Deutz, op 21 maart. Van Johan Bardewisch kon zij de drie lege erven ernaast, no. 27-30, overnemen. Dat gebeurde op 21 juni. En tenslotte kocht zij nog een klein stukje grond, midden achter de vijf erven, het achtererf van een huisje aan de Kerkstraat, voor *f* 250.—. Alles tezamen betaalde zij voor de grond *f* 9869.1.—, waarbij nog onkosten kwamen, dus wel bijna *f* 10000.—. Uit de aankoop van het kleine stukje grond blijkt, dat toen — dat was op 12 april 1691 — de bouwplannen al gereed waren, want het Hof springt daar in het midden juist iets naar achteren uit.

Het duurde, zoals ik reeds vertelde, enkele jaren vóór executeuren besloten tot de bouw. Op 10 maart 1694 werd het werk gegund aan Pieter Adolfse de Zeeuw, die het voor *f* 44000.— aannam. Reeds in 1695 kwam het Deutzen Hofje gereed. Pieter Adolfse de Zeeuw kreeg uiteraard telkens voorschotten, maar de uiteindelijke afrekening liet even wachten. De executeurs van Agneta Deutz waren zakelijk en niet geheel overtuigd,

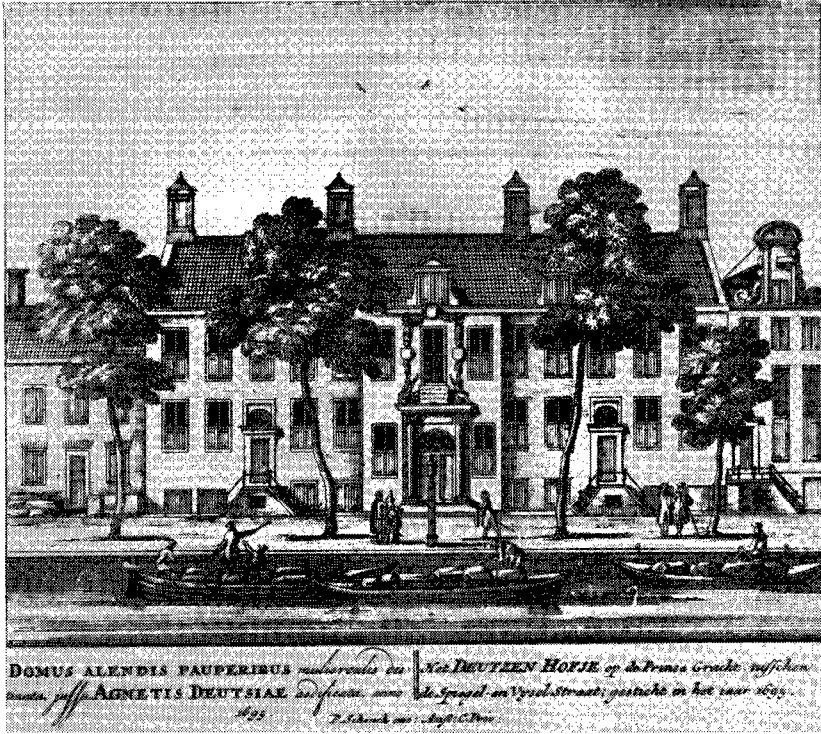
dat alles volgens het bestek was uitgevoerd. Zij vroegen daarom de timmerman Adriaan de Jonge, dat voor hen na te gaan. Op 10 september 1697 verklaarde die, dat hij na bestudering van het hofje, het bestek en de bouwtekeningen tot de slotsom was gekomen, dat de aannemer zich niet precies aan bestek en tekeningen had gehouden, maar bij de uitvoering er voornamelijk op had gelet, wat het werk vereiste, en soms minder, soms meer dan het bestek aangaf had gedaan. Daar het laatste veel vaker was voorgekomen dan het eerste, beëindigde Adriaan de Jonge zijn betoog: „ik oordele het besteck in die maniere meer als voldaan is”. De regenten waren tevreden en dat toonden zij ook. Toen zij op 11 november 1699 een laatste afrekening hielden, betaalden zij hem voor het buitenwerk f2310.2.8. en gaven hem daarenboven nog f400.—, omdat hij „het werck loffelijck heeft opgemaect”, zoals in de resolutiën werd opgenomen. De beschoeiing van de wal, die de eigenaren toen zelf moesten betalen, kwam nog eens op f2000.— te staan. En zo werd het hofje met de grond in het grootboek gesteld op een waarde van f57106.15.8. En tientallen jaren lang zou het op de balansen op dat bedrag genoteerd blijven.

Pieter Adolfs de Zeeuw, die eerst gewoon maar Pieter Adolfs had geheten, was in 1639 in Goes geboren en als jongeman naar Amsterdam gekomen. Hij was dus al 55 jaar, toen hij het Deutzen Hofje bouwde, en hij deed dat in een rustige laat Lodewijk XIV stijl. Aan de gracht zag men twee woonhuizen en een poort ertussen, gesierd met de wapens van Agneta Deuts en haar beide echtgenoten, waartussen de reeds geciteerde spreuk en erboven de regentenkamer. Het huis links van de ingang werd van ouds verhuurd, aanvankelijk voor f240.— per jaar, later voor meer. In 1742 woonde hier J. Carel Six, de keurmeester van de turf, gemakkelijk dicht bij zijn werk, want het Turfdragergildehuis lag iets verder op de gracht, vlak bij de Vijzelstraat. Het huis rechts van de ingang werd aanvankelijk door de kastelein van het Deutzen Hofje bewoond en alleen een pakkelder werd verhuurd. Aan het hof zelf met een arduinstenen pomp in het midden lagen de twintig huisjes, ieder met kelder, twee kamers boven elkaar en een zolder. En op het eind van het Hof lag de loggia. In 1703 werd daar nog een vernieuwing ingevoerd. Op 6 juni „is ook geresolveert op t verzoek van de Oude Vrouwen, die in de donkere avond op de plaats niets en konnen zien, nog eenige klokken hooren, een lantaarn met de oly daer toe, te geeven, mitsgaders een klokje, om van alle gehoord te kunnen werden.”

Aan de achterkant staken over de lage huisjes van het Hof de achtergevels van de Kerkstraathuizen. Pas op het eind van de 19de en in het begin van deze eeuw hebben regenten die successievelijk aangekocht.

Een trap aan de rechterzijde van de poort voerde naar de regentenkamer, die met telkens drie grote ramen aan de ene zijde op de gracht, aan de andere zijde op het Hof uitzag.

Agneta Deutz had in haar laatste levensjaren vaak haar gedachten laten gaan over de meubilering van dit vertrek. In haar codicil van 27 oktober 1691 had zij al bepaald, dat daar de volgende meubelen zouden komen: „de ijzere geldkist ende grote pultrum met zijn voet, ende tot meubleeringe en behangen van de kamer bestelle ick de tapijten, zijnde boscage, nu hangende in de blauuwe kamer, en waarvan nog een stuk of twee boven in de kas leggen, en zullen op de gemelte kamer werden geplaatst alle de tapijten, stoelen, de duytsche grote bijbel, een spiegel met vergulde lijst, daar mijn cijfer op staat,

Deutzen Hofje. Gravure uit „Afbecldinge der voornaamste gebouwen in Amsterdam van Petrus Schenck”, ± 1710.

Foto Gemeentelijke Archiefdienst.

en dan nog het koninghhouten cabinet met laden, nu op mijn slaapkamer staande”. Dan zouden regenten uit haar boedel ook nog alles mogen nemen, wat zij aan lijwaad, zilverwerk, theegereedschap enz. nodig oordeelden voor hun jaarlijkse maaltijd, en ook van meubelen mogen kiezen, wat zij van nut voor het Hofje achtten. De muren moesten aangekleed en daarom bepaalde Agneta Deutz, dat daar in de allereerste plaats twee portretten van haarzelf, een in een gesneden en een in een effen vergulden lijst, en de portretten van Gerard Meerman en Zacharias van Beresteyn voor bestemd zouden zijn.

Over dat laatste portret had zij waarschijnlijk volstrekt niet het recht te beschikken. In een van de processen met de familie van Beresteyn was voor notaris Gerard van Assendelft in Delft op 21 februari 1690 een accoord gesloten, dat op 4 maart door de Hoge Raad – waar Agneta Deutz een trouwe klant was – was bekrachtigd. Dit accoord bepaalde, dat Agneta Deutz de gehele inboedel van haar en haar overleden zoontje voor zich mocht behouden met uitzondering van de portretten „van het geslacht van de voorn. Zacharias van Beresteyn van Hoffdyck”; deze zouden na haar dood alle naar zijn familie terugkeren. Ofschoon Agneta Deutz door haar bepaling een uitspraak van de Hoge Raad trotseerde, heeft blijkbaar de familie van Beresteyn er zich bij neergelegd, dat een

van de drie portretten van Zacharias, die in het huis de Ster hingen, naar het Hofje ging. Het hangt er althans nog.

Van Agneta zelf waren daar vier portretten, waarvan er twee naar het Hofje zouden gaan, een aan een nichtje, Isabella Agneta Hoeufft, en een, in een achtkantige lijst, dat in de eetkamer hing, aan de boekhouder Pieter Calckberner zou komen. Dit laatste portret zou nooit mogen worden verkocht. Of executeuren zich precies hebben gehouden aan de wensen van de overledene? Er hangen thans twee portretten van Agneta Deutz op het Hofje, als jong meisje en als jonge vrouw. Het eerste portret is het achtkantige schilderij, dat voor Pieter Calckberner was bestemd en dat waarschijnlijk na de dood van zijn zoon Johannes, die in 1735 kinderloos stierf, naar de regentenkamer is gekomen. Een van de twee portretten, die Agneta Deutz voor het Deutzen Hofje bestemde, ontbreekt daar dus.

Agneta had echter ook nog andere schilderijen aan het Hofje toegedacht: „Nog bekeer ik ondergeschrevene, dat de heeren executeurs zullen behouden zekere schilderijtjes of schilderijen, welke genummerd zijn met no. 1, 2, 3 enz. om te zijner tijd geplaatst te worden hetzij in de kamer, in het comptoir of in het voorhuis van het Hofje.” Dat waren in de eerste plaats, zoals nu nog blijkt uit hun aanwezigheid, enkele geliefde stukken, een schilderij „zijnde een biddende tronie” op de slaapkamer van Agneta en een „out stuck van Jacob en Esau” in de groene kamer. Het waren zeker werken, waaraan de stichteres gehecht was, maar als men ze nu bekijkt, is het wel wat treurig te denken, dat ook een zelfportret van Rembrandt en de bekende cijnspenning, die Joseph Deutz bij zijn overlijden bezat en toen op *f* 80,— en *f* 75,— werden getaxeerd, tot de inboedel van het Hofje hadden kunnen horen. Ze gingen echter naar de familie Ort. En wij moeten ons maar troosten met de gedachte, dat Nederlandse regenten van hofjes en dergelij kein de 19de eeuw nooit bestand zijn gebleken tegen de verlokkingen van de hoge prijzen, die het buitenland voor de beroemde meesters betaalde. Had Agneta Deutz Rembrandts voor haar stichting bestemd, dan waren zij er nu stellig niet meer!

Tenslotte moet zij nog een aantal familieportretten voor het Hofje hebben aangewezen, alle van de familie Meerman: haar eerste mans grootvader en vrouw, zijn vader en eerste vrouw en tenslotte zijn vader en tweede vrouw, geschilderd door Mierevelt. Want Jan Meerman mocht niets hebben; dat werd uitdrukkelijk vastgesteld. Wat niet was gelegateerd of door executeurs voor het Hofje zou worden genomen, moest worden verkocht. Zij had daartoe het volste recht, want Agneta en haar eerste echtgenoot hadden op 14 december 1650 bij huwelijksvoorwaarden voor notaris Jacob van Zwieten de langstlevende van hen beiden de gehele inboedel, alle schilderijen en alle zilverwerk vermaakt. Op 28 februari 1693 werd de inventaris van de inboedel in het huis de Ster en van het-gene, wat van Ypenburgh was gekomen, afgesloten. Op 11 april volgde een scheiding van de inboedel, die Joseph Deutz had nagelaten, voor notaris Ypelaer en daar kreeg Jan Meerman als medeërfgenaar van zijn oom Joseph toch nog iets van dat alles. Het huis de Ster werd daarna ontruimd en verhuurd, daar er blijkbaar geen nakomelingen van het echtpaar Deutz-Coymans waren, die het wilden betrekken. Pas in het midden van de 18de eeuw verzochten de afstammelingen opheffing van het hdeicommis en toen dit verkregen was ging het huis op 29 juni 1756 over in het bezit van Gerrit Blaauw.

Weer ben ik van mijn onderwerp afgedwaald, want nog moet ik de laatste beschikking van Agneta noemen, van 12 december 1691 -het papier wordt nog op het Hof bewaard- : „Den silvere kruytdoos wil ick dat bewaert sal werden tot gebruyck van het Hoffie

als meede de gedreeven lampet en gieter en de vier gedreeve silvere kandelaers en voorts soo de heeren exsecuteurs goet vinde meerder te behouden." Daaraan dankt het Deutzen Hofje zijn prachtige zilver.

Wij weten heel precies, wat de executeuren uiteindelijk goed vonden te behouden. Want in het jornaal van 1693 is achterin opgetekend, wat 15 september 1700 op het Hofje berustte:

„Een behanghsel van de kamer, 1 vloer tapijt, 2 gordijnen met een vergulde lijst, 12 schilderijen, daer onder eenige oude portraiten, 1 cabenet, 1 schrijfcabenet, 1 tafel, 1 theetafel, 1 isere kist, 12 tapijtte stoelen, 4 slechte kantoirstoelen, 1 tapijt tafelkleet, 1 bijbel, 5 stoelkussens.

Silber 1 lampet, 4 kandelaars, 1 snuyter en snuyterbackie, 1 schencktailloor, 6 soutvaties, 1 mostertpotje, 14 leepels en 14 vorcken, 1 kruytdoos, 1 porcelijne olykannetie, eenigh theegoet.

Linnengoet 4 tafellakens, 3 boodenstafellakens, 52 servetten, 12 boodensservetten, 11 hantdoecken.”

In 1795 dreigde gevaar, want op order van de regent A. A. Deutz van Assendelft werd op het verzoek van Provisionele Representanten het volgende ingeleverd: „1 schencktalloor, 6 zoutvaatjes, 1 mostertpotje, 1 pottagiekom, 2 souskommen, 1 blaakertje met het pijpje uyt de kruytdoos.” Maar uiteindelijk werd nog geen vierde van dit alles versmolten; de rest keerde terug.

Er is zoveel bewaard van de voorwerpen, die daar volgens de wens van Agneta Deutz door executeuren werden geplaatst, dat men zich nog goed kan voorstellen, hoe de kamer er oorspronkelijk moet hebben uitgezien.

Dat was heel wat minder vol en althans met heel wat minder volle wanden dan tegenwoordig. Een inventaris van 25 februari 1730 geeft nog ongeveer dezelfde inboedel als in 1700.

Het enorme aantal schilderijen, dat nu de wanden van de regentenkamer, de trap, het kantoor en de zijkamer daartegenover bedekt, is pas veel later op het Hofje gekomen. Het zijn in de eerste plaats de talrijke portretten uit de familie Bors van Waveren en wel voornamelijk portretten van de familie Godin, die ongetwijfeld tot 1771 in het oude huis van die families – nu het burgemeestershuis op de Herengracht – hebben gehangen. Misschien zijn zij na de dood van de laatste van het geslacht, Elisabeth Jacoba Bors van Waveren, door haar neef en enige erfgenaam, Cornelis Deutz van Assendelft, naar het Hofje gebracht, maar waarschijnlijker is, dat dat pas geschiedde kort na 1850, toen de familie Deutz Amsterdam verliet om naar den Haag te trekken. Dan zijn er portretten van de 19de eeuwse regenten en regentessen uit het geslacht Deutz van Assendelft. Maar dat alles heeft met Agneta Deutz persoonlijk niets te maken.

Het waren de executeuren van haar testament of administrateurs van haar nalatenschap, al spoedig regenten van het Deutzen Hofje geheten, die dat daar plaatsten. Na lange aarzeling en na vele malen wijzigingen te hebben aangebracht, had ze tenslotte in haar testament van 26 oktober 1691 Adriaan Bogaert van Belois, Delfts burgemeester en volle neef van haar eerste man, dan haar eigen neef Jean Coymans en tenslotte de dichtende dominé Petrus Schaak, een trouwe vriend en steun eerst van Joseph, later van haarzelf, daartoe aangewezen. Na hun dood zouden het steeds de „naasten in den bloede”

Regentenkamer van het Deutzen Hofje.

zijn. Haar enige neef Deutz, een zoon van haar broer Jean, koos zij niet. Dat was te begrijpen, want met hem had zij ook al in proces gelegen over de nalatenschap van Joseph Deutz. Haar executeuren hebben dit echter minder zwaar opgenomen en na de dood van Jean Coymans werd deze neef, Jean Deutz van Assendelft, op 4 mei 1703 tot regent benoemd. In de loop van de 18de eeuw maakten de nakomelingen van haar zusters en van de familie Coymans plaats voor de leden van het geslacht Deutz, die er toen in overvloed waren. Eerst waren het enkelen van de zes zoons van deze Jean, daarna van zijn kleinzoons uit verschillende takken. In 1874 stierf de familie Deutz in mannelijke lijn uit, maar reeds lang te voren waren het leden van de met freules Deutz van Assendelft getrouwde families Rendorp, Gevers, van de Poll en van Lennep, die de laatste wil van hun lang geleden gestorven tante Agneta ter uitvoer legden.

In 1858 werd voor de eerste maal een regentes benoemd, Johanna Adolphina van de Poll-Deutz van Assendelft. Sedertdien heeft deze bij uitstek vrouwelijke instelling altijd een of twee regentessen gekend.

In deze eeuw is men om de band met Amsterdam wat te versterken wel eens afgeweken van benoeming van uitsluitend naasten van den bloede en op 12 mei 1939 is er zelfs een vierde regent benoemd, die niet onder deze categorie viel. Agneta Deutz zou de be-

noeming van deze waardige afstammeling van haar geliefde Ds. Petrus Schaak, die zij, ofschoon niet van haar familie, had uitverkoren het Hofje te regeren, echter zeker met instemming hebben begroet.

Een jaarlijkse maaltijd was de enige beloning, die de regenten volgens de wens van de stichteres met hun vrouwen en dochters voor hun werk kregen. Zij hielden die niet elk jaar, maar als ze het deden, gebeurde het goed. Op 30 augustus 1698 werd de eerste gastmaaltijd in de regentenkamer aangericht. De kosten daarvan bedroegen f 358.5.8. De tweede had twee jaar later in 1700, de derde in 1703 plaats en op 15 november 1706 tekende de boekhouder in zijn boeken het bedrag van f 559.17.8 hiervoor op. Dat was echter een hoogtepunt; daarna hoefde hij nooit meer zo diep in de geldbuidel te tasten. Men bedenke daarbij ook, dat Agneta Deutz had bepaald, dat niet alleen de regenten feest zouden vieren, maar ook de bewoonsters van het Hof tegelijkertijd een recreatie zouden hebben.

De notulen, die de regenten van hun vergaderingen bijhielden — eerst wat ongeregeld, maar al spoedig zeer nauwkeurig — zijn bijzonder saai. Zij vertellen, hoeveel er werd uitgekeerd aan de bewoonsters en wie als bewoonsters werden toegelaten. Een enkel maal vinden wij er iets over de opbrengst van effecten en van het onroerende goed vermeld of bijzonderheden over de benoemingen van het personeel. Het is geen inspirerende lectuur en men zou oppervlakkig geneigd zijn te denken, dat er weinig omging onder regenten. Er is echter een copie van een brief van acht kantjes bewaard, die op 14 september 1775 door Cornelis Deutz van Assendelft werd geschreven en die hijzelf blijkbaar zo de moeite waard vond, dat hij de copie ervan in het archief van het Hofje deponeerde. Welnu die brief, een geestige uiteenzetting van alle problemen op en rondom het Deutzen Hofje, leert ons heel anders.

Mr. Cornelis Deutz van Assendelft was op 9 juni 1755 regent geworden in plaats van zijn jong gestorven oudere broer Jean, die die functie op 3 december 1753 had aanvaard. Jean en ook Cornelis hadden als neefje bij hun ooms Willem Gideon Deutz en Gerard Deutz, de twee andere regenten, niets in te brengen. Zij waren, zoals Cornelis dat in de brief schrijft, niet meer dan „een nulletje voor het cijfer”. Pas toen eerst oom Willem Gideon, in 1757, en daarna oom Gerard, in het begin van 1759, stierf, kreeg de jongere generatie zeggenschap. Allereerst kwam Jean Deutz Andriesz, germain-neef en tevens zwager van Cornelis, die getrouwd was met Jeans zuster Maria, in het bestuur.

Cornelis Deutz van Assendelft had zich al jaren geërgerd over het beleid van zijn ooms. Hij vond die beide ooms slechte regenten, die alles maar aan de boekhouder overlieten, zelfs de kas, zodat Cornelis in zijn brief de hoop uitspreekt, dat de boekhouder in die jaren eerlijk is geweest. Na de dood van oom Gerard, op 7 februari 1759, gaf hij die boekhouder de opdracht om direct een balans op te maken, wat al in acht jaren niet was gebeurd, en het bleek toen, dat er f 13000.— aan contanten „leeg” lag.

Het kapitaal, dat na de bouw van het Hofje nog maar f 114945.— bedroeg, was enorm aangegroeid, tot over de f 300.000.—. De uitgaven waren veel minder dan de inkomsten en de twee regenten, de neven-zwagers, besloten dan ook op 27 april 1759 de jaarlijkse uitkering van f 36.— aan elke bewoonster, die door Agneta Deutz zelf was ingesteld, te verhogen tot f 60.—. Op 28 december 1759 nam de zoon van oom Gerard, Jean Deutz, de plaats van zijn overleden vader in. Hij was kennelijk geen sympathie van de twee andere neven. „Onze lange smalle neef en meede regent”, schrijft Cornelis

Deutz van Assendelft, „die zo **buygzaam** als koud ijzer is”. Zelfs door tussenkomst van zijn vriend Mr. Joachim Rendorp van **Marquette** slaagden zij er niet in hem te bewerken. Net als zijn vader en oom Willem **Gideon** hield hij van oppotten en met graagte haalde hij hen als voorbeeld van goede regenten aan. Toch lukte het de beide anderen in 1767 nog eens te verhogen, tot *f* 80,— per jaar.

In 1770 stierf Jean Andriesz Deutz en een neef in 's Hertogenbosch, Jacob Maarten Deutz, volgde hem op. In hem vond Cornelis blijkbaar weer een medestander. In 1771 verhoogden zij de uitkering tot *f* 88,—. Cornelis wilde echter nog verder gaan en wel tot *f* 156,— per jaar. Vandaar de brief van 1775. De tegenwerpingen van zijn mederegenten weerlegde hij: Nog werd er per jaar *f* 4641.18,— overgehouden. De opbrengst van de landerijen kon nooit slechter worden dan in de jaren van 1708 tot 1765, toen de runderpest de pachten omlaag **deed gaan**. Men had namelijk volgens de uitdrukkelijke wens van Agneta Deutz de boerderij en landerijen in de Beemster in de Arembergse kavelingen, die nog afkomstig waren van de grootvader van haar eerste echtgenoot, voor het Hofje behouden. Pas in 1921 zouden die worden verkocht. Daar de regenten ook nog grond in de Schermer – vanouds al bekend slecht – hadden gehad, was het kapitaal voor een groot deel in landerijen belegd geweest. Cornelis wees er in zijn schrijven terecht met grote voldoening op, dat hij de boerenbruiker – zo noemde men een boerderij – in de Schermer, „een **zeer nadelig** effect”, goed had verkocht.

Kortom hij stelde voor de vrouwtjes op het Hof te verhogen tot *f* 208,— per jaar, dat wilde zeggen *f* 4,— in de week. **Dat** dat langzaam aan zou gebeuren, oordeelde hij met zijn neef in 's Hertogenbosch, aan wie de beroemde brief gericht was, niet onverstandig, „daar de vrouwtjes oud en zwak zijn en door overmaat van vreugde wel ongemak konde krijgen en sterven.” Zeker waren er vrouwtjes, die iets over zouden houden, maar Cornelis vond het allerminst een bezwaar, dat enkelen aan hun erfgenamen iets zouden nalaten. Uit de jaarlijkse uitdelingen zouden zij het nooit kunnen overleggen, voegde hij eraan toe. En hij eindigde: „Nu kan ik niet denken, dat eenigszints met den intentie van onze oud tante zoude streiden om de vrouwtjes zo gelukkig te **maaken**, en zo rijkelijk te doen leeven, van het geld dat van haar nagelaten effecten komt”.

Cornelis Deutz van Assendelft was echter niet zeer actief – hij schreef het zelf: „voorname-ntlijk wegens mijnen ongelukkigen of goddeloozen omstandigheden, dat ik zelden in staat ben, of wel lust hebben, om mijn **pligt** te doen” – en het hoeft ons dan ook niet te verwonderen, dat, waar bovendien de lange dunne neef tegenwerkte, pas in 1780 de uitkering omhoog ging, en wel tot *f* 100,—. Daarna, in 1784 direct na de dood van die lange smalle neef – sprong de uitkering naar boven, tot *f* 160,—. Mr. Cornelis Deutz van Assendelft stierf in 1788 en pas zijn zoon Andries Adolph, blijkbaar van dezelfde opvattingen als zijn vader, zou tezamen met neef Jacob Maarten, die nog tot 1812 regent bleef, de uitkeringen verhogen, in 1806 tot *f* 180,— en in 1808 tot *f* 200,—. Toen konden de bewoonsters met hun vrije woning en uitdelingen in natura inderdaad op bescheiden voet leven van de nalatenschap van Agneta Deutz. En Cornelis Deutz van Assendelft had gelijk gehad: het kapitaal **was niet** verminderd, maar aangegroeid, zelfs tot boven *f* 400000,—.

Met de tiërcering in de Franse tijd ging het echter mis. Op 17 april 1811 werd op de Paasvergadering aan de bewoonsters aangezegd, dat de jaarlijkse uitkering waarschijnlijk zou moeten worden verminderd, en op het einde van dat jaar gebeurde dat, op *f* 150,—. Gedurende de 19de eeuw is dat nu eens wat lager, dan weer wat hoger geworden, om in

1870 weer op *f* 200,— te komen. Pas in onze eeuw, na de eerste wereldoorlog, zijn de uitkeringen in geld en natura langzaam aan niet meer uitgereikt; het onderhoud van het oude 17de eeuwse gebouw eiste zoveel, dat regenten zich niet meer een largesse van een Cornelis Deutz van Assendelft konden veroorloven. En Agneta Deutz, die van haar zoon absolute gehoorzaamheid aan haar dode wil had geeist, had in tegenstelling daarmee de executeuren en administrateurs van haar nalatenschap algehele vrijheid gelaten te doen, wat zij ook nodig achtten.

De regenten werden, zoals wij reeds herhaaldelijk zagen, bijgestaan door een boekhouder. De allereerste was Pieter Calckberner, de trouwe steun, aanvankelijk van Joseph, daarna van Agneta Deutz. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Johannes, die in 1735 stierf. Daarna werden het leden van de familie Bractearius. In de 19de eeuw zijn het van 1804-1873 achtereenvolgens drie van Rinsums geweest. Die boekhouders beheerden meestal tevens het persoonlijk fortuin van de familie Deutz van Assendelft en daardoor vinden wij in het archief van het Hofje ook heel wat stukken daarover.

In de 20ste eeuw werd het nog deftiger; een van de boekhouders kreeg zelfs de titel financier.

De boekhouder was een hele heer, maar daarnaast was er vanouds ook nog een kastelein – concierge zouden wij zeggen –, die in het huis ter rechterzijde van de poort woonde. De eerste was de knecht van Agneta Deutz, genaamd Frans Joosten Duyst. Die naam was wat verwarrend, daar zijn meesteres in de volksmond Duits werd genoemd, zoals nog heden ten dage het naar haar vernoemde Hofje. Wij vinden Frans in enkele acten dan ook als Frans Deuts aangeduid. Aan familierelatie hoeft men echter niet te denken. Hij behoorde tot een nette Delftse burgerfamilie. Met een volledige uitrusting van beddegoed voor een bedstede, tot een groen zijden „behangsel” toe, spiegel, schilderijen en stoelen, alles van zijn kamer in het huis de Ster, verder een persje van de goudleren zaal daar, voor twintig gulden aan keukengereedschap en een bedrag van *f* 800,—, wat hem allemaal door Agneta Deutz was gelegateerd, nam deze vrijgezel zijn intrek op het Hofje. Daar bleef hij tot zijn dood, op 28 november 1729, toe. Toen bleek het, dat hij bijna *f* 7500.— aan effecten naliet. Het was niet slecht dienen geweest bij Agneta Deutz.

Tot diep in de 19de eeuw bleef de functie van kastelein bestaan. Toen was de titel echter heel wat voornamer geworden, namelijk directeur. Een van die directeurs werd opgevolgd door zijn weduwe, in 1850, en sedertdien staat er nu al 110 jaar lang een directrice aan het hoofd van het Deutaen Hofje. Die directrices bewoonden op den duur niet meer het huis rechts van de poort. In 1871 werd dat gedeeltelijk ingericht voor 5 dames, terwijl iets later ook de boekhouder er ging wonen. Zo bleef het ruim 50 jaar lang voor de boekhouder en 5 extra-hofdames. Daarna werd het net als het andere huis verhuurd.

Tenslotte komen wij dan tot de belangrijkste personen van het Hofje, de behoeftige vrouwen, die ingevolge van het testament van Agneta Deutz in lengte van dagen haar hofje zouden bewonen, Al meermalen sprak ik over de voordelen, die zij genoten, de uitkeringen in geld en natura, maar er waren ook plichten. Agneta Deutz zelf had de acht regels opgesteld, waarnaar de bewoonsters zich zouden moeten gedragen.

In de allereerste plaats wilde zij, dat de bewoonsters „in vrede en liefde met malkanderen moeten leven, uytsluytend alle twist en oneenigheyd.” Elk jaar op Kersttijd moes-

Deutzenhofje, binnenplaats. Waterverftekening van J. J. Royaards (geb. 1903), 1937.

Foto Gemeentelijke Archiefdienst.

ten zij aan regenten verzoeken om op het Hof te mogen blijven. Om 10 uur 's avonds zou de poort worden gesloten en niemand mocht 's nachts een gast hebben zonder toestemming van regenten. Iedere bewoonster moest haar huisje net en zindelijk houden en ook het straatje ervoor schoonmaken met het water uit de pomp; regenwater bleef voor de was gereserveerd. Niemand van buiten het Hof mocht daar lijwaaad neerleggen op de bleek of water halen. Bij ziekte moesten de bewoonsters elkaar helpen. In geval van overlijden zouden allereerst alle doodschulden moeten worden betaald; pas daarna mochten de erfgenamen iets uit de woning weghalen. Sterke drank mochten de bewoonsters niet drinken en vooral geen brandewijn. Wie „brandewijn buyten nood” dronk, zou onmiddellijk het Hof moeten verlaten.

Het is wel merkwaardig te denken, dat behalve misschien de eerste geen van al die regels – nu, ruim 2½ eeuw later – meer van kracht is.

Niet altijd hebben alle bewoonsters die regels even stipt nageleefd. In 1803 maakte

Jacob Maarten Deutz, ver weg in 's Hertogenbosch, zich ongerust over de vele bijwoonders en logenten, die daar zonder toestemming van de regenten overnachtten. Men krijgt haast de indruk, dat de bewoonsters, die voor die tijd uitzonderlijk ruim beheisd waren, van het Deutzen Hofje een soort hotel maakten.

Veel erger was een andere inbreuk op de regels. Op 11 oktober 1702 kwam Frans Joosten Duyst, de kastelein, klagen bij regenten over een hooglopende ruzie tussen Hilletie Jans en Cornelia van Maalen. Hilletie had Cornelia van diefstal beschuldigd: „twee stukken van **f** 3.— uyt haer kas te missen, en datt niemantt in haer huysje was geweest als Cornelia van Maalen.” Daarop had Cornelia haar mes getrokken en bovendien had zij nog op onbehoorlijke wijze over Frans Joosten Duyst gesproken, „even oft hij Frans Joosten mett al te veel familjaritijtt bij eenighe van hett hofje ommeginck.” Kortom er heerste toen tien jaar na de dood van Agneta Deutz — allermintst de vrede en liefde op het Hof, die zij daar gewenst had. De regenten wisten niet beter te doen dan alle vrouwen en dochters — dat wilde zeggen ongetrouwde vrouwen — in de regentenkamer te doen komen. Daar hield Ds. Petrus Schaak, beroemd om zijn preken, een „def-tighe aenspraek en vermaninghe.” Hilletie Jans kreeg maar de helft van haar uitkering in de Kersttijd en Cornelia van Maalen, de zwaarste zondares, helemaal niets.

Het is niet bekend, of de argwanende Hilletie Jans naar de toenaam van Loenen of Buys luisterde. In het ene geval stierf zij in 1703, in het andere in 1707, maar de vechtlustige Cornelia van Maalen overleed in ieder geval pas in 1719.

Of er sedertdien steeds uitsluitend vrede en liefde op het Deutzen Hof heerste? De boekhouder A. R. Happel, die in 1880 uit de archieven een zeer verdienstelijke en ook zeer verheven geschiedenis van het Hofje samenstelde en die in uiterst eerbiedige be-woordingen aan regenten opdroeg, constateerde daarin met voldoening, dat er slechts eenmaal in de bijna tweehonderd jaren van bestaan van een ruzie sprake was. Wij mogen het met hem hopen, maar het lijkt waarschijnlijker, dat de latere regenten het niet meer de moeite waard vonden deze zaken in hun resolutiën op te tekenen.

De bouw van het Deutzen Hofje moet een dik jaar in beslag genomen hebben. Op 5 juli 1695, dus zestien maanden na de aanbesteding, werd de eerste uitdeling van turf gehouden en waren er dus al bewoonsters. Op 13 juli 1696 werd blijkens de resolutiën de twintigste plaats bezet.

Agneta Deutz had bepaald, dat in de allereerste plaats uit haar familieleden zes personen, die onderstand van node hadden, zouden worden opgenomen en dan de dienstboden, die bij haar overlijden minstens vier jaar in haar dienst waren geweest. Voor hen zou niet de regel gelden, die wel voor alle andere bewoonsters — tenzij ze „zonderling gebrekkig” waren — werd vastgesteld, namelijk dat ze boven de 50 jaar moesten zijn.

Het was een uiterst democratische gedachte, dat het Hof zowel voor haar eigen familieleden als voor haar dienstboden bestemd zou zijn. Voorlopig bleef het echter bij die gedachte. Bij de eerste bewoonsters waren inderdaad twee dienstboden, familieleden waren er echter niet bij. Die twee dienstboden waren trouwens hoogstwaarschijnlijk onderling ook nogal uiteenlopend in stand en ontwikkeling. Catrina Bacherus zette een keurige handtekening onder de regels van het Hofje. Waarschijnlijk was zij een soort kamenier van Agneta Deutz geweest. Agneta Deutz vermaakte haar behalve een som van **f** 630.— een complete inrichting voor haar huisje, een ledikantje met behangsel en beddegoed, een grote kast, zes portretten, de dagelijkse Franse bijbel, een persje uit het voorhuis in de Beemster, een spiegel, de rode stoelen uit Agneta's slaapkamer op Ypen-

burgh en voor f 20.— aan keukengereedschap. En dat was nog niet alles, want tezamen met Juffrouw Schaak — zoals de vrouw van de dominee toen nog werd aangesproken — en met een zekere juffrouw Anna van **der** Voort mocht zij de kleren van haar overleden meesteres delen.

De andere vroegere gediensstige van Agneta Deutz, Neeltje Jans van der Meer, de weduwe van Willem Pinxsten, kon niet schrijven en zette een kruisje. Zij ontving, totdat zij haar intrek op het Hof kon nemen, van de executeuren een jaargeld van f 25.-. Meubels kreeg zij niet; die had zij ongetwijfeld zelf. Zij was het geweest, die met haar man in 's Gravezande de wandaden van Jan Meerman en Henriette Marie des Marets te verduren had gehad.

Zo woonden nog tot ver in de 18de eeuw op het Hofje de oude getrouwen van Agneta Deutz, vol van herinneringen aan hun vroegere meesters. In 1718 stierf Neeltje en vijf jaar later, op 11 februari 1723 werd Elisabeth Katharina Bacherus van het Deutzen Hofje naar haar laatste rustplaats op het Leidse Kerkhof gedragen. Sedert 1704 had zij een dubbele uitkering genoten uit „consideratie van diensten, die zij particulier aan de Vrouwe van Hoffclijk had bewezen.”

Nog waren daarmee de directe banden tussen Agneta Deutz en de bewoonsters van het Hof niet afgebroken. Gewezen dienstboden van de stichteres klopten nooit tevergeefs bij regenten aan. In 1711 was het Aaltje Willems, weduwe van Hendrik Meyer, die een plaatsje kreeg. Op 14 mei 1728 kreeg tenslotte nog Anna Pinxsten, de dochter van de reeds genoemde Neeltje Jans, die ten tijde van het overlijden van Agneta Deutz bij haar diende, een huisje aangewezen. Haar meesteres had haar f 250.—, het kleine kastje, waarin zij haar goed bewaarde, een Duits bijbeltje, dat op Ypenburgh was, en een knechtsbed met peluw, twee oorkussens en twee knechtsdekens gelegateerd. Met die uitzet was zij in het huwelijk getreden met Marselis van Sante. Weduwe geworden, nam zij nu haar intrek op het Deutzen Hof. Of zij de gelegateerde meubels meebracht? Het kastje hadden executeuren haar niet kunnen geven, want Agneta Deutz had het haar nooit mogen nalaten. Het behoorde tot de nalatenschap van Joseph Deutz, waarover zij niet kon beschikken.

Lang heeft Anna niet van het leven op het Hofje kunnen profiteren. Op 30 november 1729 werd zij op het Leidse Kerkhof ter aarde besteld. En toen haar lijk nog boven de grond stond, op 28 november, stierf zoals wij zagen ook Frans Joosten Duyst. Voortaan zouden er geen persoonlijke relaties van de stichteres meer op het Deutzen Hofje wonen.

Beschouwt men de handtekeningen en kruisjes, die de bewoonsters bij hun komst onder het reglement zetten, dan ziet men langzaam aan vooruitgang daarin. De kruisjes worden minder in aantal en het schrift wordt beter. Al te veel mag men daaraan intussen ook weer niet hechten, want het **analfabetisme** nam in deze eeuw steeds af. Toch is het zeker, dat het gehalte van de bewoonsters allengskens hoger werd. Jacob Maarten Deutz, de regent in 's Hertogenbosch, sprak in 1775 over het jaarlijks continueren (daarmee bedoelde hij de verhoging van de uitkeringen) tot de som zo groot zou zijn, dat er „**fatsoenlijke** vrouwen van kunnen leven”. Fatsoenlijk wilde zeggen geen dienstboden, maar vrouwen van betere stand. Uit de reeds zo vaak geciteerde brief van Cornelis Deutz van Assendelft, een antwoord op dit voorstel, blijkt dat regenten zich toen ernstig met dit probleem bezig hielden: „Om voortaan daar aanzienlijker dames te plaatsen en daar toe eene eenpaarige resolutie te **neemen** vind ik niet kwaad; hoewel ik tegenwoordig wel

een plaatsje aen een oude meid wilde geven, konde dat doen, voor men die resolutie nam, of ook wel, konde ik heur uyt mijn geërfde en bij malkaar geschraapte schatten blijven onderhouden, om deze reden moet die resolutie niet agter blijven." Het viel Cornelis niet zwaar hierin grootmoedig te zijn; vier jaar eerder had hij immers anderhalf miljoen van zijn tante Bors van Waveren geërfd. De resolutie is echter niet genomen; Cornelis Deutz speelde wel gaarne met het plan, maar hij spotte er toch ook weer over: „Mijn ongelukkige huysvrouw Beatrix, die een enkele reize wel eens voor opper-regentesse gespeeld heeft, het geene door U Wel Ed. Gestr. absentie, mijn wanhoop en neev Deutz, zijn inactiviteit wel er reys noodzakelijk geweest is, vind niet goed, wij eene resolutie neemen om alleen adellijke dames op het Deutze hofje te plaatse." En zo bleef alles bij het oude. Het Deutzen Hofje werd geen Duitse Huis en de bevolking bleef voorlopig zeer gemengd, zoals trouwens Agneta Deutz zelf die moet hebben gedacht met haar kern van familieleden en dienstboden.

Er zijn keurige namen op de lange lijst van bewoonsters en zelfs de Nederlandse adel ontbreekt daar niet in de 19de eeuw. Ieder van ons vindt onder die bewoonsters wel een nicht of verder familielid. In 1839 komt er nog een bejaarde dochter, Maria Moreau, van wie de boekhouder noteert: „door ongesteltheit op de zenuwen heeft deze juffrouw niet kunnen teekenen." In 1844 zetten nog twee nieuwe bewoonsters kruisjes onder de regels, maar daarna komt dit niet meer voor. Zonder een speciale resolutie te nemen gaan regenten en regentesen toch kieskeuriger worden.

Dat de bewoonsters reeds in de 18de eeuw een zekere stand ophielden, blijkt alweer uit de onuitputtelijke bron, de brief van Cornelis Deutz van Assendelft van 1775. Zij hadden allen tezamen een meid, „aangesteld door de meeste stemmen van de vrouwtjes". Die zogenaamde meid van het Deutzen Hofje was een arm oud schepsel, dat van de vrouwtjes wat voor het vegen van de straat kreeg, van ieder jaarlijks twee stuivers. Cornelis had medelijden met haar en stelde voor haar een kamertje op de zolder bij de klok, dat leeg stond, te geven. Ook zou hij gaarne een portie in de uitdelingen voor haar beschikbaar stellen, maar wel zou zij dan naar zijn mening onmiddellijk het werk neerleggen. Dat hinderde echter niet, want de bewoonsters zouden zo weer een ander vinden.

De andere regenten gingen echter blijkbaar niet accoord met het plan van hun neef Cornelis en het arme oude schepsel bleef in haar droevige omstandigheden.

Niet zo heel veel later, maar wel natuurlijk na de dood van de lange smalle neef, gingen regenten over tot het uitreiken van meidengeld aan oude en ziekelijke bewoonsters. Dit meidengeld klom op den duur zelfs op tot *f* 50.— per jaar, een royaal bedrag voor die tijd.

De boekhouder Happel berekende in zijn reeds genoemde geschiedenis van het Hofje de gemiddelde ouderdom van de bewoonsters en constateerde met grote voldoening: „Men kan dus aannemen, dat uit een hygienisch oogpunt beschouwd, de leefwijze in het Hofje niet onvoordeelig is voor de gezondheid."

Een honderdjarige is er echter helaas onder de bewoonsters voor zover bekend niet geweest, hoewel het eens maar een hartje heeft gescheeld. Die net gemankeerde honderdjarige was Hermina van Helmondt, een huisgenote van burgemeester Jan Six. Op 14 december 1748 kreeg zij een plaatsje op het Hof door de regent Gerard Deutz, die datmaal de benoeming mocht doen. Door zijn vrouw, een van den Bempden, was hij een zwager van burgemeester Six. En als de regent zelf geen gegadigde had, dan was er natuurlijk

altijd wel een familielid, die met iemand aankwam. Bijna 49 jaar woonde zij op het Hofje en de Sixen zullen haar daar wel vaak zijn komen opzoeken. Want toen zij op 21 augustus 1797 overleed in de ouderdom van 99 jaar, 9 maanden en 19 dagen werd zij vier dagen later ter aarde besteld in een graf van de familie Six in de Walenkerk, het oude en lang ongebruikte graf van Anna Wijmer.

Er waren echter ook wel bewoonsters, die niet zo grondig van de nalatenschap van Agneta Deutz profiteerden. Daar was bijvoorbeeld Anna Meijers, de weduwe van Pieter van Leeuwen, die tot de eerste bewoonsters behoorde, maar reeds op 25 december 1695 – dus binnen de zes maanden – stierf. Op 30 december van dat jaar werd zij ten grave gedragen op het Leidse Kerkhof. De eerste van een lange rij doden, die daar kwamen van het „Duytse Hofje”, zoals het in de volksmond en dus ook in die van de dood-gravers van het kerkhof heette.

Tenslotte is er dan nog één bewoonster, die niet verzwegen mag worden, want een beschrijving van het Deutzen Hofje zonder de naam van Henriette Amelie de Haren Nerha te noemen is niet volledig. Over haar is veel geschreven, zelfs een roman – Jet-Lie van Anna van Gogh-Kaulbach –, en men begrijpt dus dat het moeilijk zal zijn haar geschiedenis in enkele woorden te vertellen.

Zij werd op 15 mei 1765 te Brussel geboren als natuurlijk kind van Willem van Haren, de begaafde en wilde diplomaat-dichter. Op driejarige leeftijd verloor zij die vader en sedertdien trok de al even befaamde Onno Zwier van Haren zich het lot van de dochter van zijn broer aan. Aan hem dankte zij waarschijnlijk haar opvoeding in Holland, waarvan men overigens niet meer weet dan dat zij omstreeks 1780 in Zwolle lidmaat werd van de Waalse Kerk en daar dus toen klaarblijkelijk op een kostschool was. Niet zo heel veel later moet zij naar Parijs zijn gegaan en haar intrek als pensionnaire in een klooster hebben genomen. Daar leerde het jonge meisje in het begin van het jaar 1784 de 16 jaar oudere Gabriel Honoré de Mirabeau kennen, die een uiterst bewogen en avontuurlijk leven achter zich had. En zoals zij later schreef: „Je lui sacrifiai une vie tranquille pour m'associer aux périls qui environnaient sa carrière orageuse.” Vier en een half jaar is Henriette Amelie de Haren Nerha – zo tekende zij steeds – de vriendin van de beroemde Franse staatsman geweest, deelde zij zijn vreugden en leed, reisde met hem door geheel Europa en was een toegewijde verzorgster voor hem zowel als voor zijn onecht kind, Jean Marie Nicolas Lucas de Montigny of wel Coco, die in 1782 was geboren. Zij is de Henriette of Yet-Lie – een typische Hollandse afkorting –, die hij als zijn goede genius of bon ange beschouwde: „Ah! Henriette, si jamais un génie infernal s'élevait entre nous, si tu pouvais m'abandonner à mon sort, je pourrais chercher des distractions dans le tourbillon des plaisirs, je n'y trouverais point le bonheur, j'y rencontrerais bientôt la mort . . .” Zij verdroeg veel, van hemzelf zowel als van de buitenwereld, die haar in libellen zwart maakte, maar op een ogenblik werden zijn excessen op allerlei gebied de jonge vrouw te machtig en op 18 augustus 1788 vertrok zij in stilte. Op ontroerende wijze beschreef zij later haar nachtelijk vertrek en het afscheid van de kleine Coco. En het is de kleine Coco, die als hij jaren na haar dood het hier afgebeelde portret aan zijn vriend de Loménie toont, over haar zegt: „Quoique je ne fusse point son fils, elle a été pour moi dans ma première enfance la mère la plus tendre et sa mémoire me sera toujours très chère.” Het ordeel van alle vrienden is gelijklopend en ook dat van Mirabeau zelf: „J'ai une compagne de bon sort, une compagne aimable, douce, bonne que sa beauté

Henriette Amelie van Haren de Nerba, ± 1785.

aurait infailliblement rendue riche, si ses excellentes qualités morales ne s’y étaient pas opposés . . .”

Ruim een jaar later keert zij naar Frankrijk terug en zij ontmoet Mirabeau nog enige malen voor zijn dood, maar de vroegere verhouding wordt niet hervat. Als de held van de Franse revolutie op 2 april 1791 op het toppunt van zijn roem sterft, heeft hij een dag te voren zijn testament gemaakt en daarbij 20000 livres gelegateerd om voor zijn nooit vergeten Yet-Lie een lijfrente te kopen. Zijn rijke vriend, August graaf de la Marck, de latere prins van Aremborg, draagt voor de uitvoering zorg.

Henriette Amelie schrijft direct na Mirabeau’s dood, in mei, een verslag over de vier jaar van hun samenzijn (in 1858 afgedrukt in de *Revue des Deux Mondes*), een verslag dat ons haar doet kennen niet alleen als een zorgzame vrouw, maar ook als een praktisch persoon met veel gevoel voor humor. Hoe zij haar rol toen zag? Het einde van het verslag geeft daarop antwoord:

„Je ne m’étendrai pas davantage sur ces événements. Mirabeau a tout réparé; ce qu’il a dit de moi dans sa dernière maladie, ce qu’il a fait pour moi en mourant, mettent nos torts réciproques tous de mon côté.

Je laisse à l’Europe entière à pleurer le grand homme, moi je pleure mon ami; je me reprocherai sans cesse d’avoir mis de la herté où j’aurais dû mettre de la douceur. J’avais toujours conservé un grand pouvoir sur son coeur; j’avais son estime et son entière confiance: j’aurais dû patienter, j’aurais tout obtenu de temps et de ma complaisance. Si j’étais restée, mon ami aurait écouté mes représentations; il aurait soigné davantage sa santé; il ne se serait pas livré à tant d’excès, qui, joints à son travail immense,

altèrent son tempérament . . . Enfin, **que** sais-je? peut-être si je ne l'avais pas quitté, il existerait encore, il serait encore la **gloire** de son pays et le soutien de la liberté. Et moi, son amie, la compagne de ses malheurs et de ses dangers, je ne serais pas livrée à la douleur la plus amère, à des regrets **qui** ne finiront qu'avec ma vie."

En dan weten wij eigenlijk niets over de volgende dertien jaren van het leven van Henriette Amelie de Nerha. Jhr. C. A. van Sijpesteyn vertelt in zijn herinneringen uit de 18de eeuw, die in 1869 verschenen, wel, dat zij naar Holland vluchtte en daar gouvernante werd bij enkele bekende families, maar zijn verdere mededelingen zijn zo onjuist, dat men dit ook niet zonder meer zal kunnen aannemen. Hij vertelt o.a., dat de onvergetelijke Jacob van Lennep haar had gekend. Dit werd al direct tegengesproken en wel door C. A. Engelbregt, die enige jaren eerder een lange studie over Mirabeau had gemaakt, in een kort berichtje op pag. 349 van de Nederlandsche Spectator van 1869. Bij zijn nasporingen had Engelbregt ook Jacob van Lennep om inlichtingen gevraagd en die had toen geantwoord: „Ik heb al het mogelijke gedaan om iets te weten te komen aangaande het verblijf van de Freule van Haren te Amsterdam, maar tot heden met weinig vrucht. Wel herinner ik mij, in mijne jeugd van haar te hebben hooren spreken, doch niet door menschen die haar gekend hebben, en stellig is zij in den kring waartoe zij door haar geboorte behoord zou hebben, niet ontvangen . . . Mijn vrouw meent zich zeer goed te herinneren, dat zij is opgenomen in het Deutsche Hofje en dit is mij nu 8 dagen geleden bevestigd geworden enz."

Haar veertien laatste levensjaren op het Deutzen Hofje is Henriette Amelie de Haren Nerha dus zeker niet geheel onopgemerkt gebleven. Men wist in Amsterdam heel goed, welke rol deze bewoonster van het Hofje in haar jonge jaren had gespeeld. Jeronimo de Vries bezocht haar daar en kreeg inlichtingen voor zijn uitgaaf van werken van de Van Harens.

Op 7 juni 1804 was zij op het Hof toegelaten. Zij was toen juist 39 jaar geworden, maar in het boek van het Hofje werd aangetekend, dat zij 40 jaar was. Dat was, zoals wij reeds zagen, trouwens toch nog tien jaren te jong, tenzij men ziek of gebrekkig was. Haar plaats moet Henriette Amelie te danken hebben gehad aan de regent Andries Adolph Deutz van Assendelft. Hij bezorgde haar hier een rustige oude dag, een woning, levensmiddelen — de oorspronkelijke turf, rijst en boter waren uitgebreid met kazen en kaarsen — en f 180.—, later f 200.— per jaar en sedert 1807 ook het meidengeld van f 40.—, wat in 1811 alles iets werd verminderd. Henriette Amelie was dankbaar voor wat zij kreeg en in 1806 schreef zij aan een vriend in Frankrijk:

„Des zomers ben ik bijna altijd bij vriendinnen op haar buitengoed; des winters woon ik in een soort van Protestantsch **klooster**, waar ik eene behoorlijke woning heb bestaande uit twee kamertjes (cellules) een zolder en een kelder. In plaats van er huur te betalen krijg ik een klein pensioen en eenige bijdragen in natura van onze pachters, zooals boter, meel, enz. Ik ben nummer twintig in de inrichting, en wel tien of twaalf jaren de jongste. Iedere vrouw hier leeft geheel afgescheiden van de anderen, en daar het heele hofje beheerd wordt door mijn beste vriendinnen, heb ik heel wat vóór. ZOO is mijn leven nu; 't is niet grootscheeps. Een gunstige keer in mijn fortuin zou mij zeer gelegen komen, maar ik hoop er niet meer op, en berust er in."

Tot het laatst toe was Henriette Amelie een vrouw, die om haar uiterlijk gaf. Dure

kleren hoefde zij niet te hebben, maar wel vond zij, dat een vrouw van middelbare leeftijd er voor moest zorgen om behoorlijk voor den dag te komen. Om dat te kunnen bekostigen, gaf zij lessen. Zij deed dat graag: van ledig zitten hield zij niet, zoals blijkt uit een brief aan haar vroeger pleegkind Coco:

„Als gij dochters krijgt, zorg dan, hoe uw rang en uw fortuin ook moge zijn, dat ze nog een ander talent hebben dan het talent van het nietsdoen. Houd haar voor dat dit, in dagen van ongeluk, de eerlijkste hulpbron is; dat het vooroordeel van het tegendeel een van de middelen is van den grooten bond van mannen tegen de onafhankelijkheid der vrouw.”

Engelbregt heeft, op weg geholpen door Jacob van Lennep, een halve eeuw na haar dood „nog zeer achtingswaardige personen gesproken, die in hunnen jeugd mevr. de Nehra gekend en nog aangenaame herinneringen omtrent haar bewaard hadden.” Dat waren waarschijnlijk de kinderen, die zij in hun jeugd onderricht had gegeven. Het is alweer Engelbregt, die het vertelt: „En daarbij bleef zij in haar vertrekje in 't gesticht ook steeds les geven aan kinderen, of ging daarvoor nog dagelijks in verschillende huisgezinnen rond.” Het moet voor die kinderen een opwindende gedachte zijn geweest les te krijgen van iemand, die in het verleden een dergelijke rol had gespeeld en nog steeds in correspondentie stond met generaal Lafayette en andere grote mannen van de revolutie.

In welk huisje zij woonde? Het is niet bekend, want in die jaren werd het niet opgetekend in de boeken van het Hofje.

De herinneringen aan haar leven tezamen met Mirabeau zijn nooit vervaagd. Daarvan getuigd het tweede verslag over hem, dat zij in 1806 op verzoek van de bekende dokter Cabanis, Mirabeau's lijfarts, schreef. Het is minder levendig dan het eerste en toont meer berusting.

In haar laatste levensjaren is Henriette Amelie in haar geloofsleven echter ver af komen staan van haar beroemde vriend, wil men althans haar pleegzoon geloven:

„Elle finit par se faire catholique, et acheva dans la dévotion une vie durant laquelle on ne lui a pas connu d'autre attachement, semblable à celui qui l'a unie à Mirabeau. C'est sur une exigence de son confesseur qu'elle aurait brûlé ou ordonné de brûler, un peu avant sa mort, arrivée en 1818, tous les souvenirs qui lui restoient de sa liaison avec le grand orateur. Ceux qui en subsistent avaient été donnés par elle auparavant.”

De berichten uit Nederland bevestigen dit verhaal. Daar is in de allereerste plaats haar inschrijving als lidmaat van de Waalse Gemeente te Amsterdam op 3 juli 1804, met attestatie van Parijs, vlak na haar opname in het Hofje. Want Agneta Deutz had het geëist van alle bewoonsters. Op 3 juni 1690 had zij het speciaal nog eens aan haar advocaat geschreven: de bewoonsters moesten zijn „van de Gereformeerde religie ende daarvan professie doen.”

Of Madame van Haren de Nerha werkelijk professie is blijven doen, al die jaren op het Hofje? Men zou haast denken van niet, wanneer men het lidmatenboek van de Waalse Kerk bekijkt. Achter haar naam is niet, zoals gebruikelijk, de sterfdatum ingevuld. Maar pas in 1869 is daar aangetekend: biffé, wat zoveel wil zeggen als geschrapt. Blijktbaar had zij dus niet al te trouw „professie” gedaan van het geloof, waarin zij was opgevoed. Dat rijmt dus zeer goed met de mededeling van haar pleegzoon, dat zij tenslotte Rooms-Katholiek werd.

En ook Engelbregt geeft in de Spectator een gedeeltelijke bevestiging van het verhaal

Andries Adolpb Deutz van Assendelft, geschilderd door A. Du Bois Drabonet, 1825.

Deutzgen Hofje Amsterdam.

Foto J. Dingjan te 's-Gravenhage.

van de pleegzoon. „Zooveel is gewis, dat mevr. de Nehra arm gestorven is. Een van hare weldoeners, Mr. J. Deutz van Assendelft, de kleinzoon van den stichter van 't hofje waarin zij werd opgenomen (sic!), was haar erfgenaam. Die erfenis bestond zoo te zeggen uit niets en toch liet zij een schat na, waaraan wij, wie weet hoeveel, verloren hebben. Namelijk een verzegeld pakket papieren, met een opschrift houdende vriendelijk verzoek, helaas, dat het na haren dood ongeopend mochte worden verbrand. En aan dat verzoek – ik ben geneigd er nog eens „helaas” bij te voegen – is door den erfgenaam met de meeste nauwgezetheid voldaan.” Deze uiterst dramatische gebeurtenis, het vernietigen van de schat, waarvan de pleegzoon en ook latere historici watertanden, door Mr. Andries Adolph Deutz van Assendelft – in die familie was Engelbregt kennelijk niet erg thuis! – moet dus in het voorjaar 1818 en waarschijnlijk wel op het Deutzen Hofje hebben plaats gevonden. Want op 19 juni 1818 om twaalf uur in de middag stierf daar Henriette Amelia de Haren Nerha en daarmee kwam een einde aan de „regrets qui ne finiront qu'avec ma vie”. Vier dagen later werd zij begraven in het oude ongebruikte graf van de familie Deutz van Assendelft in de Walenkerk, die zij waarschijnlijk al geruime tijd niet meer had betreden. Dat graf kwam van de Godins, wier portretten zij ongetwijfeld vaak in de regentenkamer had gezien.

Henriette Amelia had op het Deutzen Hofje de laatste veertien jaren van haar verder zo bewogen leven in rust doorgebracht en daarvoor was zij dankbaar geweest, maar de heimwee naar Frankrijk bleef. Aan dokter Cabanis schreef zij in 1806 : „Je suis à Amsterdam dans une retraite où je passe une vie assez douce; mais j'ai été mieux accoutumée, et je voudrais bien retrouver des amis qui m'entendissent. Je ne regrette pas Paris et ses séductions, mais je serais bien heureuse si je pouvais transporter ma petite maison dans quelque village de France, et passer ma vie avec mes amis d'Auteuil et de la Grange.”

Maar zij kon haar huisje niet verplaatsen, want dat bewoonde deze Henriette met alle voordelen eraan verbonden als een van de honderden erfgenamen van Agneta Deutz, die vele vrouwen gelukkig had gemaakt met datgene, wat een andere Henriette, haar zoons vrouw, van haar onder geen beding ooit had mogen bezitten.

HET HUIS KEIZERSGRACHT 706 EN ZIJN BEWONERS

DOOR

ME JUFFROU DR. I. H. VAN EEGHEN

Onder de Amsterdamse grachtenhuizen neemt het dubbele pand Keizersgracht 706 een zeer bijzondere plaats in. Het 17de eeuwse pand werd in 1794 en 1795 geheel gerestaureerd en verbouwd en dat niet op een goedkoopje. Het kreeg een geheel nieuwe gevel naar de toenmalige smaak en daarmee is het een van de weinige grote grachtenhuizen met een facade in de stijl van de late 18de eeuw. Maar het was toen reeds ruim twee eeuwen oud en over die tweehonderd jaar wil ik hier eerst spreken.

Op 17 december 1667 werden de terreinen tussen Vijzelstraat, Keizersgracht, Reguliersgracht en Kerkstraat verkocht. Koper van de erven 24 en 25 aan de Keizersgracht was een zekere Jan Jansen Glasemaker, de broer van de bekende Doopsgezinde geleerde Hendrick Jansz Glasemaker, die zelf als borg optrad. Hij deed de erven weer spoedig over aan Gerrit van Enst, die ook de twee erven erachter aan de Kerkstraat wist over te nemen. Tenslotte werden de vier erven op 1 januari 1671 het eigendom van de koopman Matheus Hopffer voor een bedrag van *f* 3864.—.

Matheus Hopffer, die toen hij de koop sloot tegen de veertig liep, was van origine een Duitser, maar woonde van jongs af aan in Amsterdam. Tien jaren eerder was hij getrouwd met een Hollandse, Maria Tristram, die vijf jaar jonger dan hijzelf was. Zijn vader woonde toen nog in Worms. Direct na de aankoop van de erven liet het echtpaar aan de Keizersgracht een huis zetten. In 1672 reeds kon het grote dubbele grachtenpand worden getaxeerd. Het stond daar nog eenzaam. Langs de Reguliersgracht was een rij huisjes gezet, maar op de Keizersgracht was de naaste buur de koopman Joan Thijsz op het tegenwoordige no. 676. Daarop sloot een rijtje huizen aan. Nog twee huizen verder, dus waarschijnlijk op het tegenwoordige nummer 672 woonde de schilder Ferdinand Bol met zijn rijke vrouw. Het echtpaar Hopffer werd in het kohier van 1674 aangeslagen op *f* 18000.— aan onroerend bezit; dus daarop werd het grote huis toen getaxeerd. Wij kennen dat huis met zijn lange tuin, tot aan de Kerkstraat toe, van de vogelvluchtkaart van 1680.

Toen was Matheus Hopffer echter al dood en het huis had reeds enige jaren een andere eigenaar. Met de beelden en piedestallen, de harken en het tuingereedschap, alle ijzeren hardplaten en op het kantoor de kachel en de lessenaars had Matheus Hopffer op 5 februari 1678 het huis verkocht aan de koopman Thomas Ernsthuys voor een bedrag van *f* 21500.—. Blijkbaar had hij op het huis geld opgenomen of de bouwkosten niet geheel voldaan, want de overdracht geschiedde niet zonder meer, maar bij zogenaamd willig decreet en hij kreeg dan ook niet de vrije beschikking over de opbrengst, of liever gezegd zijn vrouw kreeg dat niet. Zelf was hij naar Moscovië Rusland zouden wij zeggen — vertrokken en had kort voor zijn vertrek, op 14 juli 1678, voor notaris J. Backer aan zijn vrouw procuratie gegeven om al zijn zaken waar te nemen, dus ook de afwikkeling van de verkoop. Zij had nog heel wat moeite het geld te innen, want de zakenreis van

*Detail van vogelvluchtkaart van de laatste nitleg, ± 1680 (het tweede huis aan de Keizersgracht bij de Reguliersgracht is het tegenwoordige 706).
Collectie IJstrand Kok te Amsterdam.*

haar man nam een droevig einde. Wij laten haar zelf aan het woord, wanneer zij een uiteenzetting geeft aan schepenen over de lotgevallen van haar echtgenoot:

„Dat haer man op sijn herwaerts overcomste uyt Muscoviën soude hebben geweest op de scheepe de stad Haerlem, twelck vermist wort en oversulx soude konnen overleden sijn, doch gernerckt geen tijdinge is vant blijven vant voors. schip ende veel min vant overlijden van des suppliantes man ende meermalen gebeurt is, dat scheepe uyt Muscoviën int najaer afgevaren soo lange en langer jaa selve tot de maent van juny van 't jaer daeraenvolgende sijn vermist en men niet en can weten hoedanigh tvoorn. schip sijn reyse soude mogen hebben gediverteert ende in allen gevallen indien des suppliantes man al overleden ware (des nochtans verhoopt van neen) dat dan echter de suppliant gerechtigd soude sijn tot de ontfangst der voors. penn. als sijnde bij testament van de selve haeren man gestelt tot boedelhoudster ende universele erffgenaem volgens dispositie testamentair . . .”

Op 5 mei 1679 kreeg zij fiat op haar rekwest zelf het geld te mogen innen, maar haar echtgenoot kreeg zij stellig niet terug. In 1679 verdwijnt zijn naam voorgoed uit de registers van de Amsterdamse wisselbank. Al die droeve gebeurtenissen zal Maria Tristram echter niet meer hebben beleefd in het grote huis op de Keizersgracht.

De nieuwe eigenaar, Thomas Ernsthuis, was in mei 1677 getrouwd met Barbara Cromhuysen. Hij was toen 33 en zij 25 jaar oud. Beiden waren zij Luthers, hij uit een welgestelde, zij uit een rijke familie. Het jonge paar betrok stellig al spoedig na de ver-

koop het huis. Veel vreugde beleefde **het** er in de eerste jaren niet. Op 17 oktober 1678 werd een kind begraven, op 21 december 1679 een tweede en op 12 januari 1682 een derde, allen in het familiegraf in de Oude Lutherse Kerk.

Op 6 juli 1682 maakte Thomas Emsthuys zijn testament voor notaris J. **Backer** en op dezelfde dag gaf hij zijn vrouw procuratie verder voor hem op te treden. Net als zijn voorganger in het huis op de Keizersgracht trok hij weg uit Amsterdam, echter een andere kant op. Hij was namelijk directeur-generaal van San George del **Mina** aan de Goudkust geworden. Zijn vrouw bleef niet alleen achter in het grote huis. Haar zwager Laurens Ketel, getrouwd met haar zuster Johanna, was in februari 1681 gestorven. De kinderloze weduwe Ketel trok nu bij haar zuster in. Bang om ontijdig uit het huis te worden gezet behoefde zij niet te zijn. Thomas Ernsthuis gaf op 7 juli 1682 nog een procuratie en wel aan zijn moeders zuster, **Susanna** Veselaer, de weduwe van Jan Jacobsz Schipper, een befaamde figuur in de Amsterdamse boekhandel, en aan Willem Hendricxsz Bos, zijn boekhouder, om, indien zijn echtgenote onverhoopt mocht komen te overlijden, de weduwe Ketel rustig in zijn huis te laten wonen tot zijn terugkeer en daar alles te laten zoals het was.

Het liep echter anders, want het allereerste stierf hijzelf. In februari 1683 stuurde hij nog 23 civetkatten naar Holland, die voor zijn vrouw bestemd waren, maar gelukkig niet naar de Keizersgracht werden getransporteerd. Hoewel bepaalde afscheidingsproducten van de mannetjeskatten dienden voor het vervaardigen van reukmiddelen, verspreidden de beesten zelf namelijk een penetrante stank. Er kwamen moeilijkheden, omdat bij aankomst in Amsterdam naar men zei onder de katten waardeloze vrouwtjes waren, zoals blijkt uit een notariële verklaring van 14 oktober 1683. Juist twee jaar later kwam van de Goudkust een droeviger vracht naar Amsterdam. Op 16 juni 1685 werd in het familiegraf in de Oude Lutherse Kerk bijgezet „de gebeente van de Hr. Thomas Garthuysen gewesene gindiraal in **Smirna**”, in wie wij niemand anders kunnen herkennen dan onze Thomas Ernsthuis.

De weduwe had volgens het testament van haar man het recht voor *f*21500.—, de koopsom dus, het huis op de Keizersgracht te behouden, evenals voor *f*14000.— het huis de Walvis op de Voorburgwal. De inboedel was voor haar, dan nog *f*20000.— en de helft van de winst, gedurende het huwelijk gemaakt. Op 31 augustus 1685 verklaarde Barbara voor de familienotarissen beide huizen te zullen houden. Over de verdere afwikkeling van haar mans nalatenschap ontstonden echter ernstige moeilijkheden met zijn erfgenamen, twee broers en een zuster, die getrouwd was met de boekverkoper Hendrik Wetstein. Een van die broers, **Joris** genaamd, was commies-generaal op San George del **Mina**. Zijn schoonzuster had blijkbaar argwaan, dat hij meer zijn eigen belangen dan de hare behartigde. Tenslotte kwam er na een uitspraak van arbiters op 20 oktober 1687 een accoord tot stand voor **notaris Backer**, waarbij alles, tot de minutieuste zaken toe, werd geregeld.

Ten opzichte van haar eigen familie was Barbara Cromhuysen gemakkelijker. Haar zuster Johanna, de weduwe Ketel, had op 12 juni 1686, ziek te bedde liggende **in het** huis op de Keizersgracht, haar testament gemaakt voor notaris **Backer** en op 22 augustus **van dat** jaar was zij gestorven. **Haar** zuster en huisgenoot was haar enige erfgenaam. Op 5 oktober 1686 verklaarde Barbara echter voor notaris **Backer** bereid te zijn haar twee zusters en broer te laten meedelen in de erfenis, mits zij *f*36000.— vooruit kreeg, alle inboedel en kleren, die zij zou kiezen, en ook de grootste diamanten tafelsteen.

Uit deze royale geste kan men wel besluiten, dat de weduwe Ernsthuis er warmpjes in zat. Haar vader, de rijke koopman Melchior Cromhuysen, was in 1677 gestorven. Nog jaren lang hield zij het grote huis aan de Keizersgracht aan, maar tenslotte, in mei 1700, besloot zij tot de verkoop over te gaan. Op 29 oktober 1700 droeg haar broer Abraham namens Barbara het huis over aan de nieuwe eigenaresse, die f 26000.— daarvoor zou betalen. Nog veertien jaren leefde Barbara Cromhuysen op een geheel ander deel van de Keizersgracht, vlak bij de Leliegracht. Op 18 september 1714 werd zij in de Oude Lutherse Kerk in het graf van haar man, dat intussen het eigendom van haar schoonfamilie was geworden, begraven. Voor de collaterale successie werden haar onroerend goed en effecten op f 60000.— getaxeerd. Ongetwijfeld bezat zij echter wel wat meer.

Al spoedig na de dood van haar zuster moet Barbara Cromhuysen voor haar grote huis een huurder hebben gezocht. Die huurder vond zij in Francisco Mollo, een zeer bekend man en de enige van de bewoners van Keizersgracht 706, die men in het Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek aantreft. Overigens kan men dit werk misschien beter niet opslaan. Men leest daar immers over hem tal van onjuistheden, aangezien hij wordt verward met Francisco de Mello, de buitengewone gezant van Portugal naar de Republiek van 1667 tot 1669. Mede daarom waarschijnlijk wordt Francisco Mol10 nog voor een Portugese Jood gehouden, een oude bewering, die reeds lang is weerlegd.

Hier zal ik mij bepalen tot te vertellen, wie hij wel was. Francisco Mol10 zag in 1648 of 1649 het levenslicht in Bellinzona, dat toen bij Milaan hoorde, als zoon van Carlo Mollo en Luiga Molla, die op het kasteel van Bellinzona woonden. Al jong was hij als koopman naar Amsterdam gekomen en hier was hij in 1674 getrouwd met Anna Adriana Ooms, die hoorde tot een oude Amsterdamse Rooms-Katholieke familie. Zij stierf reeds in 1683, kinderloos, en hij hertrouwde met Christina Maria Martini. Het tweede huwelijk werd rijk met kinderen gezegend en het gezin betrok al spoedig het grote huis op de Keizersgracht. Op 6 november 1688, toen een kind in de Oude Kerk werd begraven, woonden de ouders daar in ieder geval reeds. Ter meerdere opluistering van zijn woonverblijf kocht Francisco Mollo de nog onbebouwde erven 22 en 23, vermoedelijk om deze bij zijn tuin te trekken.

Op 20 april 1676 had Johannes 111, de koning van Polen, Francisco Mollo tot zijn resident in de Republiek genoemd en die functie zou Francisco tot zijn dood toe blijven uitoefenen. Residenten van buitenlandse staatshoofden moesten echter in 's Gravenhage zetelen en daarom weigerden de Staten van Holland Francisco vrijdom van belastingen. In 1679 en 1689 waren daarover voortdurend moeilijkheden, zoals uit de resoluties van de Staten blijkt. In het laatste jaar beklagde Francisco zich, dat de pachters hem niet alleen de vrijdom weigerden, maar ook aan zijn huis kwamen en zijn persoon, familie, karossen en paarden aantekenden om die te taxeren. In 1698 zegevierde resident Mol10 echter. Uit de resolutie van de Staten van Holland van 18 september van dat jaar blijkt, welk een belangrijke rol de bewoner van het huis op de Keizersgracht had gespeeld als bemiddelaar tussen Willem 111 en Lodewijk XIV:

„Dat evenwel in consideratie, den selven t'zedert die tijdt, geduyrende den laetsten oorlogh, op ordre ende met goetvinden van sijne majesteyt van Groot Brittanien, als stadthouder deser provincie, soo buyten als binnen 's lants, in verscheyde importante secrete negotiatien van Vrede is geemployeert geworden, ende sigh daerinne ten genoegen heeft geacquieert, dacrop wel cenige reflectie soude

konnen ende behooren te werden **gemaect**; is **goedt**gevonden ende verstaen, dat den gemelten Heer resident Mollo, ten opsichte van de personele diensten, boven ende behalven 't **geene** de **Heeren haer** Edele Groot Mog. Gecommitteerde **Raeden**, met advies van hooghstgedachte **Sijne** Majesteyt, den selven, soo wegens sijn verschot, als **andersints**, hebben toegeleght, sal jousseren ende genieten vrijdom ende exemptie van alle des gemeene **Landts** middelen."

Die vrijdom van belastingen was ongetwijfeld van veel belang voor Francisco, want tijdgenoten wisten te vertellen, dat hij belangrijke sommen toe moest leggen op zijn residentschap, zeer ten nadele van zijn gezin.

Ook op ander terrein dan de politiek was hij uiterst actief. Hij was de steun en toeverlaat van de Rooms-Katholieken, niet alleen in Amsterdam, maar in de hele Republiek en een felle bestrijder van de Oud-Katholieken. In Amsterdam wist hij o.a. te bewerken, dat de sluiting van de grote nieuwe Mozes en Aäronkerk werd opgeheven. Veel vindt men dan ook over hem in de gedrukte Italiaanse archivalia over de Republiek.

Ruim tien jaar huurde hij het huis op de Keizersgracht, maar toen werd het verkocht en moest hij zich elders vestigen. Tot zijn dood, in 1721, toe bleef hij echter in Amsterdam wonen.

De koopster van het huis op de Keizersgracht was een zekere Gesina – bij afkorting Geesje – van Estel, de enige dochter van de rijke koopman Hendrik van Estel. Zij had in Bremen het levenslicht aanschouwd en was in Groningen getrouwd met de koopman Nicolaas van Hoorn, wiens familie uit Zweden naar Bremen was gekomen. Al spoedig na het huwelijk trok zij met hem naar Amsterdam, waar haar vader geboren en getogen was. Het echtpaar betrok eerst een huis op de Lauriergracht, later op het Singel over de Romeinsarmsteeg. Er werden twee zoons geboren, in 1669 Nicolaas en in 1671 Hendrik. Vader Nicolaas was drogist en handelaar op Italië en de Levant. Reeds op 22 december 1681 werd hij in het graf van zijn schoonvader in de Westerkerk ter aarde besteld. Zes jaar later hertrouwde zijn weduwe met de 50-jarige koopman David le Cordier, die in Rouen was geboren. Met zijn stiefzonen sloot David le Cordier, die voorheen alleen had gehandeld op Frankrijk en de Caraïben, een compagnieschap onder de naam van le Cordier en van Hoorn. Niet lang echter zouden de beide jongens van de kennis van hun stiefvader profiteren; op 22 februari 1694 volgde David le Cordier zijn voorganger in het graf. Het echtpaar woonde toen op de Herengracht.

Gesina van Estel bleef niet als een berooide weduwe achter. Op 13 mei 1699 kocht zij tezamen met de weduwe Hilckens en Pieter Elders twee erven op de Keizersgracht bij de Amstel en daarop liet ieder van hen eenzelfde huis zetten, die in 1701 gereed kwamen. Het tegenwoordige no. 788, het dichtst bij de Utrechtse straat gelegen, werd het eigendom van Gesina van Estel. Het huis had zij niet voor zichzelf laten bouwen, maar voor haar jongste zoon, Hendrik, die in 1697 was getrouwd met een dochter uit een voorname Amsterdamse regentenfamilie. Zelf had zij intussen, zoals wij zagen, het grote huis bij de Reguliersgracht gekocht en dat had zij met haar oudste zoon, Nicolaas, betrokken. Zij deed het wat luxueuser dan de weduwe Ernsthuis. Onmiddellijk na de koop liet zij in de Kerkstraat in de buurt van haar huis een stal met woning erboven optrekken. Het huis lag weldra ook niet meer zo eenzaam als vroeger, want reeds in 1683 had Hendrik Staats het erf no. 26, links ervan, gekocht en het jaar daarna een huis-pakhuis laten zetten en in 1703 bouwde de steenkoper Arent Backer twee huizen op de twee erven aan de andere kant ernaast, 22 en 23, die hij met de erven aan de Kerkstraat op 14 sep-

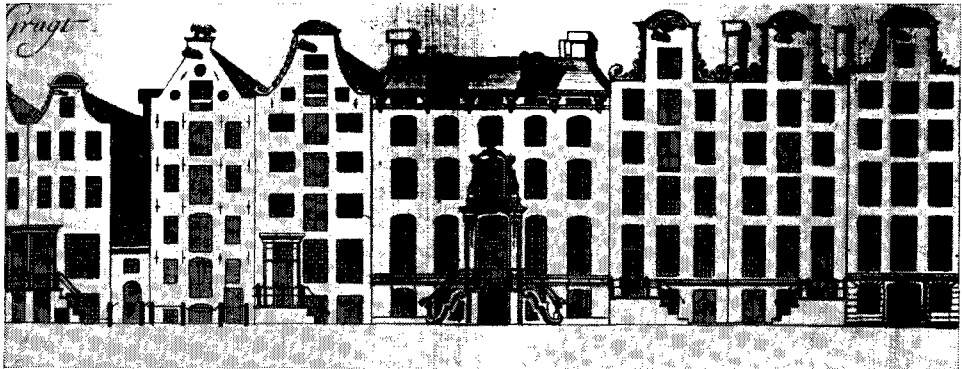
tember 1700 voor *f* 15000.— van Francisco Mol10 had gekocht. In de afgelopen dertig jaren was de waarde van de erven daar dus bijna verviervoudigd. Als symbool van zijn naam liet de steenkoper „de Arend” in de gevel van het tegenwoordige 704 zetten, wat blijkt, wanneer het huis in 1735 voor *f* 56000.— wordt verkocht aan een aangetrouwd familielid, Hendrik van Broyel.

Zeven jaar woonden Gesina van Estel en Nicolaas van Hoorn in het huis bij de Reguliersgracht. Op 8 oktober 1707 volgde zij haar beide echtgenoten in het graf. De twee zoons waren blijkbaar bijzonder eensgezind. Wij vinden althans geen spoor van een officiële scheiding van de nalatenschap der moeder. Hendrik had intussen al vijf kinderen gekregen en het was dus logisch dat hij het grote huis over de volle breedte van twee erven betrok en Nicolaas het kleine, dat slechts $\frac{1}{2}$ van twee erven besloeg, bij de Amsteling bewonen. Die huizen werden wel ieders particulier eigendom. Nicolaas bleef vrijgezel. Op 12 januari 1729 vond hij zijn laatste rustplaats bij zijn moeder, vader en stiefvader in de Westerkerk en al zijn aardse bezittingen kwamen aan zijn enige broer, Hendrik.

Nicolaas en Hendrik van Hoorn hadden onder een firma, die deze naam voerde, tezamen zaken gedaan. Uit de aangifte voor de collaterale successie na de dood van Nicolaas krijgen wij een indruk, wat daar toen o.a. gebeurde, daar Nicolaas daarin voor de helft deel had. In 1710 hadden de broers een suikerbakkerij op Marken aangekocht. Misschien in verband daarmee hadden ze ook belangstelling voor de suikerproducerende volksplanting de Berbice en toen in 1714 de eigenaar daarvan een wisselbrief van *f* 128000.— niet kon honoreren, losten de broers van Hoorn met nog twee andere kooplieden deze brief voor *f* 108000.— in, zodat zij met hun vieren eigenaren van de Berbice werden. In 1720 werd dit voor *f* 800000.— overgedaan aan een maatschappij op aandelen, waarin de van Hoorns nog tot de 19de eeuw toe vele aandelen behielden. Ook had de firma in 1729, bij de dood van Nicolaas, een kruitmolen in bezit, gelegen onder het gerecht van de Vrije Ban bij Delft.

Na de dood van Nicolaas werd de firma voortgezet als Hendrik van Hoorn en Zoon en de suikerraffinaderij en de buskruitmakerij — deze echter al spoedig in Ouderkerk aan de Amstel en bij Utrecht — werden voortaan door deze firma beheerd.

Hendrik van Hoorn was na de dood van zijn moeder met vijf kinderen, twee jongens en drie meisjes, in het huis bij de Reguliersgracht komen wonen. Al spoedig, op 31 augustus 1708 werd hier een derde zoon geboren, Willem, maar zijn broertje Anthonie Pieter werd op 2 oktober van het volgend jaar in de Nieuwe Kerk begraven. Ook zijn naamgenoot Anthonie, die een jaar later werd geboren, overleed na enige maanden. Met het nakomertje in het gezin, Francois Hendrik, die op 12 april 1712 in de Westerkerk werd gedoopt, hadden de ouders meer geluk. In 1723 overleed de oudste dochter Cornelia op 22-jarige leeftijd, maar daarna volgde het ene huwelijk op het andere. De kinderen trouwden alle betrekkelijk jong, de beide dochters in 1724 en 1729, en het grote huis met zijn ruime kamers zal een prachtige gelegenheid hebben gegeven tot bruiloft vieren. De vader had flink verdiend, want hij gaf aan al zijn kinderen een huwelijksgift mee, variërend tussen *f* 55000.— en *f* 70000.—, maar „men” schatte die nog hoger, want in het belastingkohier van 1742 staat bij Hendrik van Hoorn aangetekend, dat hij aan ieder van zijn kinderen *f* 100000.— had gegeven. In dat kohier werd hij, waarschijnlijk mede wel daarom, getaxeerd op een inkomen van *f* 10000.—. Behalve zijn vijf dienstdoden woonde ook nog zijn boekhouder J. Hinke in het grote koopmanshuis,

Keizersgracht 712-700. Gravure uit het Grachtenboek, ± 1770.

Foto Gemeentelijke Archiefdienst.

dat beneden pakkelders en boven pakzolders voor koopwaren had. De buitenplaats, die in het kohier wordt genoemd, was betrekkelijk eenvoudig. Het was de bekende hofstede het Torentje of Hartenrust aan de Sloterweg, die Hendrik van zijn broer Nicolaas had geërfd.

Met zijn burens leefde Hendrik van Hoorn niet altijd in pais en vree. Maria van den Burgh, de weduwe van de steenkoper Arend Bakker, liet in de zomer van 1719 twee stallen achter haar beide huizen, dus schuin achter het huis van Hendrik van Hoorn, optrekken en hield zich toen niet aan de strenge bepalingen omtrent de hoogte van de ramen in de achtergevels. Het kwam tot een rechtzaak en Maria werd genoodzaakt alles volgens die keuren te maken en een aantal ramen gedeeltelijk toe te metselen. Zelf bouwde Hendrik in 1727 op zijn beurt twee stallen met woningen erboven in de Kerkstraat achter zijn huis. Hij zal daarbij echter wel voorzichtiger zijn geweest.

Op 24 januari 1744 overleed Hendrik van Hoorn aan een beroerte, „sijnde een man van hooge jaaren en tot sijn doot toe een groot liefhebber van de vrouwelijke cexe”, zoals Bicker Raye in zijn dagboek optekende. Zijn weduwe overleed vijftien jaar later, op 12 februari 1759. Wij leren dan het huis van binnen kennen, want kort na haar dood werd voor notaris Jan Ardinois een uitvoerige inventaris opgemaakt, waarin de gehele inboedel kamer voor kamer werd beschreven. Beneden in het sousterrain de pakkelder, de keuken, de provisiekelder en het vertrekje in het onderste uitstek. Op de bel-etage volgen dan de kleine en grote zijkamer ter weerszijden van de hoge stoep, aan de achterkant de blauwe kamer, de eetkamer en een kamertje in de uitstek, op de bovenverdieping een grote en kleine voorkamer, de grote achterkamer en de clavecimbelkamer (de twee clavecimbels waren overigens weggezet op een afgeschoten zoldertje) en alweer een kamertje in de uitstek. Die uitstek was heel smal en had zoals gebruikelijk nog een tussenkamertje, dat men met een laddertje van boven af door een luik bereikte. Tenslotte kwamen dan de zolders. Een van de stallen was in eigen gebruik.

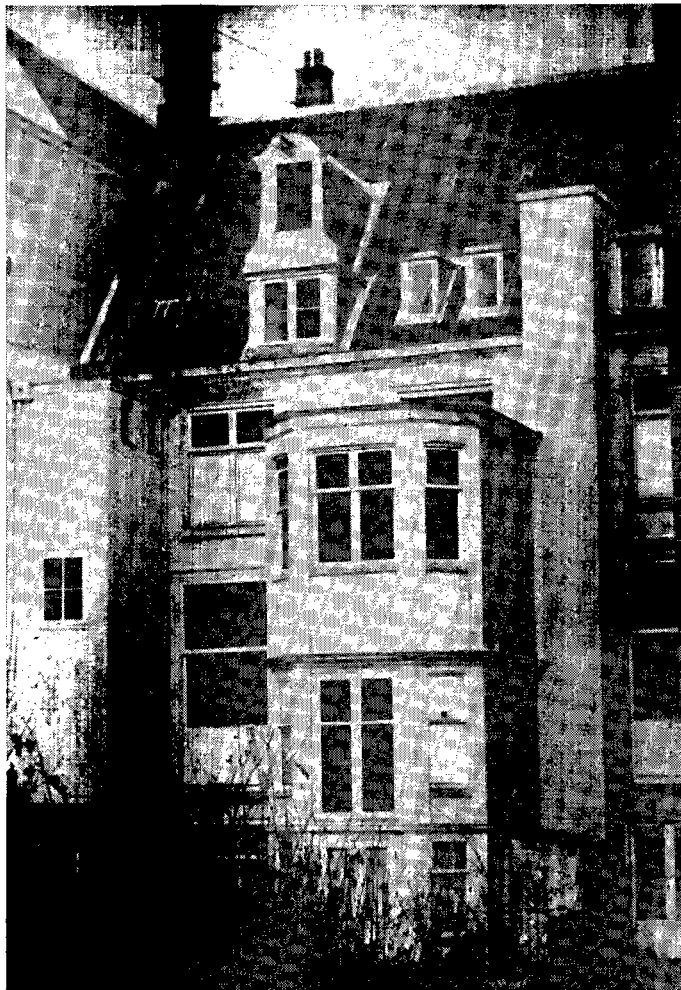
De middelste zoon, Willem, was in 1734 plotseling aan de kinderpokken gestorven met achterlating van een zoon en dochter. De andere vier kinderen leefden nog. Op

2 april 1759 werd voor notaris Jan Ardinnois de nalatenschap gescheiden in vijf porties en allen kregen met inbegrip van wat zij reeds hadden gehad *f* 181615.18.—. Het huis aan de Keizersgracht was getaxeerd op *f* 60500.— en het was de jongste zoon, wiens huwelijk met de rijke Eduardina Brigitta de Backer kinderloos was gebleven, die voor dat bedrag het ouderlijk huis toebedeeld kreeg. Hij en zijn broer Nicolaas Hendrik namen ook het aandeel van hun moeder in de familie zaken over.

De vrouw van François Hendrik van Hoorn erfde in 1767 van haar enige broer Jan de Backer *f* 357000.— aan effecten en onroerende goederen en dus ongetwijfeld nog wel veel meer, waaronder de heerlijkheid Noordwijkerhout en de Zilk. Er was bij de de Backers geen nadere familie en zo erfde François Hendrik van Hoorn op zijn beurt van zijn vrouw, toen die op 18 juni 1774 stierf. Haar nalatenschap werd op *f* 531282.8.8 aangeslagen voor de collaterale successie. Nog meer dan negentien jaar bleef de weduwnaar alleen in het grote huis achter, des zomers op de buitenplaats in Loosdrecht, waar hij zich o.a. wijdde aan het jagen. Met zijn aardse goed en de wijze, waarop hij dat zou nalaten, was hij ook veel bezig. Daarnaast was hij echter een steun en toeverlaat voor alle neven en nichten, die bij hem kwamen aankloppen. Want na zijn overlijden, op 31 juli 1793, blijkt dat haast al die neven en nichten geld van hem hadden ontvangen, in voorschot op wat hen eens te wachten stond. Het meest had neef Quirijn Willem van Hoorn, de oudste zoon van de bovengenoemde Nicolaas Hendrik gehad, tezamen niet minder dan *f* 85500.—. Toch was Quirijn Willem van Hoorn, het hoofd van de familie, klaarblijkelijk wel een oogappel van oom, want hem had hij het huis op de Keizersgracht bij de Reguliersgracht gelegateerd, aanvankelijk in 1774 tegen korting van een som van *f* 70000.— op zijn erfportie. Later, op 31 juli 1791, had hij dit gewijzigd in een som van *f* 14000.—. Daarvoor zou Quirijn Willem het huis krijgen „benevens de gordijnen, stoelen, en tapijten in de groote roode zijdkamer en in de blaauwe zaal met de lappen van het damast en behanghsels.” Dat was min of meer te geef, wanneer men bedenkt, dat het huis voor de collaterale successie twee jaar later op *f* 65000.— werd getaxeerd. Blijkbaar haar oom uit de leningen aan neef wel ervaren, dat die zich nooit een bedrag van *f* 70000.— zou kunnen veroorloven. Ook hadden hij en zijn vrouw aan Quirijn Willem in de allereerste plaats de heerlijkheid Noordwijkerhout en de Zilk toegedacht, voor een bedrag van *f* 15000.—.

Na de dood van François Hendrik van Hoorn werd weer een uitvoerige inventaris gemaakt. Op 14 november 1793 werd die afgesloten voor notaris Nicolaas Obbes. Ditmaal werd de inboedel niet per vertrek opgesomd, maar per soort, zodat over de inrichting en de indeling van het huis niet veel blikt. De overledene had een mooie verzameling schilderijen, 59 stuks, waaronder verschillende van de Stomme van Campen ofwel Avercamp, en nog een aantal andere van bekende Hollandse meesters, als Jan Steen, Dirk Hals etc. Dan waren er veel huizen en stapels effecten in de nalatenschap en natuurlijk het aandeel van de overledene in de zaken der familie en in de twee kruitmolens en de suikerraffinaderij. Hoe rijk hij was, blijkt misschien nog wel het meest uit het feit, dat aan contanten werd aangetroffen in twee ijzeren kisten boven, twee ijzeren kisten en de lessenaar in het kantoor en in de kast in de eetkamer tezamen *f* 47265.17.—. Op 8 augustus 1794 kon men voor notaris Obbes constateren, dat na aftrek van de vele en grote legaten erf *f* 1300000.— overbleef om te verdelen onder de vijf erfgenamen. Dat waren Quirijn Willem van Hoorn, zijn twee broers, Hendrik Daniel en Pieter Nicolaas, en zijn twee zusters, mevrouw Beeldsnijder en mevrouw de With Hoevenaar. Andere

Achterzijde van het huis Keizersgracht 706, foto ± 1940 (links de malle uitstek uit het begin van de 18de eeuw, in het midden de koepel uit 1795).

neven en nichten ontvingen flinke **legaten**. En zo kreeg Quirijn Willem van Hoorn op die dag f 260000.— toebedeeld, **waaronder** het huis op de Keizersgracht en de heerlijkheid Noordwijkerhout en de Zilk.

Quirijn Willem van Hoorn betrok het huis niet direct. Het was nu al 125 jaar geleden gebouwd en ofschoon het blijkens het grachtenboek midden in de 18de eeuw wel al een opknappbeurt en een gevel van die tijd had gekregen, werd het nu nogmaals grondig gerestaureerd en vernieuwd. Er **kwam een** nieuwe gevel in klassicistische trant met een hoofdingang in het basement. De traditionele Amsterdamse bordesstoep kwam in verband daarmee te vervallen. Aan de balklagen van het huis kon niets veranderd worden, zodat de gevel daarop moest aansluiten. Een brede attieklijst, verlevendigd door balus-

trades, vormde de kroon op het nieuwe werk. Tegelijkertijd werd het huis aan de achterzijde voorzien van een in twee verdiepingen doorgebouwde koepelvormige uitbouw en van een tweede uitstek, waardoor het aan bruikbaarheid en ruimte won. Waarschijnlijk in verband hiermee kwam enige wijziging tot stand in de indeling van kamers en in de ligging van het trappenhuis. Dit laatste kreeg een plaats in het centrum van het pand; de fraaie donkergekleurde balusters van de trapleuning en de strak bewerkte eindkolom vormen daar nog steeds een sieraad voor het huis. De blauwe kamer of zaal aan de achterkant moest een stuk aan dit nieuwe trappenhuis afstaan en voortaan zou de rode kamer of zaal aan de voorkant het hoofdvertrek van het huis zijn.

De architectuur van deze verbouwing wordt door de heer Mr. C. A. van Swigchem, deskundige op het gebied van Abraham van der Hart, aan deze bouwmeester toegeschreven. Hij was tientallen jaren lang stadsbouwmeester van Amsterdam en als zodanig welbekend aan Quirijn Willem van Hoorn, uit de tijd dat hij burgemeester was en lid van het college van Thesaurieren Ordinares. Dit had zich echter al een stuk eerder dan 1795 afgespeeld. In 1787 had de Prins Quirijn Willem van Hoorn als patriot uit de regering van de stad gezet.

Behalve dat hij deze en andere officiële functies bekleed had, was hij ook deelgenoot in de familiefirma en bovendien een voornaam bankier. In 1781 had hij een lening van een miljoen tegen 5 $\frac{1}{2}$ % en tien jaar later tezamen met een andere firma een lening van 1 $\frac{1}{2}$ miljoen met Stanislas Augustus Poniatowski, koning van Polen, afgesloten. Dit leverde hem in ieder geval „de goude snuifdoos geëntouereert met brillanten, en waarop het pourtrait van de Koning van Poolen is verbeeld”, die zijn weduwe op 16 mei 1805 met alle familieportretten voor notaris van Beem aan haar oudste zoon legateerde. Maar of hem die leningen verder veel hebben opgeleverd? Men zou het niet zeggen, als men nagaat, dat de weduwe, die het vruchtgebruik had van zijn vermogen, niet meer dan *f* 30000.— of *f* 25000.— voor de vaderlijke legitieme portie uitkeerde aan de kinderen, die daarop aandrongen. Net als een eeuw eerder kwam de eervolle relatie met de Koning van Polen de bewoner van Keizersgracht 706 duur te staan.

Quirijn Willen van Hoorn was na een kort huwelijk met zijn volle nicht Alewijn, die hem haar gehele vermogen naliet, in 1771 hertrouwd met een Leids meisje, Hieronyma Johanna Testart, wier vader een tijdlang secretaris van Amsterdam was. Uit dit huwelijk waren vijf kinderen geboren, allen in het huis op de Herengracht, thans no. 577, dat Quirijn Willem had geerfd van zijn eerste vrouw. Toen het gezin van Hoorn-Testart in 1795 na de verbouwing het huis bij de Reguliersgracht betrok, telde het twee jongens van 20 en 11 jaar en twee meisjes van 19 en 17. De oudste zoon trouwde reeds in het volgend jaar met zijn achternichte Pancras Clifford, maar het mondig worden van de andere kinderen beleefde de vader niet meer. Op 8 december 1797 overleed oud-burgemeester Quirijn Willen van Hoorn, na dus nog net de eerste revolutiejaren te hebben meegemaakt. Misschien was het wel gelukkig voor hem, dat hij toen stierf; in ieder geval bleef hem daardoor veel leed bespaard. Want zo degelijk als de zoons waren, zo ondegelijk waren de beide mannen, die de dochters zich kozen. De weduwe van Hoorn beleefde dan ook moeilijke, ja men kan wel zeggen tragische jaren in het grote huis op de Keizersgracht.

De oudste dochter trouwde in 1799 met Henric Bicker, de zoon van de schatrijke Jan Bernt Bicker en Catharina Six, ogenschijnlijk een zeer wenselijke partij. De jonge aristocraat kon zich echter moeilijk aanpassen aan de nieuwe tijden, waarin de inkomsten

Portretten van *Quirijn Willem van Hoorn* en *Hieronyma Johanna Testart*, geschilderd door *L. Schmidt* (1740-1818), ± 1785. *Eig. L. G. van Hoorn te Parijs.*

niet meer zo rijkelijk vloeiden als voorheen. Voortdurend moest hij geld bij zijn vader, die een talrijk kroost had, en ook bij zijn schoonmoeder opnemen om zijn royale levenswijze met een groot gezin op de oude voet te kunnen voortzetten. En het moet de weduwe wel eens angstig te moede zijn geweest, als hij keer op keer om geld kwam.

Dit was echter niets vergeleken bij het huwelijk van de tweede dochter, Johanna Theodora Geertruyda van Hoorn, die op 30 maart 1777 was geboren en dus 20 jaar was, toen haar vader stierf. Zij vatte liefde op voor een zeven jaar oudere Fransman, een regelrechte avonturier, genaamd François Paulon. De moeder verzette zich hevig tegen een huwelijk met deze minder gewenste vreemdeling, die blijkbaar vele schuldeisers achter de vouden had. Toen de dochter echter 25 jaar werd, was zij vrij te doen wat zij wilde. Op 18 juni 1802 passeerden François Paulon, of liever Charles Gustave d'Alix – want de toekomstige bruidegom voerde nu eens de ene dan weer de andere naam –, en Johanna Theodora Geertruyda van Hoorn de volgende merkwaardige acte voor notaris H. Muller:

„Aujourd'hui le dix huitieme juin de l'an mille huit cent et deux furent present par devant moi Hermanus Muller, notaire admis par la court de la cidevant province d'Hollande résidant à Amsterdam en présence des temoins sousnommez Monsieur Charles Gustave d'Alix, chevalier de l'ordre de l'Épéron d'Or, conseiller intime de son Altesse Sérénissime Monseigneur le Duc de Saxe Meyningen, demeurant à Meyningen d'une part et Mademoiselle Jeanne Theodore Gertrude van Hoorn, fille majeure, demeurant en cette ville d'autre part. Lesquels par une affection, qu'ils se sont portez de longtems, et liés par la plus grande amitié et amour, etoient resolut de passer leur vie ensemble dans une union idissoluble, promettent reciproquement par ces presentes, de se prendre l'un a l'autre a la premiere occasion convenable, par nom et loi de mariage, pour le faire solemniser, suivant le coutume et usage

de ce pays, sans y venir en opposition quelconque. Pour l'exécution des presents, les dits contractans ont affectez, et affectent leur personnes et généralement tous leurs biens quelconques, presents et futurs, comme de droit, en raison le contractant d'une part, elit son domicile irrevocable dans cette ville à la maison du procureur le plus jeune, alors en fonction pour lui citer et executer. Fait et passé à Amsterdam en présence de Antoine van Blomberg et Henri van der Beek comme témoins."

De acte werd ondertekend door Charles G. d'Alix en J. T. G. van Hoorn. Notaris Muller was natuurlijk niet de familienotaris van de van Hoorns en deze grote en dwaze stap in het leven van de dochter des huizes zal wel ongemerkt gepasseerd zijn in het huis op de Keizersgracht. Maar toen het zover kwam, dat het paar naar het stadhuis ging voor de ondertrouw, op 22 oktober van dat jaar, had de aanstaande bruid het ouderlijk huis verlaten en tezamen met haar toekomstige echtgenoot haar intrek in de Doelen op het Singel genomen. Daar de moeder haar toestemming niet had willen geven, werd zij voor het comité van justitie gedaagd. Tot driemaal toe liet zij verstek gaan en toen gaf het comité toestemming tot het huwelijk, mits het bruidspaar behoorlijke huwelijkse voorwaarden maakte. Op 6 november 1802 geschiedde dit voor de bovengenoemde notaris Muller: Gemeenschap werd uitgesloten, schulden vóór het huwelijk gemaakt door een van beide partijen, zouden nooit door de andere partij betaald mogen worden en tenslotte zou de vrouw bij het overlijden van haar echtgenoot de keuze hebben of zij wilde delen in winst en verlies. Op 13 november werd het huwelijk voltrokken; de tijden, dat regenten de ongewenste huwelijken van hun kinderen konden beletten, waren voorbij.

Twee dagen na het huwelijk regelde de moeder voor notaris van Beem met haar dochter en schoonzoon de uitkering van de vaderlijke legitieme portie. De dochter gaf al haar rechten op de familie zaken op. Zij kreeg in de hand *f*7000.— en zou op 1 november 1803 en op 1 november 1804 telkens een som van *f*9000.— ontvangen. De sombere vermoedens van de moeder werden wel bewaarheid. Op 29 december 1802 gaf het echt-paar voor notaris Muller procuratie tot verkoop van de *f*7000.— aan effecten. Veel zal de weduwe van Hoorn voorlopig echter niet meer hebben gemerkt van haar ongezegge-lijke dochter en haar ongewenste schoonzoon. Toen op 5 februari 1803 de effecten voor notaris Muller werden overgedragen, was het jonge paar al naar Parijs vertrokken.

Toch trok de moeder niet geheel haar handen af van de weggelopen dochter. In haar testament van 16 mei 1805 voor de familienotaris bepaalde zij echter, dat de erfportie van de dochter belast zou zijn met hdeicommis.

Een dochtertje en een zontje werden uit het huwelijk geboren en reeds op 2 juli 1807 overleed de jonge moeder. De vader, die al zijn vrouws geld had opgemaakt, trok met het jongetje — het meisje was gestorven — naar Holland, ongetwijfeld in de hoop geld los te krijgen bij zijn schoonfamilie. In Amsterdam werd hij echter al spoedig gegijsseld van wege zijn vele onbetaalde schulden. Daar was o.a. de logementhouder en tapper Louis Immos, die een vordering op hem had, zoals uit de rol van de vierschaar blijkt. In de gebrekkige gijsselkamer van het nieuwe werkhuis, waarheen de gegijsselden na de inbeslagneming van het stadhuis waren getransporteerd, zat de schoonzoon van mevrouw van Hoorn in de lente- en zomermaanden van 1808. Zij begon een gerechtelijke procedure, maar kwam tenslotte met hem tot een overeenkomst. Voor *f*2500.— kocht zij haar kleinkind van de vader: Zij zou het tweejarig jongetje voortaan opvoeden, de vader zou het kind nooit meer zien en nooit enige aanspraken maken op geld, dat zijn zoon toekwam, en tenslotte verbond hij zich het land te verlaten, zodra hij uit de gijsseling

zou zijn ontslagen. De weduwe van Hoorn wist wat voor vlees zij in de kuip had. Voor notaris van Beem werd op 27 augustus officieel het contract opgemaakt en daarin liet zij niet alleen alle namen, waaronder hij zich tot dusverre had uitgegeven, opsommen, „Gustave Pollon d’Alix, zich mede schrijvende Charles Gustave Pollon d’Alix, ook wel Charles Gustave François Pollon d’Alix, doch eigenlijk gedoopt François zoon van Jean Paulon en Marie Anne Poumiot, geboren 1 november 1770 te Neufchateau (departement des Vosges)“, maar ook liet zij verklaren, dat de acte hem in Franse vertaling was voorgelezen, daar hij geen Nederlands verstond, zodat hij later nooit zou kunnen zeggen, dat hij iets niet had begrepen. Wanneer hij ooit weer een voet in Amsterdam zette, moest hij haar de *f* 2500.— met rente terugbetalen.

Ondanks deze uiterst zakelijke overeenkomst zal toch wel een zucht van verlichting in het huis op de Keizersgracht zijn opgegaan, toen enige jaren later daar het bericht van de dood van — ik zeg nu maar — François Paulon doordrong. De kleine Charles Gustave Pollon woonde met zijn grootmoeder en ongetrouwde oom tot aan haar dood toe in het grote huis op de Keizersgracht. Hij ging gewoon naar school en had tekenlessen, zoals blijkt uit de afwikkeling van de nalatenschap van zijn grootmoeder. En het is te hopen, dat zich bij het jongetje toen nog niet de verschijnselen openbaarden, die het later nodig zouden maken hem bij de dominee in Rekken uit te besteden. Daar stierf in 1835 het ongelukkige kind uit de romantische echtverbintenis van de Franse avonturier en de Amsterdamse burgemeestersdochter.

Was op een zeker ogenblik de rust ingetreden voor zover de tweede schoonzoon betreft, de schoonzoon Bicker bleef te veel uitgeven en op 9 mei 1816 moest notaris van Beem alweer een contract opmaken. Henric Bicker en zijn vrouw verklaarden aan de weduwe van Hoorn *f* 58000.— schuldig te zijn en *f* 15000.— kwijtgescholden gekregen te hebben, die de andere erfgenamen van de weduwe van Hoorn later extra zouden krijgen. Alle rechten op de buskruitfabrieken gaf het echtpaar Bicker hiermee op.

Ook de eigen financiën van de weduwe van Hoorn waren niet schitterend. De paardenstal aan de Kerkstraat stond allang leeg, maar dat ongemak deelde zij met vele anderen in deze zorgelijke tijden. Herhaalde malen was zij echter gedwongen tot verkoop van bezittingen, die haar echtgenoot had nagelaten.

Op 30 april 1817 legde Hieronyma Johanna Testart tenslotte het moede hoofd neer, bijna twintig jaar na haar man. Direct werd voor de notarissen Fabius en de Man een inventaris opgemaakt, die op 19 mei werd afgesloten. De schatster ging ditmaal het huis door van boven naar beneden. Met de verbouwing waren er meer kamers in het huis gekomen en de verponding was dan ook verhoogd in 1795. Het begon bij de vliering, de achterzolder, de voorzolder, het portaal en de knechtskamer. Daar beneden vond men twee achterkamers met annexe appartementjes, twee voorkamers, een kamienierskamer en een meidenkamer. Op de bel-etage waren de blauwe achterkamer met annex kamertje, de rode voorzaal, de koepelkamer, de kleine voorkamer en de blauwe voorkamer en tenslotte nog de kleine eetkamer en het kamertje annex. In het benedenhuis ging de schatster het kantoor, de mangelkamer, de keuken, kelder en tuinkamer door en tenslotte was er nu ook een tuinhuis. Er waren nog 25 schilderijen, waarvan enkele, die wij reeds bij de grootouders of bij oom François Hendrik zagen, o.a. het witte paard van Wouwermans.

Het was niet eenvoudig de nalatenschap te liquideren, waar de zaken alleen voor de

zoons gereserveerd moesten blijven, waar een minderjarige er deel in had en waar eindelijk veel verrekend moest worden, wat reeds eerder was uitgekeerd. Uiteindelijk werden op 28 oktober 1819 de activa op f 194017,6.— gesteld — het lijkt uitzonderlijk laag, maar men bedenke, dat de Franse tijd nog niet lang was verstreken — en deze in vier parten verdeeld, die dus nog geen f 50000.— bedroegen, waarvan mevrouw Bicker haar aandeel reeds binnen had.

Gelukkig voor de kinderen hadden zij in de afgelopen jaren heel mooi geërfd van twee kinderloos overleden ooms van Hoorn en de twee zoons, die zuinig waren geweest, hadden daardoor toch wel nog een fortuin van boven de f 200000.—. De oudste, Pieter Theodoor van Hoorn, de stadsontvanger, was zelfs een vermogend man, waarschijnlijk door zijn eerste of tweede vrouw. Hem vinden wij althans als enige van de familie bij de 100 hoogst aangeslagen Amsterdammers van 1813 met een jaarlijks inkomen uit eigen kapitaal van f 25000.—. Het is dan ook te begrijpen, dat zijn moeder hem de heerlijkheid Noordwijkerhout en de Zilk toegedacht had en ook het huis, dat ruim een eeuw in de familie van Hoorn was geweest. Op 18 december 1810 had zij voor notaris van Beem bepaald, dat hij het huis voor f 40000.— mocht overnemen, hetzij opnieuw mocht laten taxeren, omdat de prijzen zo onzeker waren.

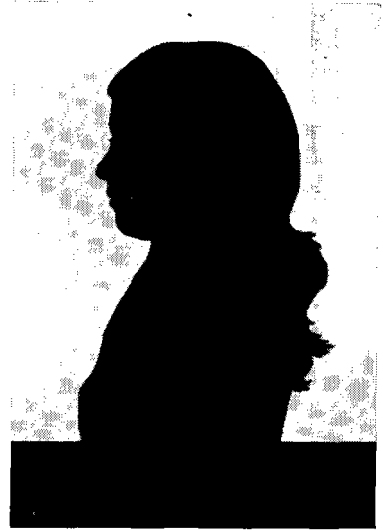
Pieter Theodoor behoorde echter niet voor niets tot de 100 hoogst aangeslagenen. Hij aanvaardde de heerlijkheid, waarvoor hij f 15000.— zou moeten betalen, niet en hij bleef in zijn eigen huis op de Herengracht, het tegenwoordige nummer 566. En zo werd na 117 jaar het huis op de Keizersgracht in publieke veiling verkocht, op 13 oktober 1817 voor notaris mr. Jan Fabius. Voor f 28000.— bij opbod en f 5000.— bij afslag werd het het eigendom van Mr. Petrus Johannes van Naamen van Scherpenzeel, die met inbegrip van enige spiegels in de salon, grote eetkamer, binnenkamer achter de salon en in de kleine eetkamer f 33900.— voor zijn nieuwe woning betaalde.

Mr. Petrus Johannes van Naamen van Scherpenzeel! Het klinkt uiterst voornaam. De familie stamde uit Leerdam en Buren. En niemand in Amsterdam zal toen meer hebben geweten, dat de grootvader van de deftige heer van Naamen enige jaren van zijn leven in Amsterdam had doorgebracht als eenvoudig burger, eerst schrijver op het comptoir van de importmeester van Weersel, later als winkelier, om te beginnen in de Taksteeg, daarna in de Utrechtsedwarsstraat bij de Reguliersgracht — dus slechts op enkele passen afstand van het grote huis op de Keizersgracht, dat zijn kleinzoon nu had gekocht — en tenslotte op de Dwarsboomsloot. Dat had zich dan ook al weer 80 jaren terug afgespeeld. Zijn enige zoon was naar de Kaap gegaan, daar met een dochter uit een bekende familie, Alberta Blankenberg, getrouwd, en moet daar zijn enorm vermogen hebben verworven. Teruggekeerd in Holland, vestigde hij zich in Utrecht en kocht veel onroerend goed en ook de heerlijkheden Scherpenzeel en de beide Eemnessen. De jongste van zijn twee zonen, die op 17 mei 1774 te Zwolle was geboren, vestigde zich na het voltooien van de juridische studie te Utrecht in Amsterdam. Met die stad had hij enige relaties door zijn stiefmoeder, Cornelia Lintvelt, de weduwe van de Doopsgezinde koopman Dirk van Leuvenig, die in 1785 met zijn vader was hertrouwd.

Mr. Petrus Johannes van Naamen koos zich om te beginnen een bruid van elders, Agatha Elisabeth Bisdom, uit de bekende Haastrechtse familie. Op 10 augustus 1810 stierf zij en de jonge advocaat bleef met een zoontje en twee dochtertjes achter in het huis op de Leidsegracht, thans no. 16, dat zijn vader in 1808 voor hem had gekocht.

Links: *Daguerrotype van Petrus Johannes van Naamen, + 1845.*

Rechts: *Silhouet van Machtelina Sophia Hooft, ± 1798.*

Eig. F. Daniëls te Wassenaar.

Eig. Jhr. Hooft van Woudenberg te Amsterdam.

Daar woonde hij nog als weduwnaar, toen hij in 1813 werd opgenomen op de lijst van de 100 hoogst aangeslagenen, met een inkomen uit zijn kapitaal van *f* 25000.— per jaar. Zijn vader was dan ook een jaar eerder gestorven en daardoor was hij eigenaar geworden van de helft van het grote vermogen en daaronder de heerlijkheid en het huis Scherpenzeel.

Het is niet te verwonderen, dat de schatrijke jonge advocaat een graag geziene candidaat was voor de hand van de dertigjarige Machtelina Sophia Hooft, wier moeder, de weduwe van Jakob Hooft, nog niet de helft van het vermogen van haar toekomstige schoonzoon bezat. Ook voor hem was het in alle opzichten een wenselijk huwelijk. Hij kreeg daardoor toegang tot de eerste Amsterdamse kringen bovendien een allerliefste stiefmoeder voor zijn drie jonge kinderen. Maar hij zelf zijn moeder al in het kraambed had verloren en op zijn tiende jaar een stiefmoeder had gekregen, was zijn goede keuze verklaarbaar. Haar nagelaten papieren, bewaard in het archief Hooft, getuigen van de zorg en liefde, die Machtelina Sophia heeft gehad, zowel voor haar eigen als voor haar stiefkinderen, en van het laatste getuigt ook het feit, dat de twee getrouwde kinderen uit het eerste huwelijk van haar man beiden de voornaam van hun stiefmoeder onder hun kinderen lieten voortleven.

Machtelina Sophia Hooft begon haar huwelijk in het huis op de Leidsegracht om al spoedig te verhuizen naar de Herengracht bij het Reguliersplein, thans no. 541. Haar man was intussen raad en rechter geworden en in vele besturen benoemd. Financieel

bleef het de familie van Naamen steeds goed gaan, hoewel Petrus Johannes zijn fortuin niet deed aangroeien. Daarvoor leenden zich zijn functies niet. Er waren echter andere zorgen in het gezin. Op 31 oktober 1816 was een zoon, die naar zijn grootvader Hooft Jakob was genoemd, op de Herengracht geboren. Een dik jaar later verhuisde de familie naar de Keizersgracht en daar moet zich al spoedig hebben openbaard, dat de jongen niet geheel normaal was. En ook zijn broertje, Petrus Johannes, die op 9 januari 1820 werd geboren, was dat niet. Het dochtertje, Margaretha Jacoba, dat op 30 januari 1818, nog net op de Herengracht was geboren, was de enige gewone van de kinderen uit het tweede huwelijk.

Er waren natuurlijk ook vrolijke ogenblikken in huis, zoals de bruiloften van de kinderen uit het eerste huwelijk, in 1826 van de zoon met een van Lynden, die hij ongetwijfeld van Scherpenzeel kende, een jaar later van de oudste dochter met Jan van Persijn. Er waren echter ook vele sterfgevallen te betreuen. In 1834 stierf de schoonzoon van Persijn en misschien nog tragischer was het overlijden van de tweede dochter van Naamen in 1836, midden in haar bruidstijd. De oudste dochter hertrouwde in 1838 met een van Swinderen en trok weg naar het noorden, waar ze al in 1844 overleed. Het enige kind uit haar eerste huwelijk, de twintigjarige Betsy van Persijn, kwam toen bij haar grootouders in huis. Zij bracht ongetwijfeld wat vreugde en jeugd in het huis, waar toen slechts één dochter, de ongetrouwde Itje van dertig jaar, bij haar ouders woonde. Korte tijd had Betsy van Persijn trouwplannen met een familielid van haar stief-grootmoeder. Dat was de student Gerrit Heshuysen, wiens moeder ook een Hooft en een nicht van mevrouw van Naamen was. Uit de brieven van die moeder leren wij Betsy als een vrolijk meisje kennen, die veel van vertier hield. Wat vroeg zij als verjaarscadeau aan haar aanstaande echtgenoot? Een zwarte tafzijden japon. Welhaast met afschuw is mevrouw Heshuysen vervuld over „zulk een wens, van zulk een meisje”. Of het de japon is geweest blijkt niet, maar het huwelijk met Gerrit Heshuysen ging niet door. Op 21 mei 1852 trouwde Betsy van Persijn van het huis van haar grootvader uit met Mr. Constantijn Theodoor graaf van Lynden van Sandenburg. Heel vrolijk zal de bruiloft niet zijn geweest. Er hing toen een schaduw over het huis op de Keizersgracht, want nog geen twee maanden eerder was de oudste zoon van Naamen in de kracht van zijn leven gestorven, als laatste van de drie stiefkinderen van Machtelina Sophia Hooft.

Het moet voor de stiefmoeder moeilijk te verwerken zijn geweest. Aan hem had zij in gedachten en ook op papier de zorg voor zijn twee ongelukkige halfbroers toevertrouwd na het overlijden van hun vader. De oudste was op wens van haar man elders uitbesteed en ofschoon die wens van haar man wet was, bezwaarde het haar toch zeer haar kind aan vreemden toe te vertrouwen. Op 22 mei 1838 schreef zij in het huis op de Keizersgracht haar wensen neer:

„Ten opzichte van onzen oudsten zoon Jakob vleye ik mij, dat zijn Vader en Voogd ingeval zijn Ed. niet reeds geresolveerd was hem in zijn huis terug te nemen of reeds genomen had, dat zijn Ed. bij mijn overlijden zal willen toestemmen en medewerken opdat hij Jakob van Naamen onder zorgvuldig toezicht 't zij een klein huis 't zij geschikte kamers bij deftige en weldenkende burgerlieden (die berekend zijn tot eene fatzoenlijke en nuttige omgang en bezorging eener goede bediening,) zal bewoonen en hij alzoo 't zij hier ter stede of op Scherpenzeel die genoegens des levens die de Voorzienigheid ons zoo rijkelijk toebedeeld (voor zoover zijne vatbaarheid het toelaat) niet zal behoeven te ontberen. Ten opzichte van de jongste onzer kinderen is de toekomst mij geheel duister, dan ook ten opzichte van hem ga ik in het goed vertrouwen de eeuwigheid in, dat zijn Vader en Voogd, aan wien ik hem op het allerhertelijkst aanbeveel in zijne ligchamelijke behoefte en op de ontwikkeling zijner

ziel zoo er zich eenige mogelijkheid toe mogt opdoen, op de meest voegzaamste wijze zal voorzien, en hen die met liefde en zorgvuldigheid hem onder hunne bescherming nemen, op eene alleszins onbekrompene wijze zal beloonen."

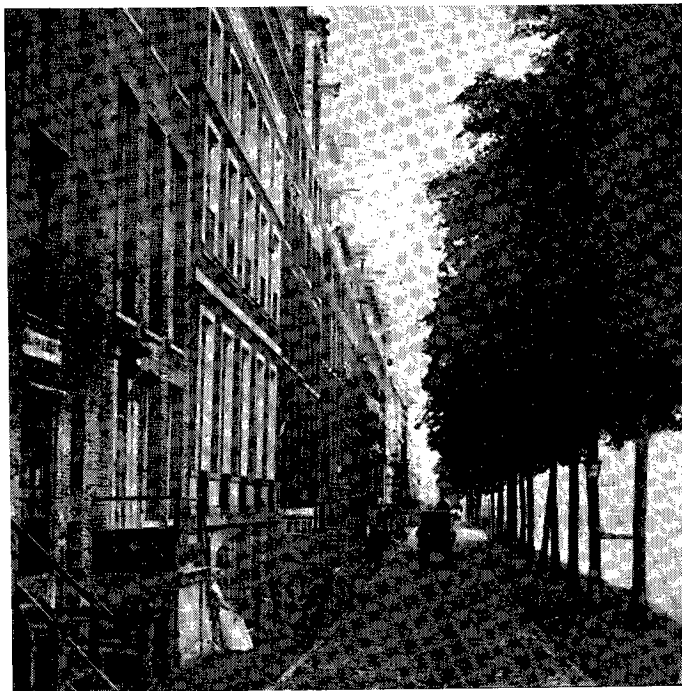
'Voor Jakob speciaal bestemt zij haar grootste gouden horloge en daarenboven een boekwerk met platen of een prentenbijbel en voor haar beide zoons haar zakdoeken onderkousen en handschoenen, „als het eenige mijner kleederdragt dat voor hen bruikbaar is." Er is iets ontroerends in, hoe zij dan en ook verder nog steeds weer bezig is met de toekomst van haar ongelukkige kinderen en ook met beschikkingen voor hen, die later de zorg en bescherming van deze twee zoons zullen hebben. Na het sterven van haar stiefzoon is er niemand meer van de jongere generatie in de familie, die dat op den duur zal kunnen doen. En een vreemde wordt tot curator over hen benoemd.

Op 16 februari 1853 stierf Machtelina Sophia Hooft en juist een jaar later, op 27 februari 1854, haar echtgenoot. Beiden werden begraven te Scherpenzeel. Er was toen, nog maar één dochter in leven, de reeds genoemde Itje, die een jaar later zou sterven. Daniel Hooft Jacobsa, de zwager van de overledene en executeur van zijn nalatenschap tezamen met de makelaar Bouhoff, ging daarom over tot verkoop van het huis. Uit de verkoopsvoorwaarden voor notaris J. Commelin komen wij weer iets te weten over de inrichting. Want er moest weer heel wat aan spiegels, kachels en jalouzieën worden overgenomen, tezamen voor *f* 700.—. Een van de stallen was door de familie van Naamen zelf gebruikt, de andere en de beide bovenwoningen waren verhuurd. Op 11 september 1854 vond de veiling plaats. Voor *f* 34900.— opbod en *f* 16000.— afslag, dus tezamen *f* 50900.— en *f* 700.—, werd het huis het eigendom van Jacob Staats Boonen.

Jacob Staats Boonen, heer van Wijngaarden en Ruybroek, was adjudant van zijne majesteit en kolonel commandant bij de dienstdoende schutterij der hoofdstad, maar meer zegt ons de naam van zijn vrouw, Anna Catharina Borski, met wie hij al sedert 1819 was gehuwd. Zij was een van de acht kinderen van de schatrijke Willem Borski en het geld van deze familie, die zich een eeuw eerder in Amsterdam had gevestigd, zal wel een rol hebben gespeeld bij de aankoop van het pand. Van Keizersgracht 532 verhuisde het echtpaar naar het nieuwe huis. Op 24 september 1866 overleed de heer des huizes op zijn buitenplaats Bloemenheuvel in Bloemendaal, ook al Borskibezit, en op den duur wilde de kinderloze weduwe niet alleen in het huis blijven wonen. Op 20 april 1871 droeg zij het huis — ditmaal werd het niet geveild — voor notaris J. Commelin over aan Maria Elisabeth Völcker, voor *f* 80000.—, te aanvaarden op 15 juli. Het huis was in de afgelopen jaren zeer gemoderniseerd. Zo had het een verwarmingstoestel in het portaal gekregen, 5 stel winterramen voor de voorgevel, vier stel stores voor de achtergevel, gastoestellen met ornamenten en een aanleg voor de toevoer van duinwater. Ook ijzeren roeden en vergulde galerieën voor de ramen van de beide achterzalen en spiegels waren in de koop begrepen.

De nieuwe eigenares betrok tezamen met haar ongetrouwde broer, Johan Adolph Völcker, heer van Soelen en den Aldenhaag, met wie zij tot nog toe op Herengracht 584 had gewoond, het huis. Zij waren kinderen van Johann Wilhelm Christian Völcker, een Duitser van geboorte, en Sophia Frederica Verstolk, een schatrijke Rotterdamse. Van zijn oom, de bekende diplomaat en kunstverzamelaar Verstolk van Soelen, had Johan Adolph de titel en het kasteel geërfd. Op 13 januari 1880 stierf hij daar. Op

Foto van de Keizersgracht,
± 1870 (derde huis van
links no. 706).
Foto Gemeentelijke Ar-
chiefdienst.

72-jarige leeftijd stierf ook zij, op 12 juni 1887, op het kasteel Soelen, als vrouwe van Soelen en den Aldenhaag. Erfgenamen waren een neef en nicht, die het huis weer in veiling brachten. Op 5 oktober 1887 geschiedde dit door notaris Gerard Verrijn Smart en op 1 februari 1888 zou het kunnen worden aanvaard. Ditmaal werden het huis aan de gracht en de woningen en stallen apart geveild bij opbod en afslag en daarna nog eens tezamen bij afslag. Deze laatste gingen voor *f* 20700.— bij opbod en *f* 3.— bij afslag, het eerste voor *f* 43000.— bij opbod en *f* 10.— bij afslag. Bij de gemeenschappelijke afslag werd Adriaan Deodatus de Marez Oyens voor *f* 2000.— het geheel toegemijnd, tezamen dus voor een bedrag van *f* 65713.—.

De drie opeenvolgende 19de eeuwse bewoners hadden in tegenstelling tot de weduwe van Hoorn wel weer paard en rijtuig gehouden en een stal voor eigen gebruik. Adriaan Deodatus de Maret Oyens deed die echter direct van de hand. Op 1 november droeg hij deze voor notaris Stuart over een Johan Michael Roskopf, directeur der Maatschappij van Vleeschhouwerij, wonende in de Vijzelstraat, maar op conditie, dat het erf aan de Keizersgracht het heersend erf zou zijn, dat aan de Kerkstraat het lijdend erf. Hij zou dan ook aan het einde van zijn tuin hoog opschietende bomen mogen planten zonder enige afstand te houden en in het huis aan de Kerkstraat zou nooit een ijaersmederij, stoomfabriek, café-chantant of enige andere inrichting van publieke vermakelijkheid mogen worden gevestigd.

Adriaan Oyens was toen commissionair in effecten en later directeur van Labouchere,

Huizen Keizersgracht 710-702,

foto mr. P. van Eeghen, 1960.

Oyens en Co's Bank, een betrekking, die hij aan zijn bekwaamheid en niet aan zijn vrouw, zoals men misschien zou denken, te danken had. In 1871 was hij namelijk getrouwd met Maria Susanna Henriette van Eeghen, de oudste dochter van Jan en Henriette Louise Labouchere. Zes kinderen, een zoon en vijf dochters, waren uit het huwelijk geboren. In 1888 verhuisde het gezin van Keizersgracht 389 naar Keizersgracht 706. Nog eenmaal werd er bruiloft in het huis gevierd, en wel toen de oudste dochter in 1898 trouwde. Maar in 1905 besloot Adriaan Oyens zich buiten te vestigen, op de buitenplaats Lindenuweel in Overveen, een afsplitsing van het reeds genoemde Bloemenuweel. Op 1 december van dat jaar verkocht hij het huis aan de Keizersgracht voor f 50000.— aan de vennoten van de oude Amsterdamse firma Determeyer Weslingh en Zoon, Anton Fock en Mr. Cornelis Joan den Tex Bondt.

Daarmee was het huis aan de Keizersgracht, na 233 jaar door particulieren te zijn bewoond, aan zijn oorspronkelijke bestemming onttrokken. Voortaan zou het kantoor zijn. Er werd weer een nieuwigheid aangebracht, een warmwaterverwarming door de Hannoversche Centralheizung und Apparaten Bau bureau van Etten. Slechts zes jaar bleef het huis de zetel van deze firma. Zij werd overgenomen door de Rotterdamsche

Bankvereniging en op 28 februari 1912 verkochten de vennoten voor notaris Smits ook het huis aan deze instelling, voor f 65000.—. Reeds op 11 augustus 1914 deed deze het van de hand aan het Nederlandsch Kanker Instituut, voor f 55000.—. Blijkbaar was men echter vergeten, dat het huis intussen was verkocht, en liet men de overdracht geschieden door de leden van de vennootschap Determeyer Weslingh. Drie dagen later werd deze vergissing door een nieuwe notariële acte hersteld.

Vijftien jaar lang zou Keizersgracht 706 de naam Antoni van Leeuwenhoekhuis dragen. Hoe nuttig werk hier ook werd verricht, het huis werd er ongetwijfeld niet beter op en beantwoordde niet eens geheel aan het doel. Na de opening van het nieuwe gebouw aan de Sarphatistraat in 1929 kwam het huis op de Keizersgracht leeg te staan en werd aanvankelijk verhuurd. Op 30 december 1941 werd het tenslotte onderhands verkocht aan de Houtbond voor f 65000.—. Deze maakte grootscheepse plannen voor een algehele restauratie en nog zijn er de tekeningen van architect W. de Vriend, die het huis zijn 18de eeuwse gevel wilde terug geven. Al gevolg van de bezetting moest de Houtbond echter plaats maken voor de Vakgroep Groothandel in Hout en aan die instelling werd op 17 september 1942 voor notaris H. N. Groenier het huis overgedragen. Deze zou er echter weinig plezier van hebben; vlak daarna werd het door de bezetter gevorderd en gebruikt voor een afdeling van zijn brandweer.

Het huis ging uiteraard nog meer achteruit en na afloop van de oorlog bleek de Vakgroep er geen prijs meer op te stellen. Op 13 december 1946 droeg deze het voor notaris E. Spier over aan de N.V. Hollandse Belegging en Beheer Maatschappij, voor f 65000.—. Weer was de overdracht niet in orde. De Houtbond was intussen herrezen en onderhandelde met de Vakgroep over de overdracht van de activa en passiva. De Houtbond nu meende, dat de Vakgroep niet gerechtigd was geweest om over te dragen. Bij notariële acte van 2 augustus 1949 voor notaris R. E. J. Heyer deed de Houtbond tenslotte afstand van ieder recht om ten aanzien van vorenbedoeld onroerend goed rechtsherstel te vragen. En daarmee was de Hollandsche Belegging- en Beheer maatschappij onomstreden eigenares geworden en kreeg het huis zijn definitieve bestemming, weggelegd voor elk grachtenhuis.

Het is merkwaardig, hoe weinig er binnen in het huis is overgebleven van alles, wat de opeenvolgende bewoners daar in de loop der eeuwen hebben aangebracht. Alleen de rode zaal links aan de voorzijde van het huis, die nog uit de tijd van de familie van Hoorn stamt, is duidelijk terug te vinden, met zijn stucversieringen en plafondschildering. En ook de voor- en achtervliering met hun goten, die midden over de vloeren lopen, dateren nog van die tijd. Verder is echter alles verdwenen, zelfs de keuken, hoewel het huis er nog juist zo staat als in 1795 na de verbouwing. Maar de gevel aan de gracht toont nog in ongerepte staat het aanzicht, dat oud-burgemeester van Hoorn het in 1794 met zijn blauw arduinstenen onderpui deed geven.

JAN ADAM KRUSEMAN Jzn. EN ZIJN
CATALOGUS VAN PORTRETTE

DOOR

IR. J. G. KAM

Enige jaren geleden, verwierf de heer Mr. P. van Eeghen van de erven De Josselin de Jong-Gerlings voor de verzameling van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap een gedeelte van de administratie van de schilder Jan Adam Kruseman, mijn overgrootvader. Ik dank de heer P. van Eeghen zeer voor de bereidwilligheid, waarmee hij de nazaat van de eens hoog gevierde schilder toestond om van deze bescheiden gebruik te maken voor het samenstellen van een catalogus.

De administratie bestaat uit enkele bladzijden van een kasboek, lopende over de jaren 1837, '38, '39 en een gedeelte van 1840, en is dus zeer onvolledig. Wij krijgen daaruit slechts een vluchtige indruk van de dagelijkse uitgaven over enkele jaren. Belangrijker zijn echter voor de historicus en de genealoog de twee andere boekjes, door mij aangeduid met A. en B., die ik verkoopboeken zou willen noemen, omdat daarin met de accuratesse van een vaardig boekhouder alles is genoteerd wat op elke opdracht betrekking had. Wij vinden daarin: de naam van de geportretteerde, met a) de opdrachtgever, b) het jaar van opdracht, c) de datum van oplevering, d) het formaat en andere bijzonderheden, e) de prijs, terwijl ik een categorie heb toegevoegd namelijk g) de plaats waar het portret zich thans bevindt. Als wij niet uit overlevering wisten dat Jan Adam wat men noemt „op de penning” was, dan zouden wij het door dit verkoopboek al kunnen leren. De lijst, de veranderingen, de verpakking, de roetjes, de gordijntjes, alles is genoteerd. Inmiddels stelt deze administratie ons in staat om van de zeer talrijke portretten die J.A. in de jaren van 1829 tot aan zijn dood in 1862 schilderde vast te stellen wie de afgebeelde personen zijn en in welk jaar de beeltenis werd vervaardigd. Voor degenen, die zich thans bezig houden met het identificeren van de vele onbekende portretten uit de gouden eeuw, zou een dergelijke vondst van onschatbare waarde zijn en het is ter wille van een toekomstig geslacht van navorsers dat ik deze arbeid aanvang.

Volledig zal ik hierin niet kunnen zijn. De boekhouding begint in 1829 en de portretten van vòòr dien datum kon ik dus niet opnemen, behalve wanneer zij door een tentoonstelling of museumcatalogus bekend zijn. Ook zijn in de verkoopboeken de portretten niet geboekt die con amore werden gemaakt, zoals van eigen gezin en familie, maar degenen die mij bekend zijn heb ik er tussen gevoegd. Ondanks deze onvolledigheid kom ik tot het respectabel aantal van ca. 400 portretten, en het zal, naar ik hoop diegenen die zich voor dit werk interesseren mogelijk zijn een en ander met elders verspreide stukken aan te vullen.

Zijn levensloop

Jan Adam Kruseman werd geboren te Haarlem op 12 Februari 1804, als zoon van Jan Alexander en Dorothea Steenkamp. Beide ouders waren afstammelingen van de onafzienbare stroom Duitsers, die in de eerste helft van de 18e eeuw de Rijn kwamen af-

Bewijs van lidmaatschap voor Jan Adam Kruseman mm de Tekenacademie te Amsterdam, 1819.

Foto Mia Kam.

zakken naar het „steinreiche” Holland. De een als famulus van een rijk heer, die in Leiden ging studeren, de ander als ruiter in een troep soldaten. Deze Duitsers zochten zich, evenals de Zwitserse huursoldaten dat deden, vrouwen uit de goede burgerstand. Jan Adam's grootvader was kousenwinkelier in de winkel „de stapel kousen”, die zijn vrouw wederom van een Duitse oom Geerding te Haarlem had geërfd. Jan Adam's vader was kassier en beambte bij de Gemeenteontvanger en de nauwgezette wijze van boekhouding, die wij nu van J.A. kennen, zal hij van zijn vader hebben meegekregen.

Hoe hij er toe kwam het vak van kunstschilder te kiezen is ons niet bekend, maar het feit dat zijn neef Cornelis dit beroep uitoefende zal hieraan wel niet vreemd zijn geweest. Zelf noteert hij over zijn opleiding op de hem eigen korte wijze het volgende: „Het eerste onderwijs in het tekenen ontvangen op het Nut van de heer J. Rukens te Haarlem. Op 1 september 1819 naar Amsterdam vertrokken, ingeschreven als lid van de tekenaccademie 6 October 1819”, (waarvan het diploma in het Kruseman Archief wordt bewaard en hierbij wordt afgedrukt).

Hij was toen dus 15 ½ jaar oud, de gewone leeftijd zoals ik later nog de gelegenheid zal krijgen om aan te tonen, **waarop de jongens** de wijde wereld in gingen. Hij woont dan vermoedelijk bij zijn familielid Cornelis Kruseman, de kunstschilder, die zich ook met zijn onderricht belast. Blijkbaar deed hij ook mee aan de wekelijkse? avonden in Felix Meritis, waar o.a. naar naakt model werd getekend, zoals wij dat kunnen zien op de schilderijen van A. van der Lelie in het Rijksmuseum (No's 1435 en 1437).

Op 16-jarige leeftijd, 4 Mei 1820, **deed** hij geloofsbelijdenis in de Nieuwe Lutherse kerk bij Ds. Stadius Muller, leraar aan de Evang. Luth. Gemeente te A'dam.

Cornelis Kruseman vertrok in 1822 naar Rome en waar de jeugdige Jan Adam toen zijn tenten heeft opgeslagen is niet bekend. Hij tekent zelf aan: „Prijs Felix Meritis en eerste tentoonstelling met het portret van een oude man.” Daarna heeft hij lessen gegeven, maakt een reisje met een vriend (Loten?) door Brabant en schildert portret. Hij gaat in die tijd om met L. Royer, later bekend beeldhouwer, die hem het afgieten geleerd zal hebben, een kundigheid die hem goed te pas zou komen, toen hij de opdracht kreeg om van een juist gestorven persoon **een** postuum portret te schilderen en waartoe dan de gelaatstrekken op het lijk **werden** afgevormd om **daarmede** een afgietsel te kunnen verkrijgen dat voor het portret als model kon dienen. In de catalogus heb ik die portretten, waarbij blijkt dat zij zijn afgevormd, met „postuum” aangeduid.

Hij krijgt dan zijn eerste opdracht, die wij vermeld vinden in de algemeene Konst en Letterbode van Vrijdag 18 Juli 1823, in het verslag van de viering **van het vierde eeuw**-feest van de uitvinding der boekdrukkunst op 12 Juli van dat jaar te Haarlem. De heer J. Koning had kort te voren een zeer oud portret van Laurens Janszoon opgespoord en „de negentienjarige Haarlemsche kunstschilder Kruseman heeft daar naar vervaardigd een breed en kloek geschilderde afbeelding ten voeten uit van denzelfven.”

In 1822 was hij reeds naar Brussel gegaan om er te werken op het atelier van Jacques Louis David, beroemd portretschilder **van** franse afkomst, die zich te Brussel had gevestigd. Later werkt hij ook nog bij **Navez**, maar trekt dan samen met van West, blijkbaar een kunstbroeder, voor enige tijd naar Parijs. Daarna schildert hij korte tijd te Haarlem, maar hij woont alweer in Amsterdam als daar zijn huwelijk wordt voltrokken met Alida de Vries op 11 Mei 1826. Zijn vriendschap met deze familie de Vries dateert volgens zijn eigen aantekening **al** uit 1819 tijdens zijn eerste verblijf in Amsterdam. Blijkbaar kon hij dus in 1826 reeds van zijn penseel leven, hij noteert tenminste zelf: „getrouwd, exposition, Brabant, **eerste** kind, woning, dood van vader (dit was 3 Maart 1829), Expositie en reisje door **Brabant**, Directeur der Akademie 7 Dec. 1831 (dit moet zijn '30), audientie bij Zijne Majesteit Maart 1831 (dat was dus om te bedanken voor de benoeming) verschillende portretten geschilderd, Atelier 1 Mei 1832, expositie September 1832.”

Hier kan ik uit archiefonderzoek enige toelichting geven op de zeer summier aantekeningen van Jan Adam's hand. Het echtpaar woonde bij de geboorte van Alexander op 2 October 1827 op de Prinsengracht bij de Vijzelstraat, thans No 909, evenals bij de geboorte van Henri op 29 October 1828. Daarna zijn zij verhuisd naar de Nieuwe Keizersgracht, thans No 46, naast het Brants Rus Hofje, waar op 26 Febr. 1830 mijn oudtante Suze en op 8 April 1831 mijn grootvader Bertus werden geboren. In 1832 komt er een grote verandering, Hendrik Jans de Vries, de vader van Alida, die een huis bewoond had op de Keizersgracht tussen de Utrechtse straat en de Reguliersgracht, thans No 744, was enige tijd eerder buiten gaan wonen op Kweekhoven bij Breukelen, en het ouderlijk

Links: Keizersgracht 744, woonhuis J. A. Kruseman 1832-1 843.

Rechts: Nieuwe Keizersgracht 46, woonhuis van J. A. Kruseman 1830-1832.

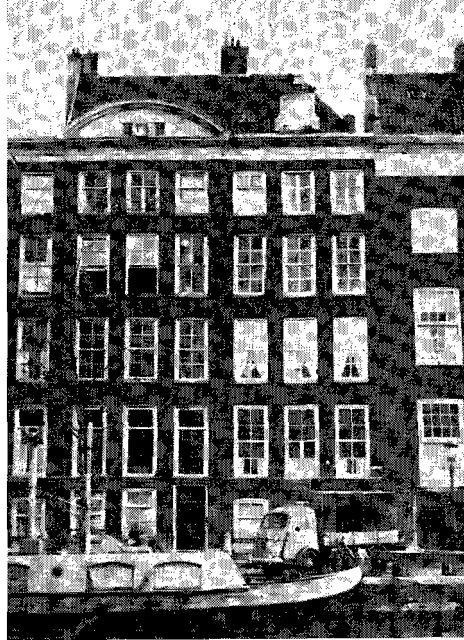

Foto Mia Kam.

Foto Mia Kam.

de Vries huis werd nu door het jonge paar met vier kinderen betrokken. Het pand liep door tot aan de Kerkstraat tegenover het Amstelveld, waar nog twee huisjes stonden die verhuurd werden.

Tegen één van deze huisjes werd een atelier gebouwd, waar Jan Adam prachtig noorderlicht gehad moet hebben en waar alle grote portretten zijn geschilderd die wij na 1832 in de catalogus vinden. Ook nadat de familie een groter huis had betrokken is hij naar ik vermoed dit atelier blijven gebruiken. Bij zijn overlijden in 1862 is het huis n.l. verhuurd aan twee schilders, die vroeger zijn leerlingen waren, en het ligt voor de hand dat zij dus bij Jan Adam's vertrek uit Amsterdam het atelier hebben overgenomen.

Hier moet ik mijn verhaal even onderbreken om iets te zeggen over de ouders van mijn overgrootmoeder. Ook zij komen op uit de kleine burgerstand. De eerste die wij in Amsterdam aantreffen is een zekere Sjouke Jans, een schoenmaker, geboren in 1709 te Wiender of Weender in Oost-Friesland, die in 1733 te Amsterdam trouwt met Maria Verlet en het volgend jaar poorter wordt. Blijkbaar is het hem goed gegaan. In 1765 worden drie van zijn zoons tegelijk poorter, namelijk Claes, keurslijfmaker, Johannes, schoenmaker, en Egbert, horlogemaker.

Egbert had uit zijn huwelijk met Alida Smit negen kinderen, van wie er vijf vroeg stierven. Voor ons belangrijk zijn Hendrik en Jacob. Zij noemden zich toen al Jans de Vries, welke naamstoefoeging eerst op 22 Febr. 1850 werd erkend.

Hendrik Jans de Vries werd koopman en dat dit bedrijf hem geen windeieren gelegd heeft **toont** ons de inventaris na zijn overlijden opgemaakt. Behalve de reeds genoemde buitenplaats te Breukelen en een boerderij (z.g. boerenbruiker „Mildenrust” aan de Sloterstraatweg), had hij twee huizen op de Keizersgracht, n.l. het genoemde No 744 en het huis waarin hij overleden is, No 523, twee huizen op de Oudezijds Voorburgwal tussen de Armsteeg en de Sluis (goed dat hij zijn „walletje” nù niet terug ziet bij avond) en een stal en erve in de Wijngaartstraat waarin zijn andere schoonzoon Altmann een steenkoperij had, benevens een aanzienlijk bedrag aan effecten.

Uit zijn huwelijk met Susanne van der Linde had hij zes kinderen, van wie er vijf in leven bleven, n.l. Alida bovengenoemd, Catharina Hendrika, die J. E. Cuylenburg, kunstschilder in den Haag, huwde, Maria Susanna, die op dezelfde dag als Alida, dus op 11 Mei 1826, trouwde met Frederik Christiaan de Genestet, makelaar, zoon van Petrus Augustus, notaris te Nieuwer-Amstel en Christina Eckmeyer, over wie hieronder meer, Hendrik Lambertus, gehuwd met Clasina Hendrika Pieneman (dochter van de schilder J. W. Pieneman) en dan nog Theresia gehuwd met Johann Diederich Altmann, die eveneens op de Keizersgracht woonde, later te Doorn en nog later te Driebergen.

Mijn overgrootvader leefde dus in Amsterdam omgeven van de familie zijner vrouw en het blijkt wel uit de vóórnamen van zijn kinderen, dat deze schoonfamilie een groot **aandeel** in zijn huiselijke omstandigheden had. Werd de eerste zoon der traditie getrouwd genoemd naar zijn eigen vader, de tweede naar zijn schoonvader, en de eerste dochter naar zijn schoonmoeder, dan zien wij de derde zoon de naam krijgen van oom Hendrik Lambertus de Vries, de daarop volgende vroeg overleden dochter Dorothea weer naar zijn moeder, maar Jan Theodoor is de verhollandste Johan Diederik Altmann en de daarop volgende zoon krijgt volledig Johan Diederik als voornamen mee. Dat toentertijd het peetschap niet alleen werd opgevat als een aardigheidje, maar dat de peet ook bijspiong in moeilijke omstandigheden leert ons het fragment kasboek, want daarin lees ik dat grootmoeder-meter-Suzanna van der Linde *f* 25.— bijdraagt „voor de arm van Suza” die slechts met één arm was geboren en dat grootvader-peter-Hendrik *f* 100.— geeft voor instructie van Henri, aardige bijzonderheden die een licht werpen op de familieverhoudingen van 100 jaar geleden.

Dat de andere **zwager** Frederik Christiaan niet werd vernoemd heeft een zeer uitgesproken reden. Het huwelijk met Maria was namelijk in het geheel geen succes. Reeds weinige maanden na de bruiloft, zeggen de processtukken, kwamen er beledigingen en mishandelingen voor. In 1828 had Christiaan de *f* 4000.—, die Maria had meegebracht, er door gejaagd, bovendienf 11000.— die hij „op een listige wijze” staat er „onder voorwendsel een faillissement te voorkomen” van zijn schoonvader had geleend, terwijl in 1830 (dus mede door de crisis ten gevolge van de Belgische opstand) zijn schuldeisers hem dusdanig achtervolgden, dat hij op 11 October uit Amsterdam vluchtte om dienst te nemen als vrijwilliger bij de lichte dragonders. De echtscheiding werd op 28 Aug. 1833 in de registers van de Burgerlijke stand ingeschreven, waarbij beide echtgenoten persoonlijk compareerden, maar enkele weken daarna, op 16 September is hij te Haarlem overleden.

Uit hun huwelijk was op 21 November 1829 te Amsterdam de meest beminde dichter

van de generatie oneer grootouders, Peter Augustus de Genestet, geboren. Nog kent mijn schoonmoeder gehele gedichten van hem uit het hoofd. Het feit dat ook Maria, zijn moeder, in 1836 te Breukelen ten huize van haar ouders overleed, maakte hem zeer jong tot wees.

Mijn overgrootvader, die zijn schoonzuster op haar sterfbed beloofd had om voor Peter te zorgen, heeft hem als zijn eigen zoon opgevoed.

Zelden is het voorgekomen dat een dergelijke delicate taak met zulk een groot succes werd bekroond want Jan Adam werd niet alleen Peters pleegvader maar tevens zijn beste vriend. Peter noemde hem „vader” en Jan Adam spreekt in zijn dagboek altijd over „onze” Peter. Zijn enige lyrische ontboezemingen in het overigens uiterst droge en saaie dagboek zijn over de voorstellen en intrepreden van Peter. „Hij is voor de kansel geboren”, roept hij uit, en ik krijg zeer sterk de indruk dat hij van Peter minstens evenveel hield als van zijn eigen kinderen.

Van Alida de Vries weet ik veel minder dan van haar man. Geen brieven, geen dagboek, maar wel een bijzonder mooi portret door Jan Adam geschilderd, dat ons toont een zeer energiek gezicht met iets vrolijks, iets geestigs wat ik in Jan Adam niet heb kunnen ontdekken. Zij moet onder haar kinderen een sterke familieband hebben aangekweekt en ik denk dat de nu nog bekende liefhebberij van de Krusemannen om elkaar in 't goedaardige te plagen meer van haar kant dan van zijn kant is gekomen. En het spelletjes doen, waarop zij zo zeer verzot zijn, komt ook van dien kant. „Il m'aprend le tric-trac” schrijft Oom Raikem (de tweede man van de weduwe van oudoom Jacob de Vries) als Jan Theodoor bij hen te Brussel woont, en in Jan Theodoor's brieven schemert ook door dat hij ondanks het heerlijke leven in Brussel de huiselijke gezelligheid erg mist.

Behalve de hierboven genoemde kinderen zag in het huis tussen de Utrechtse straat en de Reguliersgracht ook nog het levenslicht Alida of Lide, die later de echtgenote zou worden van Gerlings te Leiden en die dus ook de kasboekjes van haar vader kreeg. Zij was de hekkensluitster en het is begrijpelijk dat het huis op de Keizersgracht te klein werd voor een gezin van twee meisjes en met Peter mee zes jongens. Bovendien stierf Hendrik Jans de Vries in 1838 en zijn weduwe in 1842. De veranderde financiële omstandigheden maakten het dan ook mogelijk een zeer groot huis te kopen wederom op de Keizersgracht maar nu dicht bij de Huidenstraat, N° 377, afgebroken in 1939 voor het kantoor van de A.N.I.E.M., dat door mijn overgrootvader op 13 Dec. 1843 in openbare veiling van de erfgenamen van Jan Jacob Voute werd gekocht met spiegels voor de schoorsteen, damspiegels enz. enz. voor f 25.200.—.

Het huis was een z.g. dubbel huis zoals de foto uit 1932 laat zien en bood dus volop gelegenheid en ruimte voor het opgroeiende gezin.

Het moet in die jaren tussen 1843 en 1851 wel een druk gezellig troepje geweest zijn, al die plagende en spelletjesdoende Kruselieden bij elkaar. Misschien waren er ook nog pupillen-kunstschilders in huis; dat was toen wel gewoonte en het huis was er meer dan groot genoeg voor. Uit die tijd moet het verhaal stammen, dat mijn moeder deed, dat Alida de Vries bij feestelijke gelegenheden voor elk van haar kinderen zijn of haar speciale lievelingsgerecht klaar maakte. Ik stel me voor dat dit nogal een gecompliceerd bedrijf geweest is en ik ben maar blij voor mijn overgrootvader dat hij niet zoals de tegenwoordige huisvaders zelf de vaat mee moest wassen.

Het is bij alle generaties dezelfde klacht, het gaat maar te snel. „Waar zijn zij gebleven

Keizersgracht 377, woonhuis J. A. Kruseman 1844-1851.

Foto Gemeentelijke Archiefdienst.

die vijftig jaren” schrijft Jan Adam in zijn dagboek op 12 Febr. 1854. Nauwelijks zijn de kinderen van de lagere school af en begint zich een geestelijk leven te ontwikkelen of zij vliegen al uit. Hoeveel sterker sprak dat niet honderd jaar geleden met zoveel moeilijk ker communicatie tussen de verschillende plaatsen. Tegenwoordig komen de studenten het weekeinde thuis, maar dat was toentertijd geen gewoonte. Bovendien was 15 jaar de leeftijd, waarop men de wereld in ging. Wij zagen hierboven reeds dat Jan Adam op zijn vijftiende naar Amsterdam trok om het schilderen te leren. Zo zien wij dan ook in de volgende generatie Alexander in 1846 naar Leiden gaan om rechten te studeren, nadat hij vanaf 1845 aan het Athenaeum ingeschreven was geweest voor medicijnen, Henri naar een landbouwschool in Duitsland trekken, Bertus en Peter student worden aan het Athenaeum en daarna aan het Remonstrants Seminarium en Jan Theodoor, die blijkbaar de wens te kennen gegeven heeft om naar zee te gaan, maakt een reis, zoals hij later zelf schrijft „als licht matroos” naar New York. Gelukkig voor Jan Adam schrijft hij uit New York dat het zeemansleven hem niet beviel en teruggekomen in Nederland geeft hij de wens te kennen om schilder te worden waarin door de vader met grote blijdschap werd toegestemd.

Om nog even bij Jan Theodoor's loopbaan stil te blijven staan. Hij werd door zijn vader in de leer gedaan bij een Amsterdamse schilder Koster, waar hij later ook in huis woonde. Daarna is hij in Brussel gaan werken, maar kwam daar netjes bij een oudoom in huis. Dat oomschap is nogal ingewikkeld. De broer van Hendrik Jans de Vries, die zich zonder het Jans alleen maar Jacob de Vries noemde, was te Brussel getrouwd. Hij is zeer jong overleden en zijn weduwe hertrouwde met Oom Raikem, die wij uit de brieven in het Kruseman archief leren kennen. Daardoor zijn wij zeer goed ingelicht over Jans leertijd in Brussel en ik zal daarop nog terug komen, maar één ding wil ik hier even noemen, om te laten zien dat de jongens wel jong van huis gingen maar toch voortdurend onder controle bleven, want ergens in een brief schrijft oom R., op een zondagmiddag, dat zij Jean naar Robert le Diable hebben gestuurd, weliswaar in zijn eentje maar dat deden zij omdat Jan als jongeling wel in de parterre kan gaan zitten, maar zij kunnen dat niet doen.

Toen ook Suze op twintigjarige leeftijd trouwde met Steven de Clercq en in Heerde ging wonen, waar hij een landbouwbedrijf had, werd het huis voor het overblijvende deel van de familie te groot en het is dan ook niet te verwonderen dat het dagboek op 27 Nov. 1850 de volgende aantekening geeft: „Daar ons huis op de Keizersgracht bij de Huidenstraat 200 (dit is het klein nummer) voor onze tegenwoordige huishouding te groot is geworden, en wij van voornemen zijn om des zomers naar buiten te gaan wonen, zoo hebben wij dit perceel heden aan de Heer Croockewit verkocht voor dezelfde prijs als het ons bij inkoop nu acht jaren geleden gekost had.” en daaronder 7 December „Heden is het juist 20 jaren dat ik door Koning Willem 1 benoemd werd tot tweede Directeur der Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam. De veelvuldigen tijd, moeite en zorgen daaraan gedurende dit tijdsverloop besteed, en nog dagelijks te besteden, waardoor ik noch voor mijn gezin noch voor mijn kunstvak zoo leven kan als ik wenschte hebben mij in beider belang na nauwgezette overweging doen besluiten, om heden in de vergadering van den Raad van Bestuur als lid als ook als Directeur te bedanken.”

Reeds op 4 Nov. had hij een buitenverblijf gehuurd te Rijsenburg; „Mogen wij met ons gezin daar in geluk en vrede leven”, staat er onder. Op 4 April 1851 had de verhuizing plaats en op 11 Mei vierden zij in het nieuwe huis hun zilveren bruiloft.

De drie proefjaren buiten schijnen goed te zijn befallen, want op 5 Juli 1853 geeft Kruseman opdracht een huis te bouwen volgens bestek van de architect van Teylingen op een stuk grond gekocht van de Landbouwer Dorenstein te Driebergen, welk huis op 14 Maart 1854 werd betrokken. Slechts twee jaar duurde hun verblijf in dit nieuwe huis. Het lijkt mij wel of mijn overgrootmoeder zich daar niet gelukkig voelde. Kondigde haar geestesziekte zich toen reeds aan? Op 17 November '56 schrijft Jan Adam: „Op heden heb ik ons buitenverblijf Hoogerweerd te Driebergen op langdurig en nadrukkelijk verlangen van mijn vrouw verkocht aan den Heer W. H. Lisse, predikant te Steenderen voor Fl. 22.500.—.” Zij verhuisden op 13 Mei 1857 naar Haarlem, Kleine Houtweg 164, over de tuin van het Paviljoen.

Korte familieberichten volgen elkaar in deze jaren steeds op: kleinkinderen worden geboren en gedoopt, verlovingen, huwelijken, reizen. Maar ook rampen; op 20 November 1859 sterft de jonge vrouw van Peter de Genestet aan t.b.c. en in 1861 op 2 Juli overlijdt de Genestet zelf met achterlating van drie kleine meisjes. Mijn overgrootvader is dit verlies nimmer te boven gekomen; de laatste foto die ik van hem heb toont een

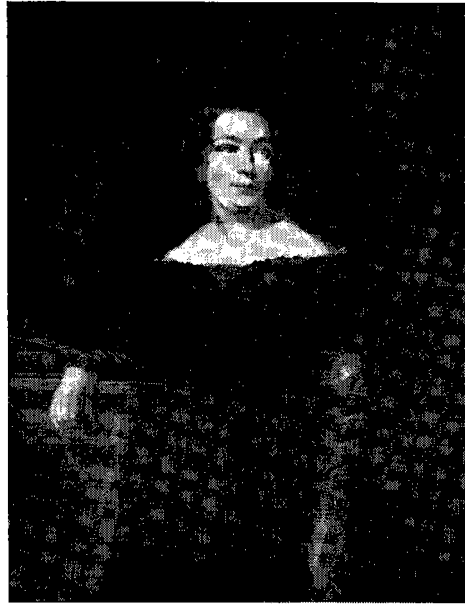
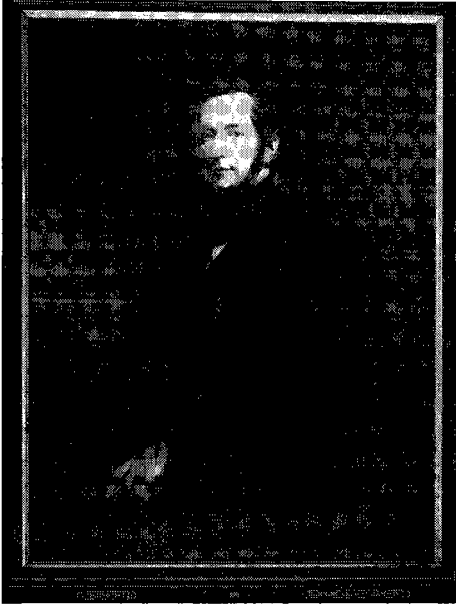
oud gebroken man en nadat hij op 26 Februari 1862 zijn geliefde vrouw naar het Provinciaal Ziekenhuis te Santpoort **moest brengen** „wegens eene zware melancholie waaraan zij sedert het begin van November j.l. lijdende was en in den laatsten tijd tot krankzinnigheid was overgegaan” had het **leven** voor hem niets aantrekkelijk meer. Een korte ziekte maakte op 17 Maart 1862 **een einde aan** zijn werkzaam leven. Het laatste portret is afgeleverd in 1862 en hij heeft dus tot aan zijn dood toe het palet gehanteerd, zij het dan ook met grotere tussenpozen tussen de afgeleverde stukken. Hij werd slechts 58 jaar oud, maar de hoeveelheid werk in die tijd afgeleverd is, zoals achterstaande lijst aantoon, zeer omvangrijk.

Alida de Vries heeft haar man slechts een maand overleefd. Zij heeft Meerenberg niet meer verlaten en stierf daar op 24 April.

Zijn betekenis voor de Nederlandse schilderkunst

Ongetwijfeld heeft Jan Adam Kruseman een zeer grote invloed uitgeoefend op de **aan** zijn zorg toevertrouwde leerlingen. Wij zijn zo gewend geraakt om alleen maar naar de artistieke kant van het schilderen te kijken, dat wij wel eens vergeten dat de technische kant, de vakbekwaamheid, minstens even belangrijk is. Dat Jan Adam deze zijde van het vak volkomen beheerste, bewijst de toestand waarin de door hem geschilderde portretten zich thans bevinden. Menig schilder heeft mij bij herhaling verzekerd dat zij prachtig geschilderd zijn, en zij bedoelen dan daarmee de technische bekwaamheid van de kunstenaar.

Wat zijn eigen werk betreft maakt **Jan** Adam onderscheid tussen zijn historiestukken, zijn religieuze voorstellingen en zijn portretten. Dat hij de portretten in de laatste plaats noemt is niet bij toeval. In een tijd waarin de fotografie nog maar in de kinderschoenen stond en een foto een lange belichtingstijd van minuten eiste, die nu slechts onderdelen van seconden kost, kreeg een foto gauw iets krampachtigs, wat onnatuurlijk aandoet en ons van de uit die tijd overgebleven daguerreotypes wel bekend is. Men vroeg echter om „sprekende” portretten, om een aandenken dat levend blijft ook na de dood. Aan deze vraag heeft Jan Adam voldaan. Mijn moeder zei altijd, dat „Groopapa” beroemd was om de goede gelijkenissen die hij wist te treffen, en dit wordt bevestigd door talrijke getuigenissen van tijdgenoten. Maar is het dus zo dat wij thans juist de waarde van deze portretten het meest van hem en zijn tijdgenoten kunnen waarden, anders was het met de schilder zelf. Voor hem was het portretschilderen een metier, iets wat je moest doen, omdat de mensen er om vroegen en omdat het goed betaalde; voor hem was het dus kunst met een kleine „k”. Wanneer hij echter spreekt over zijn „Kunstvak”, waarvoor hij beter wil kunnen leven, dan bedoelt hij daarmee de vele historische, bijbelse en fantasie schilderijen, die nu juist voor onze tijd kunst met een kleine „k” zijn geworden. Er is in het Kruseman archief een lange lijst met vijf en veertig titels, beginnende met „de verloren zoon” en eindigende met „Milton en zijn dochters” en het is deze soort van schilderijen die Dr. H. E. van Gelder in zijn onlangs verschenen Gids voor de Nederlandse kunst samenvat onder de naam van „verhaaltjesschildering”. Toch werden juist in de tijd waarover wij schrijven deze schilderijen hoog gewaardeerd en als men oude museumcatalogi doorsnuffelt zal men er ongetwijfeld vele vinden, die heden ten dage niet meer aan de museumwanden hangen, maar toen in een museum dat zich zelf respecteerde niet mochten ontbreken.

Links: Zelfportret van Jan Adam Kruseman, kort na 1844.

Frans Hals Museum te Haarlem.

Rechts: Portret van Alida de Vries, geschilderd door Adam Kruseman, ± 1830.

Eig. Familie Stichting Gerlings bij mejuffrouw E. M. Gerlings te Haarlem.

Dat er ook tijdgenoten waren die hier anders over dachten, bewijst de volgende uitspraak van W. Burger (pseud. voor M. Thoré), die in zijn werk „Musées de la Hollande 11, Paris 1860”, schrijvende over de verzameling van der Hoop (later opgenomen in het Rijksmuseum), blz. 159 zegt: „Tableaux modernes - On peut juger, par les 41 tableaux de l'école néerlandaise contemporaine, que le gout du riche et généreux collectionneur s'égarait volontiers sur la mauvaise peinture. Plusieurs de ces productions eurent de la célébrité: par exemple, l'Assemblée des poètes néerlandais, de M. J. A. Kruseman, l'ancien protégé du roi Guillaume 11, qui lui payait ses tableaux des sommes folles. Mais cependant il n'y a pas un seul de ces tableaux modernes qui mérite place dans une collection publique”.

Het hier bedoelde doek, vroeger in het Rijksmuseum, thans in het Muiderslot, werd destijds door Jan Adam voor f 3500.— aan de heer van der Hoop verkocht!

Toch ontbreekt het niet aan waardering, ook bij contemporaine schrijvers over kunst, als het over de portretten uit deze stijlperiode gaat. F. M. Huebner, schrijver van „De romantische schilderkunst in de Nederlanden”, den Haag 1942, zegt op blz. 73 en 74 „de Pienemans en Krusemans, komen in hun portretstudies en in hun afzonderlijke figuren ver boven hetgeen zij anders presteeren uit. In die gevallen waarin zij zich aan hun model kunnen wijden en zich los weten van de openbare meening, leveren zij

bewijzen van een even groote **begaafdheid** als kunstenaar en als menschenkenner. Deze kennis van den mensch is ook bij **hen niet** van ontledenden aard. De mensch wordt door hen niet in zijn afzonderlijke, in zijn **goede en** slechte hoedanigheden uit elkaar genomen, zooals later in het tijdperk van het impressionisme geschiedt, . . . en verder „**Hun blik** gaat meer naar de zuiveren zielstoestand der betrokkenen en tijdens den arbeid verdiept zich hun eigen ziel in den min of meer mystieken achtergrond van hun model. Deze gemeenschap tusschen het ik van den kunstenaar en het ik van den geportretteerde blijft als een duurzame geestelijke eigenschap in het schilderij aanwezig, handhaaft zich de tijden door en treft bij den beschouwer rechtstreeks de daarvoor gevoelige snaar.”

Zijn betekenis voor Amsterdam

In de verzameling personalia van het gemeente archief is over Jan Adam Kruseman niets te vinden. Hij is niet in Amsterdam geboren en er ook niet overleden, zegt men, en daarom behoort hij in de **verzameling** niet thuis. Ik meen daarom goed te doen hieronder even de belangrijke werkzaamheden op te sommen die „Ridder” Kruseman tijdens zijn 25 jarig verblijf in Amsterdam heeft verricht.

- 1819 Oct. 9 Lid van de teeken**academie**.
 1827 Oct. 23 Titulair lid der Maatschappij Felix Meritis.
 1828 Jan. 8 Lid der Holl. Maatsch. v. Fraaie Kunsten en Wetenschappen.
 1830 Nov. 19 Directeur der Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten te A.
 1830 Dec. 1 Lid als boven.
 1831 Dec. Lid van verdienste van het Teekengenootschap Arti-Sacrum te Rotterdam.
 1832 Jan. 3 Lid van het Genootschap Doctrina et Amicitia te A.
 1833 Lid der stedelijke Commissie voor de Cholera lijders te A.
 1834 Dec. 17 Lid van het Lees-Museum te A.
 1834 Mei 6 Lid van verdienste van het Teekengenootschap „Hierdoor tot Hooger” te Rotterdam.
 1839 Dec. 12 Lid en medeoprichter der Maatschappij Arti et Amicitia te A.
 1840 Maart Lid van Natura Artis **Magistra** te A.
 1843 Maart 7 Lid van verdienste van het Genootschap Pictura te Groningen.
 1843 Febr. 28 Lid der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te A.
 1843 Lid der Maatschappij tot bevordering der Toonkunst te A.
 1844 Sept. Lid van eer van het Teekencollegie Kunst zij ons doel te Haarlem.
 1844 Nov. 2 Ridder der Orde van de Nederl. Leeuw.
 1845 Jan. 6 Lid der Maatschappij Felix Meritis.
 1845 Oct. 17 Honorair lid van **het** Comité de l'association des Artistes te Parijs.
 1844 Mei 14 Lid van het Kon. Ned. Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten.
1846 Juli 8 Lid der Societeit **Zorg-vlied** en Harmonica te A.
 1847 Juni 29 Lid van het Provinciaal Utrechts Genootschap.
 1848 Mei 5 Lid der Holl. Maatschappij van Landbouw, afd. A'dam.
 1848 Jan. 8 Buitengewoon Honorair Lid van de Maatschappij onder de zinspreuk V. W. te A.
 1846 Maart Voorzitter der vierde klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut.

- 1846 Dec. 24. Opziener der Remonstrantsch Gereformeerde Gemeente te A.
 1851 Lid van verdienste der Akademie van Beeldende Kunsten en Technische wetenschappen te Rotterdam.
 1857 Honorair lid der kamer „Trouw moet blijken” te Haarlem.
 1860¹ April 10 Honorair President der Maatschappij Arti et Amicitia te Amsterdam.
 1861¹ Febr. 9 President der Comm. van Bestuur over de Industrie en Teekenschool te Haarlem.

Men ziet dus een respectabele lijst van werkzaamheden en lidmaatschappen en enige representatieve functies elders, waar hij Amsterdam op waardige wijze vertegenwoordigde.

Speciaal ging natuurlijk zijn belangstelling uit naar de schilderkunst en Arti, waarvan hij medeoprichter was en waar zijn portret nog steeds hangt in de vestiaire boven aan de trap, had hierin bovenal zijn belangstelling. Aardig is wat hij zelf schreef naar aanleiding van zijn benoeming tot Honorair President; de brief is gedateerd te Haarlem 30 April 1860 en hij begint als volgt: (concept in Kr. Arch.)

„Wanneer ik in mijn herinnering den avond van den 15e Augustus van het jaar 1839 terug roep toen ik met de Heeren Taurel en van Elven, in de tuin der Maatschappij Natura Artis Magistra gezeten het plan vormde om eene Vereeniging van Kunstbeoefenaren in het leven te roepen; als ik bedenk wat er in de eerste jaren al getobt en gezwoegd is geworden om die vereeniging op een waardige hoogte te brengen en tot een gevestigde Maatschappij te verheffen, wanneer ik na ga hoe menigmaal ik als een voorspelling hooren moest: „die kunstenaarsvereeniging blijft geen vijf jaren in stand, zij zal door onderlinge jalouzie wel spoedig ineen storten” en als ik dan nu bedenk dat deze vereeniging van kunstbeoefenaren na een tijdsverloop van een en twintig jaren deze voorspelling niet alleen op schitterende wijze heeft weersproken, maar die maatschappij tot eene waarlijk ongekende hoogte heeft weten op te voeren en op een waardige wijze steeds in stand blijft houden dan verheug ik mij innig en ben er trotsch op tot dien opbouw naar mijn vermogen iets te hebben mogen bijdragen”.

Hoe was zijn hantiële gesteldheid in deze jaren? Deze vraag om te kunnen beoordelen, hoe hij in zo'n grote staat kon leven, speciaal in dat enorme grote huis op Keizersgracht 377.

Hij verdiende als directeur van de Academie een salaris van *f* 300.— per kwartaal. Dan betaalden zijn eigen leerlingen, dus zij die op zijn atelier werkten, gemiddeld *f* 120.— per jaar. Maar in de lijst van leerlingen (in Kr. Arch.) — hij schrijft zelf „*élèves*” — komt ook een viertal voor waarachter staat gratis. Hij mag dan uiterst karig geweest zijn met het zakgeld van zijn zonen, ter wille van de Kunst was hij dus ook bereid aan minder bedeedden gratis instructie te verstrekken, hetgeen hem tot eer strekt. Verder heb ik opgeteld dat zijn privé opdrachten en de historische, bijbelse en romantische stukken van 1830 tot 1861 hem ongeveer twee ton hebben ingebracht, waarin dan géén lijsten en derg. begrepen zijn. Bij vergelijking der prijzen ziet men deze geleidelijk omhoog gaan, maar altijd is het portret van de vrouw *f* 50.— duurder dan dat van de man. Was dat door de vele ruches en valletjes aan de costuums van onze grootmoeders?

Hoe de prijs vaak niet eens vooraf werd afgesproken blijkt uit de als bijlage opgenomen brief aan burgemeester Huidekoper d.d. 26 febr. 1848.

Wat de waarde van dit geld honderd jaar geleden was, toont ons het volgende verhaal dat ik distilleer uit de correspondentie met Oom Raikem.

Nadat Jan Theodoor de wens te **kennen** gegeven heeft schilder te worden en eerst in Amsterdam bij Koster gewerkt **heeft stuurt** zijn vader hem naar Brussel om op het atelier bij Willem Roelofs te werken en oom Raikem voert de eerste onderhandelingen. Willem Roelofs, Nederlander van geboorte, was sedert 1848 te Brussel werkzaam. Merkwaardig is dat hij thans (de van Thienen Ned. Kunstgeschiedenis) genoemd wordt als zijnde de voorganger van het Nederlands Impressionisme. Zou Jan Adam dus gevoeld hebben dat er iets nieuws in de lucht zat?

Roelofs dan vraagt B.Frs 300.— per jaar, maar als blijkt dat Jan reeds iets van het vak kent zal hij dit bedrag verminderen. Dit komt dus wel overeen met de bedragen die Jan Adam zelf aan zijn „*élèves*” vroeg. Verder heeft Roelofs de gewoonte om er des zomers met zijn leerlingen op uit te trekken en buiten te schilderen. (De uitvinding om olieverf in tubes te verpakken dateert **van** omstreeks 1840. Hierdoor was het niet meer noodzakelijk om op het atelier of in de onmiddellijke nabijheid daarvan te schilderen en was de mogelijkheid geschapen voor de schildersschool van Barbizon). Het vorig jaar, vervolgt oom Raikem zijn verslag, **waren zij** in Fontainebleau geweest (en ligt Barbizon niet aan de rand van het Bois de Fontainebleau!) Deze „*excursions*” behoeven vader Jan niet de haren te berge te doen rijzen, want de pensionprijs in een „*bon Auberge français*” inclusief logies bedraagt slechts frs. 3.— en in België slechts B.Frs. 2.—.

Later, als Jan Theodoor al bij hem in huis woont, maakt oom Raikem zich ook tot tolk voor Jan met betrekking tot zijn zakgeld. Hij schrijft dat B.frs. 1.— per week wel een beetje weinig is voor een jonge man van 18 jaar in een wereldstad en hij rekent dan voor wat volgens hem het minimum is wat een dergelijke student uitgeeft, ik citeer: „*Le calcul de cette dépens est très simple: un verre de bière coute 13 ctms; un verre par jour fait frs. 0,91; 3 Cigares seulement par jour à 5 ctms fait frs. 1,05 ensemble frs. 1,96*” en hij stelt dan aan Jan Adam **voor om Jan** Theodoor B.frs. 10.— per maand te geven. Aardige vent die oom Raikem! Of Jan Adam op het voorstel is ingegaan meldt de historie niet, maar ik vermoed dat hij voor de argumenten is gezwicht.

Uit deze cijfers blijkt wel dat wij de geldbedragen in 1850 met het getal 10 moeten vermenigvuldigen om op de huidige waarde te komen, want dat dit ook voor Nederlandse toestanden geldt leert ons de boedelafrekening uit 1862 waarbij de ontslagen dienstmeisjes na de dood van Jan **Adam een** kostgeld kregen van *f*2.— per week.

Bezien in het licht van deze cijfers is het duidelijk dat Jan Adam in Amsterdam een grote staat kon voeren, hetgeen ook overeenkomt met het opgesomde aantal lidmaatschappen. Hij behoorde daar dus tot de uitgaande wereld.

Wat hij zijn leerlingen noemt zijn zij die op zijn atelier werkten. Of zij tegelijkertijd ook aan de academie de lessen volgden weet ik niet, maar ik vermoed van wel want ook Jan Theodoor in Brussel gaat overdag naar Roelofs maar heeft des avonds nog twee instituten waar hij gaat tekenen. Er is een volledige lijst van de leerlingen in het Kruseman archief, gedeeltelijk zijn zij reeds door Kramm vermeld en het heeft geen zin de lijst hier nogmaals af te drukken. **De meeste** namen zeggen ons heden ten dage niets meer; enkele wil ik echter noemen. In de eerste plaats Joseph Israels, die van 1843 tot 1845 bij Jan Adam gewerkt heeft, en D. van der Kellen Jnuior, de zoon van de stempelsnijder van 's Rijks Munt te Utrecht, later bekend als schilder en etser. Dan treffen wij aan Braedt van Uberfeld en V. Bing, die in 1862 voorkomen als huurders van het atelier aan de Kerkstraat en dus te Amsterdam als schilders gevestigd waren, en nog een naam, die van de helaas te jong overleden schilder J. C. L. Pijnacker, van wie ik een zelf-

„De vriendinnetjes”, (rechts) Lide Kruseman (1841-1913), later mevr. Gerlings, en (links) Hester Boissevain (1842-1914), later mevr. den Tex, geschilderd door Jan Adam Kruseman, ± 1850.

Eig. Godfried den Tex te Baarn.

portret ken, thans op het Centr. Bureau voor Genealogie en een kinderportret nog in het bezit van zijn kleindochter Mej. J. H. C. Ooster te Beekbergen. Beide stukken zijn erg mooi en doen ons modern aan.

Jan Adam's verhouding tot zijn leerlingen was bijzonder goed. Kramm schrijft hierover het volgende: „Bij zijn afscheid van de academie had het bestuur hem uitgenoodigd om op 19 Febr. 1851 de uitreiking der Eereprijzen te doen, wat hij dan ook in een openbare vergadering heeft gedaan. Hij eindigde zijn redevoering met een toespraak tot zijn leerlingen als volgt: „Het is mij als een huisvader, die zich voor een geruimen tijd van zijn gezin zal verwijderen: vermaningen en wenschen voor hun heil willen geen einde nemen. Even zoo thans met mij, nu ik ook u ga verlaten, want ik mogt u aller achting en liefde genieten: gij waart steeds aan mij, ik aan u gehecht. Maar gelijk het laatste

woord van den vader wezen zou: Mijn kinderen, houdt u goed, zoo roep ik ook u, voor de laatste maal, als uw leermeester en vriend, welmeenend toe: Mijne **kweeke-**lingen, houdt u goed. Neemt deze woorden als een gedachtenis van mij op, en hecht er de beteekenis aan welke ik **daarmede** heb bedoeld, deze, namelijk, gedenk dat gij de heerlijke vermogens van uwen Schepper hebt ontvangen, maar dat gij verantwoording schuldig zijt, of gij die vermogens goed gebruikt, dan wel misbruikt hebt.“

Dat er werkelijk sprake kon zijn van verering door zijn leerlingen, blijkt ook uit het volgende verhaal van Kramm: „Den 2 November 1844 heeft Z.M. de Koning de tentoonstelling van October te Amsterdam, na afloop bezocht – iets dat nog nimmer geschied was – en bij deze gelegenheid onzen kunstenaar, op denselfde dag benoemd tot Ridder der orde van de N.L.

Naar aanleiding hiervan werd hem en de heer N. Pieneman, wien dezelfde onderscheiding te beurt viel, een serenade bij fakkellicht gebracht en wel op 12 November d.a.v. door een aantal kunstenaars en kwekelingen van de Amsterdamse schildersschool.”

Ik meen hiermede het leven en werken van Jan Adam Kruseman naar mijn beste vermogen te hebben belicht en ik ga nu over tot het afschrijven van de namen der portretten. Bij de spelling der namen heb ik het handschrift gevolgd, ook als de naam op twee verschillende wijzen geschreven voorkomt.

Lijst van portretten

- B. 22. Z.M. Koning Willem II, a) Hr. A. van der Hoop, b) 1840, c) 1840 Nov. 23, d) klein leven, ten voeten uit, e) *f* 1000.—, g) R.M. 1392.
- B. 22.-bis. Z.M. Koning Willem 11, a) K.M.A. te Breda, b) 1840, c) 1841 Sept., d) kniestuk in groot uniform h: 131,5 b: 98,5 c.m., e) *f* 325.—, g) K.M.A.
- B. 25. dezelfde, a) Gem. Amsterdam, b) 1841, c) 1842 Dec. 24, d) levensgroot ten voeten uit h: 276 b: 173 c.m., e) *f* 1776.—, g) Gem. A'dam.
- B. 25. dezelfde, a) Gemeente den Haag, b) 1841, c) 1842 Nov. 28, d) levensgroot ten voeten uit in kroningskostuum h: 262 b: 173 c.m., e) *f* 1200.—, g) Gem. den Haag.
- B. 55. dezelfde, a) Minister van Binnenl. Zaken, b) 1848, c) 1848 Oct. 20, d) levensgroot ten voeten uit h: 342 b: 219 c.m., e) *f* 1600.—, g) gebouw le Kamer.
- B. 58. dezelfde, a) H.M. Koningin Moeder op Kasteel Biljoen, b) 1849, c) 1849 Dec. 6, d) kniestuk met handen, e) *f* 2000.—.

Uit de boedel werden nog verkocht:

Z.M. Koning Willem 1, levensgroot h: 84 b: 70 c.m., thams R.M. No 1391.

Z.M. Koning Willem 11, levensgr. kniestuk h: 147 br: 101 c.m.

a) opdrachtgever.

b) jaar van opdracht.

c) datum van aflevering.

d) formaat en bijzonderheden.

e) prijs.

f) postuum.

g) plaats waar het stuk zich thans naar beste weten bevindt. Ik dank ook de heer O. L. van der Aa voor zijn hulp bij het aanwijzen hiervan.

H.M. Koningin Weduwe, dito afmeting.

Z.M. Koning Willem II, h: 62 b: 38 c.m.

Zijn Gemalin, dezelfde afmeting.

schets van Z.M. Willem II, h: 46 b: 36 c.m., vermoedelijk bij 0. L. van der Aa te Amsterdam, maten echter 46 x 58.

Z.M. Willem II met politiemuts verm. id. met het in de verkoopcatalogus (Haarlem 14 en 15 Mei 1862, not. de Boij) genoemde Z.K.H. Prins Veldmaarschalk h: 70 b: 58 c.m.

- A. 4. D. Alewijn, b) 1830, c) 1830 Juli 12, e) *f* 200.—.
- B. 51. Jhr. F. Opperdoes Alewijn te Hoorn, a) zelf, b) 1847, c) 1848 Mei 26, d) kniestuk h: 5 voet 1½ dm, b: 4 v.l.dm., e) *f* 800,— g) Mevr. Abbing-Gouda, A'dam.
- B. 58. Mevr. Alewijn, a) als boven, b) 1849, c) 1850 Dec., d) gr. kniestuk, e) *f* 1000.—.
- A. 34. J. D. Altmann, a) zelf, b) 1835, c) 1835 Mei 30, d) met handen, e) *f* 200.—.
- B. 14. B. Arntzenius met vrouw en kind, a) zelf, b) 1838, c) 1839 Febr. 14, e) *f* 1000.—, g) de heer Arntzenius, Wassenaar.
- A. 43. Mevr. Assenbergh-Noöl Simons, a) J. H. Hackman Asschenberg, b) 1836, c) 1836 Mei 17, e) *f* 400.—.
- A. 2. Hr. F. Asser, a) zelf, b) 1829, c) 1829 Dec 31, e) *f* 100.—, d) (vier crayonportretten).
- A. 3. dezelfde, a) zelf, b) 1830, c) 1830 Maart 22, e) *f* 150.—.
- A. 3. Mevr. F. Asser, a) b) en c) als bov., e) *f* 200.—.
- A. 8. Mevr. A. G. Asser te 's-Gr.hage, a) zelf, b) 1831, c) 1831 Apr. 27, e) *f* 200.—.
- B. 39. Dochter van Hr. F. Asser, proc. te A'dam, b) 1844, c) 1845 Febr. 5, e) *f* 400.—.
- B. 37. Mevr. de Wed. Assink van Haften a) zelf, b) 1844, c) 1844 Juli 20, d) bust met handen, e) *f* 500.—.
- — Assink zie ook. Verhamme.
- B. 55. wijlen Hr. van Baerle, a) Mevr. van Baerle-Radijs, b) 1848, c) 1848, d) bust, e) niet ingevuld, g) vroeger collectie dr. E. C. Daniels, Amsterdam?
- A. 2. Mevrouw de wed. Beeker, portret in potlood getekend (2 stuks), b) 1830, c) 1830 April 2, e) niet ingevuld.
- A. 29. Jhr. Mr. F. Beelaerts van Blokland 's-Gr.hage, a) zelf, b) 1834, c) 1835 Juni 4, d) bust, e) *f* 150.—.
- A. 17. Hr. Bellinfante en Mevrouw, a) zelf, b) 1832, c) 1833 Apr. 23, e) *f* 200 en *f* 250.—.
- A. 7. Jvr. E. Berg van Dussen, a) Mevr. Douairr. Berg van Dussen, b) 1831, c) 1831 Maart 20, e) *f* 200.—.
- A. 8. Mevr. Douairr. Berg van Dussen geb. J. A. Changuion, a) zelf, b) 1831, c) 1831 voor Juni 26, e) *f* 200.—.
- B. 22. Hr. J. C. L. van den Bergh van Heemstede te Leiden, a) zelf, b) 1840, c) 1841 Maart, d) familie kniestuk tafereel, e) *f* 800.—.
- A. 8. Jhr. Mr. Berg van Middelburgh, a) Mevr. Douairr. Berg van Dussen, b) 1831, c) 1831 Juni 25, e) *f* 200.—, g) Jhr Mr. A. A. D. Berg, 'sGravenhage.
- A. 8. Mevrouw Berg van Middelburg-Dedel, a) Mevr. Douairr. Berg v. Dussen, b) 1831, c) 1831 Juni 25, e) *f* 200.—, **g**) als vorige.
- A. II. Mevrouw Berg, a) Jhr. Berg van Middelburgh, b) 1831, c) 1831, d) copie in crayon, e) *f* 35.—.
- A. 9. Hr. Bertelman, a) Claterbos te Haarlem, b) en c) 1831, e) *f* 100.—.
- A. 4. G. J. A. Beijerinck, b) 1830, c) 1830 Sept. 13, e) *f* 125.—.

- A. 26. G. H. F. Beijerman, Bordeaux, a) zelf, b) 1834, c) 1834 Dec. 13), e) *f* 300.—.
- A. 26. wijlen Mevr. B. J. Beijerman Pluym, a), b), c) als boven, e) *f* 300.—, d) copie.
- - Bienfait, zie de Genestet.
- B. 19. Mevr. Blanckenhage Splitgerber, a) D. Splitgerber, b) 1839, c) 1839 Sept., d) gr. kniestuk, e) *f* 700.—.
- B. 23. Hr. Blok A'dam, a) zelf, b) 1841, c) 1841 Mei, d) bust, e) *f* 700.—.
- — du Bois, zie Ooster.
- - Hester Boissevain zie op Lide Kruseman.
- A. 34. Hoogleeraar Bonn, a) Burgemr. v. d. Poll, b) 1835, d) copie, e) *f* 80.—.
- A. 41. Mevr. J. F. Boode en dochtertje, a) Hr. J. F. Boode, b) 1836, c) 1837 Oct. 19, d) kniestuk, e) *f* 800.—.
- B. 83. Jhr. Mr. W. Boreel van Hogelanden te Velzen, a) zelf, b) 1861, c) 1861 Oct. 1, d) kniestuk, e) *f* 600.—, g) Stichting Boreel, Sted. Museum A'dam.
- B. 80. Freule Boreel, a) Jhr. W. Boreel van Hogelanden te Haarlem, b) 1859, c) 1860 Dec. 13, e) *f* 600.—, g) als vorige.
- A. 18. Mevr. Borski Sillem, a) Hr. Sillem, b) 1832, c) 1834 Aug. e) *f* 500.—.
- B. 76. Guill. J. Bos, huize Weeresteijn te Breukelen en Mevr. W. C. H. Bos Marks
a) zelf, b) 1856, c) 1856 Nov. 6, d) 125 x 95 cm., e) 2 x *f* 500.—.
- B. 3. Mevr. de Wed. van Bosse, a) zelf, b) 1837, c) 1837 Dec. 25, e) *f* 400.—.
- B. 5. W. J. Both Hendriksen te Utrecht, a) zelf, b) 1837, c) 1837 Nov., d) kniestuk, e) *f* 500.—, g) Erven G. H. L. baron van Boetzelaer.
- B. 3. Mej. H. Bousquet te A'dam, a) zelf, b) 1837, c) 1837 Apr. 16, d) bust met handen, e) *f* 300.—.
- B. 51. Mevr. de Wed. Bousquet te A'dam, a) zelf, b) 1847, c) 1847 Sept., d) kniestuk, e) *f* 600.—.
- A. 35. wijlen Mevr. Brants, a) Jvr. Brants, b) 1835, c) 1836 Febr. 15, d) gr. bust, e) *f* 400.—, f) postuum.
- B. 34. Mevr. Baronesse van Brienen van de Groote Lindt, geb. Gravin van Brouckhoven van Bergeijck, a) Baron A. W. van Brienen van de Groote Lindt, b) 1843, c) 1844 Dec., e) *f* 500.—.
- B. 48. wijlen Hr. C. M. Brooshoofd te Giesendam, a) Mej. A. Loopuyt te Schiedam, b) 1846, c) 1847 Febr. 25, d) bust met handen, e) *f* 400.—.
- B. 84. Mevr. de Wed. J. Brooshoofd van der Hoeven, a) Mej. A. Loopuyt, b) 1862, c) 1862, d) bust met handen, e) *f* 500.—.
- A. 19. Ridder de Brunet, consul van Rusland, a) zelf, b) 1833, c) 1833 Dec. 22, d) in groot costuum, e) *f* 500.— g) genoemd bij Scheltema, Schilderijen stadhuis No 60 130 x 110 cm., gemeente Amsterdam.
- A. 28. copie van het voorgaande, b) 1834, c) 1834 Mei 18, e) *f* 100.—.
- B. 53. Mevr. de Bruyn, a) Hr. M. de Bruyn Czn. A'dam, b) 1847, c) 1848 Mei, d) h: 42 b: 29 Amst.dm, e) *f* 600.—.
- B. 34. Mevr. Bunge, a) Hr. G. Bunge, A'dam, b) 1843, c) 1843 Maart 25, e) *f* 450.—, g) erven Julius C. Bunge.
- B. 29. Hr. G. Bunge, a) zelf, b) 1842, c) 1842 Oct. 31, d) bust met handen, e) *f* 400.—, g) als vorige.
- - Bunge zie ook Mohr.
- A. 21. E. de Burlett, a) zelf, b) 1833, c) 1833 Sept., e) *f* 200.—.

- A. 21. Mevrouw de Burlett geb. Tack, a), b) c) als boven. e) *f* 250.—.
- B. 9. wijlen Mr. de Burlett, a) Mevr. de wed. de Burlett, b) 1838, c) 1838 voor Mei 15, e) *f* 250.—, f) postuum.
- B. 20. Kapt. ter zee D. Buys, Amersfoort, a) zelf, b) 1840, c) 1840 Mei 19, d) in uniform, e) *f* 350.—.
- A. 5. Wijlen Mevrouw A. G. van Capelle, a) Hr. A. G. van Capelle, b) 1830, c) 1830 Oct. 23, e) *f* 150.—, f) postuum.
- — Carnebeek, zie K.
- A. 8. Mevr. J. A. Changuion, zie Berg van Dussen.
- A. 19. Mej, Charlé a) J. S. Schaap, b) 1833, c) 1833 April, e) *f* 400.—.
- B. 63. Generaal D. H. baron Chassé, a) K.M.A. Breda, b) 1851, c) 1851 Juni 27, d) copie, e) *f* 200.—, g) Kon. Militaire Academie, Breda (1841?).
- A. 30. Mevrouw Chemet, a) de Hr. Chemet, b) 1834, c) 1835 Juni 12, d) bust met handen, e) *f* 250.—.
- A. 23. Hr. Chemet, a) zelf, b) 1833, c) 1833 Oct. 18, d) met handen, e) *f* 200.—.
- B. 59. R. Le Chevalier, a) zelf, b) 1850, c) 1850 Mei 1, d) gr. bust met handen, e) *f* 500.—, g) R.M. 1393 104 x84 cm.
- A. 13. Mevr. Couderc, a) Mevr. Hasselgrein Couderc, b) 1831, c) 1831 Dec. 31, d) copie, e) *f* 80.—.
- A. 27. de Hr. Cremer v. d. Bergh en Mevr. de wed. van den Berg, a) Hr. Cremer v. d. Bergh te Leiden, b) 1834, c) 1835 Sept., d) één stuk, e) *f* 800.—, f) blijkbaar is de opdrachtgever tijdens deze periode overleden.
- A. 44. vader van opdrachtgever, a) Hr. J. L. Cremer van den Bergh te Leiden, b) 1836, c) 1836 Oct. 26, d) kniestuk 1,11 x 0,90 M. e) *f* 500.—, f) blijkbaar postuum.
- B. 27. Mevr. Crommelin geb. van Eck, a) Hr. G. D. Crommelin, b) 1841, c) 1842 Mei, e) *f* 450.—, en nog een tekening naar de buste van Mevr. Crommelin-Nolthenius, e) *f* 25.—.
- A. 3. HoogWelGeboren Heer Dedel, b) 1830, c) 1830 Apr. 24, e) *f* 175.—, g) verbrand.
- B. 67. wijlen Jhr. Dedel, a) Mr. F. de Wildt A'dam, b) 1852, c) 1852 Aug. 30, e) *f* 300.—, g) Jhr. Mr. G. Dedel, Baarn.
- B. 48. Zoontje van A. S. Delcourt van Krimpen, a) A. S. Delcourt Haarlem, b) 1846, c) 1847 Febr. 25, d) met hond, e) *f* 500.—, g) Jhr. J. P. A. van Lennep, Bloemendaal.
- A. 31. Schout bij nacht Dibbets, a) zelf, b) 1834, c) 1834 Oct., d) bust met handen, e) *f* 300.—.
- B. 40. Schout bij nacht J. G. J. Diemer te Baarn, a) zelf, b) 1845, c) 1845 Juni 24, d) gr. bust, e) *f* 350.—.
- A. 37. Mevrouw Dimont geb. Kemper, a) Mr. Dimont, b) 1835, c) 1837, d) gr. bust met handen, e) *f* 400.—.
- A. 22. Zes regenten met vader en enige kinderen, a) Doopsgezind Weeshuis te Haarlem b) 1833, c) 1834 Mei 1, d) br: 10 voet oude maat, h: 9.v., e) *f* 1500.—. (Dit waren D. Veen, G. Voorhelm Schneevogt, Vincent Loosjes en A. Wijnands, regenten, A. Lieuwens, de binnenvader, Maria de Koning, de oudste wees, en enige niet naar het leven geschilderde wezen).
- B. 31. Mevr. de Wed. Dorper, a) zelf, b) 1843, c) 1843 April 26, d) bust met handen, e) *f* 350.—.

- A. 17. Hr. Doumet van Sitte bij **Bourdeaux**, a) zelf, b) 1832, c) 1832 Dec., e) *f* 200.—.
- B. 46. Hr. Mr. C. Dronsberg, a) zelf, b) 1846, c) 1846 Oct. 10, d) bust met handen, e) *f* 500.—.
- B. 46. Mevrouw Dronsberg van Rees, a) b) c) d) e) als boven.
- A. 26. Mevr. Dupont, a) zelf, b) 1834, c) 1834 Mei 16, d) met hand, e) *f* 250.—.
- B. 50. wijlen Mevr. van Eeghen, a) Hr. J. van Eeghen, A'dam, b) 1847, c) 1847 voor 12 April, e) *f* 500.—, f) postuum?
- B. 39. Hr. P. van Eeghen, A'dam en Mevrouw, a) zelf, b) 1844, c) 1845 Febr. 15, e) 2 x *f* 500.—, g) Chr. P. van Eeghen, A'dam.
- B. 17. Mevrouw C. C. van Eeghen, a) zelf, b) 1839, c) 1839 Apr. 21, d) gr. bust, e) *f* 500.—, g) als vorige.
- B. 26. wijlen J. de Eerens, Luit. Gen., Gouv. Gen. N.I., a) Mevrouw Douair. de Eerens geb. de Salve de Bruneton, te 's-Hage, b) 1841, c) 1842 Oct. 5, d) kniestuk in uniform, e) *f* 800.—.
- A. 42. jonge Heer M. F. J. de Eerens, a) J. W. Kerkhoven en Buys, b) 1836, c) 1836 Mei 21, d) kniestuk 40 ½ x 34 oude Amst.duim, e) *f* 400.—.
- A. 6. Mevr. A. M. Enschedé-Dalen te Haarlem met beide kinderen, a) zelf, b) 1831, c) 1831 Sept. 25, d) kniestuk, e) *f* 450.—.
- A. 16. Hr. Everts, a) zelf, b) 1832, c) 1832 Juli 30, d) met hand, e) *f* 200.—.
- B. 10. Jhr. J. C. N. van Eys, a) zelf, b) 1838, c) 1838 Mei 23, d) kniestuk met hond, e) *f* 600.—.
- B. 12. copie idem, c) 1838 Nov. 6, e) *f* 300.—.
- B. 14. Douair. van Eys-Kluppel, a) zelf, b) 1838, c) 1839 Juli 8, d) kniestuk, e) *f* 700.—.
- B. 53. Hr. J. C. W. Fabricius van Leijenburg, A'dam, a) zelf, b) 1848, c) 1848 Dec. 29, e) *f* 500.—, g) Frans Halsmuseum, Haarlem.
- B. 53. Mevr. Fabricius, geb. Hooft van Vreeland, a), b), c) id., e) *f* 600.—.
- A. 27. copie damesportret, a) als bov., b) 1834, c) 1834 Juli 15, e) *f* 150.—.
- A. 26. idem id id c) 1834 Maart, e) *f* 150.—.
- A. 30. Hr. O. W. Falck, a) Mevr. **Walland**, douair. Falck, b) 1834, c) 1835 Mei 14, d) groot costuum, e) *f* 400.—, g) Mevrouw Willenburg-Walland, Laren (N.H.)?
- B. 8. Minister Falck, a) Jhr. Hora Siccama Utrecht, b) 1837, c) 1839 Sept. 14, d) kniestuk, e) *f* 500.—, g) Familie de Constant Rebecque, Ginneken?
- A. 26. Hr. J. C. Felting, b) 1834, c) 1834 Apr. 27, e) *f* 200.—.
- B. 2. Douairaire Mr. D. van Foreest-v. d. Palm adres huize Nijenborg, a) zelf, b) 1837, c) 1837 Apr. 5, d) bust met handen, e) *f* 400.—.
- B. 57. Mevrouw van Foreest-Loopuyt, b) 1849, c) 1849, d) 35 x 28 dm., e) *f* 500.—, g) Familie van Foreest, Heiloo.
- B. 57. Mr. C. van Foreest te Alkmaar, a) zelf, b) ,c), d), e) id., g) als vorige.
- A. 38 wijlen Hr. C. A. Fortuyn, a) Mevr.-de wed A. E. Fortuyn Stoopendaal, b) 1835, c) 1837 Juni 7, e) *f* 250.—, f) postuum.
- A. 32. Mej. Fraser, a) zelf, b) 1835, c) 1835 Febr. 2, d) bust, e) *f* 300.—, g) R.M. No 1394.
- A. 23. Mevr. Furstenhaupt geb. Dammerak, a) Hr. Furstenhaupt, b) 1833, c) 1834 December, e) *f* 250.—.
- A. 21. Hr. Furstenhoff, a) zelf, b) 1833, c) 1833 Dec., d) bust met handen, e) *f* 200.—.
- A. 4. Mevr. de Genestet de Vries, a) zelf, b) 1830, c) 1830 Juli 24, e) *f* 150.—, g) erven van Rees-de Genestet.

- — P. A. de Genestet, g) R.M.
- B. 67. Mej. H. E. S. Bienfait, a) P. A. de Genestet, b) 1852, c) 1852 Aug. 20, d) bust met handen, e) *f* 400.—, g) erven van Rees-de Genestet.
- A. 1. Hr. Gerken, a), b) 1829, c) 1829, e) *f* 150.—.
- A. 1. Mej. Gerken, a), b), c) id., e) *f* 200.—.
- A. 1. Mevr. Gerken, b) 1829; c) 1829 Dec., e) *f* 200.—.
- A. 1. Mevr. Gerken, b) 1830, c) 1830, voor Maart 26, e) *f* 200.—.
- B. 40. Hr. H. C. van Gheel Gildemeester, a) Hr van Gheel Gildemeester te A'dam, b) 1845, c) 1845, d) kniestuk, e) *f* 500.—.
- B. 41. Hr. W. H. Gomperts, a) zelf, b) 1845, c) idem, d) kniestuk, e) *f* 400.—.
- B. 41. Mevr. Gomperts, a) Hr. W. H. Gomperts A'dam, b) 1845, c) 1845 Mei 22, d) kniest., e) *f* 500.—.
- A. 24. L. Hamerstel-Ameshoff, a) zelf, b) 1833, c) 1834 Dec. 16, e) *f* 250.—.
- - v. Harpen, zie Krook van Harpen.
- A. 35. kind van Hr. Jacob Hartsen, a) Hr. Jacob Hartsen, b) 1835, c) 1835 Dec., d) kniestuk, e) *f* 400.—.
- B. 80. Generaal van Hasselt, a) Mevr. van Hasselt-Enschede, b) 1859, c) 1859 Dec. 28, d) copie, e) *f* 300.—.
- B. 1. Ds. H. J. Hattink, a) zelf, b) 1837, c) 1837 Nov. 4, e) *f* 200.—.
- B. 54. wijlen Mevr. S. A. J. Heemstra Fabricius, a) Mr. S. P. baron van Heemstra, b) 1848, c) 1848 Oct., d) kniestuk, e) *f* 700.—, f) met drie daguerreotypes dus postuum? Mevr Heemstra overleed 1 Mei 1848, g) Frans Halsmuseum, Haarlem.
- B. 54. dito copie, c) 1848 Dec. 29, e) *f* 500.—.
- B. 56. Baron v. Heemstra met twee kinderen, a) zelf, b) 1849, c) 1849 Mei 7, e) *f* 1200.—.
- B. 66. Mr. A. M. Helmig te Zwolle, a) zelf, b) 1852, c) 1852 Aug., d) gr. bust met handen 1,15 × 0,87 M., e) *f* 500.—.
- B. 22. Mevr. H. P. van Heukelom geb. Planteau, a) H. P. van Heukelom, b) 1840, c) 1841, d) kniestuk, e) *f* 450.—.
- B. 24. Hr. H. P. van Heukelom, a) zelf, b) 1841, c) 1841, d) kniestuk met hond, e) *f* 450.—. Zie ook van Notten.
- B. 9. Hr. John Hodshon, a) zelf, b) 1838, c) 1838 Nov. 20, d) kniestuk, e) *f* 500.—.
- B. 31. John Hodshon, Comm N.L., a) zelf, b) 1843, c) 1843 Dec., d) familiestuk met vier personen, groot kniestuk, e) *f* 2000.—. In de boedelbeschrijving komt nog voor, een portret van kolonel Hodshon, het is tijdens de afwikkeling en vóór de openbare verkoop ingekocht aan Mevr. Hodshon Röell voorf 100.—.
- B. 18. Mevr. Hodshon geb. Roëll, a) Hr. J. Hodshon, b) 1839, c) 1840 April 20, d) kniestuk, e) *f* 600.—.
- B. 2. Mr. W. C. 't Hoen, a) zelf, b) 1837, c) 1837, Juni 6, d) kniestuk, e) *f* 400.—.
- B. 74. Ab. des Amorje van der Hoeven, a) Kerkeraad der Rem. Ger. Gem. A'dam, b) 1855, c) 1855 Oct 22, d) groot kniestuk, e) *f* 800.—.
- A. 39. Dochtertje Hr. M. Hoffman, a) Hr. M. Hoffman, in de Boompjes te R'dam, 's zomers op huize Vreugd en Rust bij Voorburg, b) 1835, c) 1836 Juni 25, d) kniestuk h: 35 b: 30 dm. oude maat, e) *f* 400.—, g) Dienst voor 's Rijks verspreide Kunstvoorwerpen, 's-Gravenhage.
- A. 33. Jhr. J. C. S. van Hoogstraten, a) Mevr. de Wed. Hoogstraten, b) 1835, c) 1835 Mei 12, e) *f* 500.—.

- A. 16. Excel. Min. van der Hoop, a) A. van der Hoop, b) 1832, c) 1833 Jan. 20, e) *f* 300.—, (potloodtekening bij schrijver).
- A. 33. Hr. A. van der Hoop, a) zelf, b) 1835, c) 1836 Jan., d) kniestuk, e) *f* 600.—, g) R.M., Amsterdam.
- A. 33. Mevr. van der Hoop geb. Fonteyn, a), b), c), d) id., e) *f* 700.—.
- B. 35. Mevr. van der Hoop geb. Fonteyn, a) id., b) 1843, c) 1844 Dec., e) *f* 300.—.
- B. 59. kleinkind Hr. A. van der Hoop, a) als bov., b) 1850, c) 1850 Juli 8, e) *f* 800.—. (crayonteekening bij schrijver).
- B. 4. wijlen Jhr. Huydecoper van Maarseveen, a) Douair. Huydecooper van Maarseveen geb. Taets van Goudriaan, b) 1837, c) 1837 Mei 29, e) *f* 350.—.
- B. 51. Burgemeester P. Huidekoper, a) zelf, b) 1847, c) 1848 Jan. 13, d) gr. kniestuk, e) *f* 800.—, g) Chr. P. van Eeghen, A'dam.
Een klein portret van dezelfde werd bij de boedelverkoop verkocht voor *f* 27.— aan de Vries, afmeting 35 x 27 cm. thans eigendom van Mr. P. van Eeghen te A'dam.
- A. 14. Hr. Idsinga, a) Hr. M. C. Ooster, b) 1832, c) 1832 Jan 21, d) copie, e) *f* 125.—.
- A. 7. Mevr. M. C. Inzinger-Ringeling, a) Hr. J. H. Inzinger A'dam, b) 1831, c) 1831, Maart, d) met hand, e) *f* 225.—.
- A. II. wijlen Mevr. M. C. Intinger-Ringeling, a) Hr. J. H. Inzinger A'dam, b) 1831, c) 1831 Aug. 5, d) copie, e) jLOO.-.
- B. 10. Mevr. Inzinger Borski, a) A. F. Inzinger, b) 1838, c) 1838, d) gr. bust, e) *f* 500.—.
- B. 10. Hr. A. F. Inzinger, a) zelf, b) 1838, c) 1839 Nov. d) gr. bust, e) *f* 400.—.
- B. 18. Hr. J. H. Insinger, a) zelf, b) 1839, c) 1839 J uni 28, d) bust met handen, e) *f* 400.—.
- B. 19. Mevr. Insinger Ringeling, a) J. H. Insinger, b) 1839, c) 1840 voor 17 Juni, e) *f* 500.—.
- B. 18. Douair. van Tttersum te Utrecht, a) zelf, b) 1839, c) 1839 Oct., d) bust met handen, e) *f* 400.—.
- A. 2. Hr. Jannette Walen, b) 1829, c) 1830 Jan 21, d) copie, e) *f* 50.—.
- A. II. Ds. D. lansen Sluiter te Paramaribo en wijlen Mevrouw, b) 1831. c) 1832, Apr. 24, d) het Portret van Mevrouw is een copie, e) *f* 100 en *f* 150.—.
- B. 13. Hr. de Jong, a) Hr. Rijnbende, b) 1838, c) 1838 Nov. 22, d) twee copiën, e) elk *f* 200.—.
- B. 13. Mevr. de Jong, a), b), c), d) id., e) *f* 250.—.
- B. 7. Meij. Carnebeek te Arnhem, a) Hr. P. F. Schmitz, b) 1837, c) 1837 Nov. 3, d) bust, e) *f* 250.—.
- B. 18. twee oudste kinderen Hr. H. A. van Karnebeek, a) Mevr. C. C. van Eeghen, b) 1839, c) 1839 Dec. 19, e) *f* 600.—.
- B. 29. overleden dochttertje, a) Hr. Karnebeek, b) 1842, c) 1843 febr., d) copie, e) *f* 200.—.
- B. 21. Baron van Keversberg te 's Gravenhage, a) zelf, b.) 1840 c) 1840 Juli 17, d) bust, e) *f* 300.—.
- B. 15. Familiestuk Kluppel, Heer met zoon en dochter, a) Hr. Kluppel te A'dam, b) 1838, c) 1839, e) niet ingevuld.
- A. 30. jonge Heer Kneppelhout, a) Wed. J. M. Kneppelhout geb. de Gijselaer te Leiden, Rapenburg, wijk 1 No 316, b) 1834, c) 1834 Oct., e) *f* 300.—.
- B. 15. Hr. Knoops, a) zelf, b) 1838, c) 1839 Nov., d) bust, e) *f* 300.—.

- A. 6. Mevr. Koch-Willaumier, a) zelf, b) 1831, c) 1833, e) *f* 200.—.
- A. 12. Hr. J. Kolff R'dam, a) zelf, b) 1831, c) 1833 Nov., d) bust, e) *f* 200.—.
- B. 43. wijlen Mevr. S. van Harpen-Claasen, a) Hr. A. Krook van Harpen A'dam, b) 1845, c) 1845 voor 20 Mei, e) *f* 500.—.
- B. 47. Hr. A. Krook van Harpen te A'dam, a) zelf, b) 1846, c) 1847, d) bust met handen, e) *f* 500.—.
- A. 6. Hr. J. D. Krüseman, a) zelf, b) 1830, c) 1830 Dec. 31, e) *f* 100.—.
- J. A. Kruseman a) zelfportret, b) ? g) Arti et Amicitia A'dam.
- - idem a) idem b) na 2 Nov. 1844 want met versierselen N.L. Uit de boedel in 1862 geschonken aan gemeente Haarlem, thans in Frans Hals Museum aldaar.
- Mevrouw J. A. Kruseman, geb. Alida de Vries, echtgenote van de schilder g) Familie Stichting Gerlings, bij mej. E. M. Gerlings, Haarlem.
- Lide Kruseman en Hester Boissevain, bijgenaamd „De vriendinnetjes” in 1862 uit de boedel verkocht aan de Heer G. J. Boissevain te A'dam voor *f* 250.—, g) thans eigendom van Hr. Godfr. den Tex te Baarn.
- — Suze Kruseman als kind g) vroeger eig. Mr. J. Kruseman, A'dam.
- A. 15. wijlen vice admiraal A. Kuvel, a) Mevr. W. H. J. Bicker geb. Kuvel, b) 1832, c) 1832 Oct. 28, d) postuum, e) *f* 300.—.
- A. 18. lithografie van idem, a) als boven, c) 1832 Nov. 24, e) met drukken van 50 stuks *f* 100.—.
- — Laan Willink zie Willink.
- A. 16. Kindje van Laer, a) Hr. van Laar, b) 1832, c) 1833 Jan 6, e) *f* 300.—.
- A. 41. Ds. W. Laatsman te Rheede, a) Mevr. G. Westendorp Willink, b) 1834, c) 1834 Nov. 27, d) bust met handen, e) *f* 250.—.
- B. 79. wijlen zoon Hr. van Leeuwen, a) Hr. J. D. van Leeuwen te Arnhem, b) 1858, c) 1859, Apr. 21, d) kniestuk, e) *f* 500.—.
- B. 12. Mr. J. van Lennep, a) Meijer Warnars, b) 1838, c) 1838, e) *f* 300.—, g) thans Frans-Hals-Museum Haarlem, afgeb. in Huebner Rom. Schildersch. No. 25.
- A. 28. Drie regenten en drie regentessen van het Leprozenhuis te A'dam Ameshoff, van der Meer de Wijs en van Peenen, en de dames Mevr. van Vlooten, Mevr. de Mijn en Mevr. van Vollenhoven, a) Leprozenhuis A'dam, b) 1834, c) 1835 Dec. 31, d) 99 ½ x 111% oude Ad. duim., e) *f* 2000.—, g) R.M. No 1397 A, de daar genoemde namen der dames zijn kennelijk ontleend aan Scheltema, Schilderijen stadhuis en kloppen niet met de marginale aantekening van de schilder.
- A. 34. oudste zoon Douair. Lewe van Aduard, a) Douair. Lewe van Aduard, b) 1835, c) 1835 Mei 14, e) *f* 200.—.
- B. 81. Mej. A. Loopuyt te Schiedam, a) zelf, b) 1859, c) 1859 Oct. 10, d) klein, e) *f* 200.—.
- B. 81. idem, a), b) id., c) 1860 Juli 1, d) bust, e) *f* 400.—.
- (van dit portret is een litho gemaakt door Mielink voor *f* 150.—).
- B. 6. Hr. P. Loopuyt te Schiedam, a) zelf, b) 1837, c) 1837 Nov. 21, d) bust, e) *f* 400.—.
- B. 6. Mevrouw Loopuyt van der Palm, a), b) id., c) 1837 Dec. 8, e) *f* 400.—.
- A. 2. Hr. P. Louwerse, b) 1830, c) 1830 Juli 12, e) *f* 100.—.
- A. 3. Mevr. Louwerse Beeker, b), c) id., e) *f* 150.—.
- B. II. Hr. J. H. Luden, a) Hr. Js. Luden, b) 1838, c) 1839 Apr., e) *f* 600.—.
- B. 16. Mevr. Luden geb. Ducker, a), b) id., c) 1840, d) gr. kniest., e) *f* 700.—.

- A. 46. Hr. S. E. D. Lutzow St. **Mauritz** bij Munster, a) zelf, b) 1836, c) 1836 Dec. 22, e) *f* 300.—.
- A. 46. Mevrouw Lutzow, a), b), c), e) id.
- B. 17. Charles de Maere te Enschede, a) zelf, b) 1839, c) 1839 Juli 9, d) kniest., e) *f* 500.—.
- B. 19. Mevr. de Maere geb Remoorsuren, a), b) id., c) 1840 Apr. 15, d) kniestuk h: 51 ½ x b : 38 duim, e) *f* 600.—.
- B. 21. Mevr. Gravin de Mercy Argenteau, a) H. W. Baron van Brienen van de Groote Lindt, b) 1840, c) 1840 Aug. 18, d) gr. bust met handen, e) *f* 500.—.
- B. 43. idem, a) Mevr. A. H. A. Gravinne de Mercy Argenteau geb. van Brienen te Brussel, b) 1845, c) 1845 Juni 6, d) copie, e) *f* 400.—.
- A. 32. Mevr. M. C. J. de Mey geb. Thimmen, a) Hr. van der Mey kapt 8e Afd. Inf., b) 1835, c) 1835 Juni 6, d) bust, e) *f* 275.—, g) Gemeente Museum 's-Gravenhage.
- A. 32. Hr. van der Mey, a) zelf, b) 1835, c) 1835 Juni 6, d) bust., e) *f* 275.—, g) Gemeente Museum, 's-Gravenhage.
- A. 15. zoon van Hr. H. Meyer te Haarlem, als lancier, b) 1832, c) 1832 Apr. 22, e) *f* 150.—.
- B. 33. Mevr. de wed Meyer geb Rijsendael, a) zelf, b) 1843, c) 1846 Apr., d) gr. bust met handen, e) *f* 500.—, verzonden aan vrouwe M. J. Rijsendaej wed. van den Heer J. C. Meyer. (over1 juli 1846).
- B. 73. Generaal Michiels, gesneuveld te **Bali**, a) Familie Michiels te Batavia, b) 1855, c) 1855 Apr. 25, d) in uniform, e) *f* 1000.—, g) Kon. Militaire Academie, Breda.
- B. 11. J. E. Mohr, a) zelf, b) 1838, c) 1838 Juni 7, d) bust, e) *f* 300.—.
- B. 11. Mej. Bunge, a) J. E. Mohr, a), b), c), d), e) id.
- B. 83. wijlen J. de Mol van Otterloo, a) Mevr. Hovy, wed. J. de Mol van Otterloo te Zeyst, b) 1860, c) 1860 Nov. 29, d) kniestuk, e) *f* 600.—.
- B. 20. Generaal Nahuys van Burgst te 's-Hage, a) zelf, b) 1840, c) 1840 Mei 25, d) h: 43 b: 35 duim oude maat, e) *f* 600.—, adres: Jhr Mr. H. J. Nahuys heer van Burgst, Gen. Mej. en Raad van N.I.
- B. 56. Mevr. de Wed. Netscher te Nijmegen, a) zelf, b) 1849, c) 1849, d) h: 86 x b: 70 c.m., e) *f* 300.—.
- B. 8. Mevr. Neuhaus, a) zelf, b) 1837, c) 1838 Juli 5, d) gr. bust met handen, e) *f* 200.—.
- A. 31. Mr. F. H. van Notten, a) zelf, b) 1834, c) 1834 Nov., d) bust met handen, e) *f* 250.—.
- A. 29. Jonkvrouwe van Heukelom, a) Mr. F. H. van Notten, b) 1834, c) 1835 Jan. 6, d) met hand, e) *f* 300.—.
- B. 12. Mevr. van Notten van Heukelom, a) zelf, b) 1838, c) 1838, e) *f* 400.—.
- A. 15. Mevr. du Bois Ameshoff, a) Hr. M. C. Ooster, b) 1832, c) 1832 voor Aug. 5, d) copie, e) *f* 150.—.
- A. 13. Mevr. Ooster, a) Hr. M. C. Ooster A'dam, a) 1831, b) 1831 Dec. 5, d) copie, e) *f* 150.—.
- A. 10. M. Ooster en Mevr. Ooster, a) Hr. M. C. Ooster, b) 1831, c) 1831 Oct. 10, d) twee copieen, e) *f* 125 en *f* 200.—.
- A. 9. Hr. M. Ooster Oostbroek bij de Bilt en Mevrouw Ooster, a) zelf, b) 1831, c) 1831 Nov. 5, e) *f* 200 en *f* 250.—.
- A. 15. Hr. Ooster, a) M. C. Ooster A'dam, b) 1832, c) 1832 voor 5 Aug., d) kleine copie, e) *f* 60.—.
- A. 14. Mej. Ooster, a) Hr. M. Ooster A'dam, b) 1832, c) 1833 Apr. 22, e) *f* 200.—.

- A. 23. Hr. Overmeer Visscher, a) zelf, b) 1833, c) 1834 Febr. 13, d) kniestuk, e) *f* 300.—.
- A. 22. Mevr. Overmeer Visscher geb. Tideman, a) zelf, c), d), e) id.
- B. 2. C. de Perrot, a) Douairr. Bergh-Changuion A'dam, b) 1837, c) 1837 Nov., d) bust met handen, h: 35 b: 30 Amst.dm, e) *f* 300.—.
- A. 41. dochtertje Mevr. Persijn, a) Mevr. Persijn van Naamen van Scherpenseel, b) 1836, c) 1836 Nov. 12, e) *f* 400.—.
- B. 10. Mevr. wed. J. Planteau geb. Thijm, a) zelf, b) 1838, c) 1839 Apr. 5, d) gr. bust, e) *f* 400.—.
- — Planteau zie ook op van Heukelom.
- A. 38. Mevr. de wed. Plemp, a) Hr. M. Plemp R'dam, b) 1835, c) 1835 Dec. 11, d) gr. bust met handen, e) *f* 400.—.
- B. 7. wijlen Mevr. van der Poll geb. Amersfoordt, a) Jhr A. J. v. d. Poll, b) 1837, c) 1837 Oct. 26, d) bust met dichtregelen, e) *f* 500.—.
- B. 24. Adelborst Andreas Jacobus van de Poll, a) Mr F. v. d. Poll, Gouverneur prov. Utrecht, b) 1841, c) 1841 voor 23 Dec., d) klein leven, e) *f* 200.—, g) van de Poll-Wolters-Quina Stichting, Zeist.
- A. 12. kindje N. J. Pook van Baggen, a) N. J. Pook van Baggen A'dam, b) 1831, c) 1831, e) *f* 250.—.
- A. 12. familiestuk met drie personen, a) N. J. Pook van Baggen A'dam, b) 1831, c) 1831, e) *f* 300.—.
- A. 10. Hr. N. J. Pook van Baggen, a) zelf, b) 1831, c) 1831 Sept. 8, d) met handen, e) *f* 200.—.
- A. 10. Mevr. Pook van Baggen geb. Oldenburgh, a) zelf, b), c), d), e) id.
- A. 13. Hr. W. P. Pook van Baggen te Loenen, a) zelf, b) 1831, c) 1832 Juni 7, e) *f* 200.—.
- A. 13. Mevrouw W. P. Pook van Baggen, a) zelf, b), c), e) id.
- A. 16. Mej. Pijnappel, a) zelf, b) 1832, c) 1832 Sept. 24, e) *f* 175.—.
- A. 13. Jhr. Quarles van Ufford te Haarlem, a) zelf, b) 1831, c) 1831 Nov. 12, e) *f* 200.—.
- B. 3. Jhr. du Quesne van Bruchem op de Brink bij Arnhem, a) zelf, b) 1837, c) 1837, April 6, d) bust met handen h: 35 b: 30 Amst.duim, e) *f* 400.—.
- A. 40. Mevr. du Quesne van Bruchem geb. Haak met kindje, a) zelf, b) 1835, c) 1836 Juni 29, d) bust met handen h: 35 b: 30 Amst.dm., e) *f* 600.—.
- A. 8. kindje Rente Linsen, a) Hr Rente Linsen, b) 1831, c) 1831 Apr. 29, e) *f* 200.—.
- B. 17. jonge Heer Rente Linsen, a) Hr. J. C. Rente Linsen, b) 1839, c) 1839, d) ten voeten uit, e) *f* 800.—.
- B. 21. Jonkvr. Roël, a) Hr. J. Hodshon, b) 1840 16 maart, c) 1840 Juni, e) *f* 400.—, f) postuum.
- — Röel zie Hodshon.
- B. 28. Mevr. Roessingh-Udink geb Kemper, a) Mevr. S. M. Kemper geb C. de Vries, b) 1842, c) 1843 Jan 30, d) gr. bust met handen, e) *f* 450.—.
- B. 33. Jhr. J. F. Roessingh-Udink, a) zelf, b) 1843, c) 1844 Oct., d) kniestuk met hond, e) *f* 400.—.
- A. 41. wijlen Mevr. E. J. Roosmale Nepveu geb. Taets van Amerongen, a) Jhr. J. E. Huydecoper van Zeyst, b) 1836, c) 1836 Juli 14, d) h: 33 b: 27 c.m., copie, e) *f* 400.—.
- A. 47. wijlen Mevr. E. J. Roosmale Nepveu geb. Taets van Amerongen, a) Hr. Roosmale Nepveu te Utrecht, b) 1836, c) 1837 Maart 18, d) h: 33 b : 27 duim, e) *f* 350.—.

- B. 47. Hoogleraar Rooijens, a) Mevr. M. T. Speenhoff-Krieger R'dam, b) 1846, c) 1846 Mei 25, d) h: 31 1/2 b: 26 dm, oude maat, e) *f* 300.—, g) Universiteit Amsterdam.
- B. 50. tekening idem, a) Ds Wildschut A'dam, b) 1847, c) 1847 voor 3 Apr., e) *f* 25.—.
- A. 17. wijlen Mevr. Roseboom, a) Hr. Roseboom, b) 1832, c) 1832, d) kniestuk, e) *f* 300.—.
- A. 25. wijlen Doctor a Roy, a) H. F. Tjeenk, b) 1833, c) 1833 Nov. 20, e) *f* 200.—, g) R.M. No. 1396.
- B. 44. Mevr. Ruys, a) Hr. E. C. Ruys A'dam, b) 1845, c) 1845 Nov., e) *f* 500.—.
- B. 17. Zoon van Schout bij nacht J. C. Rijk, a) Schout bij nacht J. C. Rijk, Gouv. Gen. Ned. West Indie, b) 1839, c) 1839 Oct. 30, e) *f* 300.—.
- A. 32. twee portretten jonge heren van Rijck, in O.I., a) Smissaert te Werhamme, b) 1835, c) 1835 Jan. 18, e) *f* 400.—.
- A. 36. Mej. A. C. G. ten Sande, a) zelf, b) 1835, c) 1835 Juni 20, d) gr. bust met handen, e) *f* 400.—, verz. aan Mevr. A. C. G. Berset ten Sande.
- A. 28. Mevr. C. Saportas Smith, a) zelf, b) 1834, c) 1835 Juni 9, d) met handen, e) *f* 300.—.
- A. 63. Dochter van Mevr. Schade van Westrum, a) Mevr. Schade van Westrum, A'dam, b) 1851, c) 1851 Maart 25, d) gr. bust met handen, e) *f* 500.—, verzonden aan J. Helmich, Melkmarkt Zwolle.
- B. 1. Damesportret, a) Hr. Tt. Schade van Westrum, b) 1837, c) 1837 Jan. 16, d) veranderen en voltooiën, e) *f* 80.—.
- B. 30. Heer Schade van Westrum, a) Hr. Schade te Schiedam, b) 1842, c) 1842 Nov. 24, d) copie, e) *f* 80.—, verz. aan Hoogleeraar Karsten, Utrecht.
- A. 34. Mevr. J. Schaep Charlé, a) zelf, b) 1835, c) 1835 Apr. 11, d) kleine copie, e) *f* 200.—.
- A. 5. Hr. Scheer van Lank, a) zelf, b) 1830, c) 1830 Dec. 6, e) *f* 100.—.
- A. 6. Mevrouw Scheer van Lank geb. Slaghek, a) zelf, b) 1830, c) 1831 Feb. 15, e) *f* 150.—.
- B. 74. Mevr. M. A. van Scherpenburg geb. Schill, met kindje, a) zelf, b) 1855, c) 1855 Apr. 15, d) klein formaat, e) *f* 200.—.
- A. 15. Mevr. Scholten, a) Hr. Scholten A'dam, b) 1832, c) 1832, e) *f* 300.—.
- A. 20. Hr. Schudius, a) H. Ameshoff, b) 1833, c) 1833 Sept. 14, d) in costuum, e) *f* 250.—.
- B. 23. mansportret, a) Schutte Hoymans te A'dam, b) 1841, c) 1841 Mei, d) bust met handen, e) *f* 300.—.
- B. 23. J. Schutte Hoymans, a) zelf, b) 1841, c) 1841 Juli, d) klein bust, e) *f* 150.—.
- B. 36. Hr. S. B. Sichel, consul van Hessen te A'dam, en Mevrouw, a) zelf, b) 1843, c) 1844 Nov., d) twee kniestukken met handen, e) twee maal *f* 500.—.
- A. 7. C. J. Sieburgh, a) zelf, b) 1831, c) 1831 Mei 31, e) *f* 180, g) Kon. Museum voor Schone Kunsten, Brussel.
- A. 5. twee copieën idem, a) als boven, b) 1830, c) 1831 Maart 31, e) *f* 200.—.
- A. 7. Mevr. Sieburgh, a) zelf, b) 1831, c) 1832 April, e) *f* 240.—, g) Kon. Museum voor Schone Kunsten, Brussel.
- A. 22. Mevr. Sillem Hilbeck, a) zelf, b) 1833, c) 1833 Mei 22, e) *f* 300.—.
- A. 18. Mej. Sillem, a) Hr. Sillem, b) 1832, c) 1834, Juni e) *f* 500.—.
- A. 25. Prof. Simons te Utrecht, a) zelf, b) 1833, c) 1834 Juli 18, d) bust, e) *f* 150.—.
- A. 29. copie idem, a) Mr. H. Dronsberg, b) 1834, c) 1834 Juni 10, e) *f* 150.—.

- A. 35. Twee zonen Six, a) Jhr. Mr. A. Six van Hillegom, b) 1835, c) 1835, d) ten voeten uit, e) niet ingevuld, g) Stichting Six A'dam.
- A. 12. Hr. Slaghek A'dam, a) Hr. Slaghek A'dam, b) 1831, c) 1831 Dec. 18, d) bust, e) *f* 150.—.
- A. 16. Mevr. Slaghek, a) zelf, b) 1832, c) 1832 Oct. 4, e) *f* 150.—.
- B. 12. Baron van Slingelandt, a) zelf, b) 1838, c) 1839 Febr., d) kniestuk, e) *f* 500.—.
- B. 47. wijlen Baron H. N. van Slingelandt, a) Mr. P. J. Teding van Berkhout A'dam, b) 1846, c) 1846 Juli, d) copie, e) *f* 500.—., g) Stichting Six, A'dam.
- B. 1. jonge Heer D. van der Sluys, zoon van J. van der Sluys te Batavia, a) Hr. E. J. Koch A'dam, b) 1837, c) 1837 Maart 7, d) h: 35 b: 30 Amst.dm. met hond, e) *f* 250.—.
- A. 31. Hr. Splitberger, a) zelf, b) 1834, c) 1834 Dec. 28, d) kleine copie, e) *f* 130.—.
- B. 37. Douairr. Baronesse van Styrum te Haarlem, a) zelf, b) 1843, c) 1843 Dec. 18, d) gr. bust met handen 96 x 79 c.m., e) *f* 400.—., g) Jhr. B. G. van Styrum, Haarlem.
- A. 19. Gravinne van Stirum geb. Munter, a) Mr. W. A. C. Munter, b) 1833, c) 1834 Dec., e) *f* 600.—.
- A. 14. J. S. Graaf van Limburg Stirum te Amersfoort, a) zelf, b) 1832, c) 1832 Apr. 24, e) *f* 500.—.
- A. 37. Graaf en Gravin van Stirum, a) Mr. Munter van Sleewijk, b) 1835, c) 1835 Juni 18, d) twee kleine copien, e) *f* 100.—.
- A. 45. Generaal de Stuers, a) zelf, b) 1836, c) 1836 Oct., e) *f* 400.—.
- A. 33. Hr. P. Suermont R'dam, a) zelf, b) 1835, c) 1835 Aug. 17, d) met handen, e) *f* 300.—., verz. aan de Heer Corn. Suermont in de Boompjes Rotterdam.
- B. 16. C. Suermont Czn., a) id, b) 1839, c) 1839 Maart 14, d) met hand, e) *f* 350.—.
- B. 28. J. Suermont, a) id, b) 1842, c) 1842 Juli 27, e) *f* 350.—.
- B. 42. C. P. Suermont Czn., a) id., b) 1845, c) 1845 Mei, e) *f* 350.—.
- B. 45. Mevr. van Swinderen geb. Van Naamen van Scherpenzeel, a) Jhr. Mr. O. Q. I. J. van Swinderen te Groningen, b) 1845, c) 1846 Apr. 8, e) *f* 700.—.
- B. 35. Jhr. Mr. J. P. Teding van Berkhout te Haarlem a) zelf, b) 1843, c) 1844, Apr. 4, e) *f* 400.—.
- B. 35. Mevr. Teding van Berkhout geb. de Bosset, a), b), c) id., d) met handen, e) *f* 400.—.
- B. 49. Mevr. Teding van Berkhout geb. Baronesse van Slingelandt, a) Hr. Mr. P. J. Teding van Berkhout, b) 1846, c) 1847 Nov. e) *f* 600.—., g) Jhr. Ir. C. C. Six van Wimmenum, Laren.
- B. 53. Mr. P. J. Teding van Berkhout, a) zelf, b) 1848, c) 1851 Apr., e) *f* 600.—., g) als vorige. N.B. wordt dit portret door Huebner onder No. 26 ten onrechte aan Cornelis Kruseman toegeschreven?
- A. 43. de Heer C. J. Temminck op Wildlust bij Lisse en Mevrouw Temminck geb. Smisjaert, a) zelf, b) 1836, c) 1837 Jan., e) twee maal *f* 400.—.
- A. 14. Hr. C. A. Thieme te Arnhem, a) zelf, b) 1832, c) 1832 Jan. 23, e) *f* 125.—.
- A. 18. Mevr. Thieme te Arnhem, a) zelf, b) 1832, c) 1835 Maart 9, e) *f* 200.—.
- A. 24. Baron van Thuyll van Serooskerke, Gouverneur van Noord Holland, a) zelf, b) 1833, c) 1834 eind Sep., e) *f* 600.—., g) Centr. M. Utr. No. 1116.
- B. 38. Baron E. L. Tuyl van Serooskerken, groep van twee kinderen, b) 1844, c) 1846 Febr. 9, e) *f* 800.—., g) Centr. Museum Utrecht. No 1117.

- B. 46. Hoogwelgeboren Heer Tiedeman te Batavia, a) Hr. J. N. Tiedeman, grond-eigenaar op Java, b) 1845, c) 1846 Apr. 24, e) *f* 400.—.
- A. 39. Mevr. Timmerman Sträter te Rheine, a) zelf, b) 1835, c) 1835 Dec., d) bust met hand, e) *f* 300.—.
- A. 44. Hr. Timmerman, a) zelf, b) 1836, c) 1836 Aug. 6, d) bust met hand, e) *f* 300.—.
- A. 39. Mevr. de Wed. Tjeenk, a) Hr. H. F. Tjeenk, b) 1835, c) 1836 Aug., d) bust met handen, e) *f* 300.—, g) N.V. Tjeenk A'dam.
- B. 19.-bis Hr. J. L. Umbgrove bij Zutphen (op huize ter Meulen), a) zelf, b) 1840, c) 1841 voor Apr. 1, d) bust met handen, e) *f* 300.—, g) collectie van Lulofs Umbgrove, Vorden.
- B. 22-bis. Mevr. Umbgrove geb Tjeenk, a) als boven, b) 1841, c) 1844 Maart, d) bust met handen, e) *f* 400.—, g) als vorige.
- A. 4. Hr. Vaillant, b) 1830, c) 1830 Mei 10, d) copie naar Hodges, e) *f* 125.—.
- B. 82. wijlen Mevr. Vaillant geb. Loopuyt, a) mej. A. Loopuyt Schiedam, b) 1860, c) 1861 Mei 30, e) *f* 500.—.
- A. 40. Dochtertje v. Mevrouw S. Valkenier-Rodenhuis, a) Mevrouw Valkenier Rodenhuis, b) 1835, c) 1836 Maart, e) *f* 300.—, g) erven prof. dr. J. Valckenier Suringar.
- B. 34. wijlen Hr. J. Valkenier, a) Wed. J. Valkenier-Rodenhuis, b) 1843, c) 1843 Oct. 28, e) *f* 500.—, g) als vorige.
- B. 32. Mevrouw S. Valkenier-Rodenhuis, a) zelf, b) 1843, c) 1844 Mei 30, e) *f* 500.—.
- A. 27. Jonge Heer de Veer van Curaçao, a) Mevrouw de Wed. Lewe van Aduard, b) 1834, c) 1834 Juni 7, e) *f* 150.—.
- A. 10. Hr. A. J. Verbeek, med. te A'dam, a) zelf, b) 1831, c) 1831 Sept. 23, d) met handen, e) *f* 200.—.
- A. 10. Mevr. P. H. Verbeek-Themmen, a), b) id., c) 1831 Dec. 25, d) id., e) *f* 250.—.
- A. 20. oudste zoon als boven, b) 1833, c) 1833 Nov., e) *f* 200.—.
- A. 19. tweede zoon als boven, b) 1833, c) 1833 Sept., d) met hond, e) *f* 250.—.
- B. 72 dochter als boven, = wijlen Mevr. te Sande, a) Mevr. de Wed. Verbeek-Themmen A-dam, b) 1854, c) 1855 Aug. 6, e) *f* 400.—.
- A. 20. Mej. Assink, a) G. Verhamme, b) 1833, c) 1833 Dec. 15, d) ten voeten uit met hond, e) *f* 700.—.
- A. 45. Jongeheeren F. W. G. en C. J. Verkouteren, a) Hr. Bijleveld, b) 1836, c) 1837, vóór Jan. 10, d) één stuk, e) *f* 600.—.
- B. 7. de Hr Viervant en Mevrouw, a) Mr. Van Harpen Kuyper, b) 1837, c) 1838 Febr. 26, e) twee maal *f* 300.—.
- A. 23. Mevr. Vinju te Batavia, a) zelf, b) 1833, c) 1834 Febr. 21, d) h: 30 b: 35 Amst. duim., e) *f* 200.—.
- A. 40. Oudste zoon als boven, b) 1835, c) 1836 Mei 20, d) h: 30 b: 35 Amst.dm., e) *f* 250.—.
- A. 44. Tweede zoon als boven, b) 1836, c) 1836, d) id., e) *f* 40.—.
- B. 4. Adriaan Vinju, a) Hr. Vinju te Batavia, b) 1837, c) 1837, d) id. met hand, e) *f* 250.—.
- A. 37. Zootje van Hr. J. van de Vinne uit O.L., a) de vader thans te Haarlem, b) 1835, c) 1836 Mei 16, d) levensgroot ten voeten uit met bok, e) *f* 400.—, g) Frans Hals Museum, Haarlem 189*?
- A. 36. Mevrouw van Vliet van Vollenhoven, a) zelf, b) 1835, c) 1836 Febr., d) bust met handen, e) *f* 400.—.

- A. 24. Mevrouw Voorhelm-Schneevoigt te Haarlem, a) zelf, b) 1833, c) 1833 Oct., d) schets, e) *f* 50.—.
- B. 9. wijlen Hr. G. van Voorthuysen, a) Mevr. G. van Voorthuysen geb. H. Groenemeijer, b) 1838, c) 1838 Juni 5, e) *f* 300.—.
- B. 9. Mej. Voorthuisen, a) wed. v. Voorthuisen-Groenemeijer, b) 1837, c) 1838 Jan. 24, e) *f* 400.—.
- B. 6. Mevr. de Vos-Wurfbain, a) Hr Jacob de Vos Jcb.zn., b) 1837, c) 1837 Sept. 12, d) bust, e) *f* 400.—.
- A. 3. Hr. H. L. de Vries, a) zelf, b) 1830, c) 1830 Juli 25, e) *f* 100.—.
- A. 25. Mevr. M. de Vries, a) Mr. J. de Vries, b) 1834, c) 1835, e) *f* 200.—.
- A. 25. Hr. G. Vriese, a) zelf, b) 1833, c) 1833, d) voor een verandering van zijn portret, e) *f* 100.—.
- B. 38. Mevr. S. van de Wal te A'dam met dochttertje, a) zelf, b) 1844, c) 1844 Mei 20, d) groot kniestuk, e) *f* 800.—.
- A. 5. Mevr. A. J. Wening geb. Gebing te Leiden, a) zelf, b) 1830, c) 1830 Dec. 6, e) *f* 200.—.
- A. 47. Mevr. de Wed. Wentholt te Suriname, a) Hr. C. L. G. Linckers, b) 1836, c) 1837 Maart 5, d) copie, e) *f* 150.—, gezonden aan Hr. J. B. L. Behm-Wentholt te Suriname.
- A. 32. Hr. M. Westendorp, a) zelf, b) 1836, c) 1836 Nov. 12, d) gr. bust met handen, e) *f* 300.—, g) Gemeente Amsterdam.
- A. 38. Mevr. Westendorp de Clercq, a) zelf, b) 1835, c), d) id., e) *f* 400.—, g) Gemeente Amsterdam.
- B. 16. wijlen als boven, a) Hr. M. Westendorp, b) 1839, c) 1839 Febr. 9, e) *f* 350.—, (er worden twee portretten afgezonden blijkbaar is het dus een copie).
- A. 11. Mevr. Wildschut geb. Goll van Frankenstein, a) zelf, b) 1831, c) 1831, voor Juli 30, d) met handen, e) *f* 250.—.
- A. 9. Hr. Wildschut, a) zelf, b) 1831, c) 1831, d) met handen, e) *f* 200.—.
- A. 20. H. Willet med., a) zelf, b) 1833, c) 1834 Febr., e) *f* 300.—, g) Museum Willet-Holthuysen te A'dam.
- B. 6. Mevr. Willet-Swart, a) zelf, b) 1837, c) 1838 Oct., d) bust met handen, e) *f* 400.—, g) als vorige.
- A. 35. Hr. Laan Willink, a) zelf, b) 1836, c) 1836 Juli 7, e) *f* 300.—.
- A. 46. Mevrouw als bov. a), b) id., c) 1837 Jan. 20, e) *f* 350.—.
- A. 4. gestorven kindje van Hr. C. L. W. van IJsendijk, b) 1830, c) 1830 Juni 12, e) *f* 150.—, f) postuum, g) Centr. Mus. Utrecht No 1115.

BIJLAGE

Brief van J. A. Kruseman Jzn. aan burgemeester P. Huidekoper (archief Mr. Chr. P. van Eeghen) :

Weledel Achtbaren Heer!

Ik gevoel mij gedrongen UWEd. Achtb. mijne levendige dank aan te bieden voor de van UWEd. Achtb. ontvangene even aangename als vereerende letteren. Inderdaad,

mogt ik ooit eene genoeglijke herinnering van eenig door mij vervaardigd werk gehad hebben, dan zeer zeker is het die van het afbeeldsel des mans die mij door zijne edele gevoelens tot de ongeveinste hoogschatting dwong. Ik zal die ogenblikken nimmer vergeten, zij waren voor mij, zelve Vader zijnde, tot groote lessen van levenswijsheid.

Ik had behoefte deze betuiging schriftelijk te herhalen, terwijl ik bij deze gelegenheid de wensch met mag onderdrukken, dat ik Uw vertrouwen steeds mag verwerven, en Uwe genegenheid verder zal mogen blijven ondervinden.

Reeds vroeger had ik UWEd. Achtb. behoren te antwoorden, doch de vraag in de brief maakte het mij moeyelijk, die namelijk, hoeveel zal er voor het bewust Portret berekend worden?

Mijn eerste plan was volstrekt *niets*, eeniglijk de lijst ad *f* 85.—, doch bij later nadenken mag ik niet zodanig jegens UWEd. Achtbare noch jegens mijn huisgezin handelen, en daarom trek ik de stoute schoenen aan, met te berigten dat ik steeds voor dergelijke groote schilderijen *f* 800.— ontving. Wij hebben geen accoord gemaakt, UWEd. Achtb. had de goedheid het geheel aan mij over te laten; welligt is deze opgave hooger dan UWEd. Achtb. gedacht hebt, gelief dan de goedheid te hebben hierop geen de minste acht te slaan, en *volkomen* vrij Uw idee te volgen. Geloof, dat niets mij meer aangenaam wezen kan dan dat UWEd. Achtb. in *alle opzichten* te *weden* moogt zijn over hem die de Eer heeft met de meest verschuldigde Hoogachting zich te noemen

Uw WelEdel Achtbaren de zeer onderd. dienaar
V.H. 26 febr. 1848

(w.g.) J. A. Kruseman J.

adres: WelEdel Achtbaren Heer
den Heere P. Huidekoper

Commandeur der Orde v. d. Ned. Leeuw
Burgemeester dezer stad enz. enz.
in handen.

KRONIEK VAN AMSTERDAM
VAN 1 JANUARI 1959 TOT EN MET 31 DECEMBER 1959

SAMENGESTELD DOOR
J. F. M. DEN BOER

JANUARI 1959

- Nieuwjaarsdag. *donderdag 1* P. N. Pikaar en J. Nijenhuis benoemd tot notarissen. *maandag 5*
- De tweede baptistengemeente in Unie-verband gevormd; Amsterdam-West. Voorganger ds. M. G. Boeschoten op 18 januari geïnstitueerd. *donderdag 1* Opening van de 7e Nesova, de Nederlandse vakbeurs voor souvenirs en kunstnijverheidsartikelen, in het R.A.I. gebouw. *maandag 5*
- J. H. J. Grundmeijer volgt J. A. Kolkman op als directeur van de Volkskrant. *donderdag 1* Herman Leydensdorff gehuldigd ter gelegenheid van zijn 40-jarig jubileum als hoofdleraar voor viool- en ensemblespel en tevens van zijn afscheid van het Amsterdams Conservatorium. *dinsdag 6*
- Mr. H. Mulderije benoemd tot raadsheer-plaatsvervanger in het gerechtshof. Installatie op 21 januari. *vrijdag 2* Benoemd aan de Gem. Universiteit: dr. H. van der Merwe Scholtz tot gew. hoogleraar in de taal, literatuur, cultuur en geschiedenis van Zuid-Afrika; mevrouw dr. J. E. van Lohuizen-de Leeuw tot buitengew. hoogleraar in de archeologie en prehistorie, oude geschiedenis en kunstgeschiedenis van Zuid- en Zuid-Oost Azië. *woensdag 7*
- P. van Rijnbach viert zijn 50-jarig jubileum in dienst van de N.V. Amsterdamse Superfosfaatfabrieken (thans N.V. Albatros Superfosfaatfabrieken). *vrijdag 2*
- † Prof. mr. F. R. Böhtlingk, hoogleraar in de alg. inleiding tot de rechtswetenschap en in het Nederlands vergelijkend staats- en administratief recht aan de Gem. Universiteit, ten gevolge van een auto-ongeluk in Zwitserland. Leeftijd 33 jaar. *zaterdag 3* Benoemd aan de Vrije Universiteit: dr. G. E. Meulman aan de nieuwe leerstoel in de theologische faculteit voor het onderwijs in de encyclopedie der godgeleerdheid, de symboliek, de apologetiek en de godsdienstfilosofie; dr. J. van den Berg tot lector voor het onderwijs in de ethiek. *woensdag 7*
- Mejuffrouw M. van Breemen viert haar 50-jarig jubileum in dienst van de Kon. Ned. Mij tot bevordering der geneeskunst. *zaterdag 3*
- Jaarlijkse nationale Nieuwjaarsruilbeurs in de Koopmansbeurs. *zondag 4* Congres van theologische studenten in de Gem. Universiteit. *woensdag 7*
- Nieuwjaarsreceptie in het Sted. Museum van de burgemeester en mevrouw Van Hall. *maandag 5* Viering van de dies natalis der Gem. Universiteit. *donderdag 8*
- Mr. F. L. Neppérus benoemd tot president van het gerechtshof. *maandag 5* Begin van de bouw van het nieuwe „Centraal Boekhuis” aan de Jan van Galenstraat. *donderdag 8*

- Nieuwjaarsreceptie van H.M. de Koningin en Z.K.H. Prins Bernhard in het Kon. Paleis voor het corps diplomatique. *vrijdag 9*
- Dr. F. Kuipers, kinderarts, volgt dr. Ph. H. Fiedeldij Dop op als geneesheer-directeur van het Emma kinderziekenhuis. *vrijdag 9*
- Mevrouw M. M. Beyderwellen-Möllenkamp in de Sperwerlaan (Noord), viert haar 100ste verjaardag. *vrijdag 9*
- Mejuffrouw C. G. Rijkens gehuldigd ter gelegenheid van haar 40-jarig jubileum als onderwijzeres aan de J. C. Ammanschool voor dove kinderen. *vrijdag 9*
- Jan Ligthart 100 jaar geleden geboren. Herdenking in het Jan Ligtharthuis aan de Lindengracht. Herdenkingsdienst in de Noorderkerk. *zaterdag 10*
- De korfbalvereniging „Oranje Nassau” bestaat 40 jaar. *zaterdag 10*
- Opening van de 3de nationale vakbeurs van de Horeca „de Horecava”, in het R.A.I. gebouw. *maandag 12*
- Opening van de katholieke sportleidersschool „Amsterdam” in het Van Nispenhuis. *maandag 12*
- Begin van de bouw van 4000 woningen in de tuinstad Buitenveldert. *dinsdag 13*
- J. C. Koenders, oudste directeur van de N.V. Lettergieterij „Amsterdam” viert zijn 40-jarig jubileum in dienst van deze vennootschap. *woensdag 14*
- Jan Ligthart-herdenking in de Gem. Universiteit. *woensdag 14*
- † Willem Molin, kunstschilder, op 63-jarige leeftijd. *woensdag 14*
- Opening van de Greshoff-tentoonstelling in het Amsterdams Historisch museum, ter gelegenheid van de 70ste verjaardag van de dichter-schrijver Jan Greshoff. *vrijdag 16*
- Mr. E. J. Korthals Altes, advocaat en procureur, benoemd tot raadsheer in de Hoge Raad. *vrijdag 16*
- Joh. Menkman viert zijn 50-jarig jubileum in dienst van de N.V. Boek- en Steendrukkerij voorheen B. van Mantgem. *vrijdag 16*
- Het turbine-tankschip „Ceuta” bij de Ned. Dok en Scheepsbouw Mij te water gelaten. *zaterdag 17*
- Ds. P. den Duyn, predikant van de Hervormde Kerk, viert zijn 50-jarig ambtsjubileum. *zaterdag 17*
- † B. M. Keezer, antiquair, in de ouderdom van 86 jaar. *zondag 18*
- Verjaardag van H.K.H. Prinses Margriet. *maandag 19*
- De gemeenteraad neemt afscheid van G. J. Mol, chef van de afdeling Gemeentebld ter Secretarie. *woensdag 21*
- H.M. de Koningin **woont** in het Concertgebouw de lezing bij van de britse geoloog Sir **Vivian** Fuchs over zijn Zuidpoolexpeditie. *donderdag 22*
- † Else Mauhs, oud toneelspeelster, in de ouderdom van 73 jaar. *donderdag 22*
- Opening van het congres van de Getuigen van Jehova, in het gebouw Frascati. *vrijdag 23*
- Mr. J. Spreij benoemd tot vice president van het gerechtshof. *maandag 26*
- Opening van de 8ste federatieve textiel grossiersbeurs „Fleurs de Textiles”, in het R.A.I.-gebouw. *maandag 26*
- Opening van het congres „de Katholieke Studentendagen”. *donderdag 29*
- J. van Dingstee viert zijn 50-jarig jubileum in dienst bij de N.V. Ned. Silo-, Elevator- en Graanfactor Mij. *vrijdag 30*
- Verjaardag van H.K.H. Prinses Beatrix. *zaterdag 31*
- Inzegening van de Christus Koningkerk in de Watergraafsmeer. *zaterdag 31*
- Verkiezingscongres van de Partij van de Arbeid. *zaterdag 31*

F E B R U A R I 1 9 5 9

- Dr. A. Houwink volgt prof. mr. A. M. de Jong op als secretaris van de Ned. Bank n.v. maandag 2
- Mr. W. L. Schenk benoemd tot raadsheer in het gerechtshof. dinsdag 3
- Jan Felderhof, Hennie Schouten en Ton de Leeuw benoemd tot hoofdleraren aan het Amsterdams Conservatorium. donderdag 5
- Opening van de 40ste tentoonstelling van bedrijfsauto's in het R.A.I.-gebouw. vrijdag 6
- Jaarlijkse prijsuitreiking van de Stichting „Kunstenaarsverzet” in het Stedelijk Museum. zaterdag 7
- De Sam van Houtenschool, in Geuzenveld, geopend. zaterdag 7
- De Nederlandse Journalisten Kring recipieert in het Internationaal Cultureel Centrum ter gelegenheid van haar 75-jarig bestaan. zaterdag 7
- J. G. Sasbach, te Jan van der Hevdenstraat 117., viert zijn 100ste verjaardag. zaterdag 7
- † Dr. H. M. Merkelbach, van 1919-1932 directeur van de Stadsschouwburg, in de ouderdom van 72 jaar. zaterdag 7
- † Jhr. Ch. F. J. Quarles van Ufford, o.m. oud-directeur van de Java China Japanlijn, voorzitter van de Noord- en Zuid Hollandse Redding Mij, in de ouderdom van 73 jaar. zaterdag 7
- In het Internationaal Cultureel Centrum en aan het perceel Tesselschadestraat 15 plaquettes onthuld van mevrouw dr. Aletta Jacobs, de eerste vrouwelijke studente en medica. donderdag 12
- Opening van de herdenkingstentoonstelling, gewijd aan Gerard Hordijk, in het museum Fodor. donderdag 12
- A. ter Weeme viert zijn 40-jarig jubileum als makelaar. donderdag 12
- G. L. Scheidenaar viert zijn 40-jarig jubileum als arts. donderdag 12
- Aan L. A. A. Cohen eervol ontslag verleend als commissaris van Politie. vrijdag 13
- Mejuffrouw C. P. van Asperen van de Velde, oud-hoofddirectrice van „Ons Huis” viert haar 90ste verjaardag. vrijdag 13
- Het turbine tankschip „Borgholm” bij de Ned. Dok en Scheepsbouw Mij te water gelaten. zaterdag 14
- Opening van de galerijtentoonstelling „Dialog met de wand”. zaterdag 14
- Verjaardag van H.K.H. Prinses Marijke. woensdag 18
- G. Brinkgreve (K.V.P.) bepleit in de gemeenteraad een herziening van het Plan-Nieuwmarkt. woensdag 18
- † Arnold Ingwersen, architect, 76 jaar. woensdag 18
- L. J. J. Hillen en P. L. Lankes vieren hun 40-jarig jubileum als makelaars. donderdag 19
- Huldiging in het Sted. Museum van Hildo Krop, stadsbeeldhouwer, ter gelegenheid van zijn 75ste verjaardag. zaterdag 21
- De korfbalclub „Allen Weerbaar” viert haar 40-jarig bestaan. zaterdag 21
- S. L. Schopman viert zijn 50-jarig jubileum in dienst bij de effectenhrma P. Boeken Jr. maandag 23
- J. M. Berrevoets benoemd tot inspecteur voor de lichamelijke opvoeding in algemene dienst. dinsdag 24

Jaarlijkse herdenking van de februaridagen 1941 op het Jonas Daniël Meyerplein. *woensdag 25*

De 41ste R.A.I.-tentoonstelling van rijwielen, motorfietsen, scooters, e.a.; gecombineerd met „Camping 1959”, tentoonstelling van kampeerwagens, tenten, e.a., geopend in het R.A.I.-gebouw. *donderdag 26*

Opening van de Boekenweek 1959 in de Stadschouwburg. H.M. de Koningin woont de gala-avond bij. *vrijdag 27*

H. J. G. Brouwer benoemd tot commissaris van Politie. *zaterdag 28*

De vereniging „Oud Suriname” viert haar 40-jarig bestaan. *zaterdag 28*

M A A R T 1 9 5 9

Eerste dag van de jaarlijkse Stille Omgang. *zondag 1*

† Mr. dr. A. F. van Hall, o.m. oud-voorzitter van de Vereniging voor de Effectenhandel, in de ouderdom van 88 jaar, te Haarlem. *zondag 1*

De 3de internationale bedrijfsveiligheidsbeurs geopend, in het Veiligheidsmuseum. *maandag 2*

De Ned. Kath. bond voor het rijwiel-kleinbedrijf „St. Petrus Canisius” viert zijn 40-jarig bestaan. *maandag 2*

Dr. H. A. E. van Tongeren benoemd tot buitengew. hoogleraar in de faculteit der geneeskunde voor het onderwijs in de bacteriologie aan de Vrije Universiteit. *dinsdag 3*

De hoofdinspecteurs J. Botti, W. J. Carels, B. J. Groeneveld en F. Rozema, benoemd tot commissarissen van Politie. *woensdag 4*

† Mr. J. J. van Geuns, oud-griffier van het gerechtshof, op 66-jarige leeftijd. *vrijdag 6*

Oprichtingsvergadering van het „Gewest Holland” van het Ned. Christ. Gymnastiek Verbond. *zaterdag 7*

† Jan van der Heide, oud tenniskampioen van Nederland, op 50-jarige leeftijd. *zondag 8*

Herdenkingsbijeenkomst in het Amstel hotel van de Bond van Boekbinderspatroons, ter gelegenheid van zijn 50-jarig bestaan. *maandag 9*

† Joh. H. Groenewegen, architect, op 57-jarige leeftijd. *maandag 9*

Verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten Generaal. *donderdag 12*

Aan J. A. H. C. Reyners eervol ontslag verleend als notaris. *donderdag 12*

Het congres „Geestelijk Reveil” geopend, in Krasnapolsky. *zaterdag 14*

Jaarlijkse herdenking in het Weteringplantsoen van de gefusilleerden in maart 1945. *zaterdag 14*

Opening van de 14de International „Huishoudbeurs”, in het R.A.I.-gebouw. *maandag 16*

W. van der Werf, chef der administratie en inspectie van de Gemeentewaterleidingen, viert zijn 40-jarig jubileum in dienst van de Gemeente. *maandag 16*

De poëzie-prijzen 1958 van de Gemeente toegekend aan Gabriël Smit en aan Gerrit Kouwenaar. *dinsdag 17*

Aan mr. L. de Blécourt eervol ontslag verleend als rechter bij de arr.-rechtbank. *dinsdag 17*

De voetbalclub W.M.S. bestaat 40 jaar. *donderdag 19*

Aan prof. mr. A. M. Donner eervol ontslag verleend als voorzitter van de Commissie van Beroep. Prof. mr. H. D. van Wijk tot zijn opvolger benoemd. *vrijdag 20*

Opening van de tentoonstelling „Lodewijk Napoleon en het Koninkrijk Holland”, in het Rijksmuseum. *vrijdag 20*

Dr. D. Kuyper Fzn. benoemd tot gewoon hoogleraar in de latijnse taal- en letterkunde aan de Vrije Universiteit. *Zaterdag 21*

Opening in het Kon. Instituut voor de Tropen van de tentoonstelling, gewijd aan Henry Hudson en de huidige trans-atlantische verbindingen ter zee en in de lucht. *donderdag 26*

Eerste Paasdag. *zondag 29*

Tweede Paasdag. *maandag 30*

A P R I L 1 9 5 9

Ds. W. Mackenzie, predikant van de Remonstrantse gemeente, gaat met emeritaat. *woensdag 1*

Henry Hudson-herdenking begonnen. *donderdag 2*

Congres in het Trippenhuys van houtvoorlichtingsinstituten en instellingen op het gebied van het wetenschappelijk speurwerk met betrekking tot hout. *donderdag 2*

† Mr. dr. P. B. Dijksterhuis, vice president van het gerechtshof, op 68-jarige leeftijd. *vrijdag 3*

Afscheidsprediking in de Parkkerk van ds. M. Groenenberg, Ned. Herv. predikant. *zondag 5*

Afscheidsprediking in de Singelkerk van ds. C. W. Brugman, predikant van de Vereenigde Doopsgezinde Gemeente. *zondag 5*

P. J. Aarts neemt afscheid als pastoor van de Sint Nicolaasparochie. J. A. Solleveld, kapelaan der parochie, volgt hem op. *zondag 5*

De roeiwedstrijd „Head of the river” op de Amstel gehouden. *zondag 5*

Aan Ernst Crone, voorzitter van het Henry Hudson herdenkingscomité, de zilveren medaille van de stad uitgereikt. *maandag 6*

Opening van het A. H. Gerhardhuis, centrum voor alleenstaande bejaarden, aan de Slotermeerlaan. *woensdag 8*

Joh. van Tijn viert zijn 40-jarig jubileum in dienst bij de handelsonderneming Klingerit n.v., *donderdag 9*

De naam „School voor Maatschappelijk Werk”, aan het Karthuizerplantsoen, veranderd in „Sociale Academie”. *vrijdag 10*

De Comm. Partij Nederland herdenkt in Theater Carré haar 40-jarig bestaan. *zondag 12*

† Dr. M. J. Freie, oud rector van het Gem. lyceum voor meisjes, in de ouderdom van 75 jaar. *Zondag 12*

† Ernest W. Mulder, componist en muziektheoreticus, op 60-jarige leeftijd. *zondag 12*

Internationale hondententoonstelling „Winner 1959” in het R.A.I.-gebouw. *zondag 12*

† De dirigent dr. Eduard van Beinum tijdens de repetitie in het Concertgebouw, op 57-jarige leeftijd. *maandag 13*

† Fred. Thomas, journalist en schrijver, op 52-jarige leeftijd. *maandag 13*

W. Th. G.A. Binnendijk, hoofdinspecteur, benoemd tot commissaris van politie. *maandag 13*

H.M. de Koningin woont in het Kon. Instituut voor de Tropen de jubileum-samenkomst bij van de Nationale federatie voor de Geestelijke Volksgezondheid. *dinsdag 14*

Aan mevrouw prof. mr. D. Hazewinkel-Suringa eervol ontslag verleend als gewoon hoogleraar in het strafrecht en de strafvordering aan de Gem. Universiteit en aan prof. dr. J. Heimans als gewoon hoogleraar in de bijzondere plantkunde en genetica. *woensdag 15*

Opening van de tentoonstelling „In Zuivelland” op het Frederiksplein. *woensdag 15*

H.M. de Koningin woont de première bij van de film „het Dagboek van Anne Frank” in het City theater. *donderdag 16*

- J. C. Pater, bedrijfsleider bij het anorganisch laboratorium van de Gem. Universiteit, viert zijn 40-jarig jubileum in dienst van de Gemeente
donderdag 16
- J. van Toledo benoemd tot directeur van de afd. Arbeidszaken ter Gem.-Secretarie.
vrijdag 17
- Herdenkingsplechtigheid in het Concertgebouw ter nagedachtenis van de dirigent dr. Ed. van Beinum.
Zaterdag 18
- Mevrouw H. Engels-Zegeling, Amstel 51, viert haar 100ste verjaardag.
zaterdag 18
- Voetbalwedstrijd Holland-België in het Olympisch Stadion. Uitslag 2-2.
Zondag 19
- Dr. A. L. Janse de Jonge benoemd tot gew. hoogleraar in de klinische psychologie en propaedeutische psychiatrie aan de Vrije Universiteit.
maandag 20
- De 5de internationale verpakkingsbeurs „Europak 1959” in het R.A.I.-gebouw geopend.
dinsdag 21
- Het congres van grafici geopend in het Instituut voor Nijverheid en Techniek.
dinsdag 21
- De padvinders vieren St. Jorisdag. Vlaggenparade op de Dam.
woensdag 22
- † T. J. Twijnstra, voorzitter van het Verbond van Ned. Werkgevers, op 68-jarige leeftijd.
woensdag 22
- Mr. J. C. Brongers benoemd tot vice president van het gerechtshof.
vrijdag 24
- De muzikale leiding van de Ned. Opera opgedragen aan Peter Maag. (opvolger van Alfred Eichmann).
vrijdag 24
- C. Boeke1 viert zijn 40-jarig jubileum als directeur van P. Boeke1's scheepswerven.
zaterdag 25
- Mejuffrouw H. P. van Rooyen neemt afscheid als directeur van de afd. Arbeidszaken ter Gem. Secretarie.
maandag 27
- Ontvangst en lezing in de Gem. Universiteit van prof. dr. Jonas E. Salk, grondlegger van het Salk vaccin tegen kinderverlamming.
maandag 27
- † Johan Valk, acteur, op 60-jarige leeftijd.
maandag 27
- J. Bolmeyer, referendaris aan de afd. Onderwijs ter Gem. Secretarie, viert zijn 40-jarig jubileum in dienst der Gemeente.
dinsdag 28
- J. Gertsen, administrateur bij de Dienst der Algemene Begraafplaatsen ter Gem. Secretarie, viert zijn 40-jarig jubileum in dienst van de Gemeente.
dinsdag 28
- Aan 149 Amsterdammers in de raadszaal door de burgemeester een Koninklijke onderscheiding uitgereikt.
woensdag 29
- Opening van het vernieuwde jeugdhuis van de stichting „De Oude Binnenstad” aan de 0.2. Armsteeg.
woensdag 29
- Mr. J. A. Jansma, vice president van het gerechtshof, benoemd tot vice president van het gerechtshof te Arnhem.
woensdag 29
- Meindert Boon neemt afscheid als directeur van het Amsterdams Speeltoin Verbond.
woensdag 29
- Verjaardag van H.M. de Koningin.
donderdag 30

M E I 1959

- Socialistisch één Meifeest in het Concertgebouw.
vrijdag 1
- Viering van het eeuwfeest van het Zeemanshuis en van de Zeevaartschool.
vrijdag 1
- Jaarlijkse bevrijdingsmarkt gehouden op het Amstelveld.
vrijdag 1
- Een kampeertrein geopend in het Amsterdamse bos.
Zaterdag 2
- Herdenking van de gevallen uit de Tweede Wereldoorlog.
maandag 4
- Begin van de „Amsterdam Fashion Week”.
maandag 4

- Nationale Feestdag. Herdenking van de bevrijdingsdag 5 mei 1945. *dinsdag 5*
- De votiefkerk van de Christus Koningparochie aan de James Wattstraat geconsacreerd. *dinsdag 5*
- Mr. D. Giltay Veth benoemd tot raadsheer in het gerechtshof. *dinsdag 5*
- Benoemd aan het conservatorium der Vereniging Muzieklyceum: Frans Moonen tot adjunct directeur en André Rodenhuis tot hoofdleraar schoolmuziek en algemene muziekpedagogie. *woensdag 6*
- Hemelvaartsdag. *donderdag 7*
- Internationale herdenking in het R.A.I.-gebouw van de stichting der eerste gemeente der Baptisten, 350 jaar geleden. *donderdag 7*
- Feestelijke bijeenkomst in het Carlton Hotel ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de „Vereniging van muziekhandelaren en muziekuitgevers in Nederland”. *donderdag 7*
- † Mr. G. S. van Krieken, directeur van de stichting „Arbeidsinrichtingen voor Geestelijk Onvolwaardigen (A.G.O.)“, op 62-jarige leeftijd. *donderdag 7*
- Z.K.H. Prins Bernhard opent het nieuwe bedrijfscomplex van de N.V. Maatschappij de Fijnhout-handel aan de Nieuwe Hemweg. *vrijdag 8*
- † Dr. Elise Sanders, gynaecologe, in de ouderdom van 77 jaar. *vrijdag 8*
- Ds. H. Snijder, em. predikant van de Evangelisch Lutherse kerk, herdenkt de dag dat hij 50 jaar geleden in zijn ambt werd bevestigd. *zaterdag 9*
- De Amsterdamse korfbalvereniging D.E.D. (De Eerste Driejarige) bestaat 50 jaar. *dinsdag 12*
- Een nieuw kabinet gevormd. Prof. dr. J. E. de Quay minister-president. *donderdag 14*
- Aan de graficus H. van Kruijningen in het museum Fodor de door het Prins Bernhardfonds ingestelde kunstprijs voor de sport uitgereikt. *vrijdag 15*
- Jaarlijkse Luilakvoering. De bioscooptheaters des morgens om 5 uur voor de jeugd opengesteld. *zaterdag 16*
- De voetbalvereniging T.O.G. viert haar 50-jarig bestaan. *zaterdag 16*
- Eerste Pinksterdag. *zondag 17*
- Tweede Pinksterdag. *maandag 18*
- Begin van de bouw der kweekschool voor de detailhandel aan de Weesperzijde. *donderdag 2 1*
- Opening van de „Kunstmaand Amsterdam 1959” in de Bachzaal. *vrijdag 22*
- Installatie van de wijkraad Slotervaart. *vrijdag 22*
- Statiebesoek van Zijne Keizerlijke Majesteit de Sjah van Perzië. *zaterdag 23*
- Dag der Verzamelaars. 1959. Nationale tentoonstelling en internationale ruilbeurs in de Koopmansbeurs. *zondag 24*
- Benoemd aan de Gem. Universiteit: mr. A. D. Belinfante tot gew. hoogleraar in de algem. inleiding tot de rechtwetenschap, Nederlands en vergelijkend staats- en administratief recht en prof. dr. H. Engel tot gew. hoogleraar in de systematische en geografische dierkunde. *woensdag 27*
- Dr. M. Schneider toegelaten als privaats docent in de geschiedenis van pers, propaganda en openbare mening, aan de Gem. Universiteit. *woensdag 27*
- Prof. mr. J. Zeylemaker benoemd tot vice president van het gerechtshof en mr. W. F. J. Lam tot rechter bij de arr.-rechtbank. *woensdag 27*
- Internationale voetbalwedstrijd in het Olympisch Stadion, Nederland-Schotland; uitslag 1-2. *woensdag 27*
- J. B. Henrichs benoemd tot adj. directeur der muziekschool van het Amsterdams Conservatorium als opvolger van W. Hijstek. *vrijdag 29*
- † Ph. A. Sondervan, directeur van de Stichting Joods Maatschappelijk Werk, bestuurslid van de Ned. Zionistenbond, op 49-jarige leeftijd. *zaterdag 30*
- Bevestiging en intrede in de Keizersgrachtkerk van ds. H. D. Bruggeman als predikant van de Gereformeerde kerken van Amsterdam Centrum. *zondag 31*

JUNI 1959

- Opening van de Dames Confectie Vakbeurs (**Dacova**), in het R.A.I.-gebouw. *maandag 1*
- Officiële opening in het Concertgebouw van het 3de wereldcongres over: „Fertiliteit en steriliteit”. Bijzondere tentoonstelling gewijd aan deze onderwerpen in het Kon. Instituut voor de Tropen. *maandag 8*
- De vioolpedagoog Oscar Back viert zijn 80ste verjaardag. *dinsdag 9*
- Nationale Calvijn-herdenking in de Westerkerk. *woensdag 10*
- De Frans Duwaerprijzen-1958 toegekend aan P. Doebele, G. Warners en B. Wissing. *woensdag 10*
- Benoemd aan de Gem. Universiteit: dr. J. E. **Andriessen** tot gewoon hoogleraar in de **staathuishoudkunde**; R. W. Starreveld tot buitengew. hoogleraar in de administratieve organisatie, administratieve techniek, de automatisering van de informatie-verwerking in het **bijzonder**, en dr. A. Th. de Lange in de bedrijfshuishoudkunde, in het bijzonder de leer der financiering. *woensdag 10*
- De Amsterdamse poëzieprijzen- toegekend aan J. G. Elburg en J. Hanlo. *woensdag 10*
- Amsterdamse haven-rally. Vlootshow van 40 Amsterdamse sleepboten; georganiseerd door de **Sociëit** voor Binnenvaartvrienden. *zaterdag 13*
- Ds. J. J. Simon viert zijn 50-jarig jubileum als predikant bij de Evangelisch Lutherse gemeente. *zaterdag 13*
- Excursie van het Genootschap **Amstelodamum** langs de Amstel. Bezoek aan enkele **buitenplaatsen**. *zaterdag 13*
- Dr. J. G. Geelkerken, sedert 1946 em. predikant van de Ned. Herv. kerk, viert zijn 80ste verjaardag. *zaterdag 13*
- Bevestiging en intrede in de Oranjekerk van ds. H. v. d. Linden als predikant bij de Ned. Herv. gemeente. *zondag 14*
- Jhr. mr. H. A. L. van Kretschmar van Veen afgetreden als directeur van de **Stoomvaartmaatschappij „Nederland”**. *maandag 15*
- P. C. Heuwekemeijer, lid van het **Concertgebouw-orkest**, benoemd tot directeur van de Ned. Orkeststichting. *maandag 15*
- Openingsvoorstelling van circus Krone aan de Jan van Galenstraat. *dinsdag 16*
- Dr. H. C. van Straaten, onderdirecteur van de Kon. Manufacturen industrie M. J. v. d. Waal en Co, n.v., benoemd tot hoogleraar in de economie aan de Technische hogeschool in Delft. *dinsdag 16*
- Start van de jaarlijkse Avondvierdaagse wandeltochten in het R.A.I.-gebouw. *woensdag 17*
- De poolse luchtvaartmaatschappij L.O.T. maakt haar eerste officiële vlucht op de nieuwe lijn Amsterdam-Berlijn-Warschau. *woensdag 17*
- Opening van de tentoonstelling „Congo Contrasten” in het Kon. Instituut voor de Tropen. *donderdag 18*
- Samenkomst in het Rijksmuseum ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van **de** afd. Amsterdam van de Ned. maatschappij tot bevordering der tandheelkunde. *vrijdag 19*
- Openingszitting in de Apollohal van het driedaags congres van Jehova's getuigen. *vrijdag 19*
- De afd. Amsterdam van de Kon. Ned. vereniging „Onze Vloot” viert haar 50-jarig bestaan. *Zaterdag 20*
- Joh. van Oort S. J. geïnstalleerd als pastoor van de parochie Sint Franciscus Xaverius. *zondag 21*
- Nic. C. T. **Klasen**, van 1900-1941 fluitist van het Concertgebouw-orkest, oprichter van het Concertgebouw-sextet, viert zijn 80ste verjaardag. *maandag 22*

Herdenkingsbijeenkomst in de Gem. Universiteit, gewijd aan dr. F. M. Wibaut, 100 jaar geleden geboren, die vele jaren gemeenteraadslid en wethouders is geweest. *dinsdag 23*

William Schrikker neemt afscheid als voorzitter van de Amsterdamse Sociale Raad. *dinsdag 23*

† H. J. Kazemier, accountant en belastingconsulent, organisator van de jaarlijkse radio- en televisietentoonstelling „Firato”, op 52-jarige leeftijd op een reis in Italië. *vrijdag 26*

Opening van de tentoonstelling „De Gouden eeuw der Vlaamse miniatuur”, in het Rijksmuseum. *vrijdag 26*

Z.K.H. Prins Bernhard reikt in het gebouw van de Ned. Handel Mij een zilveren anjer uit aan mejuffrouw Ida Maria van Dugteren, aan prof. mr. dr. G. van den Bergh en aan mr. A. Staring. *vrijdag 26*

Aan dr. Paul Cronheim de zilveren ere-medaille van de Gemeente Amsterdam uitgereikt ter gelegenheid van zijn 40-jarig jubileum als secretaris van de Maatschappij tot bevordering der toonkunst. *zaterdag 27*

Opening van een schelpententoonstelling in het Zoologisch museum. *zaterdag 27*

Jean Antonietti benoemd tot hoofdleraar aan het Amsterdams Conservatorium. *zondag 28*

Verjaardag van Z.K.H. Prins Bernhard. *maandag 29*

JULI 1959

Installatie van de Sociaalwetenschappelijke raad in de Kon. Akademie van Wetenschappen. *woensdag 1*

Bernard Houthakker viert zijn 50-jarig jubileum als kunsthandelaar. *woensdag 1*

Aan mr. T. de Jong 'tzn eervol ontslag verleend als raadsheer-plaatsvervanger in het gerechtshof. *donderdag 2*

Opening op de Dam van de 13de Amsterdamse sportweek. *vrijdag 3*

Opening van de tentoonstelling „Oranje Boove” in het museum Willet Holthuysen. *vrijdag 3*

Opening van de tentoonstelling „50 Jaar verkenningen in de beeldende kunst” in het Sted. Museum. *zaterdag 4*

Opening van het volkstuintencomplex „Kweeklust” bij Schellingwoude. *Zaterdag 4*

De voetbalvereniging „Zeeburgia” viert haar 40-jarig bestaan. *zaterdag 4*

De herstellende carillons van de Munttoren en van de torens der Westerkerk en Zuiderkerk in gebruik genomen. *dinsdag 7*

Statiebezoek van Z.M. Koning Boudewijn van België. *woensdag 8*

Benoemd aan de Gem. Universiteit: mr. C. J. Enschede tot gew. hoogleraar in het strafrecht en de strafvordering; prof. dr. ir. H. Mol tot buitengew. hoogleraar in de fonetische wetenschappen; dr. W. Noordenbos tot lector in de neurochirurgie; dr. M. de Jong tot lector in de portugeze taal- en letterkunde. *donderdag 9*

† Egon F. Erikson, algemeen voorzitter van de R.A.I., op 61-jarige leeftijd te Wassenaar. *zaterdag 11*

Optreden van de beroemde zangeres Maria Callas in het Concertgebouw. *zaterdag 11*

G. R. van Essen benoemd tot vice president van het gerechtshof. *dinsdag 14*

† Dr. G. Oorthuys, em. predikant van de Ned. Herv. kerk, in de ouderdom van 83 jaar, te Oegstgeest. *Zaterdag 18*

Bevestiging en intrede in de Willem de Zwijgerkerk van ds. J. H. van Beusekom als predikant van de Ned. Herv. kerk. *zondag 19*

Gem. Universiteit: Aan prof. dr. J. M. Romein eervol ontslag verleend als gew. hoogleraar in de algemene en vaderlandse geschiedenis en vervolgens benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de theoretische geschiedenis. Aan prof. dr. H. Zanstra eervol ontslag verleend als gew. hoogleraar in de sterrenkunde. Verder benoemd: Prof. dr. G. B. van Albada tot gew. hoogleraar in de sterrenkunde; dr. J. J. van Loghem tot buitengew. hoogleraar in de immunopathologie en prof. dr. J. Horring tot buitengew. hoogleraar in de agrarische economie. *woensdag 22*

† Prof. dr. D. van Dantzig, gew. hoogleraar in de faculteit der wis- en natuurkunde aan de Gem. Universiteit, op 58-jarige leeftijd. *woensdag 22*

Bezoek aan de stad van dr. Chujiro Haraguchi, burgemeester van Kobe (Japan). *donderdag 23*

Mr. C. A. C. M. Tiebackx geïnstalleerd als raadsheer van het gerechtshof. *donderdag 23*

Opening van de galerij-tentoonstelling over de Galerij. *zaterdag 25*

AUGUSTUS 1959

† Dr. Joh. E. Elias, historicus, erelid van het Genootschap Amstelodamum, in de ouderdom van 83 jaar, te Zeist. *zaterdag 1*

De jaarlijkse volkstuintweek geopend op het volkstuintcomplex Sloterdijkmeer. *Zaterdag 1*

Verjaardag van H.K.H. Prinses Irene. *woensdag 5*

Mejuffrouw M. L. A. Römer benoemd tot notaris (eerste vrouwelijke notaris in de hoofdstad). Tevens tot notarissen benoemd: J. Elekan en L. A. Res. *woensdag 5*

De wereldkampioenschappen wielrennen op de baan aangevangen in het Olympisch Stadion. *donderdag 6*

Het tuinpark „Tuinwijk” viert zijn 50-jarig bestaan. *zaterdag 8*

Aan mejuffrouw dr. Leonie van Nierop ter gel. van haar 80ste verjaardag het erelidmaatschap van het Genootschap Amstelodamum aangeboden voor haar vele belangrijke publikatiën over de geschiedenis van de hoofdstad. *woensdag 12*

Mr. G. R. van Essen geïnstalleerd als vice president van het gerechtshof. *donderdag 13*

† Jac. Rustige, oud wethouder voor de Gem. bedrijven en oud lid van Gedep. Staten van Noord-Holland, op 68-jarige leeftijd. *donderdag 13*

Pater A. Smits, oud pastoor van de Augustinuskerk aan de Postjesweg, viert zijn gouden priesterfeest. *zaterdag 15*

Jaarlijkse viering van Hartjesdag. *maandag 17*

Officiële opening van de openlucht tentoonstelling van schilderijen op het Rembrandtsplein. *dinsdag 18*

De Kapt ter Zee A. H. W. von Freytag Drabbe, commandant maritieme middelen, draagt zijn functiën over aan Kapt. ter Zee H. C. van de Stadt. *vrijdag 21*

De activiteiten van het Vakantiecomité Amsterdam afgesloten met een kinderfeest in het Olympisch Stadion. *zaterdag 22*

† Prof. dr. B. Mendel, hoogleraar in de farmacologie aan de Gem. Universiteit, op 62-jarige leeftijd. *maandag 24*

Opening van de parapluafabriek „Limburg” in tuinstad Slotervaart. *maandag 24*

De burgemeester geeft op de Dam het startsein voor de IJ-Noordzeekanaalrace „Van Dam tot Dam”. *donderdag 27*

† A. E. d'Ailly, oud bestuurslid van het Genootschap Amstelodamum en erelid, schrijver van o.m. De Historische gids van Amsterdam, in de ouderdom van 83 jaar. *donderdag 27*

Het turbinetankschip Zafra bij de Ned. Dok en Scheepsbouw Mij te water gelaten. *zaterdag 29*

Verjaardag van H.K.H. Prinses Wilhelmina. *maandag 31*

Mr. L. de Blécourt neemt afscheid als politierechter. *maandag 31*

- Opening van de tentoonstelling op 't gebied der radio, televisie en electronica „de Firato 1959”, in het R.A.I.-gebouw. *dinsdag 1*
- Opening van de Eerste Electrotechnische beurs (E.T.B.) in de Apollohal. *dinsdag 1*
- Drs. S. Kuyper volgt dr. K. H. Schagen op als rector van de Akademie van Lichamelijke Opvoeding. *dinsdag 1*
- Dr. S. Verwey neemt afscheid als directeur van de Zeevaartschool van het Zeemanshuis. F. J. Visser volgt hem op. *woensdag 2*
- Het Concertgebouw-orkest naar Montreux vertrokken voor het geven van enkele concerten. *donderdag 3*
- Opening van het nieuwe - herbouwde - Du Midi bioscooptheater. *donderdag 3*
- Viering van het 50-jarig bestaan van de afd. Amsterdam van het Rode Kruis. *donderdag 3*
- Aalsmeerse bloemencorso „Maskerade” in het Olympisch Stadion. *zaterdag 5*
- De schilderes Jacoba Surie viert haar 80ste verjaardag. *zaterdag 5*
- Bevestiging en intrede in de Augustanakerk van ds. H. R. Timmerman als eerste predikant van de Vrije Evangelische gemeente van Amsterdam-West. *zondag 6*
- Jaarlijks bezoek aan de hoofdstad van H.M. de Koningin en Z.K.H. Prins Bernhard. *maandag 7*
- De stalhouderij Van Delden aan het Nassauplein, de oudste en laatste stalhouderij in de stad, opgeheven en geveild. *maandag 7*
- H.M. de Koningin opent de nieuwe gebouwen van het Centraal laboratorium van de bloedtransfusiedienst van het Ned. Rode Kruis aan de Plesmanlaan. *dinsdag 8*
- Begin van de bouw van het nieuwe R.A.I.-gebouw aan het Europaplein. *donderdag 10*
- Jaarlijkse Europese bijeenkomst van „The Econometric Society”. *donderdag 10*
- A. J. ten Hoeve gekozen tot algemeen voorzitter van de R.A.I. *vrijdag 11*
- Jaarlijkse Jordaan Festival. *zaterdag 12*
- H. Jacobs neemt afscheid als directeur van de joodse H.B.S. *zondag 13*
- Opening van de Herenmodebeurs „United Gentlemen” in het R.A.I.-gebouw. *maandag 14*
- Burgemeester Van Hall vertrekt naar Amerika ter gel. van de Hudsonherdenking. *dinsdag 15*
- Prof. dr. G. C. Berkouwer draagt in de Woestduinkerker het rectoraat van de Vrije Universiteit over aan prof. mr. P. J. Verdam. *woensdag 16*
- Trommelen op de beurs. *zaterdag 19*
- De Vereniging tot Instandhouding van het Medisch Consultatiebureau voor Alcoholisme viert haar 50-jarig bestaan. *zaterdag 19*
- Opening van het academiejaar 1959-1960 van de Gem. Universiteit. Prof. dr. M. W. Woerdeman draagt het rectoraat over aan prof. dr. J. Kok. *maandag 21*
- Vierentwintig uur staking in het grafisch bedrijf. Geen dagbladen verschenen. *maandag 21*
- Oprichting van de Else Mauhsstichting, ter bewaring van de Theo Mann-Bouwmeester ring door de actrice Else Mauhs nagelaten, tot de bestemming is vastgesteld. *woensdag 23*
- Jaarlijkse grachtentocht, georganiseerd door de vereniging „De Hoop”. Grachtenrace op zondag 27 september. De Palmbeke door de vereniging Willem III gewonnen. *zaterdag 26*
- Viering van het gouden jubileum van de R.K. Vormschool voor kleuterleidsters aan de Da Costakade. *zondag 27*

C. Wessels viert zijn 60-jarig, A. Minderop zijn 50-jarig'en dr. L. S. N. Sweerts zijn 40-jarig jubileum als Jezuiet. *zondag 27*

Aan de vioolbouwer Max Möller op het internationale concours gewijd aan het bouwen van altviolene, de gouden plaqueette in de ereklasse toegekend. *maandag 28*

De poëzieprijzen 1959 toegekend aan Micha de Vreede en Sybren Polet. *dinsdag 29*

Besluit van de gemeenteraad tot het toelaten van de Ned. Vereniging van Bibliothecarissen tot het vestigen van een bijzondere leerstoel in de „Bibliothecwetenschap” aan de Gem. Universiteit. *woensdag 30*

OKTOBER 1959

H.M. de Koningin woont in het City theater de galapremière bij van de film „The nun's story”. De vertolkster van de hoofdrol, Audrey Hepburn met haar echtgenoot mede aanwezig. *donderdag 1*

Opening van de Belgische week in de Apollohal door de belgische minister voor verkeerszaken, P. Segers. *vrijdag 2*

Opening van de Galerijtentoonstelling „Historisch Amsterdam in prent”; georg. door de Gem. Commissie Heemkennis. *zaterdag 3*

Bevestiging en intrede in de Keizersgrachtkerk van ds. G. van Halsema als predikant van de Gereformeerde Kerken. *zondag 4*

† Mr. A. Diemer Kool, directeur van de Amsterdamse en Incassobank, vooraanstaande persoonlijkheid in de Nederlandse tennissport, op 63-jarige leeftijd te Annecy (Zw.). *zondag 4*

Joh. Algra viert zijn 50-jarig jubileum als kerkmusicus. *zondag 4*

De watersportvereniging „De Schinkel” viert haar 40-jarig bestaan. *zondag 4*

Z.K.H. Prins Bertil van Zweden opent, in tegenwoordigheid van H.M. de Koningin, in het Sted. Museum de tentoonstelling „Zweedse vormgeving”. *maandag 5*

Dr. A. F. E. van Schendel benoemd tot hoofd-directeur van het Rijksmuseum. *dinsdag 6*

Officiële opening van de Eerste openbare nijverheidsschool voor meisjes aan de Polderweg 3. *woensdag 7*

Rijksakademie van Beeldende Kunsten: M. Rolle winnaar van de Prix de Rome voor schilderkunst en G. de Jong winnaar voor monumentale beeldhouwkunst. *vrijdag 9*

De acteur Louis van Gasteren neemt in de Stadschouwburg afscheid van het toneel. *zaterdag 10*

Bevestiging en intrede in de Remonstrantse kerk, Diepenbrockstraat, van ds. F. E. van Leeuwen als predikant van de Remonstrantse gemeente. *Zondag 11*

Fr. Wesselink O.E.S.A., kapelaan in de St Rita-parochie en rector van het St. Rosaklooster der zusters Dominicanessen, viert zijn gouden kloosterfeest. *zondag 11*

† Dr. Rudolf Mengelberg, oud directeur van het Concertgebouw, op 67-jarige leeftijd te Monte Carlo. *dinsdag 13*

Derde nationale tentoonstelling op het gebied van de teelt van groente, fruit, bloemen en aardappelen „de Amato”, geopend in het R.A.I.-gebouw; ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Centrale Markt (de Makrthallen). *dinsdag 13*

Internationale rheumaconferentie in de Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen. *woensdag 14*

Receptie in het Rijksmuseum ter gelegenheid van het gouden jubileum van de Raad voor de Scheepvaart. *donderdag 15*

Mr. H. F. Wijnman neemt afscheid als adj. bibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek. *donderdag 15*

- Onthulling van een monument ter nagedachtenis van de joodse slachtoffers in de Tweede wereldoorlog onder de handelaren der Centrale Markt. *donderdag 15*
- 13de Universiteitsdag in de Gem. Universiteit gehouden. *zaterdag 17*
- Aan prof. dr. F. L. J. Sixma eervol ontslag verleend als hoogleraar in de organische scheikunde aan de Gem. Universiteit. *woensdag 21*
- Aan ir. J. van Teijlingen eervol ontslag verleend als directeur van het Gem. Bouw- en Woningtoezicht *woensdag 21*
- Dr. H. Mooy, leraar wiskunde aan het Barlaeus-gymnasium, viert zijn 40-jarig jubileum bij het Onderwijs. *vrijdag 23*
- De 14de dag der Verenigde Naties gevierd. Bijeenkomst op de Dam. *zaterdag 24*
- Ds. S. Doornbos, em. predikant, herdenkt de dag, dat hij 50 jaar geleden bevestigd werd als predikant in de Gereformeerde Kerken. *zaterdag 24*
- De Raad van Arbeid bestaat 40 jaar. *Zaterdag 24*
- In-door concours hippique in het R.A.I.-gebouw. De grote prijs van de stad Amsterdam gewonnen door de franse Lt. kol. Fresson. *zaterdag 24*
- Intrede in de Singelkerk van ds. H. D. Woelinga als predikant van de Verenigde Doopsgezinde Gemeente. *Zondag 25*
- Dr. H. A. Lauwerier, chef van de afd. toegepaste wiskunde van het Mathematisch Centrum, vanwege de Stichting voor Hoger Onderwijs in de toegepaste wiskunde benoemd tot bijzonder hoogleraar aan de Gem. Universiteit. *maandag 26*
- M. van Kerckhoven-Kling viert haar 50-jarig jubileum als actrice. *woensdag 28*
- Opening van de Kinderboekenweek in het Theater Carré. *woensdag 28*
- Opening van de tentoonstelling „Profiel van Mexico” in het Kon. Instituut voor de Tropen. *vrijdag 30*

NOVEMBER 1959

- Mejuffrouw H. A. d'Arnaud viert haar 40-jarig jubileum in dienst van Publieke Werken. *zondag 1*
- S. Koekendorp, hoofd van de Willemsparkschool, viert zijn 40-jarig jubileum bij het Lager Onderwijs. *zondag 1*
- † Dr. S. P. Tammenoms Bakker, zenuwarts, op 66-jarige leeftijd. *maandag 2*
- De bisschop van Haarlem opent aan de Prins Hendrikkade het tehuis „Antonianum”, huis voor late roepingen. *vrijdag 6*
- Intergeallieerde herdenkingsplechtigheid in de Westerkerk. *zaterdag 7*
- Bevestiging en intrede in de Westerkerk van mejuffrouw dr. J. C. Schreuder als predikant voor buitengewone werkzaamheden ten behoeve van het bejaardenwerk. *Zondag 8*
- H. J. M. Versluys viert zijn 50-jarig jubileum bij de firma H. J. van Ogtrop en Zoon, commissionairs in effecten. *zondag 8*
- Opening van het nieuwe radio chemische laboratorium van het Instituut voor kernfysisch onderzoek, in de Watergraafsmeer. *dinsdag 10*
- Benoemd aan de Gem. Universiteit: dr. F. de Jong tot gew, hoogleraar in de nieuwste geschiedenis met inbegrip van de economische en sociale geschiedenis sedert ongeveer 1870, en prof. M. Hut tot gew, hoogleraar in de mondheekunde en chirurgische prothetiek. *woensdag 11*
- † H. A. Warmelink, oud notaris, op 69-jarige leeftijd. *woensdag 11*
- † Mr. J. H. Groen, oud directeur van de Rijkspostspaarbank, op 69-jarige leeftijd. *woensdag 11*
- Bevestiging en intrede in de Herv. kerk van Nieuwendam van ds. M. Rebel als predikant van de Christ. Geref. kerk van Amsterdam Noord. *donderdag 12*

- Opening van het 7e tweejaarlijkse congres van de Partij van de Arbeid in gebouw Bellevue. *donderdag 12*
- Opening van de tentoonstelling „Autowegen in de stad”, in het museum Fodor. *donderdag 12*
- Zuster Agnella van de Zusters van Liefde viert haar gouden professiefeest. *vrijdag 13*
- † J. A. L. Kemps, directeur van de Standaard Films n.v., op 42-jarige leeftijd. *vrijdag 13*
- Feestelijke bijeenkomst in het Kon. Instituut voor de Tropen ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Maatschappij Tot Nut van het Algemeen. *zaterdag 14*
- Intocht van Sint Nicolaas. *zaterdag 14*
- De toneelvereniging „Streven naar Kunst” bestaat 50 jaar. *zaterdag 14*
- Viering van het 75-jarig bestaan van het Amsterdams Conservatorium. Jubileumconcert in het Concertgebouw. *zondag 15*
- De actrice Caro van Eyck ontvangt de Theo Mann-Bouwmeesterring. *dinsdag 17*
- Begin van de nieuwe directe verbinding van Amsterdam met de grote havens van de oostkust van Canada. Aankomst van het M.S.S. „Arkadia” van de Greek Line. *donderdag 19*
- De essay-prijs 1959 van de Gemeente toegekend aan Jeanne van Schaik-Willing. *donderdag 19*
- De internationale wedstrijd om de Europese professional kampioenschappen in de moderne dansen, in Krasnapolsky, gewonnen door het Engelse danspaar H. Smith Hampshire en Dorcen Casey. *vrijdag 20*
- Albert van Dalsum viert zijn 50-jarig jubileum als acteur. *zaterdag 21*
- † Prof. J. H. Scholte, oud hoogleraar in de duitse taal en letterkunde, in de ouderdom van 85 jaar. *maandag 23*
- Najaarsexcursie van het Genootschap Amstelodamum naar de Stadsdrukkerij aan de Voormalige Stadstimmertuin. *woensdag 25*
- De gemeenteraad stelt 2.000.000 beschikbaar voor de uitbreiding van de universiteitsgebouwen. *woensdag 25*
- Jhr. dr. D. C. Röell neemt afscheid als hoofddirecteur van het Rijksmuseum. Toekenning van de zilveren medaille van de stad. *zaterdag 28*
- † Jan Wiegers, kunstschilder, op 66-jarige leeftijd. *maandag 29*

DECEMBER 1959

- Mr. A. C. N. P. Ruys geïnstalleerd als president van het gerechtshof. *dinsdag 1*
- P. R. A. Roozen, chef van het bureau Verkeerspolitie, viert zijn 40-jarig jubileum bij de Politie. *dinsdag 1*
- Congres „Student en toneel” in de Gem. Universiteit. *woensdag 2*
- Dr. F. C. van Tongeren, gynccoloog, viert zijn 40-jarig jubileum als arts. *woensdag 2*
- Vier personen omgekomen bij de brand in hotel „De Lely” aan de Leliegracht 60. *maandag 7*
- Opening van de bloemententoonstelling „Amstel-flora” in het Centraal Theater. *dinsdag 8*
- Dr. A. D. J. Meeuse benoemd tot hoogleraar in de bijzondere plantkunde aan de Gem. Universiteit. *woensdag 9*
- Ir. L. van Marlen benoemd tot directeur van het Gem. Bouw- en Woningtoezicht als opvolger van J. C. van Teylingen. *woensdag 9*
- † Lizzy Ansingh, schilderes, in de ouderdom van 84 jaar. *maandag 14*
- † Adolf Bouwmeester, toneelspeler, op 69-jarige leeftijd. *dinsdag 15*

- Receptie in het Intern. Cultureel Centrum ter gel.
van het 40-jarig bestaan van de Ned. Toon-
kunstenaarsbond. *donderdag 17*
- Opening in het museum Fodor van de tentoon-
stelling gewijd aan het leven en werken van
F. Domela Nieuwenhuis. *donderdag 17*
- De Amsterdamse kunstprijzen uitgereikt in het
Sted. Museum. *vrijdag 18*
- Opening van de 21ste Nationale Kerstsalon „Bonds-
salon”; georg. door de A.A.F.V. in gebouw Arti
et Amicitiae. *zaterdag 19*
- Prof. dr. ir. R. J. Forbes benoemd tot buitengew.
hoogleraar in de geschiedenis der natuur- en
scheikunde aan de Gem. Universiteit. *woensdag 23*
- Aan prof. dr. J. A. A. Ketelaar eervol ontslag ver-
leend uit zijn ambt van hoogleraar in de fysische
scheikunde, de chemische kristallografie en de
chemische thermodynamica aan de Gem. Uni-
versiteit. *woensdag 23*
- Besluit van de gemeenteraad tot toelating van het
Kon. Instituut voor de Tropen voor het vestigen
van een bijzondere leerstoel in de Nieuw-Indische
talen en haar letterkunde. *woensdag 23*
- Besluit van de gemeenteraad tot deelname in het
maatschappelijk kapitaal van de Amsterdam-
Hilton maatschappij n.v. tot een bedrag van
f 500.000,—. *woensdag 23*
- Volkskerstzang in het R.A.I.-gebouw. *woensdag 23*
- Eerste Kerstdag. *vrijdag 25*
- Tweede Kerstdag. *zaterdag 26*
- Kerstcongres van Jehova's getuigen in de Apollo-
hal. *zaterdag 26*
- De oprichtingsakte verleden van de Nederlandse
Overzee Financierings Mij n.v. *donderdag 31*

INHOUD

	<i>blz.</i>
Bestuur en ereleden	3
Zestigste jaarverslag	5
Verslag van de penningmeester over het zestigste boekjaar	9
Een overzicht van mijn leven als historicus, door Dr. Johan E. Elias	12
De oudste afbeelding van de Oude Kerk, door Mejuffrouw B. Bijtelaar	38
De derde vergroting van Amsterdam, door Dr. L. Jansen	42
Een Vingboonshuis geschilderd door Hondecoeter, door Gustav Leonhardt	90
Het Deutzen Hofje, door Mejuffrouw Dr. I. H. van Eeghen	97
Het huis Keizersgracht 706 en zijn bewoners, door Mejuffrouw Dr. I. H. van Eeghen	124
Jan Adam Kruseman Jzn en zijn catalogus van portretten, door Ir. J. G. Kam	144
Kroniek van Amsterdam van 1 januari tot en met 31 december 1959, samengesteld door J. F. M. den Boer	173
	189

